ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
1918

5 (20)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (20) травень, 2015 р.

Частина 4

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці зображена Національна академія наук України. У 1918 році урядом гетьмана П.П. Скоропадського була заснована Національна академія наук України, яка була найбільш значущою на всій території країни. Видатний вчений зі світовим ім'ям В.І. Вернадський був членом-засновником і першим президентом Української академії наук. Сьогодні Національна академія наук України включає в себе 168 наукових установ та 46 організацій дослідницько-виробничої бази. Загальна кількість працюючих в Національній академії наук України становить понад 40 тисяч осіб, у тому числі близько 20 тисяч науковців. Щорічно, в третю суботу травня, в Україні відзначається професійне свято працівників науки – День науки. Наука – одна з найважливіших галузей у нашій країні. Високий рівень освіти та розвитку наукової діяльності дозволяють вченим брати участь у вирішенні різних завдань світового масштабу.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Холявко І.В.
Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів-філологів на матеріалі наукових текстів мовознавчого дискурсу 8

Червінська І.Б.
Суб'єктно-середовищний підхід до організації виховної системи загальноосвітньої школи 12

Шибецька В.В., Кравець Н.П.
Формування та корекція емоційної сфери розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку 15

МЕДИЧНІ НАУКИ

Васько А.А.
Ефективність ремінералізуючої терапії при початкових формах карієсу постійних зубів у осіб молодого віку які постійно проживають в умовах біогеодефіциту фтору та йоду з точки зору ефективності діагностики 20

Каньовська Л.В., Каушанська О.В., Трефаненко І.В., Ткач Є.П.
Роль окремих патогенетичних механізмів в формуванні коморбідного перебігу хронічних обструктивних захворювань легень та ішемічної хвороби серця 23

Клітинська О.В.
Особливості мікробного складу порожнини рота у дошкільнят з декомпенсованою формою множинного карієсу, які постійно проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду 27

Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С., Шевцов Б.М., Шевцова О.В.
Імунологічний статус хворих на остеоартроз великих суглобів після ендопротезування 30

Осичнюк Л.М.
Антигельмінтні препарати в педіатричній практиці 33

Приймак С.Г., Захарук Х.М., Шишковський І.Б.
Сучасні підходи до лікування фіброзно-кістозної мастопатії у пацієнток з міомою матки 37

Рева Т.В., Яким'юк А.Д., Рева В.Б.
Морфологічні особливості змін слизової оболонки стравоходу у хворих на гастроезофагеальну рефлюксну хворобу зі зниженою функцією щитоподібної залози 40

Янішен І.В., Герман С.А.
Дослідження жувального тиску на клінічних етапах ортопедичного лікування знімними протезами 43

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

Попова Я.В., Мазулін О.В.
Спектрофотометричне визначення вмісту флавоноїдів в траві Cirsium vulgare (Savi) Ten. та Cirsium arvense (L.) scop. 48

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

Землянський А.О.
Показники обміну ліпідів у сироватці крові собак, за нефриту з нирковою недостатністю та без неї 52

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Мініна Н.В.
Проблема розвитку іпічного жанру в європейському мистецтві початку XXI століття 58

Урсу Н.О.
Доброчинці та меценати монастирів домініканців на Правобережній Україні 61

Федько А.В.
Еволюція образу Тараса Шевченка в українському мистецтві кінця XX–XXI століття 66

Шульц Н.А.
Особливості творчого становлення художниці Ольги Жудіної 69

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Запухляк О.З.
Вплив медіа засобів на організацію і проведення людиною вільного часу 74

Кудріна Т.С., Корнієнко О.Ю.
Структурні особливості сиблінгового симптомокомплексу як чинника невротичних розладів особистості 78

Ляльчук Г.Д.
Психологічна допомога сім'ям трудових мігрантів 84

Сівко О.П.
Характер зв'язку самооцінки зі стратегіями поведінки особистості в конфлікті 87

Федоришин Г.М.
Народження дитини з відхиленнями в розвитку як ненормативна криза сім'ї 91

Федорченко С.В.
Формування духовно-морального виховання дітей молодшого шкільного віку засобом факультативних дисциплін 95

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Борисенко М.І.
Деякі аспекти професійного відбору та підготовки кадрів для соціальних служб 100

Лєскова Л.Ф.
Ділове спілкування у професійній діяльності управлінця соціальної служби 102

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Koziński B.
Geopolitical concepts in the foreign policy of the Republic of Poland: a case study 108

Жужа Л.О.
Вплив антитерористичної операції на модифікацію функцій громадянського суспільства в Україні 111

Кравчук О.Ю.
Актуальні аспекти політичної безпеки в сучасних українських реаліях 115

Пугачова Д.В.
Скандинавські країни в сучасній системі міжнародних відносин: безпекова складова 121
Степанова Н.Є., Андрієнко Ю.В.
Політична участь у добу Постмодерну: українська практика 125
Яковлев Д.В.
Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? 129

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Кіслов Д.В.
Маркетинговий інструментарій реалізації управлінських рішень 136
Малінін В.В.
Дискурс ідентичності як комунікативна складова публічного адміністрування 140

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Дудка П.Ф., Тарченко І.П., Бодарецька О.І., Добрянський Д.В.
Молитва за героїв України в храмі Святого Пантелеймона на Галаганах 146
Кузів М.В.
Постать Зденека Комінека в історії народної консерваторії у Кам'янці-Подільському 149
Марційчук Ю.І.
Візуальний текст у біографічних проектах: конфлікт множинності образів 153
Понікаровська Н.А.
Захисні мотиви від заложних в українському оказіонально-обрядовому фольклорі 157

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Воронка Г.В.
Історія довідкових видань вропи та України 162

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Городинський С.І.
Розгляд проблеми підготовки сучасних реабілітологів в Україні 170
Сайдаков П.В., Куліш Н.М.
Вплив найбільш популярних спортивних ігор у вищих навчальних закладах на розвиток рухової активності студентів 173

CONTENTS

PEDAGOGICAL SCIENCES

Kholiavko I.V.
Formation of sociocultural competence of future teachers of philology on material of scientific texts of linguistic discourse 8

Chervinska I.B.
Subject-environmental approach to the organization of educational system of comprehensive school 12

Shybetska V.V., Kravets N.P.
Formation and correction of the emotional sphere of mentally retarded primary school children 15

MEDICAL SCIENCES

Vasko A.A.
Efficiency of remineralizing therapy during the initial forms of caries of permanent teeth in young people permanently living in conditions of biogeochemical deficiency of fluorine and iodine in terms of effective diagnosis 20

Kanovska L.V., Kaushanska O.V., Trefanenko I.V., Tkach Ye.P.
Role of separate pathogenetic mechanisms in forming of chronic obstructive pulmonary disease and ischemic heart disease 23

Klitynska O.V.
Features of microbial composition of mouth cavity in preschoolers with decompensated plural caries, who live in biogeochemical conditions of fluorine and iodine deficit 27

Morozenko D.V., Leontieva F.S., Shevtsov B.N., Shevtsova O.V.
Immunological status of patients with osteoarthrosis of large joints after re-placement 30

Osychniuk L.M.
Anthelmintic drugs in pediatric practice 33

Pryimak S.H., Zakharuk Kh.M., Shyshkovskyi I.B.
The modern approaches to the treatment of the fibrous-cystic mastopathy in patients with uterine fibroid 37

Reva T.V., Yakymiuk A.D., Reva V.B.
Morphological features of hangs of the esophageal mucosa in patients with gastroesophageal reflux disease with decreased thyroid function 40

Yanishen I.V., Herman S.A.
Investigation of the masticatory force on the clinical stages of orthopedic treatment by removable dentures 43

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Popova Ya.V., Mazulin O.V.
Spectrophotometric determination of flavonoid content in the herbs of Cirsium vulgare (Savi) Ten. and Cirsium arvense (L.) 48

VETERINARY SCIENCES

Zemlianskyi A.O.
Indicators of lipid metabolism in blood serum of dogs in cases of nephritis with renal failure and without it 52

HISTORY OF ART

Minina N.V.
The issue of hippo-genre development in the European art at the beginning of the XXI century 58

Ursu N.O.
Benefactors and patrons of cloisters of the dominican order on the Right-bank Ukraine 61

Fedko A.V.
Evolution of the image of Taras Shevchenko in Ukrainian art of the end of XX–XXI century 66

Shults N.A.
Features of creative development of the painter Olha Zhudina 69

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Zapukhliak O.Z.
The impact of media tools on organization and passing of free time by a person 74

Kudrina T.S., Korniienko O.Y.
Structural features of sibling symptom complex as a factor of neurotic disorders of the personality 78

Lialchuk H.D.
Psychological assistance to families of migrant workers 84

Sivko O.P.
Nature of the relationship of self-esteem with the strategy of individual behav-iour in conflicts 87

Fedoryshyn H.M.
The birth of a child with developmental disabilities as inappropriate family crisis 91

Fedorchenko S.V.
Formation of spiritual-and-moral education of primary schoolchildren by means of elective classes 95

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Borysenko M.I.
Some aspects of the professional selection and training of personnel for the social services 100

Leskova L.F.
Business communication in professional activity of a manager of social services 102

POLITICAL SCIENCES

Koziński B.
Geopolitical concepts in the foreign policy of the Republic of Poland: a case study 108

Zhuzha L.O.
Impact of anti-terrorist operation on modification of the functions of civil society in Ukraine 111

Kravchuk O.Yu.
Relevant aspects of political safety
in modern Ukrainian realities........................115

Puhachova D.V.
Scandinavian countries
in the contemporary system of international
relations: security component.......................121

Stepanova N.Ye., Andriienko Yu.V.
Political participation during
the postmodern period: Ukrainian practice.....125

Yakovlev D.V.
Choice of the Kievan Prince:
legacy, case, destiny?....................................129

STATE ADMINISTRATION

Kislov D.V.
Marketing tool of management
solutions' implementation.............................136

Malinin V.V.
Discourse of identity as a communicative
component of public administration..............140

CULTURAL STUDIES

Dudka P.F., Tarchenko I.P.,
Bodaretska O.I., Dobrianskyi D.V.
Prayer for the heroes of Ukraine
in the church of St. Panteleimon
in Galagany...146

Kuziv M.V.
Figure of Zdenek Kominek
in the history of the People's Conservatory
in Kamianets-Podilskyi..................................149

Martsiichuk Yu.I.
Visual text in the biographical projects:
the conflict of plurality of images..................153

Ponikarovska N.A.
Motives for protection against «zalozhny»
in Ukrainian occasional ceremonial folklore...157

SOCIAL COMMUNICATIONS

Voronka H.V.
History of European and Ukrainian
reference works...162

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Horodynskyi S.I.
Review of current issues
of training modern specialists
for physical rehabilitation in Ukraine 170

Saidakov P.V., Kulish N.M.
Effect of the most popular sports games
in higher education institutions
on the development of physical activity
of students..173

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147:009

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

Холявко І.В.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті висвітлено передумови формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя-філолога у процесі опанування культури наукової української мови. Вмотивовано доцільність використання при цьому текстів мовознавчого дискурсу з актуальних у сучасній лінгвістиці дослідницьких напрямів. Теоретично обґрунтовано та запропоновано типологію навчальних текстів наукового стилю, спрямованих на ефективне формування соціокультурної компетентності майбутніх філологів. Доведено, що формування соціокультурної компетентності на матеріалі текстів мовознавчого дискурсу орієнтує українських словесників на засвоєння культурних і духовних цінностей нації та норм суспільства.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, учитель-філолог, культура наукової мови, навчальний текст, навчальний науковий текст, мовознавчий дискурс.

Постановка проблеми. Стратегічні завдання вдосконалення сучасної освіти передбачають її розбудову на основі національної ідеї. Соціокультурна ситуація в Україні потребує вчителя-словесника, який був би висококваліфікованим фахівцем, що має системні знання, навички і вміння з лінгвістичних, літературознавчих, психологічних, педагогічних наук, володіє ефективними сучасними методиками навчання і виховання, який би «рівночасно був культурологом і державником, тобто всебічно розвиненою і культурно обізнаною людиною» [5, с. 69]. Об'єктивний професійний рівень майбутнього вчителя-філолога потребує перегляду усталених поглядів на процес його підготовки й визнання комунікативних і соціокультурних умінь пріоритетними професійними якостями. У сучасній концепції мовної освіти наголошено на необхідності не обмежувати вивчення української мови її вербальним кодом, а формувати у свідомості студента «картину світу», притаманну носію цієї мови як представникові певної культури й социуму. Тому питання змісту соціокультурної компетентності вважаємо доцільним розглядати, орієнтуючись в освітньому процесі на зміщення акценту зі знання мови як набору окремих елементів на поняття про мову як інтегровану систему знань і вмінь, коли навчання мови розглядається як диверсифікація мовної освіти: вивчення мови позиціонується як набуття знань та інтегрованих мовленнєвих умінь у їх взаємодії [7, с. 8].

В умовах конкурентоспроможності, які висуває перед українським фахівцем європейський ринок праці, важливим є формування професійної компетентності у магістрантів-філологів у процесі навчання у вищому закладі освіти. Саме на це зорієнтована навчальна дисципліна «Культура наукової української мови», що ознайомлює студентів із сучасною мовною науковою картиною світу, сприяє підвищенню якості мовної комунікації в науково-професійній сфері діяльності, формуванню основ індивідуальної мовної компетентності, забезпеченню конкурентоспроможності майбутнього фахівця на сучасному ринку праці. Однак, на наш погляд, недостатньо висвітленими залишаються питання функціональних можливостей наукової української мови, зокрема текстів мовознавчого дискурсу, в процесі формування соціокультурної компетентності студентів-філологів. Використання у процесі опанування української наукової мови текстів з актуальних у сучасному парадигмальному просторі лінгвістики дослідницьких напрямів функціоналізму, етноцентризму та ін., що позиціонують мову як носія етнічної ментальності й культури, сприятиме формуванню соціокультурної компетентності та збагачуватиме майбутнього філолога знаннями національно-культурних особливостей українського етносу.

Аналіз актуальних досліджень. В останні роки посилилась увага науковців до феномену соціокультурної компетентності як ключового компонента професійної компетентності. Проблема соціокультурного аспекту вивчення української мови знайшла відображення в працях таких учених, як В. Бадер, О. Біляєв, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, Г. Дідук-Ступ'як, В. Дороз, В. Кононенко, О. Кучерук, Л. Мацько, О. Неживий, Г. Онкович, В. Ужченко та ін. У більшості наукових праць ця проблема розглядається в контексті навчання в початковій та основній школі (А. Богуш, І. Єрмаков, О. Коломінова, З. Корнаєва, М. Левшин, С. Ніколаєва, М. Пентилюк та інші). Вищим педагогічним навчальним закладам у цьому аспекті присвячено лише окремі роботи (В. Буряк, І. Доброскок, Н. Ігнатенко, Р. Мільруд, Л. Рудакова). Отже, проблема формування соціокультурної компетентності студентів філологічних спеціальностей потребує детальнішого студіювання.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати типологію навчальних текстів наукового стилю, зорієнтованих на ефективне формування соціокультурної компетентності студентів філологічних спеціальностей під час вивчення курсу «Культура наукової української мови» у процесі професійної підготовки у магістратурі.

Для реалізації окресленої мети використано такі **методи дослідження**: теоретичний аналіз, синтез, систематизація наукової літератури з лінгводидактики, мовознавства; виокремлення професійно значущих для формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів-філологів типів навчальних текстів, обґрунтування запропонованої типології.

Виклад основного матеріалу. Компонентами поняття «професійна компетентність» є соціокультурна, комунікативна, інтелектуальна, пізнавально-творча, інформаційна компетентості. Вони мають властивості варіативності, взаємозалежності, інтегративності, кумулятивності, соціальної й особистісної значущості. Під соціокультурною компетентністю студентів філологічних спеціальностей розуміємо інтегративну властивість особистості, що виражається в гармонії етнокультурознавчої, етнолінгвістичної, соціолінгвістичної компетенцій, які дозволяють індивіду орієнтуватись у традиціях, ре-

© Холявко І.В., 2015

аліях, звичаях, духовних цінностях не лише свого народу, але й інших націй, уміти спілкуватись, оперуючи культурними поняттями й реаліями [7, с. 9]. В університетській освіті лінгводидактична робота, спрямована на формування соціокультурної компетентності, зокрема у майбутніх учителів-філологів, має здійснюватися в аспекті актуалізованих часом національних пріоритетів, відбуватися на ґрунтовних лінгвістичних засадах, з урахуванням текстоцентричного підходу до мови, що передбачає добір текстів-зразків, які мають типологічні характеристики певних жанрів наукового мовлення.

У широкому розумінні «текст – це форма фіксованих знань про людину, природу і суспільство, чи, інакше кажучи, специфічний спосіб існування культури» [2, с. 88]. У навчальному дискурсі текст є засобом навчання і, відповідно, засобом формування різних компетентностей. Більшість авторів, що використовує номінацію навчальний текст, має на увазі тексти підручників, навчальних посібників і довідників, тобто тексти, створені з навчально-виховною метою. Узявши за основу класифікацію Є. П. Александрова, виокремимо такі види навчальних текстів: 1) тексти, створені тими, хто безпосередньо організує навчальний процес із дидактичною чи виховною метою, – це насамперед підручники, навчальні посібники, курси лекцій, тести й т. ін.; 2) тексти, створення яких не було продиктоване навчальною метою, але за певних дидактичних і соціокультурних умов вони набувають статусу навчальних – це тексти різних стилів і жанрів; 3) тексти, що продукуються учасниками навчально-виховного процесу в індивідуальному порядку; 4) тексти, створені тими, хто навчає, і тими, кого навчають, упродовж їхньої спільної діяльності [1].

Кожен різновид навчального тексту виконує відповідні йому навчальні функції. Так, тексти другого типу, створення яких не продиктоване навчальною метою, але за певних дидактичних і соціокультурних умов вони набувають статусу навчальних, використовують у підручниках, посібниках чи заздалегідь добирають для роботи у процесі навчальної діяльності. Н. Ф. Баландіна зазначає, що «останнім часом такі тексти дедалі частіше сприймаються не тільки як тексти-зразки, що унаочнюють конкретні жанри, стилі та їх різновиди, як контексти, на тлі яких вивчаються мовні одиниці різних рівнів мови, а як засоби формування соціокультурної компетентності» [2, с. 91].

Наука є основою світового прогресу, запорукою його високої духовності, інтелектуальності. Кожен народ репрезентує свої досягнення в науці, освіті, техніці, культурі через мову – споконвічне явище суспільного життя. Завдяки науковій мові як важливій складовій національної літературної мови, що є обов'язковим атрибутом держави та її ознакою, підтримуються національна гідність, духовність народу і передаються у світовий інформаційний простір національні досягнення з різних галузей знань. Закономірно, що процес опанування наукової мови майбутніми філологами нерозривно пов'язаний із когнітивною сферою їхньої психіки, із засвоєнням професійних еталонів і формуванням таких мисленнєвих проявів, як аналіз, синтез, класифікація, систематизація, узагальнення й абстрагування. Поділяємо думку Г. С. Онуфрієнко, яка пропонує розглядати навчальний науковий текст як єдиний комунікативний блок, що має чітку, логізовану структурну організацію, яка формується під впливом двох основних чинників: характеру висвітлюваного змісту та способу його репрезентації. Комунікативними блоками є і його складові частини (компоненти), розташовані у певній вмотивованій послідовності. Кожний із компонентів тексту є функційно значущою одиницею, тобто може виконувати функції роз'яснення, обґрунтування, уточнення, доповнення, унаочнення тощо. Визначення цих функцій сприяє адекватному розумінню тексту. Нарешті, навчальний науковий текст обов'язково характеризується певною внутрішньою організацією, тобто має такі лексико-граматичні та структурні засоби, які роблять його доступним для розуміння при читанні, для усвідомлення й запам'ятовування інформації й подальшої її репрезентації та використання [6, с. 119].

Українська наукова мова як важливий компонент самої науки й університетської освіти є актуальним об'єктом сучасної лінгводидактики. Як матеріал для формування соціокультурної компетентності магістрантів-філологів вона повинна бути представлена ретельно відібраним, системно організованим матеріалом. Вважаємо, що формування цієї компетентності буде ефективним на матеріалі текстів мовознавчого дискурсу, адже українське мовознавство спрямоване на пізнання, осмислення й опис явищ української мови, є частиною національного загальнонаукового досвіду, тобто галузевим дискурсом. Це дає підстави розглядати український мовознавчий дискурс як «сукупність вербалізованих дій науковців-лінгвістів щодо пізнання й опису української мови як семіотичної системи в її поліаспектному комунікативному функціонуванні» [3, с. 6]. Дискурсивність сучасного українського мовознавства зумовлена інформаційною відкритістю, доступністю наукових джерел, інтеграцією у світовий мовознавчий дискурс, діяльністю наукових установ та закладів, видавничо-поліграфічною підтримкою, наявністю наукових шкіл і творчістю провідних вітчизняних лінгвістів у традиційних й актуальних парадигмах (наприклад, лінгвокогнітологія, лінгвоконцептологія, етнолінгвістика, соціолінгвістика та ін.) [3, с. 7-8].

У сучасному мовознавстві домінують комунікативно-прагматична і когнітивно-дискурсивна парадигми, які формують його нове бачення образу мови, беручи до уваги соціальні, лінгвокультурні, комунікативні, прагматичні та інші аспекти. З огляду на це для формування соціокультурної компетентності українських словесників під час вивчення курсу «Культура наукової української мови» у процесі професійної підготовки у магістратурі ми розробили типологію та окреслили змістове наповнення навчальних текстів наукового стилю.

1. Тексти, пов'язані з **історією розвитку вітчизняного мовознавства**, позиціонуванням українського мовознавства у просторі світової науки: наукові тексти, що стосуються історії лінгвістичної думки в Україні від початку її зародження до наших днів. Використання текстів з історії розвитку вітчизняного мовознавства сприятиме вихованню почуття патріотизму шляхом усвідомлення тих ґрунтових надбань, які воно дає сьогодні на озброєння студенту-філологу в аспекті як української мови, так і загального мовознавства, оскільки внесок вітчизняних дослідників у світову лінгвістичну скарбницю значний.

2. Тексти про **видатні постаті у вітчизняному мовознавстві**: українські мовознавці доклали чимало зусиль до дослідження загальнотеоретичних проблем мовознавчої науки, вивчення багатьох мов, як слов'янських, так і неслов'янських; про спадщину українських мовознавців, репресованих радянським тоталітарним режимом – це сприятиме усвідомленню майбутніми вчителями-філологами невід'ємного права кожного народу

розвивати та реалізовувати свої духовні набутки за допомогою рідної мови.

3. Тексти з **українознавства**: наукові тексти, де порушені проблеми української мови в сучасній Україні, висвітлені питання, що стосуються універсального характеру мови: як державно-політичної проблеми, як етнокультурного, суспільно-історичного, психологічного, комунікативно-прагматичного феномену. Робота з текстами українознавчого спрямування сприятиме вихованню в молодого покоління національно-патріотичних почуттів, усвідомленню своєї національної самоідентичності, формуванню духовності як провідної якості особистості.

4. Тексти з проблем **культури мови, мовного етикету**: наукові тексти, де порушуються проблеми практичного використання мови, культури мовленнєвої діяльності, культури спілкування, зв'язку мовленнєвого етикету з культурно-національною своєрідністю, соціальним статусом та рольовими позиціями комунікантів. Використання текстів зазначеної тематики сприятиме формуванню високого рівня мовної свідомості майбутніх філологів, дбайливого ставлення до рідного слова, усвідомленню його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації.

5. Тексти, які відображають **етнолінгвістичний напрям** сучасного мовознавчого дискурсу, адже у сучасному світі, коли народи намагаються визначити власне обличчя, глибше пізнати національний характер, менталітет, культуру, мову, яка фіксує дух народу, етнолінгвістика має широкі перспективи щодо вивчення етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу.

6. Тексти, які відображають **лінгвокультурологічний напрям** сучасного мовознавчого дискурсу, в межах якого мову розглядають як «культурний код нації», як з'єднувальний елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить. Усвідомлення того, що всі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому, сприятиме засвоєнню культурних цінностей, вироблених носіями мови і зафіксованих у мові, розумінню своєрідності картини світу, створеної певним народом, акцентуванню уваги на соціальних проблемах користування мовою.

7. Тексти, які відображають досягнення **лінгвоконцептології**. У лінгвокультурологічному напрямі терміном концепт позначають поняття з нашарованою етнокультурною та ціннісною інформацією, національно специфічну сукупність понять, образів, оцінок, пов'язаних із тим чи іншим об'єктом навколишнього світу. Рецепція та осмислення наукових текстів, де досліджуються концепти української культури, сприятиме забезпеченню передавання і збереження загальнолюдських і національних цінностей. Засвоєння концептів української культури розширює культурний кругозір особистості, прищеплює прагнення зберігати і примножувати духовні і матеріальні скарби, надбані попередніми поколіннями.

8. Тексти з **соціолінгвістики**. Предметом соціальної лінгвістики є дослідження взаємовідношень між мовою й суспільством (мова і культура, мова й історія, мова й етнос, і школа, і політика, і масова комунікація). Текстова інформація про нові теорії, поняття, категорії, явища, що стосуються різних виявів взаємодії мови і суспільства в історії, у різних державах і в Україні зокрема, сприятиме пізнанню майбутніми філологами лінгвістичної правди, а тому вони зможуть формувати у своїй професійній діяльності престиж української мови та культури, гордість за них.

Крім власне соціокультурної складової, важливими вважаємо такі критерії добору навчального матеріалу: урахування потреб фаху; урахування необхідності створювати наукові тексти різних жанрів; урахування професійної цінності текстів та частотності їх насичення науковою лексикою, термінами, фразеологією. Важливими критеріями відбору навчальних текстів є також такі ознаки: «важко/легко», «цікаво/нецікаво», «актуально/неактуально» [4, с. 267].

Отже, формування соціокультурної складової професійної компетентності магістранта-філолога вважаємо доцільним здійснювати шляхом аналізу наукових текстів мовознавчого дискурсу, де мова розглядається як конвенційна символьна система, яка фіксує риси характеру, ментальності та культури певного етносу, його світогляд, систему етичних й естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів тощо, як кодова система інтеріоризації світу представниками певного етносу, коли кожне нове покоління засвоює разом із мовою й національно-специфічний спосіб категоризації та концептуалізації. Усе це сприятиме утвердженню мовної особистості, яка досконало знає українську мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає її в контексті національної культури як духовний стрижень, користується мовою як органічним засобом самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних можливостей.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Кожна держава прагне до зміцнення наукового інтелекту своїх громадян, який вербально відбивається і зберігається національною науковою мовою. Особливістю методики викладання культури наукової української мови на філологічному факультеті має бути посилена увага до формування наукового бачення мови, а не до повторення і доопрацювання шкільного курсу нормативної граматики. Соціокультурна змістова лінія мовної освіти йде паралельно з мовленнєвою та мовною, вона орієнтує майбутніх учителів-філологів на засвоєння культурних та духовних цінностей нації та норм суспільства. Соціокультурна компетентність є важливим чинником розвитку особистості, її самореалізації та культурного самовизначення.

Порушена проблема може бути поглиблена і розвинена в напрямі розроблення дидактично вмотивованої системи вправ, орієнтованих на формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів-філологів у процесі опанування культури наукової української мови.

Список літератури:

1. Александров Е. П. Учебный текст: опыт дефиниции и типологического анализа [Електронний ресурс] / Е. П. Александров. – Режим доступу: http://ealeksandrov.ucoz.ru/publ/intencionalnaja_pelagogika/nauchnye_stati/uchebnyj_tekst_opyt_definicii_i_tipologicheskogo_analiza/3-1-0-3. – Назва з екрана.
2. Баландіна Н. Ф. Навчальний текст: проблема визначення, типологія, функції [Електронний ресурс] / Н. Ф. Баландіна // Філологічні науки. – 2013. – № 14. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...2013... – Назва з екрана.

3. Борисов В. А. Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. А. Борисов. – Харків, 2011. – 20 с.
4. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ: монографія / І. П. Дроздова; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 320 с.
5. Мацько Л. І. Мовна особистість українського словесника у світлі вимог модернізації освіти / Л. І. Мацько // Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 67-73.
6. Онуфрієнко Г. С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики / Г. С. Онуфрієнко // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філологія». – 2010. – Вип. 50. – С. 117-122.
7. Усик О. Ф. Формування соціокультурної компетентності студентів філологічних спеціальностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О. Ф. Усик. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с.

Холявко И.В.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-ФИЛОЛОГОВ НА МАТЕРИАЛЕ НАУЧНЫХ ТЕКСТОВ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Аннотация
В статье рассмотрены предпосылки формирования социокультурной компетентности будущего учителя-филолога в процессе изучения культуры украинской научной речи. Обоснована целесообразность использования при этом текстов лингвистического дискурса по актуальным для современной лингвистики исследовательским направлениям. Теоретически обоснована и предложена типология обучающих текстов научного стиля, ориентированных на формирование социокультурной компетентности будущих филологов. Доказано, что формирование социокультурной компетентности на материале текстов лингвистического дискурса ориентирует украинских словесников на усвоение культурных и духовных ценностей нации та норм общества.
Ключевые слова: социокультурная компетентность, учитель-филолог, культура научной речи, обучающий текст, обучающий научный текст, лингвистический дискурс.

Kholiavko I.V.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

FORMATION OF SOCIOCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF PHILOLOGY ON MATERIAL OF SCIENTIFIC TEXTS OF LINGUISTIC DISCOURSE

Summary
The article reveals the preconditions of forming socio-cultural competence of future teacher-philologist in the process of mastering the scientific culture of the Ukrainian language. It substantiates the feasibility of using texts with linguistic discourse in topical directions of modern linguistics research. The typology of educational, scientific style texts aimed at the efficient formation of socio-cultural competence of future philologists is theoretically grounded and proposed. It is proved that the formation of socio-cultural competence based on the material of linguistic discourse focuses on mastering the Ukrainian language and literature, cultural and spiritual values of the nation and the norms of society.
Keywords: socio-cultural competence, teacher-philologist, scientific language culture, educational text, educational scientific text, linguistic discourse.

УДК 37.013.8.

СУБ'ЄКТНО-СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Червінська І.Б.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В статті на підставі проведених досліджень,аналізу психолого-педагогічної літератури і власного досвіду педагогічної діяльності розкривається специфіка суб'єкт-середовищного підходу до організації виховної системи загальноосвітньої школи. Автор аналізує різні типи виховних систем загальноосвітніх шкіл, описує провідні компоненти і особливості діяльності.
Ключові слова: система, виховна робота, суб'єкт, середовищний підхід, компоненти, педагог, освітній простір, виховне середовище.

Постановка проблеми. У теорії виховання склалися різноманітні підходи до управління процесом розвитку і формування особистості дитини. Основою їм служать такі феномени дійсності як вік, індивідуальність, людська особистість, діяльність, ставлення, комплексність та ін. Продуктивність і значимість діяльнісного, системного, особистісно орієнтованого та інших підходів емпірично була підтверджена самим розвитком виховної практики. Однак реалії сучасного життя все більше підводять дослідників до необхідності враховувати зростаюче значення середовища у вихованні та розвитку дітей як ключових суб'єктів виховних систем, що зумовлює звернення суб'єкт-середовищного підходу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження «середовищної» проблематики представлені такими науковими напрямами: обґрунтування теорії середовищного (Ю. Мануйлов), полісередовищного (М. Федорова) підходів у освіті, а також концепції середовищно зорієнтованого навчання (Т. Менг); розгляд таких семантичних конструктів освітнього середовища як: акмеологічне середовище (А. Деркач, І. Соловйов), професійне середовище (А. Маркова), професійно-креативне середовище (З. Курлянд), інформаційно-освітнє середовище (Л. Панченко); інноваційно-рефлексивного середовища (М. Марусинець, О. Малахова).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема дослідження полягає у вивченні суб'єктно-середовищного підходу організації діяльності виховної системи гірської школи.

Мета статті на підставі проведених досліджень, опрацювання психолого-педагогічної літератури та власного досвіду педагогічної діяльності – розкрити специфіку суб'єктно-середовищного підходу до організації виховної системи гірської загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних і експериментальних досліджень проблеми становлення та розвитку системи виховної роботи загальноосвітньої школи дозволив виявити нам неоднозначність тлумачень системного підходу до організації виховної практики. Це пов'язано, в першу чергу, з такими поняттями, як «система», «виховна система», «система виховної роботи». Суб'єктно-середовищний підхід базується на ймовірнісній парадигмі. Він представляє інтеграцію положень середовищного і суб'єктного підходів, розширюючи їх можливості в дослідженні розвитку соціальної активності під час організації виховної системи ЗОШ. Середовищний підхід, який презентується дослідниками Ю. Мануйловим, В. Слободчиковим, В. Ясвіним та ін. в інструментальному плані представляє систему дій суб'єкта з середовищем, які спрямовані на перетворення їх в засіб діагностики, проектування та продукування виховного результату [1, с. 37]. Звернення до суб'єктно-середовищного підходу акцентує увагу саме на взаємодії і взаємовпливі середовища і суб'єкта. З позицій суб'єктно-середовищного підходу середовище – це не тільки засіб формування але й засіб розвитку, завдяки якому розширюється суб'єктивний досвід особистості. Суб'єктно-середовищний підхід – це методологічна орієнтація пізнавальної і практичної педагогічної діяльності, яка спрямована на вивчення і використання розвиваючого потенціалу взаємодії середовища і суб'єкта. Адже середовище може вливати на суб'єкт тільки в процесі взаємодії з ним. Суб'єкт-середовищний підхід визначає середовище як засіб і чинник розвитку та продукт соціальної активності суб'єктів освітньо-виховного процесу [5].

Система виховної роботи гірської школи на сучасному етапі є складною, поліструктурною самоорганізуючою системою, яка покликана інтегрувати всі види спільної, творчої діяльності педагогів та вихованців в цілісний виховний процес, орієнтований на становлення суб'єктних властивостей і якостей особистості дитини, на розвиток гуманістичних відносин у шкільному співтоваристві, виходячи з соціокультурних проблем регіону. У контексті дослідження під поняттям «система» розуміється цілісна система, в результаті діяльності якої створюється нова, інтегративна якість (або сукупність певних якостей), визначаються її провідні компоненти, спроектовані для досягнення визначеної мети і взаємодії із середовищем.

Проте особливу роль в історії педагогічної науки й практики виховання відіграють погляди, ідеї та досвід В. Сухомлинського. У Павлишській школі педагог вибудував нову систему виховання, основоположними засадами якої були ідеї доброзичливості, поваги до гідності дитини. Діяльність навчального закладу ґрунтувалася на цінностях добра й людяності. Школу В. Сухомлинського називали «Палацом Любові». Істотний внесок в 60-80-ті роки в розробку тео-ретичних основ виховної системи зробили російські вчені – Л. Новикова, А. Куракін, А. Мудрик, В. Караковський. Різні варіанти, моделі виховних систем пропонують й українські вчені та вчителі-практики (Віктор Громовий, Олександр Захаренко, Петро Лосюк та ін.).

Виховна система освітньої установи, як феномен реальної дійсності, – педагогічне поняття, яке займає центральне місце в теорії і практиці виховних систем. В останні роки в педагогічному середовищі значно зріс інтерес до використання середовищного підходу в навчанні та вихованні школярів, в управлінні життєдіяльністю освітньої установи. У тих закладах освіти, де побудована й успішно функціо-

© Червінська І.Б., 2015

нує виховна система навчального закладу в цілому, створюються виховні системи в навчальних класах.

Доцільність створення виховної системи в загальноосвітньому навчальному закладі I ступеня обумовлена такими чинниками: інтеграцією зусиль суб'єктів виховної діяльності учнів 1-4 класів, учителів, батьків, громадських організацій; зміцненням взаємозв'язку всіх компонентів педагогічного процесу (цільового, змістового, організаційно-діяльнісного, оціночно-результативного); розширенням діапазону можливостей за рахунок освоєння й залучення у виховне середовище навколишнього природного та соціального середовища; створенням умов для самореалізації та самоствердження особистості учня, вчителя, батька, що сприяє їх творчому самовираженню й росту, прояву неповторної індивідуальності, гуманізації відносин у колективі.

Виховна система школи не визначається наказами відповідних відомств чи міністерств, а створюється зусиллями всіх учасників педагогічного процесу: учителями, дітьми, батьками та ін. У процесі їх взаємодії формуються її цілі й завдання, визначаються шляхи реалізації, організовується діяльність. Виховна система школи – не статичне, а динамічне явище, тому для того, щоб успішно керувати нею, треба знати механізми й специфіку її розвитку. Виховна система школи – це складна психолого-педагогічна сукупність, яка охоплює весь педагогічний процес, інтегруючи навчальні заняття, позаурочне життя дітей, різноманітну діяльність і спілкування за межами школи, вплив соціального, природного, предметного середовища.

Виховні системи різноманітні. Вони можуть створюватися в школах різного типу, закладах культури, у дитячих організаціях та об'єднаннях. В основу створення виховної системи як моделі покладена теоретична концепція, яка включає цілі, завдання, принципи, провідні ідеї, педагогічні теорії, позитивний виховний досвід. До найбільш складних видів виховних систем відносяться цілеспрямовані системи, функціонування яких підпорядковане досягненню певної виховної мети, що самоорганізовується. Це системи, здатні в процесі функціонування змінити структуру та зміст.

У сучасному світі існує велика кількість різноманітних шкільних виховних систем. Кожна з них має свою теоретичну модель та спільні характеристики: творчість, відносини співробітництва, спільна турбота та довіра, увага до кожного учасника виховної системи. Виховна система школи – це система, яка діє як цілісний соціальний організм, форма інтеграції всіх педагогічних впливів на особистість дитини, що формується. Виховна система освітньої установи – це повноцінне насичене й суспільно значуще творче життя педагогів, вихованців, батьків, головним завданням якого є розвиток не тільки інтелекту, а й особистісних якостей, де «самостійні компоненти педагогічного процесу розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, що дозволяє виявити загальні системні властивості та якісні характеристики» [1, с. 56].

Виховна система – це спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, що являє собою цілісну й упорядковану сукупність компонентів, що взаємодіють, і сприяє розвитку особистості та колективу [6]. Вона відноситься до соціального типу систем, тобто є «живим» системним утворенням. Виховна система – це досить складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів. На питання, скільки ж елементів утворює виховну систему, відповісти нелегко. Напевно, таких складових кілька десятків, а може бути й більше. Усе залежить від ступеня деталізації проведеного аналізу, у процесі якого ціле подумки розчленовується на його складові частини [1].

Однак слід зауважити, що в процесі моделювання й побудови виховної системи проблема виявлення всіх її елементів не відноситься до числа найбільш значущих. Важливіше визначити, які компоненти системного утворення є основними. Творці теоретичних основ виховної системи Л. Новикова, В. Караковський, Н. Селіванова стверджують, що помиляються ті педагоги, які при моделюванні намагаються надмірно деталізувати модель. У ній повинні бути виділені найбільш важливі компоненти й зв'язки [2].

Виявлення основних компонентів здійснюється за допомогою вивчення науково-методичної літератури, ознайомлення з практикою використання системного підходу у виховній діяльності, проведення дослідно-експериментальної роботи, застосування теоретичних методів дослідження. За допомогою названих методів можна виділити компоненти виховної системи, які слід віднести до розряду найбільш істотних і важливих. до них належать: індивідуально-груповий компонент; ціннісно-орієнтаційний компонент; функціонально-діяльнісний компонент; діагностико-аналітичний компонент; просторово-часовий компонент [2, с. 37-38].

Провідну роль у побудові, функціонуванні та розвитку виховної системи відіграє педагог. Його життєві ціннісні орієнтації, педагогічні погляди й позиція, інтереси є одними з найбільш істотних системоутворюючих чинників. Якщо основу особистості педагога складають гуманістичні цінності, то такі ж ціннісні орієнтації переважають у класному колективі, якщо вчитель займає активну життєву й педагогічну позицію, то й учні класу відрізняються активністю й самостійністю, якщо педагог захоплений туризмом, то і в класній спільноті системоутворюючим видом діяльності стає туризм. Не випадково при зміні класного керівника зазнає значних змін виховна система всього класу в цілому. Безпосередньо відповідаючи за успішність проектування навчально-виховного процесу, педагог виявляється найбільш зацікавленим у побудові ефективної виховної системи класу.

У центрі навчально-виховного процесу знаходиться дитина, яка є не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання. Життєвий досвід дитини – вирішальний фактор формування особистості. Адже дитина сама створює свою особистість, а вся система навчання й виховання повинна допомогти їй виявити в собі й розвинути те, що їй органічно притаманне.

Серцевиною виховного процесу є особистість – її нахили, здібності, потреби, інтереси, соціальний досвід, самовідданість, характер. Одним із визначальних принципів виховної системи є взаємозв'язок впливів: родини, вчителя, класного керівника, об'єктів виховного простору. Для будь-якої ВСШ характерною є не лише наявність зв'язків між утворюючими елементами, але й нерозривна єдність з мікро- і макросередовищем. Мікросередовище – середовище, освоєне школою, мікрорайон, населений пункт, а макросередовище – це суспільство в цілому. ВСШ має здатність багато в чому впливати передусім на мікросередовище, набувши ознак реального центру виховання. Виховна система, як неодноразово підкреслювалося, явище, що розвивається. Вона створюється, удосконалюється, регресує, оновлюється, помирає. Розвиток системи – процес керований. Щоб успішно керувати її

розвитком, необхідно чітко уявляти закономірності, тенденції й етапи цього процесу. Досвід багатьох навчальних закладів доводить, що будь-яка виховна система в своєму розвитку проходить основні етапи, для кожного з яких характерні специфічні завдання, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки [7]. Розвиток виховної системи школи – це природний, закономірний процес, який зумовлюється розв'язанням об'єктивних суперечностей. Але це не означає, що цей процес жорстко визначений умовами, які вже існують. Розвиток системи може мати багато варіантів, проте далеко не всі вони мають педагогічну цінність. Виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси й потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною в різних регіонах, навіть у двох сусідніх школах.

Компонентом виховної системи класу є виховне середовище. Неорганізоване середовище може перекреслити всі педагогічні впливи на дітей. Тому виховна система школи включає у свою структуру такий компонент, як виховне, або освітнє середовище. Науковці розглядають три варіанти визначення виховного середовища. Л. Новикова вважає, що це «педагогічне цілеспрямоване організоване середовище, яке оточує дитину, клас, школу, дім, мікрорайон, село або селище, яке супроводжує людину дома, в школі, на вулиці і постійно впливає на неї». На думку Ю. Мануйлова [5], «виховне середовище – це частина оточуючого середовища, в якому існує педагогічно сформований спосіб життя. Такий підхід недооцінює суб'єктивну роль дитини». А дослідник Д. Григор'єв уважає, що це «динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, які створюються соціальними суб'єктами різного рівня (колективні та індивідуальні), що є умовою особистісного розвитку і дорослого, і дитини» [6, с. 86].

Результативність виховної діяльності залежить від її змісту, практичного значення, способу та від її морального наповнення. Якщо ж розглядати діяльність з погляду її практичного значення, то необхідно виокремити п'ять основних сфер: побут: задоволення первинних потреб; відпочинок та ігри: зміцнення фізичних і духовних сил; навчальна праця: отримання освіти й сприяння цьому; громадська діяльність: вирішення суспільно значущих завдань безкорисливо й добровільно; професійна діяльність: вирішення суспільно важливих завдань за певну винагороду.

Різноманітність традиційних, інноваційних форм виховання, гуманізація, психологізація виховного процесу, система діагностичних методик вивчення особистості, розумно спланована організація дозвілля та високий рівень розвитку учнівського самоврядування – це необхідні складові ефективних дієвих виховних систем, які спрямовані на досягнення інтегративного результату – формування життєвих компетентностей у школярів. Коли виховна система грамотно спланована та організована, проводиться з урахуванням місцевих умов і можливостей, цікава для школярів, захоплює їх, формує активну життєву позицію, розвиває творчість, ініціативу, тоді діти отримують радість від результатів діяльності, але така система роботи передбачає індивідуальний та диференційований підхід, врахування вікових особливостей.

Висновки і пропозиції. Виховні системи – системи відкриті, пов'язані між собою, залежні у своєму розвитку від середовища, його соціальних, етнічних, культурних, природних характеристик. Ця обставина передбачає вивчення середовища, його виховного потенціалу, можливостей його підвищення за рахунок максимального використання умов середовища й перетворення його у виховний простір. Подальші наукові дослідження пов'язуємо із дослідженням авторських виховних систем.

Список літератури:

1. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології: [навч.-метод. посіб.] / Г. І. Сорока. – Х., 2002. – 128 с.
2. Караковский В. А. Воспитательная система школы / В. А. Караковский. – М.: Просвещение, 1991. – 220 с.
3. Красовицький М. Виховна робота в школі: досвід і проблеми / М. Красовицький. – К.: Освіта, 1992. – 184 с.
4. Курлянд З. Н. Сутність процесу виховання / З. Н. Курлянд // Лекції з педагогіки: навч. посіб. – Одеса: Південноукр. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського, 1999. – 192 с.
5. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании: дис. д-ра пед. наук / Ю. С. Мануйлов. – М., 1997. – 300 с.
6. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – 2-ге вид. – К: Каравела, 2008. – 496 с.
7. Сластенин В. А. Методика воспитательной работы: учебник / В. А. Сластенин. – М.: ACADEMIA, 2008. – 360 с.

Червинская И.Б.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

СУБЪЕКТНО-СРЕДОВОЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье на основании проведенных исследований, разработки психолого-педагогической литературы и собственного опыта педагогической деятельности – раскрывается специфика субъектно-средового подхода к организации воспитательной системы горной общеобразовательной школы. Автор анализирует различные типы воспитательных систем общеобразовательной школы, описывает ведущие компоненты и особенности деятельности.
Ключевые слова: система, воспитательная система, субъект, средовой подход, компонент, образовательное пространство, воспитательная середа.

Chervinska I.B.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

SUBJECT-ENVIRONMENTAL APPROACH TO THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL SYSTEM OF COMPREHENSIVE SCHOOL

Summary
On the basis of the conducted studies, review of psychological and educational literature and author's own experience of teaching, the article reveals specifics of subject-environmental approach to the educational system of comprehensive school of mountain region. The author analyzes the different types of school educational systems, describes the major components and operations.
Keywords: system, educational system, subject, environmental approach, component, teacher, educational space, educational environment.

УДК 336.72

ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Шибецька В.В., Кравець Н.П.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Визначено роль емоцій та почуттів в житті дитини. Розкрито особливості емоційної сфери розумово відсталих школярів. Обгрунтовано необхідність корекційної роботи по формуванню та закріпленню емоційних реакцій розумово відсталих учнів. Схарактеризовані основні методи та засоби навчання дітей розуміти почуття та емоційні стани оточуючих, а також адекватно реагувати на певні життєві ситуації.
Ключові слова: емоційна сфера, розумово відсталі молодші школярі, емоційні реакції, емоції, почуття.

Постановка проблеми. Останнім часом, питання, що стосуються емоційного розвитку учнів зі зниженим інтелектом, стали в нашій країні особливо актуальними. Актуальність обумовлюється утвердженням в корекційній психології та педагогіці ідей особистісно-орієнтованого підходу, підвищенням вимог суспільства до якості підготовки розумово відсталих дітей до життя, а також збільшенням у складі учнів спеціальних шкіл дітей з вираженими порушеннями емоційної сфери.

Гострою проблемою постає дослідження особливостей розвитку емоційної сфери розумово відсталих дітей на різних вікових етапах і її формування в умовах корекційної роботи.

Провідні дефектологи та психологи неодноразово підкреслювали необхідність всебічного і цілісного вивчення особистості школяра з інтелектуальною недостатністю, а також комплексного впливу на всі структурні компоненти його психіки. В той же час, в центрі уваги продовжує залишатися інтелектуальний розвиток таких дітей. Розуміння педагогом особливостей емоційного ставлення учня до тих чи інших сторін навколишньої дійсності є важливою умовою ефективності корекційного впливу. Відповідно, ефективна корекційна допомога розумово відсталим школярам в обов'язковому порядку передбачає знання та облік основних закономірностей і особливостей їхнього емоційного розвитку.

Порушення емоційної сфери негативно позначається на всій діяльності дитини, а саме на працездатності; створює проблеми у навчанні (пасивне сприйняття інформації, порушення навичок контролю і самоконтролю); сприяє розвитку поведінкових порушень тощо. Все це свідчить про необхідність пошуку шляхів корекції емоційних та поведінкових розладів у розумово відсталих учнів, розвитку їхніх інтелектуальних здібностей, зміцнення адаптаційних механізмів їхньої особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Структура психіки розумово відсталої дитини надзвичайно складна. Первинний дефект призводить до виникнення багатьох інших вторинних і третинних відхилень. Порушення пізнавальної діяльності викликає порушення особистості дитини, її вольової та емоційної сфери [6, с. 48].

Значний внесок у вивчення емоційного розвитку розумово відсталих учнів внесли дослідження А. Н. Граборова, Г. М. Дульнєва, Л. В. Занкова, М. С. Певзнер, С. Я. Рубінштейн, І. М. Соловйова, Ж. І. Шиф та інших. Вони показали, що наявність органічного дефекту і пов'язане з ним загальне порушення динаміки нервових процесів неминуче позначається на вищих формах психічної діяльності розумово відсталого школяра, змінюючи тим самим його відносини, переживання, емоційні прояви.

Емоційна сфера розумово відсталих учнів характеризується незрілістю: вони схильні до недостатньо диференційованих, позбавлених відтінків емоцій. Переживання таких учнів примітивні, вони відчувають тільки або задоволення, або незадоволення, а диференційовані тонкі відтінки переживань у них майже не виявляються. Емоції розумово відсталих учнів поверхові, нестійкі, спостерігається інертність, реактивність емоційних реакцій, які часто мають виразний егоцентричний характер. Іноді емоції, що виникають у дитини, неадекватні, непропорційні зовнішнім впливам за своєю динамікою. В одних дітей можна спостерігати надмірну легкість і поверховість переживань серйозних життєвих подій, швидкі переходи від одного настрою до іншого, в інших – спостерігається надмірна сила та

© Шибецька В.В., Кравець Н.П., 2015

інертність переживань, що виникають через неістотні причини [1, с. 125].

Крім емоційної незрілості, під якою розуміється невідповідність афективних реакцій віку, в учнів спеціальної школи спостерігається також патологія емоцій. Учні погано контролюють свої емоційні прояви, часто навіть не намагаються це робити. Слабкість інтелектуальної регуляції емоцій виявляється у тому, що учні нічим не коригують своїх переживань відповідно до ситуації, не можуть знайти задоволення будь-якої своєї потреби в іншій дії, яка заміщає первинно задумане [5, с. 48].

Розуміння розумово відсталими дітьми емоційних станів вивчала Ж. І. Намазбаєва, яка довела, що розуміння емоційних станів персонажів, зображених на картинках, в розумово відсталих дітей викликає труднощі. Складні емоції соціально-морального характеру, тонкі відтінки почуттів залишаються недоступними для розуміння навіть багатьом випускникам спеціальної школи. Разом з тим, майже всі учні правильно розуміють і називають стани, які часто переживають в своєму житті (радість, образа, біль) [3, с. 120].

Розвиток емоційної сфери розумово відсталих школярів в більшій мірі визначається зовнішніми умовами, найважливішими з яких є спеціальне навчання і правильна організація всього життя дітей. Властиві цим учням імпульсивні прояви образи, злості, радості і т. д. поступово згладжуються під впливом навчання і виховання. В учнів з'являється осмислення своїх дій і вчинків, формуються позитивні звички і правильна побутова поведінка, необхідні для їх успішної соціальної адаптації [4, с. 53].

Результати наукових досліджень вказують на неоднорідний рівень розвитку емоційних реакцій: елементарні емоції можуть бути відносно збереженими, вищі емоції залишаються недорозвиненими і недостатньо диференційованими. Переважають, головним чином, безпосередні иереживавння, емоції, які виникають з конкретної ситуації і діяльності, що є актуальною лише на даний момент. Як правило, ступінь емоційного недорозвинення знаходиться в відповідності до глибини інтелектуального дефекту і недостатності інших компонентів психічної діяльності.

Нестабільність емоційної сфери є гострою проблемою у навчально-виховному процесі розумово відсталих учнів, ускладнює процес їхньої соціалізації. Тому виникає необхідність корекції та розвитку їхньої емоційної сфери. Основне завдання корекції та розвитку емоційної сфери розумово відсталих учнів – навчити їх розуміти емоції, правильно і спокійно реагувати в будь-яких ситуаціях, в результаті чого негативні емоції не виключаються, а поступово витісняються позитивними емоціями. Таким чином дитина вчиться адекватно вести себе в несприятливих ситуаціях [5, с. 65].

Мета статті. Довести необхідність формування в розумово відсталих учнів умінь розуміти емоції та почуття оточуючих, адекватно реагувати на життєві ситуації

Основний зміст статті. Щоб перевірити результативність висунутої гіпотези, ми провели пробний експеримент, який тривав чотири тижні. Нами були проведені 20 індивідуальних занять з Олексієм М. – учнем підготовчому класу спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 12 міста Києва. Робота полягала в тому, щоб вчити розуміти і диференціювати фундаментальні емоції (радість, сум, гнів, страх, цікавість, подив, сором, провина, спокій).

На початковому етапі роботи ми розповіли Олексію про позитивні та негативні емоції (сум, гнів, страх та інш.), пояснили значення емоцій в житті людини. Вся подальша робота була спрямована на формування і закріплення лише позитивних емоцій, оскільки процес формування емоційної сфери розумово відсталих дітей довготривалий, не сформувавши однієї емоції, не варто переходити до іншої. Починали з емоції «радість», при вивченні інших позитивних емоцій – завжди повертались до неї, закінчуючи заняття з позитивним настроєм. Завдання ми поступово ускладнювали, від простих («покажи на малюнку дітей, які радіють») до більш складніших («поясни, який настрій у дітей» за серією сюжетних малюнків). Для цього нами використовувались малюнки із зображенням дитячих облич з різним емоційним станом.

Експериментатор разом з учнем уважно розглядала малюнки, звертала його увагу на обличчя персонажів, на мотивацію їх вчинків та настроїв. Пропонувала повторювати назви емоційних проявів та зображати їх мімікою, жестами, рухами. При цьому експериментатор спочатку виконувала сама, подаючи дитині живий зразок.

Відомо, що один з ефективних шляхів цілеспрямованого емоційного розвитку дитини є мистецтво: художня література, музика, образотворче мистецтво. З таких міркувань, ми використовували вірші при відпрацюванні кожної емоції. Віршики до кожної емоції читались експериментатором кілька разів підряд, увага Олексія зверталась не тільки на події, але і на емоційний стан героїв. Після прочитання вірша ставили завдання перед дитиною визначити настрій вірша: веселий, сумний, спокійний, сердитий. При необхідності учневі надавали допомогу підказками та навідними питаннями.

Дуже важливе емоційне читання вірша. Багатий інтонаціями голос вчителя діє позитивно на розумово відсталих учнів, сприяє виникненню та закріпленню у них тих емоцій, які передає вчитель [2, с. 115].

Крім цього ми використовували різноманітні вправи, ігри для формування умінь висловлювати власні емоції, а також виразності міміки, рухів, мовлення, що сприяло розвитку емоційного світу Олексія М. Адже саме в іграх можна помітити зміни настрою, поведінки і загального емоційного розвитку дитини.

Дуже важливе значення для розвитку і формування емоційної сфери розумово відсталої дитини має особистість вчителя. Від його педагогічної майстерності: витримки, терпіння, вміння похвалити, підтримати дитину, залежить формування емоційної сфери розумово відсталої дитини [2, с. 130].

Провідну роль у формуванні емоцій і почуттів розумово відсталих учнів відіграє процес формування позитивних потреб і мотивів. Це досягається включенням учнів у різні види діяльності (ігрову, навчальну, трудову, громадську), в яких сформовані якості закріплюються у вигляді звички поведінки та формується усвідомлення значущості результату діяльності. Тому ми, крім ігрової діяльності, залучали Олексія разом з класним колективом до посильних видів праці в класній кімнаті, шкільному приміщенні, на пришкільній ділянці. Все це сприяло формуванню позитивних мотивів поведінки і діяльності Олексія М. У нього формувались такі емоції і почуття, як радості за виконану роботу і похвалу експериментатора, дружби, взаємодопомоги та інші.

Одним з ефективних засобів розвитку емоційної сфери розумово відсталих учнів є екскурсії в музеї, театри, кінотеатри, а також в природу.

Твори образотворчого та музичного мистецтва вчать розуміти різноманітні людські емоції, як

позитивні, так і негативні, а також допомагають формувати почуття прекрасного, радості, співчуття тощо.

Під час занять з Олексієм ми виділяли час для прослуховування різних дитячих пісеньок, мелодій. Звертали увагу на те, щоб музичний твір співпадав із настроєм дитини, тоді він залишає по собі велике враження, а твір, який дисгармує настрою, лише подразнює нервову систему. Крім цього, ми використовували серію психологічних ігрових вправ («Я звук», «Танцюючі рухи», «Музика землі», «Хто співає краще всіх», «Це майже піаніно», «Гротеск», «Репетиція оркестру»), які сприяли розвитку комунікативних навичок, умінню співчувати, покращували настрій, забезпечували молодшого школяра новими враженнями, допомагали справитися зі своїми слабкими сторонами й розвивати сильні сторони характеру, й просто дозволяли дитині поводитися більш природно.

Важливо підкреслити, велику емоційну вагомість мають такі музичні елементи як тональність, ритм: вони здатні викликати у дитини стан адекватний характеру подразника: м'які ритми заспокоюють, рухливі – активізують, надають емоційного тонусу, пульсовані ритми викликають негативні емоції; мінорні тональності викликають депресивний ефект, а мажорні – піднесений, радісний.

Корекційна робота по формуванню емоцій у розумово відсталих молодших школярів однозначно дає результати, проте після двадцяти занять про результати говорити рано, оскільки така робота повинна проводитись починаючи з раннього віку, систематично та довготривало.

Варто зазначити про роль природи у формуванні емоційної сфери розумово відсталих учнів. Безпосереднє сприйняття світу природи емоційно впливає на дитячу психіку, викликає в учнів радість, захоплення, подив. Результатом взаємодії дитини та природи є позитивні емоційні реакції дітей, вони з бажанням беруть участь у трудовій діяльності, пов'язаній з об'єктами природи; виявляють готовність надати допомогу нужденним в ній тваринам та рослинам; намагаються контролювати поведінку і вчинки оточуючих людей, що завдають шкоду природі.

Як відомо, що розумово відсталим дітям притаманні агресія, невдоволення, злість. Закріпленню цих емоцій сприяє неправильне і неадекватне ставлення батьків до дитини, а також часті конфлікти в родині. Тому завдання корекційного педагога проводити індивідуальну роботу з батьками (бесіди, консультування і т. д.) з метою створення сприятливої психологічної атмосфери для емоційного розвитку їхньої дитини. Важливо переконати батьків в необхідності підтримувати психологічний комфорт в родині, стимулювати та оцінювати будь-які позитивні емоції їхньої дитини.

Таким чином, засоби корекційно-виховної роботи в області емоційної сфери сприяють не тільки згладжуванню серйозних порушень у розвитку емоцій і почуттів, але відіграють істотну роль у розвитку та вихованні особистості розумово відсталої дитини в цілому.

Висновки. Емоційно-вольова сфера відіграє важливу роль в засвоєнні дитиною знань, умінь і навичок, також у встановленні контактів з оточуючими і в соціальній адаптації учнів у школі та поза нею. Оскільки життя багате різноманітними емоціями, почуттями, воно потребує від дитини правильного їх розуміння і відповідної реакції на них.

У розумово відсталих дітей спостерігаються порушення розвитку емоційної сфери та відхилення в поведінці. Порушений розвиток емоційної сфери таких дітей пов'язаний з наявністю первинного дефекту – ураження головного мозку. При цьому, особистість розумово відсталої дитини розвивається, тому розвивається і емоційна сфера, але специфічно і своєрідно. Емоції розумово відсталих дітей примітивні, розвинені слабко, недостатньо диференційовані, маловиразні, одноманітні. За зовнішніми емоційним проявам діти не завжди можуть розуміти сенс поведінкових реакцій оточуючих і правильно реагувати на них. Можливі невмотивовані коливання настрою – примхливість, плаксивість, сміх без причини. Спостерігаються збудливість, агресивність, порушення самооцінки.

Ступінь вираженості спотворення емоційного розвитку у розумово відсталих дітей може бути різним. Але в будь-якому випадку це позначається на поведінці дитини і на вмінні регулювати її, а в кінцевому результаті ускладнює розвиток форм самостійної адаптації до життя.

Розвиток емоційної сфери розумово відсталих школярів в більшій мірі визначається зовнішніми умовами, найважливішими з яких є спеціальне навчання і правильна організація всього життя дітей. Тому педагогу необхідно систематично проводити корекційно-розвиваючу роботу з гармонізації емоційної сфери розумово відсталих учнів. За такої умови властиві цим учням імпульсивні прояви образи, злості, радості і т. д. поступово згладжуються під впливом корекційного навчання і виховання. У дітей з'являється осмислення своїх дій і вчинків, формуються позитивні звички і правильна побудова поведінки, необхідні для їх успішної соціальної адаптації.

Тому дуже важливо, спираючись на специфіку та особливості емоційної сфери, вміло проводити корекційну роботу з усунення або часткового усунення її порушень, враховуючи індивідуальні можливості кожної дитини, її потреби та мотиви поведінки.

Це буде відігравати важливу роль у розвитку особистості розумово відсталої дитини в цілому і у вирішенні актуального питання соціально-трудової адаптації в її подальшому житті.

Лише за умови корекційної роботи, розумово відстала дитина навчається розуміти емоційні реакції та адекватно застосовувати їх в певних ситуаціях. Тим самим, дитина стає менш залежною від випадкових вражень, поведінка її стає більш стійкою. Можливо, з часом зміняться в кращу сторону і відносини з оточуючими, розширяться контакти дитини із зовнішнім світом.

Список літератури:

1. Воронкова В. В. Эмоционально-волевые процессы умственно отсталых детей: Учебник / В. В. Воронкова. – М.: Гардарика, 2005. – 432 с.
2. Кряжева Н. Л. Развитие эмоционального мира детей: Популярное пособие для родителей и педагогов / Н. Л. Кряжева. – Ярославль, 1997. – 240 с.
3. Намазбаева Ж. И. Некоторые особенности личности учащихся вспомогательной школы / Ж. И. Намазбаева. – Алма-Ата, 1985. – 289 с.
4. Психологические вопросы коррекционной работы во вспомогательной школе / Под ред. Ж. И. Шиф, Т. Н. Головиной. – М.: Педагогика, 1977. – 150 с.

5. Смирнова А. Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя воспитательной школы: Пособие для учителя и воспитателей / А. Н. Смирнова. – М.: Просвещение, 2009. – 215 с.
6. Синьов В. М., Кобернік Г. М. Основи дефектології / В. М. Синьов, Г. М. Кобернік. – К.: Вища шк., 1994. – 143 с.

Шибецкая В.В., Кравец Н.П.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ФОРМИРОВАНИЕ И КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ УЧЕНИКОВ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Определена роль эмоций и чувств в жизни ребенка. Раскрыты особенности эмоциональной сферы умственно отсталых школьников. Обоснована необходимость коррекционной работы по формированию и закреплению эмоциональных реакций умственно отсталых учеников. Охарактеризованы основные методы и средства обучения понимать чувства и эмоциональные состояния окружающих, а также адекватно реагировать на определенные жизненные ситуации.
Ключевые слова: эмоциональная сфера, умственно отсталые младшие школьники, эмоциональные реакции, эмоции, чувства.

Shybetska V.V., Kravets N.P.
National Pedagogical Dragomanov University

FORMATION AND CORRECTION OF THE EMOTIONAL SPHERE OF MENTALLY RETARDED PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Summary
The role of emotions and feelings in a child's life is determined. The features of the emotional sphere of mentally retarded pupils are revealed. The necessity of remedial work on the formation, consolidation and correction of emotional reactions of mentally retarded pupils is proved. The main methods and means of training to understand the feelings and emotional states of others, as well as to adequately respond to certain situations in life are characterized.
Keywords: emotional sphere, mentally retarded primary school children, emotional reactions, emotions, feelings

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.314-084-053.2:612.392.69:546.15

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕМІНЕРАЛІЗУЮЧОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ПОЧАТКОВИХ ФОРМАХ КАРІЄСУ ПОСТІЙНИХ ЗУБІВ У ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ ЯКІ ПОСТІЙНО ПРОЖИВАЮТЬ В УМОВАХ БІОГЕОДЕФІЦИТУ ФТОРУ ТА ЙОДУ З ТОЧКИ ЗОРУ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІАГНОСТИКИ

Васько А.А.
Ужгородський національний університет

Ранжування методів діагностики карієсу за їх ефективністю. Визначення найбільш доцільних методів лікування початкового карієсу гострого та хронічного перебігу з погляду біологічної доцільності та мінімальної інвазивності. Вибір оптимального, раціонального та біологічно доцільного методу лікування початкового карієсу гострого та хронічного перебігу в осіб, що проживають в ендемічній зоні з дефіцитом фтору та йоду у воді та продуктах харчування. Ефективність ремінералізуючої терапії проведеної препаратом Bifluorid 12 (VOCO) в амбулаторних умовах. Ефективність препарату Remin pro (VOCO), що використовувався в домашніх умовах.

Ключові слова: методи діагностики карієсу, дитяча стоматологія, карієс, ремінералізуюча терапія, ефективність ремінералізуючої терапії.

Актуальність теми: не зважаючи на значний розвиток методів діагностики карієсу, проблема визначення діагнозу в осіб молодого віку залишається не вирішеною [4, 5, 11]. Висока доля похибок при діагностиці призводить до помилок у лікуванні [2, 6, 7], що тягне за собою значу поширеність вторинного карієсу, ускладнень карієсу та ранню втрату зубів внаслідок руйнування коронок зубів [8, 10, 12]. Отже актуальність теми обумовлена кількома факторами. По-перше місто Ужгород, в якому проводилось дослідження, знаходиться в ендемічній зоні з значним дефіцитом фтору та йоду [1, 2, 4, 6]. По-друге – поширеність карієсу становить від 92 до 98% [1, 3, 5, 7]. І по-третє – при лікуванні початкового карієсу пріоритетом буде найменш інвазивний метод з мінімальним препаруванням поверхні зуба, або ж взагалі без препарування [8, 9, 10].

Мета дослідження. Визначити найбільш оптимальні методи лікування початкового карієсу в залежності від клінічної картини та даних діагностичних досліджень.

Методи і матеріали. Було проведено стоматологічний огляд учнів загальноосвітньої школи № 20 міста Ужгород. Загалом оглянуто 494 дитини віком з 7 по 17 років (242 хлопчики та 252 дівчинки).

Результати дослідження та їх обговорення. При проведенні стоматологічного огляду школярів 494 дітей 7-17ти річного віку (242 хлопчики та 252 дівчинки).

Серед обстежуваних осіб 7-11 років інтенсивність карієсу складає 12,2±1,2. Для 12-17ти річних обстежуваних цей показник становить 11,2±1,2. Гендерної відмінності серед показників не спостерігалось. Данні показники свідчать про високий ступінь інтенсивності карієсу в обстежуваних групі. Серед обстежуваних осіб були вибрані тільки ті, у яких карієс розміщувався на вестибулярній поверхні фронтальної групи зубів.

Гострий початковий карієс постійних зубів був діагностований у 56 обстежуваних, що становить 11,3% від загальної кількості. (табл. 1).

Найбільш інформативними були зондування, термодіагностика, метод висушування поверхні емалі, вітальне фарбування та люмінісцентна діагностика, за допомогою цих методів діагноз був вірним у 100% випадків. Огляд був досить інформативним, і відсоток правильно поставленого діагнозу за допомогою цього методу склав 71%. Правильний діагноз за допомогою транслюмінісцентної діагностики був визначений у 34% випадків.

Таблиця 1

Розподіл ефективності методів діагностики гострого початкового карієсу постійних зубів

	Хлопчиків (n=56)		Дівчаток (n=56)		Разом (n=112)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Огляд	40	71	40	71	80	71
Зондування	56	100	56	100	112	100
Термодіагностика	56	100	56	100	112	100
Метод висушування поверхні емалі	56	100	56	100	112	100
Вітальне фарбування	56	100	56	100	112	100
Люмінісцентна діагностика	56	100	56	100	112	100
Транслюмінісцентна діагностика	20	36	18	32	38	34

Хронічний початковий карієс постійних зубів визначили у 57 обстежених, що становить 11,5% від загальної кількості. (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл ефективності методів діагностики хронічного початкового карієсу постійних зубів

	Хлопчиків (n=56)		Дівчаток (n=58)		Разом (n=114)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Огляд	52	93	56	97	108	95
Зондування	42	75	44	76	86	75
Термодіагностика	56	100	58	100	114	100
Метод висушування поверхні емалі	56	100	58	100	114	100
Вітальне фарбування	56	100	58	100	114	100
Люмінісцентна діагностика	56	100	58	100	114	100
Транслюмінісцентна діагностика	32	57	34	59	66	58

При діагностуванні за допомогою термодіагностики, методу висушування емалі, вітального фарбування та люмінесцентної діагностики правильний діагноз був визначений у 100% випадках. Огляд був

© Васько А.А., 2015

вірним у 95% випадків, а зондування – у 75%. Транслюмінісцентна діагностика дала вірний результат у 58% випадків.

Гострий поверхневий карієс постійних зубів діагностовано у 108 обстежених (21,8% від загальної кількості). (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл ефективності методів діагностики гострого поверхневого карієсу постійних зубів

	Хлопчиків (n=54)		Дівчаток (n=54)		Разом (n=108)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Огляд	54	100	54	100	108	100
Зондування	54	100	54	100	108	100
Термодіагностика	54	100	54	100	108	100
Метод висушування поверхні емалі	54	100	54	100	108	100
Вітальне фарбування	54	100	54	100	108	100
Люмінісцентна діагностика	54	100	54	100	108	100
Транслюмінісцентна діагностика	26	48	30	56	56	52

За допомогою огляду, зондування, термодіагностики, методу висушування емалі, вітального фарбування та люмінесцентної діагностики було отримано 100% правильний діагноз. За допомогою транслюмінісцентної діагностики правильний діагноз визначили у 52% випадків.

Хронічний поверхневий карієс постійних зубів буд діагностований у 104 школярів, що складає 21%. (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл ефективності методів діагностики хронічного поверхневого карієсу постійних зубів

	Хлопчиків (n=50)		Дівчаток (n=54)		Разом (n=104)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Огляд	50	100	54	100	104	100
Зондування	50	100	54	100	104	100
Термодіагностика	42	84	50	81	86	83
Метод висушування поверхні емалі	50	100	54	100	104	100
Вітальне фарбування	50	100	54	100	104	100
Люмінісцентна діагностика	50	100	54	100	104	100
Транслюмінісцентна діагностика	6	12	8	15	14	13

Найбільш ефективними для діагностування виявились огляд, зондування, метод висушування поверхні емалі, вітальне фарбування та люмінісцентна діагностика. Їх ефективність склала 100%. Термодіагностика була вірною в 83%, а транслюмінісцентна діагностика була ефективною у 13% відсотків випадках.

При діагностиці уражень нами спостерігались ділянки демінералізації на поверхні зубів. Зондування, безболісне, шорохувате, зонд затримується, застрягає. Термодіагностика негативна або слабо позитивна. Метод висушування поверхні емалі дав чітку картину, де патологічно змінені тканини після висушування втратили блиск, стали більш помітними на фоні незміненої емалі. Вітальне фарбування за допомогою карієс маркеру позитивне. Люмінісцентна діагностика дає змогу верифікувати діагноз, та провести диференційну діагностику початкового карієсу з не каріозними ураженнями зубів.

Серед всіх обстежених нами були вибрані 214 школярів у яких визначили гострий і хронічний початковий карієс та гострий і хронічний поверхневий карієс.

Поверхневий карієс був визначений у 112 школярів (55 хлопчиків та 57 дівчаток) (табл. 7). Так, як при поверхневому карієсі вже спостерігається ураження та дефект тканин, то лікування цих пацієнтів полягало в механічній некректомії з подальшим пломбуванням порожнини матеріалом estelite sigma quick.

Початковий карієс був діагностований у 102 обстежуваних (50 хлопчиків та 52 дівчинки) (табл. 8)

Цю групу було розділено на дві групи по 51 пацієнту (25 хлопчиків та 26 дівчаток) в кожній з них. Пацієнтам групи № 1 було проведено лікування початкового карієсу шляхом покриття уражених ділянок препаратом Bifluorid 12 (VOCO) Німеччина. Групі № 2 було призначене лікування за допомогою пасти Remin pro (VOCO) Німеччина.

Результати досліджень та їх ефективність визначали через 3 місяці. (табл. 5, 6)

Таблиця 5

Результати лікування аплікаціями Bifluorid 12 (VOCO) Німеччина

	Хлопчики (n=25)		Дівчатка (n=26)		Всього (n=51)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Повністю відновлена поверхня зуба	24	96	25	96	49	96
Незначні ділянки ремінералізації	1	4	1	4	2	4
Відсутність ефекту від лікування	0	0	0	0	0	0

Таблиця 6

Результати лікування аплікаціями Remin pro (VOCO) Німеччина

	Хлопчики (n=25)		Дівчатка (n=26)		Всього (n=51)	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Повністю відновлена поверхня зуба	15	60	17	65	32	62
Незначні ділянки ремінералізації	7	28	5	19	12	24
Відсутність ефекту від лікування	4	16	3	12	7	14

Висновки. За результатами проведених досліджень визначили, що препарат Bifluorid 12 (VOCO) Німеччина, що застосовувався в групі № 1, був ефективним у 90% випадках, відносно ефективним у 4%. Натомість Remin pro (VOCO) Німеччина, що використовували пацієнти з групи № 2 був ефективним всього у 62% випадків, відносно ефективним у 24% і неефективним – у 14% випадків. Дані результати можна пояснити методологією застосування препаратів для ремінералізуючої терапії. Так препарат Bifluorid 12 застосовується лише лікарем на амбулаторному прийомі, а препарат Remin pro застосовується пацієнтом без нагляду лікаря в домашніх умовах, що значно впливає на результат лікування.

Список літератури:
1. Клітинська О. В. Аналіз поширеності карієсу у дітей дошкільного віку міста Ужгорода / О. В. Клітинська, Е. Й. Дячук // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 24-25.
2. Лемко И. С. К вопросу природных биогеохимических провинций в регионах с наличием минеральных вод / И. С. Лемко, Л. П. Киртич, Л. В. Дичка // «Биометеорология человека»: Материалы конгресса. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 128-129.
3. Crispian Scully / Color atlas of oral diseases in children and adolescents TMIPL 2011. – P. 127.
4. Laura Mitchel. OXFORD Handbook of clinical Dentistry / Fifth edition / Laura Mitchel, David A. Mitchel with contributions from Lorna McCaul. – 2009. – P. 775.
5. Петрова В. И. Актуальные вопросы современной стоматологии: Материалы конференции, посвященной 75-летию Волгоградского государственного медицинского университета, 45-летию кафедры терапевтической стоматологии и 40-летию кафедры ортопедической стоматологии / Под общ. ред. акад. В. И. Петрова. – Волгоград: ООО «Бланк», 2010. – 248 с.: илл. – Том № 67.
6. Антонова А. А. Кариес зубов у детей в условиях микроэлементозов хабаровського края: патогенез, профилактика: автореф. дис. на соискание наук. степеня док.мед.наук: 14.01.22 «Стоматология» / А. А. Антонова. – Омск, 2006. – 40 с.
7. Аврамова О. Г. Фиссурный кариес: проблемы и пути их решения / О. Г. Аврамова, С. С. Муравьева // Стоматологический вестник. – 2006. – № 11. – С. 34-38.
8. Беличенко Юрій Миколайович. Клініко-лабораторне обґрунтування вибору засобів профілактики карієсу зубів у підлітків Криму: Дис. ... канд. наук: 14.01.22 – 2008.
9. Тищенко М. А. Концепция минимальной интервенции в стоматологии / М. А. Тищенко // Современные наукоемкие технологии. – № 5. – 2008 – С. 23-25.
10. Тирса Олег Вікторович. Підвищення ефективності застосування засобів первинної профілактики карієсу зубів у дітей: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.22 / Національний медичний ун-т ім. О. О. Богомольця. – К., 2005.
11. Клітинська О. В. Особливості стану та корекції стоматологічного здоров'я у дітей з хронічними формами захворювань верхнього відділу травного каналу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / О. В. Клітинська. – Київ, 2008. – 21 с.
12. Шмидзедер Дж. Эстетическая стоматология / Дж. Шмидседер – М., 2004. – С. 158-159.

Васько А.А.
Ужгородский национальный университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕМИНЕРАЛИЗИРУЮЩЕЙ ТЕРАПИИ ПРИ НАЧАЛЬНЫХ ФОРМАХ КАРИЕСА ПОСТОЯННЫХ ЗУБОВ У ЛИЦ МОЛОДОГО ВОЗРАСТА ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮЩИХ В УСЛОВИЯХ БИОГЕОДЕФИЦИТА ФТОРА И ЙОДА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация
Ранжирование методов диагностики кариеса за их эффективностью. Определение наиболее целесообразных методов лечения начального кариеса острого и хронического течения с точки зрения биологической целесообразности и минимальной инвазивности. Выбор оптимального, рационального и биологически целесообразного метода лечения начального кариеса острого и хронического течения у лиц, проживающих в эндемичной зоне с дефицитом фтора и йода в воде и продуктах питания. Эффективность реминерализующей терапии проведенной препаратом Bifluorid 12 (VOCO) в амбулаторных условиях. Эффективность препарата Remin pro (VOCO), который использовался в домашних условиях.
Ключевые слова: методы диагностики кариеса, детская стоматология, кариес, реминерализирующая терапия, эффективность реминерализующей терапии.

Vasko A.A.
Uzhhorod National University

EFFICIENCY OF REMINERALIZING THERAPY DURING THE INITIAL FORMS OF CARIES OF PERMANENT TEETH IN YOUNG PEOPLE PERMANENTLY LIVING IN CONDITIONS OF BIOGEOCHEMICAL DEFICIENCY OF FLUORINE AND IODINE IN TERMS OF EFFECTIVE DIAGNOSIS

Summary
Ranking of caries diagnostic methods according to their efficiency is carried out. The most appropriate treatment of initial caries of acute and chronic course of disease in terms of biological feasibility and minimal invasiveness. The optimal, efficient and biologically appropriate treatment of initial caries of acute and chronic forms in individuals living in endemic area with fluorine and iodine deficiency in water and food is chosen. The effectiveness of the therapy by remineralizing drug Bifluorid 12 (VOCO) in community setting is studied. The effectiveness of the drug Remin pro (VOCO), used domiciliary is evaluated.
Keywords: methods of caries diagnostics, children's dentistry, caries, remineralization therapy, remineralization therapy effectiveness.

УДК 616.24-007.272+616.12-005.4)-02-036.1-092

РОЛЬ ОКРЕМИХ ПАТОГЕНЕТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ В ФОРМУВАННІ КОМОРБІДНОГО ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНИХ ОБСТРУКТИВНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ЛЕГЕНЬ ТА ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ

Каньовська Л.В., Каушанська О.В., Трефаненко І.В., Ткач Є.П.
Буковинський державний медичний університет

Хронічне обструктивне захворювання легень (ХОЗЛ) є однією з провідних причин захворюваності і смертності в сучасному суспільстві. Ці захворювання являють собою значну соціальну та економічну проблему, яка поки що не має тенденції до покращення. Згідно даних популяційних досліджень, у хворих на ХОЗЛ ризик серцево-судинної смерті вищій у 2–3 рази і складає приблизно 50% від загальної кількості смертельних випадків. Коморбідність серцево-судинних захворювань (ССЗ) і ХОЗЛ являє міждисциплінарну проблему, оскільки їх поєднання сприяє прогресуванню патологічних змін, притаманних кожному із цих захворювань. Останні роки широко обговорюються механізми їх тісної асоціації.

Ключові слова: хронічні обструктивні захворювання легень, ішемічна хвороба серця, патогенез, коморбідність, серцево-судинна патологія.

Постановка проблеми. Проблема поєднаного перебігу хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ) та серцево-судинних захворювань (ССЗ) належить до найбільш актуальних у зв'язку з ростом захворюваності, важкістю ускладнень, тенденцією до підвищення смертності та стійкої втрати працездатності [1, 3, 11, 25]. За даними American Lung Association більше половини всіх пацієнтів з ХОЗЛ мають обмеження для професійної діяльності, 70% – зниження фізичної працездатності, 56% відчувають труднощі в повсякденній роботі по дому, 53% – соціально неактивні. Більше половини всіх хворих у віці старше 65 років мають як мінімум 3 захворювання, а у половина з них – ≥ 5 [21, 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними причинами такого песимістичного прогнозу є: хронічний перебіг захворювання з прогресуючою бронхообструкцією, пізня маніфестація симптомів, відсутність ефективних методів лікування, здатних зупинити хворобу і наявність, як правило, множинної поєднаної патології, яка, в одних випадках, може бути патогенетично пов'язана з легеневим захворюванням, а в інших, розцінюється як коморбідність (А.Г. Чучалин, 2008; N. Thakur, 2010; Г.П. Арутюнов, 2011; Ю. В. Квасникова, 2011; Л.І. Дворецький, 2012). Найбільш часто у літніх хворих на ХОЗЛ має місце серцево-судинна патологія, серед якої особливе клінічне значення набувають ішемічна хвороба серця (ІХС) з різними її проявами [8, 17, 28]. Так, наприклад, в структурі захворювань поєднання ХОЗЛ з ІХС сягає 60%. Великі епідеміологічні дослідження продемонстрували, що провідною причиною летальності хворих на ХОЗЛ легкого та середньотяжкого перебігу є не тільки дихальна недостатність, як традиційно було прийнято вважати, а й ССЗ [30].

У сучасній літературі поєднання ХОЗЛ та ІХС розглядається як з позиції простого поєднання хвороб внаслідок впливу загальних факторів ризику (паління, урбанізації, низької фізичної активності, старіння популяції, генетичної схильності), так і з точки зору формування ІХС при ХОЗЛ як результату системного запалення (F. Gardio-Rigo, 2010; Х.Г. Аміджанова, Б.А. Кауров, 2011; J. Mackay, M. Eriksen, 2011).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Передбачається, що посилення локального запалення в бронхах, легеневій паренхімі і судинах надає системний вплив і сприяє прогресуванню ХОЗЛ, розвитку атеросклерозу і серцевої патології у даних пацієнтів [5, 15, 23]. Існує ряд припущень про взаємозв'язок кардіоваскулярної патології та ХОЗЛ, в основі якої лежать гіпоксемія, ендотеліальна дисфункція, оксидативний стрес, цитокіновий дисбаланс, надмірна судинна жорсткість [2, 7].

Формулювання цілей статті. Метою роботи було провести аналіз інформації, яка викладена в літературних джерелах, щодо особливостей поєднаного перебігу ХОЗЛ та ІХС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що при ХОЗЛ складаються сприятливі умови для підвищення ригідності судинної стінки, яка згідно сучасним уявленням, є незалежним предиктором загальної та серцево-судинної смертності [9, 29]. Хронічне персистуюче системне запалення, що присутнє при ХОЗЛ, вносить свій вклад у патогенез атеросклерозу і ССЗ у цих хворих. Судини – один із головних органів-мішеней, які уражуються при різних захворюваннях. Втрата еластичності судин – один із повідних факторів прогресування ССЗ [4]. Підвищення ригідності артерій рекомендовано відносити до доклінічних ознак ураження органів-мішеней поряд із традиційними клінічними ознаками. На теперішній час вивчені особливості формування і клінічне значення підвищеної артеріальної ригідності (АР) та ендотеліальної дисфункції (ЕД) у хворих на ССЗ, цукровий діабет, вивчаються механічні властивості артерій у хворих із респіраторними захворюваннями. У літературі все частіше наводяться дані про особливості серцевого ремоделювання при ХОЗЛ поєднаної з ІХС [4, 10, 24].

З іншого боку, відомо, що при стабільному перебігу ХОЗЛ рівні деяких маркерів запалення також підвищені, про що свідчить наявністі прямої кореляції між тяжкістю ХОЗЛ та концентраціями СРБ, ФНП-α, ІЛ-6 і ряду інших прозапальних цитокінів. При загостренні ХОЗЛ їх рівні підвищуються в 2,5-3 рази, а, отже, кожне загострення асоційоване з підвищеним ризиком розвитку нових кардіоваскулярних подій [15, 31]. Оскільки загострення ХОЗЛ супроводжується наростанням системно-запальних зрушень, то можна припустити більш виражену структурно-геометричну перебудову серця у разі розвитку інфаркту міокарда (ІМ) у фазу загострення бронхолегеневої патології [6]. Так, відомо, що одним з основних медіаторів запалення в дихальних шляхах при ХОЗЛ є фактор некрозу пухлин-α (tumour necrosis factor / TNF-α). До теперішнього часу отримані переконливі дані взаємозв'язку концентрації TNF-α з ремоделюванням міокарда: товщиною стінки і діастолічним розміром правого

© Каньовська Л.В., Каушанська О.В., Трефаненко І.В., Ткач Є.П., 2015

шлуночка серця, систолічною функцією шлуночків [4, 6, 14, 15].

Таким чином, можна зробити висновок, що фаза загострення ХОЗЛ є чинником, який провокує розвиток ІМ, і тригером гострого коронарного синдрому у пацієнтів з хронічною бронхообструкцією. Крім того, сьогодні відомо про вплив загострення ХОЗЛ на подальші процеси постінфарктного ремоделювання міокарда за рахунок посилювання систолічної дисфункції лівого шлуночка, яка розвивається в результаті значного збільшення концентрації СРБ, ФНП-α і гаптоглобіну, подальшого надлишкового синтезу колагену, наростання розмірів порожнин серця, потовщення його стінок і посилювання ішемії міокарда з розвитком вогнищ некрозу й повторного запалення в серцевому м'язі. До того ж патогенетичний зв'язок хронічної серцевої (ХСН) і дихальної недостатностей підтверджується виявленням у хворих на ХОЗЛ високих титрів мозкового NT-proBNP, що є загальновизнаним маркером ХСН [8, 32].

Патогенез розвитку аритмій у хворих на ХОЗЛ носить мультифакторальний характер [6, 11]. Серед факторів, що провокують розвиток аритмії, виділяють лікарські засоби (ЛЗ), які призначаються хворим на ХОЗЛ, дисфункцію автономної провідної системи серця, ішемічну хворобу серця, артеріальну гіпертензію, дисфункцію лівого і правого шлуночків, а також підвищення рівня катехоламінів у крові при розвитку гіпоксемії. У числі інших аритмогенних факторів вказуються гіпокаліємія, гіпомагнеземія і респіраторний ацидоз [20, 26].

У зв'язку з підвищеним ризиком тромбоутворення при загостренні ХОЗЛ у доповіді робочої групи «Глобальна стратегія діагностики, лікування та профілактики ХОЗЛ» (GOLD) рекомендується проводити профілактику тромбозів глибоких вен (механічні пристрої, антикоагулянти) при тривалому дотриманні ліжкового режиму, поліцитемії або дегідратації пацієнтів незалежно від наявності тромбоемболій в анамнезі [16, 27].

З позицій системного запалення високий відсоток тромботичних ускладнень при ХОЗЛ може пояснюватися вираженим підвищенням сироваткового фібриногену як при стабільному перебігу ХОЗЛ, так і при його загостренні, особливо при посиленні кашлю і гіперпродукції гнійного мокротиння [15, 19]. Фібриноген є гострофазовим білком і маркером системного запалення, а тому відіграє найважливішу роль в патогенезі та прогресуванні будь-яких захворювань запальної природи, в тому числі ХОЗЛ. Наростання концентрації фібриногену в сироватці крові при загостренні ХОЗЛ відбувається настільки стрімко (у 5 разів протягом 24 годин), що ризик раптових тромботичних подій на тлі чергового загострення вельми високий як у коморбідних судинних пацієнтів, так і у хворих на ХОЗЛ, не обтяжених соматично. У зв'язку з цим підвищення концентрації фібриногену в плазмі крові розглядається як незалежний предиктор декомпенсації ССЗ і один із ключових факторів, що враховуються при стратифікації тяжкості прогнозу хворих на ХОЗЛ [26, 27].

Різноманітні зовнішні агенти (тютюновий дим, аерополлютанти, віруси і бактерії) запускають і підтримують запальний процес в дихальних шляхах, опосередкований макрофагами і нейтрофілами з виділенням безлічі медіаторів запалення, які транслокуються і в системний кровотік [16]. Частина з них (фактор некрозу пухлини-α, інтерлейкін (ІЛ)-6, ІЛ-1β) впливають безпосередньо на судинну стінку. Вони ж у поєднанні з ІЛ-8 і гранулоцитарно-макрофагальним колонієстимулюючим фактором стимулюють кістковий мозок, збільшуючи викид в потік крові тромбоцитів, гранулоцитів і моноцитів [21]. Такий комплекс ефектів є ідеальним для виникнення і зростання атеросклеротичної бляшки, а в перспективі – і для її дестабілізації [12]. Надалі механізм підтримує себе сам, а саме: лейкоцити, викинуті в потік крові активованим кістковим мозком, під впливом хемоаттрактантів (ІЛ-8 для нейтрофілів і моноцитарний хемоаттрактантний протеїн-1 для моноцитів) переміщуються в запалені тканини, запускаючи новий виток вадного кола. Розуміння патофізіологічної основи процесу розвитку атеросклерозу при ХОЗЛ імплементоване в клінічну практику: вже дає позитивні результати по зниженню серцево-судинної смертності у пацієнтів з ХОЗЛ за рахунок призначення статинів [26] і протизапального препарату, інгібітора фосфодіестерази-4 – рофлуміласту [18].

Розвиток гострих судинних подій у пацієнтів з ХОЗЛ пов'язано переважно з загостренням хронічного запального процесу в легенях, яке викликає або підсилює системний оксидативний стрес [12]. Збільшення концентрації активних форм кисню запускає процеси окислення ліпідів і ліпопротеїдів, що веде до накопичення холестерину і збільшення числа пінистих клітин в атеросклеротичної бляшці. Це проявляється її зростанням і наростанням тиску на неї. Активізація матриксних металопротеїназ у бляшці веде до деструкції колагенових волокон і формуванням нестабільної бляшки [18]. З іншого боку, активація запальної реакції підсилює системну запальну відповідь, збільшуючи в крові кількість цитокінів, лейкоцитів і тромбоцитів. Вони, в свою чергу, негативно впливають на стабільність атеросклеротичної бляшки, а також посилюють ендотеліальну дисфункцію [16]. Підсумком такого комплексного впливу є як мінімум зниження коронарного резерву, що веде до прогресування проявів ІХС, а як максимум – дестабілізація (розрив покришки) атеросклеротичної бляшки і розвиток гострого коронарного атеротромбоза [6], в абсолютній більшості випадків приводить до розвитку ІМ. Додатковим фактором ризику є і прогресуючі на тлі загострення ХОЗЛ порушення газового складу артеріальної крові, особливо при одночасному поєднанні гіпоксемії і гіперкапнії.

Найбільш ймовірний період розвитку фатальних серцево-судинних подій при загостренні ХОЗЛ – перші 5 днів [9]. Це диктує необхідність ретельного спостереження за пацієнтом, а також включення в програму лікування профілактично-спрямованих препаратів (наприклад, статини, ацетилсаліцилова кислота) [18].

У той же час відзначається і зворотна залежність, а саме вплив ССЗ на розвиток загострень ХОЗЛ. У свою чергу частота загострень не тільки впливає на якість життя, але і в значній мірі визначає прогноз для таких пацієнтів [7]. Як показало дослідження Lung Health Study, причиною загострення ХОЗЛ, що вимагає госпіталізації, більш ніж у 40% випадків з'явилася дестабілізація ССЗ, у той час як по безпосередньо респіраторним причинам було тільки 14% госпіталізацій [3].

Розвиток і прогресування кардіоваскулярних захворювань і ХОЗЛ об'єднано рядом факторів, яких можна віднести паління, надмірна вага; низьку фізичну активність, вторинний еритроцитоз, обструктивне апное уві сні, порушення гемодинаміки в малому колі кровообігу, небажані ефекти деяких лікарських засобів (наприклад, гіпертензивний ефект β2-агоністів при лікуванні ХОЗЛ та бронхоспастичний ефект β-блокаторів при лікуванні ІХС, АГ).

Тривале тютюнопаління (індекс паління – 10-20 пачко-років) призводить у 82% випадків до розвитку ХОЗЛ, ендотеліальної дисфункції (ЕД), легеневої недостатності та є причиною смерті від раку легень в 90% [28] всіх випадків, захворювань серцево-судинної системи – в 25% [3], таких ускладнень, як емфізема легень, – в 75% [25, 31]. Під впливом паління активуються процеси вільнорадикального окислення, які відіграють значну роль у формуванні бронхообструкції, особливо під час загострень захворювання. Основна проблема, яка пов'язана з ХОЗЛ, полягає в тому, що захворювання на ранніх стадіях має безсимптомний перебіг, а на етапі розвитку симптомів, як правило, констатують вже значні порушення. За даними Європейського респіраторного товариства тільки 25% випадків ХОЗЛ діагностується своєчасно [18, 21].

Все вищесказане дозволяє створити ймовірну картину своєрідного вадного кола взаємної коморбідності ХОЗЛ і ІХС. Загострення ХОЗЛ, викликаючи системну запальну відповідь і оксидативний стрес, веде до погіршення коронарного кровотоку, в основі якого лежить відразу кілька процесів: збільшення обсягу атеросклеротичних бляшок і їх дестабілізація, гострий коронарний атеротромбоз, зниження вироблення ендогенних вазодилатуючих агентів, погіршення реологічних властивостей крові. З іншого боку, зниження серцевого викиду на тлі посилення ішемії призводить до застою в малому колі кровообігу, що порушує нормальні механізми мукоциліарного кліренсу (МЦК). У свою чергу порушення МЦК здатне приводити до загострення ХОЗЛ як внаслідок посилення обструкції, так і в результаті активації ендогенної мікрофлори [31], якої в значній кількості випадків у таких пацієнтів контамінованих слизова оболонка бронхіального дерева [16].

Висновки. На підставі визначених патогенетичних механізмів асоційованого перебігу ХОЗЛ та ІХС розробка прогностичних маркерів загострення ХОЗЛ, поєднаного з ІХС, дозволить прогнозувати розвиток загострення та розробити заходи профілактики. Таким чином, у факторах ризику, клінічних проявах ХОЗЛ та ІХС є спільні риси, а у патогенетичних механізмах – не тільки спільні, але і дискусійні моменти, що обумовлюють спрямування досліджень при поєднанні ХОЗЛ та ІХС. Ретельне їх вивчення сприятиме розробці напрямків корекції, прогнозування і профілактики розвитку загострень ХОЗЛ, поєднаного з ІХС, що є вельми актуальним для підвищення ефективності лікування та якості життя хворих

Список літератури:

1. Актуальные проблемы лечения больных ХОЗЛ [Текст] / Ю. И. Фещенко, Л. А. Яшина, А. Я. Дзюблик [и др.] // Здоров'я України. – 2011. – № 2(14). – С. 10–11.
2. Авдеев С. Н. Хроническая обструктивная болезнь легких как системное заболевание [Текст] / С. Н. Авдеев // Пульмонология. – 2007. – № 2. – С. 104–112.
3. Авдеев С. Н. ХОБЛ и сердечно-сосудистые заболевания: механизмы ассоциации [Текст] / С. Н. Авдеев, Г. Е. Баймаканова // Пульмонология. – 2008. – № 1. – С. 5–13.
4. Алиева К. М. Ремоделирование и диастолическая функция правого желудочка у больных хронической обструктивной болезнью легких пожилого и старческого возраста [Текст] / К. М. Алиева, М. И. Ибрагимова, К. А. Масуев // Пульмонология. – 2007. – № 5. – С. 80–83.
5. Архипов В. В. Хроническая обструктивная болезнь легких: фармако-экономические аспекты [Текст] / В. В. Архипов // Пульмонология. – 2010. – № 4. – С. 99.
6. Васильева О. С. Хроническая обструктивная болезнь легких и профессиональные факторы [Текст] / О. С. Васильева // Пульмонология. – 2007. – № 6. – С. 5–11.
7. Гаврисюк В. К. Нарушения сердечно-сосудистой системы у больных бронхиальной астмой [Текст] / В. К. Гаврисюк // Укр. пульмонол. журнал. – 2000. – № 2 (додаток). – С. 31–32.
8. Горелик Л. П. Функционально-структурные изменения сердца при хронической обструктивной болезни легких при сочетании с ишемической болезнью сердца [Текст] / Л. П. Горелик, Е. Н. Калманова, З. Р. Айсанов [и др.] // Пульмонология. – 2010. – № 1. – С. 100–105.
9. Кароли Н. А. Коморбидность при хронической обструктивной болезни легких [Текст] / Н. А. Кароли, Е. Е. Орлова, А. В. Марков, А. П. Ребров // Терапевт. архив. – 2008. – № 3. – С. 20–23.
10. Кузубова Н. А. Влияние ингаляционной глюкокортикостероидной терапии на эндотелиальную функцию и состояние легочно-сердечной гемодинамики у больных хронической обструктивной болезнью легких [Текст] / Н. А. Кузубова, В. Е. Перлей, А. Ю. Гичкин [и др.] // Пульмонология. – 2007. – № 5. – С. 84–87.
11. Мостовий Ю. М. Хронічне обструктивне захворювання легень і хронічні серцево-судинні захворювання. Фокус на антитромбоцитарну терапію [Текст] / Ю. М. Мостовий, Л. В. Распутіна // Сімейна медицина. – 2011. – № 1. – С. 41–45.
12. Нитрозивный стресс и растворимые дифференцировочные молекулы при обострении хронической обструктивной болезни легких [Текст] / Л. Б. Постникова, Н. И. Кубышева, М. В. Болдина [и др.] // Пульмонология. – 2012. – № 1. – С. 35–39.
13. Особенности содержания эндотелина-1 и эндобронхиальной концентрации метаболитов оксида азота при хронической обструктивной болезни легких [Текст] / Л. Б. Постникова, Н. И. Кубышева, Р. З. Миндубаев [и др.] // Пульмонология. – 2010. – № 2. – С. 108–112.
14. Перцева Т. А. Противовоспалительная терапия при ХОБЛ: возможные пути оптимизации / Т. А. Перцева // Здоров'я України. – 2008. – № 16(1). – С. 44–45.
15. Перцева Т. А. Выраженность системных воспалительных реакций у больных хронической обструктивной болезнью легких [Текст] / Т. А. Перцева, Н. А. Санина // Пульмонология. – 2013. – № 1. – С. 38–41.
16. Привалова Е. В. Тромбоцитарная дисфункция у длительно курящих пациентов с хронической обструктивной болезнью легких [Текст] / Е. В. Привалова, Т. В. Вавилова, Н. А. Кузубова // Пульмонология. – 2010. – № 2. – С. 40–45.
17. Рябова А. Ю. Особенности ремоделирования сердца при бронхиальной астме и хрони ческой обструктивной болезни легких [Текст] / А. Ю. Рябова, М. М. Кириллов // Пульмонология. – 2010. – № 6. – С. 78–82.
18. Сахарова Г. М. Табакокурение как фактор риска болезней человека [Текст] / Г. М. Сахарова, С. Н. Антонов, С. А. Андреева // В кн.: Чучалин А. Г. (ред.). Респираторная меди цина. Москва: ГЭОТАР-Медиа; 2007. – Т. 2. – 771 с.
19. Современные возможности мониторинга и подбора антиагрегантной терапии у больных хронической обструктивной болезнью легких [Текст] / Е. В. Привалова, Н. А. Кузубова, Т. В. Вавилова [и др.] // Пульмонология. – 2011. – № 3. – С. 59–63.

20. Титов В. Н. Дефицит в клетках эссенциальных полиеновых жирных кислот как основа патогенеза атеросклероза [Текст] / В. Н. Титов, В. В. Кухарчук // Международный меди- цинский журн. – 2001. – № 2. – С. 19–27.
21. Фещенко Ю. И. Глобальная стратегия диагностики, лечения, профилактики ХОЗЛ: что нового в 2013 году? [Текст] / Ю. И. Фещенко // Здоров'я України. – 2013. – № 17(318). – С. 45–46.
22. Agustн A. G. (2005) Systemic effects of chronic obstructive pulmonary disease / Proc. Am. Thorac. 2005. Soc., 2(4): 367–370.
23. Boyd C. M., Darer J., Boult C. et al. Clinical practice guidelines and quality of care for older patients with multiple comorbid diseases: implications for pay for performance / JAMA, 2005, 294(6): 716–724.
24. Brody J. S. State of the art. Chronic obstructive pulmonary disease, inflammation, and lung cancer / Proc. Am. Thorac. Soc., 2006, 3(6): 535–537.
25. Charlson M., Charlson R. E., Briggs W., Hollenberg J. Can disease management target patients most likely to generate high costs? The impact of comorbidity. /J. Gen. Intern. Med.,2007, 22(4): 464–469.
26. Fihn S. D., Gardin J. M., Abrams J. et al. 2012 ACCF/AHA/ACP/AATS/PCNA/SCAI/STS guideline for the diagnosis and management of patients with stable ischemic heart disease // J Am Coll Cardiol. – 2012. – Vol. 60(24). – P. 44–164.
27. GOLD. Global Strategy for the Diagnosis, Management and Prevention of Chronic Obstructive Pulmonary Disease. Update 2014. – 84 p.
28. Jensen H. H., Godtfredsen N. S., Lange P., Vestbo J. Potential misclassification of causes of death from COPD / Eur. Respir. J., 2006, 28(4): 781–785.
29. Konstam M. A., Neaton J. D., Dickstein K., et al. Effects of high-dose versus low-dose losartan on clinical outcomes in patients with heart failure (HEAAL study): a randomised, double-blind trial // Lancet. – 2009. – Vol. 374. – P. 1840–1848.
30. Sin D. D., Anthonisen N. R., Soriano J. B., Agusti A.G. Mortality in COPD: role of comorbidities / Eur Respir J., 2006; 28: 1245-1257.
31. Van Eeden S., Leipsic J., Man S. F. P., Sin D. D. The Relationship between Lung Inflammation and Cardiovascular Disease // Am J Respir Crit Care Med. 2012. – Vol. 186. – № 1. – P. 11–16.
32. Yong R. P., Hopkins R. J., Eaton T. E. Forced expiratory volume in one second: not just a lung function test but a marker of premature death from all causes / Eur Respir J., 2007; 30: 616-622.

Каневская Л.В., Каушанская Е.В., Трефаненко И.В., Ткач Е.П.
Буковинский государственный медицинский университет

РОЛЬ ОТДЕЛЬНЫХ ПАТОГЕНЕТИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ В ФОРМИРОВАНИИ КОМОРБИДНОГО ТЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКИХ ОБСТРУКТИВНЫХ БОЛЕЗНЕЙ ЛЕГКИХ И ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ СЕРДЦА

Аннотация
Хроническое обструктивное заболевание легких (ХОЗЛ) является одной из ведущих причин заболеваемости и смертности в современном обществе. Они представляют собой значительную социальную и экономическую проблему, которая пока не имеет тенденции к уменьшению. Согласно данных популяционных исследований, у больных ХОЗЛ риск сердечно-сосудистой смерти выше в 2-3 раза и составляет примерно 50% от общего количества смертельных случаев. Коморбидность сердечно-сосудистых заболеваний (ССЗ) и ХОЗЛ представляет междисциплинарную проблему, поскольку их сочетание способствует прогрессированию патологических изменений, присущих каждому из этих заболеваний. Последние годы широко обсуждаются механизмы их тесной ассоциации.
Ключевые слова: хронические обструктивніе заболевания легких, ишемическая болезнь серца, патогенез, коморбидность, сердечно-сосудистая патология.

Kanovska L.V., Kaushanska O.V., Trefanenko I.V., Tkach Ye.P.
Bukovinian State Medical University

ROLE OF SEPARATE PATHOGENETIC MECHANISMS IN FORMING OF CHRONIC OBSTRUCTIVE PULMONARY DISEASE AND ISCHEMIC HEART DISEASE

Summary
Chronic obstructive pulmonary disease (COPD) is one of leading reasons of morbidity and death rate in modern society. It represents a considerable social and economic problem which currently shows no tendency towards its improvement. According to information of researches, for patients with COPD risk of cardio-vascular death is 2-3 times higher and is approximately 50% of general amount of mortal cases. Comorbidity of cardio-vascular diseases and COPD is a problem, as their combination is instrumental in progress of pathological changes, inherent to each of these diseases. Recently, the mechanisms of their association have been actively discussed.
Keywords: chronic obstructive pulmonary disease, ischemic heart disease, pathogenesis, comorbidity, cardio-vascular pathology.

УДК 351.77:616.314-053.2+ 577.118

ОСОБЛИВОСТІ МІКРОБНОГО СКЛАДУ ПОРОЖНИНИ РОТА У ДОШКІЛЬНЯТ З ДЕКОМПЕНСОВАНОЮ ФОРМОЮ МНОЖИННОГО КАРІЄСУ, ЯКІ ПОСТІЙНО ПРОЖИВАЮТЬ В УМОВАХ БІОГЕОХІМІЧНОГО ДЕФІЦИТУ ФТОРУ ТА ЙОДУ

Клітинська О.В.
Ужгородський національний університет

В статті наведені результати аналізу мікробіоти порожнини рота дітей 4-6 років, які мають множинний карієс декомпенсовану форму та постійно проживають в умовах природнього біргеохімічного дефіциту фтору та йоду, що є одним із факторів виникнення та прогресування патологій твердих тканин та встановлено, що у 100% випадків в слині виділено *Streptococcus sobrinus*, яку визнано найбільш ацидофільною бактерією, яка персистує в порожнині рота людини, оскільки колонії бактерій при pH5,0 продовжують активні синтетичні процеси, в них відсутні шокові і стресові протеїни, що було доведено на хемостатній культурі, ДНК, РНК-аналізі та Вестерн-блоттингу.

Ключові слова: карієс, діти, мікробіота ротової рідини, Streptococcus sobrinus, біогеохімічний дефіцит фтору та йоду.

Не дивлячись на стімкий розвиток стоматологічної галузі медицини, поширеність множинного карієсу у дошкільнят, які постійно проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду, тобто в Закарпатській області має тенденцію до зростання. За даними проведених епідеміологічних досліджень, проведених згідно програми «Здорова усмішка дітей Закарпаття» поширеність карієсу тимчасових зубів становить 98,7% при інтенсивності 14,9. Значну частку становлять випадки з поширенстю декоменпенсового множинного карієсу [2, 3, 4, 5, 7].

Розвитку множинного декомпенсованого карієсу сприяють ряд факторів: як місцевих, до яких належать незадовільна гігієна порожнини рота, наявність ортодонтичної патології, кислі значення pH слини, наявність невеликої кількості в'язкої слини, склад та кількість мікрофлори. До загальних факторів відносять біогеохімічний дефіцит фтору та йоду в воді та грунтів регіону, наявність загальногосоматичної патології у дітей (шлунково-кишкового тракту, алерголoгічної патології, захворювання органів дихання, тощо.) [1, 6, 7, 8, 11, 13,17].

За даними багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників саме видовий та кількісний склад мікроорганізмів порожнини рота віддіграє важливу роль у виникненні та прогресуванні таких захворювань як карієс, гінгівіт, пародонтит та ураження слизової оболонки порожнини рота [1,6,8, 16, 17].

В організмі людини порожнина рота являється найбільш обсеміненою мікроорганізмами порожниною, де можуть колонізуватися до 160 видів мікроорганізмів. Потрапляють мікроорганізми в порожнину рота з водою, повітрям, їжею тощо. Тут створюються всі сприятливі умови для їх розвитку: завжди рівномірна вологість, постійна температура (біля 37°С), достатній вміст кисню, слабколужна pH, багато поживних речовин [1, 6, 8, 10, 12, 14]. Продуктивному розвитку мікроорганізмів сприяють і анатомічні особливості порожнини рота: наявність складок слизової оболонки, міжзубних проміжків, ясенних кишень, в яких затримується достатня кількість залишків їжі та зроговівший епітелій [6, 9, 15, 16]. Проте, мікрофлора порожнини рота розподіляється нерівномірно. В більшій кількості вони колонізуються на спинці язика та поверхнях зубів. В 1 г зубного налету міститься біля 300 млрд. мікробів, а в слині їх біля 900 млн. в 1 мл.

Стрімкий розвиток фармакологічної науки, особливо антимікробних засобів (антибіотиків, антисептиків, нестероїдних протизапальних препаратів), і особливо їх неконтрольований прийом і часом використання без чітких показів призвів до утворення нових штамів мікроорганізмів зі зміненими властивостями, які є значно шкідливішими для організму, особливо дитячого [16, 17], що в свою чергу призводить до утворення та прогресування стоматологічних захворювань.

Саме тому, **метою даного дослідження** стало встановлення кількісного та видового складу мікробіоти порожнини рота у дітей 4-6 років, які мають декомпенсовану форму множинного карієсу та та постійно проживають в умовах природнього фторйодного дефіциту.

Матеріали та методи дослідження. Для визначення мікробного складу за видом та кількістю було досліджено 68 дітей, у віці від 4 до 6 років, які постійно мешкають в Закарпатській області. Серед обстежених було 34 хлопчики (50%) та 34 дівчинки (50%). Усі пацієнти мали множинний декомпенсований карієс, поширеність в групі склала 100%, при інтенсивності 16,9±1,24. З тих чи інших причин пацієнти потрапили в стоматологічну клініку вперше. У 75% був діаностований катаральний гінгівіт 1-2 ступенів тяжкості. У 23% були верифіковані захворювання органів дихання, зокрема, обстуктивні бронхіти (12%), та часті гострі бронхіти (11%).

У дітей для дослідження мікробіоти слизових оболонок рота було визначено кількість мікроорганізмів у секреті слинних залоз, для чого була відібрана слина у ємкості для забору слини не менш, ніж через 2-3 години після останнього прийому їжі та прополоскавши рот водою. Від моменту забору проби до початку мікробіологічного висіву пройшло не більше трьох годин.

Мікробіологічний аналіз секрету слинних залоз допомагає визначити кількість та різновиди бактерій у слині, а саме кислотоутворюючих стрептококів *(Streptococcus mutans, S. sanguis, S. mitis, S. salivarius)*, молочнокислих лактобацил та біфідобактерій *(Lactobacillus spp., Bifidobacterium spp.)*. Не дивлячись на те, що, окрім вказаних вище бактерій, у ротовій порожнині є велика кількість інших мікроорганізмів, саме стрептококи є основними чинниками, що спричиняють утворення карієсу та запальних процесів слизових оболонок рота.

Висіви проводилися на наступні поживні середовища: м'ясо-пептонний агар для визначення ЗМЧ (загального мікробного числа); селективний агар для стрептококів; селективний агар для *Streptococcus mitis* та *S. salivarius*; селективне напіврідке середовище для виділення стрептококів; напіврідке середовище для виділення біфідобактерій (середовище Блаурока); середовище Ендо для перевірки наявності грам-негативної мікробіоти; вісмут-сульфітний агар для виділення сальмонел

© Клітинська О.В., 2015

та шигел; ентерококовий агар для культивування видів роду *Entecococcus spp.*; лактобак-агар (МРС – Man-Rogosa-Sharpe agar) для культивування лактобацил у мікроаерофільних умовах; біфідум-агар для культивування біфідобактерій.

Для визначення та ідентифікації використовується виготовлення мазків за Грамом і подальше їх мікроскопування, рутинні біохімічні тести. Всі необхідні штами, виділені в ході експерименту штами мікроорганізмів будуть збережені.

Результати досліджень та їх обговорення. У всіх пацієнтів було встановлено наявність дисбіозу порожнини рота 3-4 ступеня. Значення загального мікробного числа знаходилися в діапазоні від мінімального $1,5\times10^8$ до максимального 4×10^{10}. Середне значення становило 3×10^9.

Були виділені натупні бактерії: *Streptococcus sobrinus* – у 100%; *Streptococcus mitis* – у 88,3%; *Streptococcus salivarius* – у 82,4%; *Escherichia coli* – у 5,9%; *Proteus vulgaris* – у 47,1%; *Citrobacter freundii* – у 53,1%; *Pseudomonas aeruginosa* у 47,1%; *Lactobacillus salivarius* – у 11, 8% випадків (є сумніви щодо видової приналежності, точність 97% з використанням біохімічного тесту Erba-Lachema, потребує уточнення на MALDI); *Staphylococcus aureus* – у 76,5%; *Enterococcus faecalis* – у 88,3%; *Enterococcus faecium* – у 5,9%; *Bifidobacterium spp.* – у 53,0% (дає сумнівні результати (65%) з використанням біохімічного анаеротесту Erba-Lachema, потребує уточнення на MALDI).

Streptococcus mitis, S. salivarius, Lactobacillus salivarius, Bifidobacterium spp. – в нормі зустрічаються у ротовій порожнині, зокрема слині, зубному нальоті, на слизових оболонках порожнини рота.

Streptococcus sobrinus – типовий карієссоутворюючий вид, разом з *Streptococcus mutans* утворюють групу подібних до *Streptococcus mutans* видів за біохімічними властивостями та впливом на поверхню зубної емалі та деструкцію тканини зубів. Одним із найбільш значних факторів їх вірулентності є їх кислотостійкість. При аналізі механізму кислотостійкості та адаптації стрептокоів до кислого середовища було виявлено, що *Streptococcus sobrinus* може продовжувати свій ріст і розмноження при кислотності середовища рН 5,0, в таких умовах він продовжує ферментувати вуглеводи шляхом гліколізу і продовжує закислення середовища навколо себе, при чому окремі ферментні системи *Streptococcus sobrinus* (зокрема фосфотрансферазна система) перебувають в стані вищої активності при рН 5,0, ніж в нейтральному середовищі, що створюють умови для виникнення демінералізації емалі, особливо тимчасових зубів у дітей.

Інші види, зокрема представники грамнегативної мікробіоти, а також види роду *Enterococcus spp.* та *Staphylococcus aureus* в нормі не мають бути присутні серед нормальної мікробіоти; дані представники *(Escherichia coli, Proteus vulgaris, Citrobacter freundii, Pseudomonas aeruginosa, Enterococcus faecalis, E. faecium)* є нормобіотою та умовно-патогенними представниками бактерій ШКТ. А *Staphylococcus aureus* є збудником багатьох інфекцій і захворювань, викликає опортуністичні та нозокоміальні інфекції у людей зі зниженим імунітетом.

Висновки. Дослідження мікробіоти ротової порожнини, видова ідентифікація та кількісний її склад є маркером виникнення та прогресування таких захворювань органів порожнини рота як карієс, запальні та запально-дистрофічні захворювання тканин пародонта та уражень слизової оболонки порожнини рота. Зокрема, Streptococcus sobrinus, яку було виділено у 100% обстежених дітей, у віці 4-6 років, які постійно проживають у районі біогеохімічного дефіциту фтору та йоду, визнано найбільш ацидофільною бактерією, яка персистує в порожнині рота людини, оскільки колонії бактерій при рН5,0 продовжують активні синтетичні процеси, в них відсутні шокові і стресові протеїни, що було доведено на хемостатній культурі, ДНК, РНК-аналізі та Вестерн-блоттингу.

Їх вчасне виявлення та раціональне усунення їх токсичного впливу, шляхом зменшення їх кількості дозволить знизити ризик виникнення захворювань органів ротової порожнини та створить умови для повноцінного формування усіх структур порожнини рота у дітей.

Список літератури:

1. Захаров А. А. Анализ микрофлоры ротовой полости обследованных людей с различными заболеваниями / А. А. Захаров, Н. А. Ильина // Успехи современного естествознания. – 2007. – № 12. – С. 353-355.
2. Клітинська О. В. Аналіз поширеності карієсу у дітей дошкільного віку міста Ужгорода / О. В. Клітинська, Е. Й. Дячук // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 24-25.
3. Клітинська О. В. Епідеміологічний аналіз визначення факторів ризику розвитку стоматологічних захворювань у дітей Закарпаття / О. В. Клітинська // Вісник проблем біології та медицини – 2012 – № 4, т. 1(94). – С. 194–198.
4. Клітинська О. В. Сучасні погляди на вплив окремих представників мікрофлори на розвиток стоматологічних захворювань та уражень шлунково-кишкового тракту / О. В. Клітинська, Ю. О. Мочалов., Н. В. Пупена // Молодий вчений, – № 11(14) листопад, 2014 р. – С. 217-220.
5. Клітинська О. В. Аналіз стану твердих тканин зубів у дітей, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду / О. В. Клітинська // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 20-21.
6. Кузнецов Е. В. Микробная флора полости рта и её роль в развитии; патологических процессов / Е. В. Кузнецов, В. Н. Царёв. – М.: МЕДпресс-информ, 2003. – 240 с.
7. Лемко И. С. К вопросу природных биогеохимических провинций в регионах с наличием минеральных вод / И. С. Лемко, Л. П. Киртич, Л. В. Дичка // «Биометеорология человека»: Материалы конгресса. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 128-129.
8. Лукина Г. И. Возможные, микробные ассоциации в полости рта у пациентов с заболеваниями эзофагогастродуоденальной зоны / Г. И. Лукина, Э. А. Базикян // Dental Forum. – 2010. – № 4. – С. 33-35.
9. Тец В. В. Роль микрофлоры полости рта в развитии заболеваний человека / В. В. Тец // Стоматология, 2008. – № 3. – С. 76-80.
10. Cullinan M. P. The effect of a triclosan-containing dentifrice on the progression of periodontal disease in an adult population / M. P. Cullinan, B. B. Westerman, S. M. Hamlet, J. E. Palmer // J. Clin Periodontol. – 2009. – № 30(5). – P. 414-419.
11. Gaffar A. Applications of polymers in dentifrices and mouthrinses / A. Gaffar, C. M. Hunter, Y. R. Mirajkar // J Clin Dent. – 2008. – № 13(4). – P. 138-148.

12. Haffajee A. D. Microbial complexes in supragingival plaque / S. S. Socransky, A. D. Haffajee, M. R. Patel, X. // Song Oral Microbiol Immunol. – 2008. – № 23. – P. 196–205.
13. Jia C. L. Effect of dental plaque control on infection of Helicobacter pylori in gastric mucosa / C. L. Jia, G. S. Jiang, C. H. Li, C. R. Li // Tex Dent J. – 2012. – Vol. 129(10). – P. 1069-1073.
14. Kaakoush N. O. Campylobacter concisus – A new player in intestinal disease / N. O. Kaakoush, H. M. Mitchell // Front Cell Infect Microbiol. – 2012. – № 2. – P. 2-4.
15. Loe H. Oral hygiene in the prevention of caries and periodontal disease / H. Loe // Int. Dent. J. – 2000. – № 50(3). – P. 129-139.
16. Said H. S. Dysbiosis of Salivary Microbiota in Inflammatory Bowel Disease and Its Association With Oral Immunological Biomarkers / H. S. Said, W. Suda., S. Nakagome et al. // DNA RESEARCH. – 2014. – № 21. – P. 15–25.
17. Salazar C. R. Association between selected oral pathogens and gastric precancerous lesions / C. R. Salazar, J. Sun, Y. Li et al. // PLoS One. – 2013. – № 8(1). – P. 516.

Клитинская О.В.
Ужгородский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ МИКРОБНОГО СОСТАВА ПОЛОСТИ РТА У ДОШКОЛЬНИКОВ С ДЕКОМПЕНСИРОВАННОЙ ФОРМОЙ МНОЖЕСТВЕННОГО КАРИЕСА, КОТОРЫЕ ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮТ В УСЛОВИЯХ БИОГЕОХИМИЧЕСКОГО ДЕФИЦИТА ФТОРА И ЙОДА

Аннотация
В статье приведены результаты анализа микробиоты ротовой жидкости у детей 4-6 лет, которые постоянно проживают в условиях биогеохимического дефицита фтора и йода, что является одним из факторов рика образования и прогрессирования патологий твердых тканей и установлено, что у 100% случаев выделено *Streptococcus sobrinus*, который является наиболее ацидофильной бактерией, поскольку колонизируется даже при pH 5,0 продолжая активные синтетические процессы, в них нет стрессовых и шоковых протеинов, что было доведено на хемостатической культуре, ДНК, РНК-анализе и Вестерн-блоттинга.
Ключевые слова: дети, кариес, микробиота ротовой жидкости, Streptococcus sobrinus, биогеохимический дефицит фтора и йода.

Klitynska O.V.
Uzhhorod National University

FEATURES OF MICROBIAL COMPOSITION OF MOUTH CAVITY IN PRESCHOOLERS WITH DECOMPENSATED PLURAL CARIES, WHO LIVE IN BIOGEOCHEMICAL CONDITIONS OF FLUORINE AND IODINE DEFICIT

Summary
The article presents an analysis of oral microbiota of children 4-6 years of age permanently living in conditions of fluorine and iodine deficiency, which is a factor of occurrence and progression of pathologies of hard tissues. It is found that 100% cases feature *Streptococcus sobrinus*, which is considered to be the most acidophilic bacterium that persists in the human oral cavity, because it is able tocolonize even in pH 5.0 continuing active synthetic processes. The fact that they lack the shock and stress proteins have been shown through examples of hemostatniy culture, DNA, RNA analysis and western blotting.
Keywords: children, caries, oral fluid microbiota, Streptococcus sobrinus, biogeochemical fluorine and iodine deficiency.

УДК 616.72-018.3-002:616.13-632.938

ІМУНОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ХВОРИХ НА ОСТЕОАРТРОЗ ВЕЛИКИХ СУГЛОБІВ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ

Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С., Шевцов Б.М., Шевцова О.В.
Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка
Національної академії медичних наук

У статті розглянуто питання діагностичного значення маркерів клітинного і гуморального імунітету у хворих на остеоартроз великих суглобів після ендопротезування. У крові пацієнтів визначено вміст циркулюючих імунних комплексів. Розраховано коефіцієнт спонтанної міграції лейкоцитів та рівень їх міграції із антитілами до різних тканин. Встановлено цитокіновий профіль крові хворих після ендопротезування у динаміці. Проаналізовано динаміку імунологічних маркерів за допомогою непараметричних статистичних методів.

Ключові слова: маркери, остеоартроз, суглоби, імунологія, цитокіни, ендопротезування.

Постановка проблеми. Метаболічні та імунологічні порушення в організмі залежить від зміни регуляторних впливів нервової та ендокринної систем, а також характеру перебігу патологічних процесів. Дослідження імунологічних показників, які віддзеркалюють метаболічні зміни в організмі при ендопротезуванні великих суглобів, малочисленні. Але для покращення якості обстеження під час оцінки стану пацієнтів при ендопротезуванні суглобів необхідний комплексний підхід, у тому числі із застосуванням імунологічних маркерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед клініко-імунологічних маркерів важливими лабораторними критеріями при проведенні обстеження пацієнтів із ускладненнями під час ендопротезування великих суглобів є зниження швидкості осідання еритроцитів до норми, відсутність нейтрофільного лейкоцитозу і зрушення лейкоцитарної формули вліво, а також зниження концентрації С-реактивного білка [1, с. 157]. Наприклад, при остеомієліті виділяються чотири варіанти імунопатії, в тому числі й після ендопротезування великих суглобів. Варіант № 1 – значне зниження показників фагоцитозу, що призводить до порушення процесів елімінації збудників інфекційного процесу з організму. Варіант № 2 – зниження вмісту Т-лімфоцитів та імуноглобулінів класу G при значному збільшенні вмісту ЦІК. Імунні комплекси викликають розвиток мікроциркуляторних порушень, пов'язаних з їх відкладенням на базальної мембрані судин, що призводить до підвищення проникності судинної стінки, екстраваскулярної транслокації рідини і розвитку гіпертензійного-тканинного синдрому. Варіант № 3 – це зниження вмісту лімфоцитів і лейкоцитів при нормальному вмісті ЦІК. В такому варіанті показана стимуляція клітинної ланки імунітету. Варіант № 4 – значне зниження вмісту імуноглобулінів класу G при нормальному вмісті лімфоцитів і лейкоцитів [2, с. 198]. При асептичній нестабільності ендопротезу колінних суглобів було встановлено низку імунологічних порушень під час обстеження 17 пацієнтів із стабільними імплантатами через 18–36 місяців після ендопротезування колінного суглоба і 17 пацієнтів з розвиненої в ці терміни асептичної нестабільністю ендопротеза. При розвитку асептичної нестабільності імплантата спостерігалися ознаки, що свідчать про помірну активації імунної системи і про початок дисфункції моноцитарно-макрофагального ланки імунітету [3, с. 19]. Також було проведено імунологічне дослідження у 78 пацієнтів похилого та старечого віку з ідіопатичним остеоартрозом до та після операції ендопротезування в терміни до трьох місяців. Операційна травма провокувала посилення вже наявних порушень у вигляді імунологічного дисбалансу вмісту CD20+ з активацією гуморального ланки імунної системи та підвищення імуноглобулінів IgA, Ig G, IgM, IgE і ЦВК на фоні зниження CD3+ за рахунок Т-хелперів [4, с. 21].

Мета дослідження – дослідити маркери клітинного і гуморального імунітету у пацієнтів після ендопротезування великих суглобів у динаміці та встановити їх клініко-діагностичне значення для оцінки перебігу післяопераційного періоду.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження проводилося на базі відділу лабораторної діагностики та імунології, а також відділу патології суглобів ДУ «Інститут патології хребта та суглобів ім. проф. М.І. Ситенко НАМН». Було обстежено 30 пацієнтів, хворих на остеоартроз великих суглобів (кульшового, колінного) у динаміці після ендопротезування, у якості контрольної групи досліджували клінічно здорових донорів. Рівень циркулюючих імунних комплексів (ЦІК) у сироватці крові визначали осадженням у 3,5% розчині поліетиленгліколю (6000 Да) на спектрофотометрі СФ–46. Вивчення спонтанної міграції лімфоцитів (LIF) і тканинно-специфічної сенсибілізації до колагенів хрящової тканини та бактеріальних антигенів проводили, згідно з капілярною модифікацією Ю.П. Делевського, методу Т.М. Кримкіної та Л.В. Ковальчук [5, с. 243]. Концентрацію ІЛ-1, ІЛ-4, ІЛ-6 і в сироватці крові пацієнтів визначали за методом твердофазового «сендвіч»-варіанту імуноферментного аналізу з використанням діагностичних наборів «Вектор-Бест» (Новосибірськ, Росія). Вимірювання проводили при довжині хвилі λ=450 нм. Статистичний аналіз даних був здійснений за допомогою програм Microsoft Excel XP. Порівняння груп у динаміці проводили за критерієм Вілкоксона із визначенням медіани (Me) та процентілів (%25 –%75) [6, с. 32].

Результати досліджень. При дослідженні маркерів клітинного та гуморального імунітету у хворих на пізніх стадіях остеоартрозу, які потребують ендопротезування, було встановлено, що вміст ЦІК був збільшений на 90,0% порівняно із контрольною групою. Така динаміка вмісту ЦІК у крові хворих на термінальних стадіях остеоартрозу вказує на фізіологічну активацію захисних механізмів організму хворих, спрямованого на видалення антигенів, які утворюються внаслідок деградації хрящової та кісткової тканини уражених кульшового і колінного суглобів при остеоартрозі (табл. 1).

Через 7 діб після операції щодо ендопротезування в організмі пацієнтів рівень ЦІК вірогідно зменшився на 36,4% порівняно з показником до проведення операції. Адже утворення ЦІК – це один із компонентів нормальної імунної відповіді у хворих

© Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С., Шевцов Б.М., Шевцова О.В., 2015

на пізніх стадіях остеоартрозу великих суглобів. Ці комплекси, які у надлишковій кількості утворилися під час взаємодії із антигенами, за своєю природою є результатом компенсаторної системи організму. Ця система спрямована на елімінацію антигенів. Преципітація ЦІК у тканинах-мішенях спричиняє їх пошкодження різного ступеня важкості. Визначення рівня ЦІК у сироватці крові хворих в динаміці після проведення ендопротезування може бути одним із діагностичних критеріїв визначення ступеня важкості патологічного процесу. Отже, можна припустити, що зниження рівня ЦІК через 7 днів після ендопротезування вказує на розвиток імунодефіцитного стану у частини пацієнтів (32,3%), оскільки у решти хворих (67,7%) рівень ЦІК не виходив за межі контрольної групи. Така динаміка ЦІК у частини пацієнтів зумовлена важкістю оперативного втручання і значним пошкодженням тканин під час операції. Значні пошкодження тканин під час хірургічних втручань можуть також супроводжуватися зниженням імунної реактивності, в той час як відбувається активний запально-репаративний процес. Однак високий рівень ЦІК порівняно з контрольною групою у 23,0% хворих на остеоартроз великих суглобів через 14 діб проведення оперативного втручання зумовлено, на нашу думку, реакцією на пошкодження тканин під час ендопротезування. Серед показників клітинного імунітету найбільші зміни відбувалися у інтенсивності спонтанної міграції лімфоцитів. Цей показник підвищився у пацієнтів на 21,8% через 7 діб після оперативного втручання внаслідок запально-репаративних процесів у післяопераційній рані та оточуючих її тканинах. Вказані показники LIF вірогідно перевищували верхню межу референтного інтервалу нормальних значень (контрольна група), у той час, як у групі пацієнтів через 14 діб після операції за межі групи контролю. Рівень міграції лімфоцитів із антитілами у кістку був збільшений як на 7, так і на 14 добу після ендопротезування. Це зумовлено значним пошкодженням кісткової тканини під час ендопротезування. Рівень міграції лімфоцитів у хрящову тканини і синовіальні оболонки протягом періоду після оперативного втручання не змінився.

Динаміка вмісту інтерлейкінів після ендопротезування була наступною. Через 7 діб після ендопротезування середній вміст ІЛ-1 знизився на 43,9% порівняно з показником до операції, через 14 діб – на 45,3% відповідно. Але вміст ІЛ-1 через 7 і 14 діб не досягав рівня контрольної групи. ІЛ має важливе значення у імунній відповіді, оскільки він викликає продукцію білків гострої фази запалення, є одним із факторів активації фібробластів, остеобластів і гранулоцитарних лейкоцитів. Саме його продукція спричиняє такі клінічні порушення, як загальна слабкість і підвищення температури тіла пацієнтів. Також ІЛ-1 посилює запалення, активуючи ІЛ-6 (табл. 2).

Рівень ІЛ-6 зменшився через 7 діб після ендопротезування на 65,7%, через 14 діб – на 71,7% порівняно з показником до операції, але не досягав рівня контролю. Продукція ІЛ-6 у пацієнтів після операції пов'язано із активацією імунної системи і активацію фібробластів під час запально-регенераційних змін. Його зменшення у хворих на остеоартроз після ендопротезування зумовлено зниженням активності системного запалення, пов'язаного із остеоартрозом, але його концентрація не зменшується до рівня норми, оскільки відбуваються репаративні зміни за місцем операційного пошкодження. Вміст ІЛ-4 був збільшений у сироватці крові пацієнтів як до операції, так і через 7 та 14 діб після неї порівняно з контролем. Така динаміка вмісту цього інтерлейкіну зумовлена його властивостями і функціями. Оскільки ІЛ-4 є протизапальним фактором, який продукується Т-лімфоцитами і регулює репаративні зміни у тканинах і знижує продукцію медіаторів запалення.

Висновки і пропозиції. Зміни імунного статусу у пацієнтів протягом перших 14 діб після оперативно-

Таблиця 1

Динаміка маркерів клітинного та гуморального імунітету після ендопротезування у хворих на остеоартроз, n=30 (Me, %25 – %75)

Показники	Контроль, n=18	Динаміка показників		
		До операції	Через 7 діб	Через 14 діб
ЦІК, ум. од.	53,0 40,0 – 65,0	100,7 82,0–119,0	64,0 [1)] 45,0 – 78,0	67,0 [1)] 47,0 – 74,0
LIF	1,05 82 – 1,18	1,47 1,28 – 1,56	1,79 [1)] 1,58 – 1,91	1,12 0,94 – 1,28
Рівень міграції лімфоцитів із антитілами, ум. од.				
Кістковий	1,14 0,87 – 1,41	1,16 1,06 – 1,22	1,30 [1)] 1,24 – 1,33	1,37 [1)] 1,28 – 1,41
Хрящовий	0,90 0,77 – 1,03	1,19 1,09 – 1,29	1,07 0,87 – 1,18	0,97 0,84 – 1,21
Синовіальна оболонка	0,75 0,58 – 0,92	1,10 0,96 – 1,24	0,81 0,64 – 0,96	0,86 0,66 – 0,95

Примітка. 1) – вірогідно порівняно з контрольною групою (за Вілкоксоном)

Таблиця 2

Динаміка вмісту цитокінів у сироватці крові після ендопротезування у хворих на остеоартроз, n=10 (Me, %25 – %75), n=10

Показники	Контроль, n=30	Динаміка показників		
		До операції	Через 7 діб	Через 14 діб
ІЛ-1, пг/мл	5,50 4,34 – 6,72	23,4 19,3 – 27,4	13,13 [1)] 12,36 – 13,90	12,81 [1)] 11,92 – 13,70
ІЛ-4, пг/мл	7,10 5,10 – 8,90	13,2 11,2 – 15,3	12,08 11,74 – 12,42	11,95 11,60 – 12,30
ІЛ-6, пг/мл	5,43 4,00 – 6,86	43,5 18,7 – 68,3	14,9 [1)] 12,9 – 17,0	12,3 [1)] 10,2 – 14,5

Примітки: 1) – вірогідно порівняно з контрольною групою (за Вілкоксоном)

го втручання вказують, з одного боку, на покращення імунологічного статусу пацієнтів після проведення ендопротезування, з іншого боку – присутністю імунологічних порушень в організмі хворих через 14 діб після оперативного втручання. Очевидно, що макрофаги і лімфоцити, продукуючи інтерлейкіни, впливають на метаболізм остеобластів, запускають механізм розвитку та активації остеобластів. Активація клітин-попередників остеокластів факторами, що вивільнюють фагоцити і макрофаги та активовані остеобласти, може сприяти розвитку парапротезного остеолізу, резорбції кісткової тканини та асептичне розладжування ендопротезу. Все це потребує подальшого клінічного і лабораторного контролю стану пацієнтів, яким було проведено ендопротезування кульшового і колінного суглобів.

Список літератури:

1. Sepsis in orthopedic surgery / D. J. Drez, T. P. Finney, T. S. Roberts // Orthopedics. – 1991. – № 14(2). – P. 157–162.
2. Хаитов Р. М. Иммуномодуляторы: механизм действия и клиническое применение / Р. М. Хаитов, Б. В. Пинегин // Иммунология. – 2003. – № 4. – С. 196–203.
3. Показатели иммунитета у пациентов с асептической нестабильностью коленного сустава / В. М. Чепелева, О. К. Чегуров, Е. И. Кузнецова [и др.] // Клиническая лабораторная диагностика. – 2014. – Т. 59, № 8. – С. 18–21.
4. Динамика иммунологического статуса у пациентов пожилого и старческого возраста при остеоартрозах до и после тотального эндопротезирования / В. Г. Дрягин, Д. Б. Сумная, И. А. Атманский [и др.] // Вестник уральской медицинской академической науки. – 2012. – № 2(39). – С. 20–21.
5. Карпищенко А. И. Медицинские лабораторные технологии и диагностика. – СПб., Интермедика, 1999. – Т. 2. – С. 307.
6. Гланц С. Медико-биологическая статистика: Пер. с англ. / С. Гланц. – М.: Практика, 1998. – 459 с.

Морозенко Д.В., Леонтьева Ф.С., Шевцов Б.Н., Шевцова О.В.
Институт патологии позвоночника и суставов имени профессора М.И. Ситенко
Национальной академии медицинских наук

ИММУНОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС БОЛЬНЫХ ОСТЕОАРТРОЗОМ КРУПНЫХ СУСТАВОВ ПОСЛЕ ЭНДОПРОТЕЗИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы диагностического значения маркеров клеточного и гуморального иммунитета у больных остеоартрозом крупных суставов после эндопротезирования. В крови пациентов определено содержание циркулирующих иммунных комплексов. Рассчитан коэффициент спонтанной миграции лейкоцитов и уровень их миграции с антителами к различным тканям. Установлено цитокиновый профиль крови больных после эндопротезирования в динамике. Проанализирована динамика иммунологических маркеров с помощью непараметрических статистических методов.
Ключевые слова: маркеры, остеоартроз, суставы, иммунология, цитокины, эндопротезирование.

Morozenko D.V., Leontieva F.S., Shevtsov B.N., Shevtsova O.V.
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology
of the National Academy of Medical Science»

IMMUNOLOGICAL STATUS OF PATIENTS WITH OSTEOARTHROSIS OF LARGE JOINTS AFTER RE-PLACEMENT

Summary
The article discusses the diagnostic value of the markers of cellular and humoral immunity in patients with osteoarthrosis of large joints after replacement. The content of circulating immune complexes in the blood of patients is determined. The coefficient of spontaneous migration of leukocytes and their level of migration with antibodies to different tissues are calculated. Cytokine profile of blood of patients after replacement in dynamics is established. The dynamics of immunological markers is analyzed using non-parametric statistical methods.
Keywords: markers, osteoarthrosis, joints, immunology, cytokines, endoprosthesis.

УДК 616.995.1

АНТИГЕЛЬМІНТНІ ПРЕПАРАТИ В ПЕДІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Осичнюк Л.М.
Харківський національний медичний університет

Проаналізовано фармацевтичний ринок антигельмінтних препаратів на прикладі 26 медикаментів. Дана їх характеристика за діючою речовиною та механізмом дії. Виділені основні протипоказання при призначенні антигельмінтних препаратів і можлива побічна дія. Указана ефективність даних медикаментів у відношенні конкретних гельмінтів. Описані форми випуску препаратів та необхідні курси лікування.
Ключові слова: гельмінтоз, антигельмінтні препарати, показання, дози, протипоказання, побічна дія, діти.

Постановка проблеми. Гельмінтози це велика група паразитарних захворювань, які мають схожі клінічні симптоми і підходи до лікування. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, переважна більшість населення нашої планети уражені протозойними хворобами і гельмінтозами (близько 5 млрд.) [1, с. 21].

В Україні стрічаються близько 30 видів гельмінтів, що паразитують в організмі людини. За даними С.О. Крамарьова [4, с. 46], щорічний показник захворюваності на гельмінтози в Україні складає більше тисячі випадків на 100 тисяч населення. Гельмінтози – розповсюджена патологія серед дитячого населення, частіше хворіють діти віком 1-3 років. Найчастіше, за даними авторів [1, с. 21; 9, с. 8], стрічаються ентеробіоз, аскаридоз, трематодоз. Такі гельмінтози, як шистосомоз, філяріатоз, стронгілоїдоз, анкілостомідоз стрічаються рідко в Україні, але враховуючи зростання кількості іноземних студентів, що навчаються в нашій країні, та кількості українців, які подорожують світом, ризик інвазування збільшується [8, с. 18].

За даними авторів [1, с. 21; 7, с. 146; 9, с. 8], в останні роки відмічається тенденція до збільшення частоти ентеробіозу і аскаридозу, токсокарозу, трихінельозу, опісторхозу, дифілоботріозу, теніїдозів, ехінококозів.

Для гельмінтів організм людини це джерело харчування, місце проживання і розмноження. Продукти життєдіяльності гельмінтів викликають системні токсичні ураження органів хворого [1, с. 22; 9, с. 8]. У перебігу більшості гельмінтозів виділяють дві фази: гостру, що розвивається після потрапляння паразита в організм людини, і хронічну, від декількох місяців до декількох років. Особливості клінічної картини залежать від виду гельмінтів, їх кількості і місця локалізації. Загальними ознаками є: слабкість, втомлюваність, роздратованість, порушення сну, диспептичні явища, при тривалій інвазії спостерігається затримка росту і прибавки маси, зниження імунітету. Останнім часом частіше гельмінти стають причиною алергічних станів, хронічної патології травного тракту, анемії, загальної астенізації [8, с. 19; 9, с. 8].

Дана робота виконана в рамках наукової роботи кафедри педіатрії з дитячими інфекціями ДЗ «Луганський державний медичний університет» «Соціально-епідеміологічний аналіз поширення гельмінтозів серед дітей, їх роль у патології дитячого організму та вдосконалення профілактики, сучасних методів діагностики й лікування» (№ держреєстрації 0114U001766).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікування гельмінтозів і на сучасному етапі розвитку науки залишається актуальною проблемою. Мета терапії не тільки ерадикація паразита, а й ліквідація клінічних проявів інвазії. Основним методом боротьби з більшістю гельмінтозів є специфічне лікування – антигельмінтні засоби [8, с. 20; 9, с. 8]. При призначенні терапії також слід дотримуватись суворої дієти, гігієнічних правил, проводити дезінфекцію в місці перебування хворого та регулярно і багаторазово контролювати ефективність лікування. Антигельмінтні засоби приводять до масивного розпаду паразитів, продукти розпаду всмоктуються у кров і ще більше посилюють інтоксикацію і алергізацію хворого [2, с. 20].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час, не зважаючи на широке використання антигельмінтних препаратів, вивчення їх дії на мікро- і макроорганізм, недостатньо робіт, присвячених загальному аналізу цієї групи. Вибір конкретного препарату часто залежить не тільки від окремого випадку, а й від того, які ліки є «улюбленими» у лікаря.

Мета статті. Головною метою нашої роботи було дати порівняльну характеристику існуючим антигельмінтним препаратам, які використовуються в педіатричній практиці.

Виклад основного матеріалу. Ми проаналізували ринок пропонуємих антигельмінтних препаратів, що зареєстровані в Україні, на підставі даних фармакологічних довідників, інструкцій до препаратів [3, с. Л – 75-76, 325, 395, 472-473, 582-583, С – 5, 93, 138-140; 5; 6, с. 914-921]. До складу антигельмінтних препаратів у якості основної діючої речовини входять: акридину дигідрохлорид, альбендазол, левамізолу гідрохлорид, мебендазол, нафталон, ніклозамід, піперазину адипінат, пірантел, пірвінію ембонат, празіквантел, тіабендазол (табл. 1).

Також існують рослини, які мають антигельмінтну дію: пижма квітки (вміщують ефірну олію (0,3-2%), основною складовою якої є туйон, гірку речовину танацетин, флавоноїди, дубильні речовини, органічні кислоти), полину цитварного квітки (вміщують сантонін (2-7%), ефірну олію (3%), головною складовою якої є цинеол (70-80%), терпени, дубильні, гіркі і барвні речовини, яблучну і оцтову кислоти, бетаїн і холін), гарбуза насіння (вміщує жирну олію (40-50%), фітостерин, смолисті речовини, вітаміни С, В6).

За механізмом дії ці препарати можна розділити на ті, що порушують функцію нервово-м'язової системи (діюча речовина – нафтамон, ніклозамід, піперазину адипінат, пірантел, празіквантел) та ті, що діють на енергетичні процеси гельмінтів, клітинні отрути (діюча речовина – альбендазол, левамізолу гідрохлорид, мебендазол, пірвінію ембонат, тіабендазол).

Антигельмінтні препарати випускаються в різних формах. Переважна більшість препаратів це таблетки – альбендазол, альдазол, аміноакрихін, більтрицид, вермокс, ворміл, вормін, гельмінтокс, декаріс, зентел, левамізол, мебендазол, нафтамон,

© Осичнюк Л.М., 2015

немозол, неоцид, піперазину адипінат, пірантел, тіабендазол, фенасал; у вигляді суспензії – ванквін, зентел, немозол, неоцид, пірантел, пірвіній памоат, піркон, тіабендазол; у порошках – аміноакрихін, дифеніл; в формі драже – пірвіній памоат. Наявність різних форм випуску дозволяє обирати найбільш прийнятну для кожного пацієнта.

В табл. 2 представлена активність препаратів (діючої речовини) у відношенні до різних видів гельмінтів. Деякі з них (альбендазол, левамізолу гідрохлорид, мебендазол, празіквантел, тіабендазол) мають широкий спектр дії, інші (піперазину адипінат, пижма квітки, пірвінію ембонат, полину цитварного квітки) – обмежений.

Таблиця 1

Діючі речовини антигельмінтних препаратів

Діюча речовина	Назва препарату
акридину дигідрохлорид	Аміноакрихін (Aminoacrichlnum
альбендазол	Альбендазол (Albendazole), Альдазол (Aldazole), Вorміл (Vormil), Зентел (Zentel), Немозол (Nemozole)
левамізолу гідрохлорид	Декаріс (Decaris), Левамізол (Levamisole)
мебендазол	Вермокс (Vermox), Вормін (Wormin), Мебендазол / Мебендазол Амеда (Mebendazole / Mebendazole Ameda)
нафтамон	Діфезіл (Diphezylum), Нафтамон (Naphthammoni)
ніклозамід	Фенасал (Phenasalum)
піперазину адипінат	Піперазину адипінат (Piperaziniadipinas)
пірантел	Гельмінтокс (Helmintox), Пірантел (Pyrantel), Немоцид (Nemocid)
пірвінію ембонат	Пірвіній памоат (Pyrviniipamoas), Ванквін (Vanquin), Піркон (Pyrcon)
празіквантел	Більтрицид (Biltricid)
тіабендазол	Тіабендазол (Tiabendazole)

Таблиця 2

Активність антигельмінтних препаратів (за діючою речовиною)

Діюча речовина	Захворювання
акридину дигідрохлорид	гіменоліпедоз, дифілоботріоз, теніоз
альбендазол	анкілостомоз; аскаридоз; гнатостомоз; нейроцистіцеркоз; ентеробіоз; ехінококоз; капіляроз; лямбліоз; мікроспорідоз; опісторхоз; токсокароз; трихінельоз; змішані гельмінтози
гарбуза насіння	гіменоліпедоз, дифілоботріоз, ехінококоз, теніоз
левамізолу гідрохлорид	анкілостомоз, аскаридоз, ентеробіоз, некатороз, стронгілоїдоз, трихострогілоїдоз, трихоцефальоз
мебендазол	анкілостомоз, аскаридоз, ентеробіоз, ехінококоз, стронгілоїдоз, теніоз, трихінельоз, трихоцефальоз, змішані гельмінтози
нафтамон	анкілостомідоз, аскаридоз, ентеробіоз, трихостронгілоїдоз, трихоцефальоз
ніклозамід	гіменоліпедоз, дифілоботріоз, теніарінхоз, теніоз
піперазину адипінат	аскаридоз, ентеробіоз
пірантел	анкілостомідоз, аскаридоз, ентеробіоз, трихоцефальоз
пижма квітки	аскаридоз, ентеробіоз
пірвінію ембонат	ентеробіоз
полину цитварного квітки	аскаридоз
празіквантел	гіменоліпедоз, дифілоботріоз, клонорхоз, опісторхоз, парагонімоз, шистосомоз
тіабендазол	анкілостомоз, аскаридоз, ентеробіоз, стронгілоїдоз, токсокароз, трихінельоз, трихоцефальоз

Тривалість курсу лікування залежить від виду гельмінта і антигельмінтного засобу. Так, майже при всіх гельмінтозах (аскаридоз, ентеробіоз, анкілостомідоз, трихінельоз, дифілоботріоз, теніарінхоз, гіменоліпедоз) призначається короткий курс (від 1 до 3-5 днів), дещо більший курс (3-5 днів) – при стронгілоїдозі, цестодозі, клонорхозі, опісторхозі, теніозі, лямбліозі, трихоцефальозі. Тривалий курс лікування призначається при токсокарозі (10-20 днів), нейроцистіцеркозі (7-30 днів), ехінококозі (28 днів, виключення – вормін – 3 дні). Добова доза препарату залежить від виду гельмінтів і віку/маси тіла дитини (табл. 3).

Антигельмінтні препарати мають протипоказання. Звичайно, всі препарати не призначаються при індивідуальній підвищеній чутливості або алергічній реакції на діючу речовину і допоміжні компоненти ліків. Медикаменти з однаковою діючою речовиною мають різні протипоказання за рахунок різних форм випуску і допоміжних речовин.

Найбільш часті протипоказання для призначення антигельмінтних препаратів відображені в табл. 4. Як видно з таблиці, майже всі препарати протипоказані при вагітності і лактації, також частим протипоказанням є печінкова недостатність і захворювання кишечнику. Слід звернути увагу на вікові обмеження. Деякі ліки практично не мають протипоказань: аміноакрихін – хронічний гастрит, виразкова хвороба; декаріс, пірантел – вагітність; дифезіл, нафтамон – печінкова недостатність; піперазину адипінат – ураження ЦНС.

При прийомі рослинних препаратів не відмічено побічної дії. Хіміопрепарати мають побічну дію. Всі антигельмінтні засоби, крім мебендазолу, проявляють побічну дію у вигляді диспепсичного синдрому різного ступеню вираженості: зниження апетиту, нудота, блювання, метеоризм. Також часто бувають діарея (крім альбендазолу, альдазолу, аміноакрихіну, піперазину адипінату, пірвінію памоату, фенасалу), абдомінальний біль (за виключенням більтрициду, дифазілу, левамізолу, нафтамону, неоциду, пірантелу, пірвінію памоату, фенасалу) і головний біль, запаморочення (крім аміноакрихіну, декарісу, дифазілу, левамізолу, нафтамону, пірантелу, піркону, фенасалу). Дещо рідше можуть бути шкірні алергічні реакції, гіпертермія, підвищення печінкових амінотрансфераз, зміни з боку крові (лейкопенія, анемія, тромбоцитопенія, агранулоцитоз, еозинофілія, панцитопенія), порушення функції нирок. Для деяких препаратів описані побічні дії у вигляді: свербіж шкіри, судоми, галюцинації, сплутаність свідомості, підвищення або зниження артеріального тиску, зниження гостроти зору, жовтяниця, гепатит, зниження слуху, менінгеальні симптоми, аритмія, закреп, нейродерміт, панкреатит, кон'юнктивіт, артралгія, підвищення холестерину, періанальний висип.

Найбільшу кількість побічних дій мають альбендазол, альдазол, ворміл, немозол, найменшу – дифазіл, нафтамон, пірантел, пірвінію памоат. Слід відмітити, що побічні дії при прийомі антигельмінтних препаратів виникають не часто і, як правило, не потребують додаткового лікування.

Висновки і пропозиції. При виборі антигельмінтного препарату, перш за все, необхідно враховувати його активність у відношенні до виділеного гельмінта, далі – вік дитини, переносимість і наявність негативних ефектів, мету призначення – лікування або профілактика. Форма випуску, кратність прийому та

Таблиця 3

Дозування антигельмінтних препаратів при деяких гельмінтозах

Препарат	аскаридоз	ентеробіоз	ехінококоз	трихоцефальоз	токсокароз	опісторхоз	лямбліоз
Альбендазо	0,4 г (0,2 г) з повторенням через 3 тижні						0,4 г (0,2 г) 3 дні з повторенням через 3 тижні
Альдазол	0,4 г з повторенням через 3 тижні		15 мг/кг2 р/д 3 цикли по 28 днів через 2 тижні		5 мг/кг 2 р/д 10-20 днів	0,4 г 2 р/д 3 дні	0,4 г 5 днів
Більтрицид						25 мг/кг 3 р/д 1-3 дні	
Ванквін		5 мг/кг					
Вермокс	0,1 г 2 р/д 3 дні	0,1 г з повторенням через 2 і 4 тижні		0,1 г 2 р/д 3 дні			
Ворміл	0,4 г 3-5 днів		0,4 г 2 р/д 28 днів			0,4 г 2 р/д 3 дні	0,4 г 5 днів
Вормін	0,1 г 2 р/д 3 дні	0,025-0,1 г	0,5 г 2 р/д 3 дні	0,1 г 2 р/д 3 дні			
Гельмінтокс	12,5 мг/кг з повторенням через 3 тижні						
Декаріс	2,5 мг/кг			2,5 мг/кг			
Зентел	0,4 г		0,4 г 28 днів з повторенням через 2 тижні	0,4 г		0,4 г 2 р/д 3 дні	0,4 г 5 днів
Левамізол	2,5 мг/кг						
Мебендазо	0,1 г 3 дні	0,1 г з повторенням через 2-4 тижні		0,1 г 3 дні			
Немозол	0,2-0,4 г		15 мг/кг 28 днів		0,4 г 10 днів		0,4 г 5 днів
Немоцид	10 мг/кг						
Пірантел	10 мг/кг						

Таблиця 4

Найбільш часті протипоказання для призначення антигельмінтних препаратів

Назва препарату	Вагітність	Лактации	Ураження сітківки очей	Ентерит, коліт (загострення)	Печінкова недостатність	Ниркова недостатність	НВК, хвороба Крона	Обмеження за віком
Альбендазо	+	+						2 роки
Альдазол	+	+	+					3 роки
Більтрицид	+							4 роки
Ванквін				+	+	+		3 міс.
Вермокс	+	+			+		+	2 роки
Ворміл	+	+						2 роки
Вормін	+	+			+			2 роки
Гельмінтокс	+				+			Суспензія – 2 роки, табл. 6 років
Зентел	+	+						Суспензія – 1 рік, табл. – 3 роки
Левамізол	+	+						
Мебендазо	+	+			+		+	2 роки
Немозол	+	+	+					Суспензія – 1 рік, табл. – 3 роки
Немоцид	+	+			+			6 міс.
Пірвіній памоат				+	+	+	+	
Піркон				+			+	
Тіабендазол	+	+						3 роки

тривалість курсу також мають велике значення у педіатричній практиці. Найбільш вигідним є препарат, що легко ковтається, має приємний смак, малу терапевтичну дозу, короткий термін лікування.

Наявний широкий вибір антигельмінтних препаратів дозволяє лікарю в кожному конкретному випадку підібрати індивідуальне лікування.

Необхідно проводити санітарно-освітню роботу серед населення стосовно неприпустимості самолікування гельмінтозів, що може привести до розвитку ускладнень або до повторних заражень.

Список літератури:

1. Больбот Ю. К. Гельминтозы у детей / Ю. К. Больбот // Здоровье ребенка. – 2011. – № 6(33). – С. 21-23.
2. Гельминтозы в клинической педиатрии: вопросы диагностики, терапии, профилактики / С. П. Кривопустов, Е. Н. Щербинская, И. А. Логинова [и др.] // Здоровье ребенка. – 2011. – № 4(31). – С. 19-22.
3. Компендиум 2013 – лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. – К.: Морион, 2013. – 2360 с.
4. Крамарев С. А. Лямблиоз у детей / С. А. Крамарев // Medicus Amicus. – 2004. – № 5. – С. 46-49.
5. Державний реєстр лікарських засобів України // Режим доступу: http://www.drlz.kiev.ua/
6. Ловягин А. Н. Современный фармацевтический справочник: 2000. Сведения о наиболее эффективных лекарственных препаратах / Ловягин А. Н. – Донецк: ООО ПКФ «БАО», 2004. – С. 914-921.
7. Мочалова А. А. Анализ эпидемиологической ситуации по паразитозам среди детей Луганской области / А. А. Мочалова, А. С. Кутенец, А. А. Решетняк // Матеріали XI Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених [«Актуальні питання сучасної медицини»], (Харків, 17-18 квітня 2014 р.) / М-во освіти і науки, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х.: Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 146.
8. Сергиенко Е. И. Распространенные гельминтозы пищеварительного тракта человека / Е. И. Сергиенко, Т. Д. Сергиенко, Е. И. Звягинцева, Т. Д. Звягинцева // Ліки України. – 2011. – № 7(153). – С. 18-22.
9. Юлиш Е. И. Клиника, диагностика, лечение и профилактика гельминтозов у детей / Е. И. Юлиш // Новости медицины и фармации. – 2011. – № 11-12(371-372). – С. 8.

Осычнюк Л.М.
Харьковский национальный медицинский университет

АНТИГЕЛЬМИНТНЫЕ ПРЕПАРАТЫ В ПЕДИАТРИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация
Проанализирован фармацевтический рынок антигельминтных препаратов на примере 26 медикаментов. Дана их характеристика по действующему веществу и механизму действия. Выделены основные противопоказания при назначении антигельминтных препаратов и возможные побочные действия. Указана эффективность данных медикаментов в отношении конкретных гельминтов. Описаны формы выпуска препаратов и необходимые курсы лечения.
Ключевые слова: гельминтоз, антигельминтные препараты, показания, дозы, противопоказания, побочное действие, дети.

Osychniuk L.M.
Kharkiv National Medical University

ANTHELMINTIC DRUGS IN PEDIATRIC PRACTICE

Summary: The pharmaceutical market of anthelmintic drugs is analyzed based on the example of 26 medicines. Characteristics of anthelmintic drugs by active ingredient and mechanism of action have been provided. The main contraindications in the prescription of anthelmintic drugs and possible side effects were identified. Effectiveness of the drugs against helminths was indicated. Dosage forms and the necessary courses of treatment have been described.
Keywords: helminthiasis, anthelmintic drugs, indications, dose, contraindications, side effects, children

УДК 618.19-002-006.2-07-08-06:618.14-006.36

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ ФІБРОЗНО-КІСТОЗНОЇ МАСТОПАТІЇ У ПАЦІЄНТОК З МІОМОЮ МАТКИ

Приймак С.Г., Захарук Х.М., Шишковський І.Б.
Буковинський державний медичний університет

В статті проаналізованоклінічну ефективність застосування Квінолу для лікування фіброзно-кістозної мастопатії у пацієнток з міомою матки. Комплексне гінекологічне та мамологічне обстеження і лікування пройшли 56 пацієнток, що страждали на міому матки. Результати проведеного дослідження показали високу частоту поєднання міоми матки і доброякісних гіперпластичних процесів у молочних залозах. Патологічні зміни молочних залоз у хворих міомою матки виявлялися у вигляді різних форм фіброзно-кістозної хвороби і доброякісних пухлин. Консервативна негормональна терапія є ефективним і безпечним методом лікування ФКХ у пацієнток з міомою матки.

Ключові слова: доброякісні пухлини, фіброзно-кістозна мастопатія, міома матки, консервативна негормональна терапія, Квінол.

Постановка проблеми. Результати досліджень останніх років показали високу частоту патологічних змін у молочних залозах при різних гінекологічних захворюваннях. У 60-92% жінок гіперпластичні процеси жіночих статевих органів поєднуються з доброякісними захворюваннями молочних залоз [8, 9, 1, 2, 3]. Серед хворих на мастопатію частота гінекологічних захворювань становить 84,6% [7]. Це обумовлено єдністю патогенезу процесів, що відбуваються в органах мішенях: матці і молочних залозах. Основними ланками патогенезу міоми матки і доброякісних захворювань молочних залоз є порушення гормонального фону, активація сигнальних шляхів клітинної проліферації, пов'язаних з експресією факторів росту і неоангіогенезу, а також пригнічення апоптозу.

У зв'язку з цим постає питання про пошук терапевтичних методів, які впливають на механізми, що викликають розвиток патологічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час з метою фармакологічної корекції в основному використовуються гормональні препарати: це агоністи та / або антагоністи статевих гормонів – гестагени (деривати прогестеронового і норстероїдного ряду), антигестагени, антиестрогени, антигонадотропіни і агоністи гонадоліберину (а-ГнРГ). Загальним патофізіологічним феноменом впливу перерахованих препаратів є тимчасове і зворотнє пригнічення функції яєчників і в більшості випадків настання псевдоменопаузи, на тлі якої може наставати деякий регрес пухлини і зменшення клінічних симптомів міоми.

Виділення невирішених раніше частей загальної проблеми. Однак, незважаючи на клінічний ефект гормональної терапії, тривале її застосування обмежене через ризик розвитку побічних ефектів, обумовлених в тому числі гіпоестрогенією і, відповідно, підвищенням ризику метаболічних порушень, серцево-судинних захворювань та остеопорозу. Спроби попередження симптомів розвитку гіпоестрогенії призначенням препаратів для замісної гормональної терапії зводять нанівець досягнутий клінічний ефект [11]. На думку ряду авторів, застосування гормональної терапії є необґрунтованим, оскільки у відповідь на припинення гормонального впливу може спостерігатися експансивний ріст пухлини [6]. Крім того, необхідно визначити ступінь ризику розвитку онкопатології при призначенні гормональних препаратів. Використання гормональних засобів вимагає ретельного попереднього обстеження і правильного вибору препаратів, оскільки при невдалому підборі гормонотерапії можуть спостерігатися загострення больового синдрому, проліферація тканин молочних залоз аж до розвитку вузлових утворень, виникнення кіст і т.д. [10].

Цим визначається значимість пошуку і розробки ефективних негормональних консервативних методів лікування пацієнток, що мають міому матки і доброякісні захворювання молочних залоз.

Метою нашого дослідження було вивчення стану молочних залоз у хворих міомою матки, закономірностей поєднання пухлини матки з різними формами доброякісних захворювань молочних залоз і їх динаміки на тлі негормональної консервативної терапії міоми матки.

Матеріал та методи дослідження. Комплексне гінекологічне та мамологічне обстеження і лікування пройшли 56 пацієнток, що страждали на міому матки. Критеріями включення хворих у дослідження була наявність міоми матки, що протікала з маловираженою клінічною симптоматикою, що дозволило проведення консервативного лікування. Критерієм виключення – виявлення злоякісної патології органів репродуктивної системи або іншої локалізації.

Вік жінок коливався від 28 до 49 років (середній вік 38,5 ± 0,5 року). З них, 5,8% пацієнток знаходилися в репродуктивному віці, 38,4% хворих – в пізньому репродуктивному і 55,8% – в пременопаузальному.

При обстеженні були використані загальноприйняті методи: клініко-анамнестичні, ультразвукове дослідження молочних залоз і геніталій, рентгеномаммографія, гістероскопія з діагностичним вишкрібанням ендометрія, цитологічне дослідження виділень з соска.

Результати дослідження. У 43 (76,8%) із 56 хворих міомою матки були виявлені доброякісні захворювання молочних залоз.

У 23 (54,7%) з 43 спостережень виявлена дифузна кістозно-фіброзна мастопатія з переважанням фіброзного компонента з однаковою частотою у жінок пізнього репродуктивного (11 пацієнток, або 54,5%) і пременопаузального віку (12 жінок, або 60,4%) ($p > 0,10$).

Вузлова форма фіброзного фіброаденоматозу відзначена у п'яти (15,2%) хворих пізнього репродуктивного віку (в інших вікових групах не зустрічалася) ($p = 0,014$). Дифузний фіброзно-кістозний фіброаденоматоз з переважанням залозистого компонента (аденоз) виявлявся в 10 (11,6%) випадках: у двох (40,0%) пацієнток репродуктивного віку та у восьми (24,2%) з жінок пізнього репродуктивного віку. Таким чином, ця форма фіброзно-кістозної хвороби, (ФКХ) достовірно частіше відзначалася у хворих до 44 років ($p < 0,001$). У семи (14,6%) пацієнток

МЕДИЧНІ НАУКИ

© Приймак С.Г., Захарук Х.М., Шишковський І.Б., 2015

пременопаузального віку була діагностована фіброзно-кістозна хвороба (ФКХ) з переважанням кістозного компонента (p<0,049). Змішана форма дифузного фіброзно-кістозного фіброаденоматозу виявлена у 5 (11,6%) з 43 пацієнток. Одна пацієнтка (16,7%) була пременопаузального віку і двоє (40,0%) – перебували в репродуктивному періоді (p < 0,009). Ще одна форма ФКХ – склерозуючий аденоз – була виявлена у чотирьох пацієнток (8,3%), що знаходилися в пременопаузальном періоді (p > 0,10).

У трьох (3,5%) пацієнток виявлена фіброаденома – у однієї жінки (20,0%) репродуктивного віку та у двох (6,1%) – пізнього репродуктивного віку (p> 0,10), у зв'язку з чим їм було проведено хірургічне лікування в обсязі секторальної резекції молочної залози з морфологічною верифікацією діагнозу.

Основними клінічними проявами фіброзно-кістозної хвороби у обстежених пацієнток були: мастодиния у 46 (82,1%) з 56 жінок, що характеризувалася більш-менш вираженими больовими відчуттями в одній або обох молочних залозах, набряком, збільшенням розмірів молочних залоз, що посилюються в передменструальному періоді; виділення із сосків, що спостерігалися у 8 хворих (15,1%). Виділення були у вигляді молозива або серозні. Хворі з фіброаденомою молочної залози скарг не пред'являли.

При цитологічному дослідженні виділень з сосків ні в одному випадку не було виявлено атипії клітин – відзначена лише проста проліферація.Тривалість існування міоми у обстежених пацієнток. за даними анамнезу, склала у 28жінок (50,0%) – до 3 років; у 14 (25%) – від 4 до 5 років і у 14 (25%) пацієнток – більше 5 років.

У 3 (5,3%) з 56 хворих міомою матки, яка поєднувалась з патологією молочних залоз, спостерігалося декілька симптомів пухлинного росту: швидке збільшення розмірів міоми, больовий синдром, порушення функції суміжних органів; у 12 (20,9%) жінок відзначено поєднання нерізко вираженого больового синдрому і збільшення розмірів міоматозних вузлів. У 23 (41,9%) хворих виявлений ріст міоми без больового синдрому та у 18 (32,6%) – порушення функції суміжних органів. Крім того, у 44 (77,9%) з обстежених жінок було відзначено порушення менструального циклу: у 11 (19,8%) – ациклічні маткові кровотечі та у 33 (58,1%) – гіперполіменорея.

При морфологічному дослідженні ендометрію у 16 (29,1%) жінок виявлено проліферативний ендометрій, у 8 (13,9%) – секреторний ендометрій, у 11 (19,8%) – виявлена залозиста або залозисто-кістозна гіперплазія, у 15 (26, 7%) – поліп ендометрію і у 6 (10,5%) – гипопластичний або атрофічний ендометрій.

Репродуктивна функція обстежених жінок характеризувалася великою кількістю вагітностей, значна частина яких закінчилася штучним і / або мимовільним перериванням.

З гінекологічних захворювань у пацієнток з ФКХ, крім міоми матки, відзначений аденоміоз в 31 (54,7%) випадках. Доброякісні пухлини яєчників (кісти) виявлені у 8 (13,9%) обстежених хворих. У 19 пацієнток (34,8%) зареєстровані прояви клімактеричного синдрому у легкій і середній формі.

Всім пацієнткам проведено консервативне лікування препаратом «Квінол», що містить високоочищений індол-3-карбинол, в дозі 400 мг на добу протягом 12-16 тижнів.

Контроль ефективності проведеного консервативного лікування здійснювали при динамічному обстеженні, що включало клінічне обстеження, ультразвукове дослідження молочних залоз через кожні шість місяців протягом року, через 12 місяців проводилася рентгенівська мамографія.

В результаті проведеної негормональної терапії у переважної більшості пацієнток був відзначений позитивний клінічний ефект через 3 місяці після початку прийому Квінолу. У 29 (63,4%) хворої з 46, що страждали масталгія до лікування, зник больовий синдром, припинилося набухання молочних залоз у передменструальному періоді (p<0,001). У 9 пацієнток з 17 (53,8%) було відмічено припинення виділень з сосків (p> 0,10) (таблиця 1).

У 10 (22,5%) пацієнток з 46 з больовим синдромом – симптоматика стала менш вираженою. У 6 хворих (14,1%) після проведеної терапії збереглися прояви мастодинії того ж ступеня вираженості, що і до початку лікування.

Таблиця 1

Динаміка клінічної симптоматики захворювань молочних залоз до і після консервативного лікування (n = 46)

Клінічні симптоми	До лікування		Після лікування	
	Абс. %	Відн. %	Абс. %	Відн. %
Масталгія	46	82,6	26	30,2 (p<0,001)
Виділення з сосків (серозні, молозиво)	17	15,1	9	7,0 (p>0,10)

Через 3 місяці після початку терапії у 30 (54,2%) з 56 пацієнток за даними фізикального обстеження відзначено поліпшення стану молочних залоз при пальпації. У 26 жінок (45,8%) змін у даних пальпаторного обстеження не відбулося. (Три пацієнтки, що мали фіброаденому молочної залози були прооперовані). Негативної динаміки за даними фізикального дослідження не відзначено в жодному випадку.

При контрольному обстеженні 56 пацієнток через 6 і 12 місяців після початку терапії був виявлений позитивний ефект на ультразвуковій та рентгенологічії картині. Результати динамічного мамографічного спостереження представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка стану молочних залоз на тлі консервативної терапії (за даними рентгенологічного обстеження)

Форми ФКХ	Позитивна динаміка		Стабілізація процесу	
	Абс. %	Відн. %	Абс. %	Відн. %
Дифузна ФКХ з переважанням фіброзного компоненту (п=47)	11	23,4	36	76,6
Вузлова ФКХ з переважанням фіброзного компоненту (п=5)	1	20,0	4	80,0
Дифузна ФКХ з переважанням залозистого компоненту (п=10)	3	30,0	7	70,0
Дифузна ФКХ з переважанням кістозного компоненту (п=7)	5	71,4	2	28,6
Змішана форма дифузної ФКХ (п=10)	7	70,0	3	30,0
Склерозуючий аденоз (п=4)	1	25,0	3	75,0
Всього (п=40)	28	33,7	55	66,3

Як видно з наведеної таблиці, при мамографічному дослідженні, що проводилося через 1 рік після початку терапії, у жінок з 19 (33,7%) з 56 відзначена позитивна динаміка, яка полягала в зменшенні щільності залозистого і фіброзного компонента за рахунок зниження обсягу гіперплазованих елементів, а також була відсутня тенденція до локалізації процесу, не виникали нові вузлові утворення. Виражена позитивна динаміка при рентгенологічному дослідженні відзначалася у випадках змішаної дифузійної ФКХ і дифузної ФКХ з переважанням кістозного компонента: у 5 хворих з 12 (42,8%) з цими формами захворювання в порівнянні з усіма іншими разом узятими (n = 5 з 43, або 11%) (p < 0,001). При контрольних динамічних ультразвукових дослідженнях був відзначений регрес кіст: зменшення їх кількості та діаметру, а також їх зникнення; зменшення діаметра проток.

У 37 пацієнток з 56 (66,3%) була виявлена стабілізація патологічного процесу при рентгенологічному дослідженні. Стабілізація процесу відмічена у 18 (76,6%) з 23 хворих з дифузною формою ФКХ з переважанням фіброзного компонента, у семи з 10 (70, %) пацієнток з дифузною формою ФКХ з переважанням залозистого компоненту (p> 0,10).

Ні в одному випадку спостережень не відзначено погіршення стану молочних залоз. Також не було зареєстровано ускладнень і побічних ефектів при прийомі Квінолу.

Таким чином, аналіз результатів проведеного дослідження показав, що патологічні зміни молочних залоз у хворих міомою матки виявлялися у вигляді різних форм фіброзно-кістозної хвороби і доброякісних пухлин. Найбільш часто зустрічалася дифузна форма ФКХ з переважанням фіброзного компонента – вона відзначена більш ніж у половини хворих (54,7%), при цьому з однаковою частотою вона виявлена у пацієнток пізнього репродуктивного та пременопаузального віку (p> 0,10).

На тлі консервативної негормональної терапії міоми матки спостерігалася виражена позитивна динаміка в перебігу різних форм доброякісних захворювань молочних залоз. Терапія «Квінолом» виявилися ефективною в лікуванні пацієнток з різними формами фіброзно-кістозної хвороби: зазначено купування клінічних симптомів мастодинії у 63,4% хворих, зменшення їх вираженості у 22,5% пацієнток, нормалізація психоемоційного стану у 26,7% пацієнток. Крім того, у 33,7% жінок через рік після початку терапії мала місце позитивна динаміка рентгенологічної картини за даними мамографії. Відсутність позитивної динаміки в стані молочних залоз на фоні лікування хворих Квінолом може бути, зокрема, пов'язано з тим, що близько 15% людей, внаслідок генетичного поліморфізму, відносяться до категорії «що не відповідають» і є стійкими до лікування цим препаратом.

При цьому нами був відзначений виражений терапевтичний ефект у зменшенні клінічної симптоматики міоми матки і зменшенні розмірів міоматозних вузлів.

Квінол, який ми використовували для консервативного лікування ФКХ у пацієнток з міомою матки, володіє вираженою антипроліферативною активністю. Квінол є антиестрогеном, блокує внутрішньоклітинні шляхи передачі сигналів, що надходять від ростових факторів і цитокінів, індукує апоптоз в пухлинних клітинах.

Висновок. Результати проведеного дослідження показали високу частоту поєднання міоми матки і доброякісних гіперпластичних процесів у молочних залозах, що вказує на спільність механізмів розвитку цих патологічних станів. Консервативна негормональна терапія, що надає вплив на деякі ланки патогенезу цих захворювань, є ефективним і безпечним методом лікування ФКХ у пацієнток з міомою матки.

Список літератури:

1. Габуния М. С., Братин А. В., Олимпиева С. П. Факторы риска развития доброкачественных заболеваний молочной железы на фоне гинекологических заболеваний // Маммология. – 1988. – № 2. – С. 21-26.
2. Иванова Т. Н. Нарушения репродуктивного здоровья женщин с доброкачественными заболеваниями молочных желез: Автореф. дис. ... канд. мед. наук. – М., 2001. – 23 с.
3. Ильин А. Б. Оптимизация методов диагностики и лечения больных дисгормональными гиперплазиями молочных желез и миомой матки: Автореф. дис. ... канд. мед. наук. – М., 1998. – 20 с.
4. Киселев В. И., Ляшенко А. А. Индинол – регулятор пролиферативных процессов в органах репродуктивной системы. – М., 2005. – 48 с.
5. Кулагина Н. В., Иовель Г. Г. Альтернативная восстановительная терапия при гиперпластических процессах в матке // Амбулаторная хирургия. – 2006. – № 4(24). – С. 53-56.
6. Миома матки (современные проблемы этиологии, патогенеза, диагностики и лечения) / Под ред. И. С. Сидоровой – М.: Медицинское информационное агентство, 2002. – 256 с.
7. Ордиянц И. М. Профилактика и лечение рецидивов доброкачественных дисплазий молочных желез / Материалы II международной ежегодной конференции «Проблемы диагностики и лечения рака молочной железы». – СПб., 2005. – С. 56-58.
8. Свистунова М. Н. Дифференцированный подход к лечению доброкачественных заболеваний молочных желез у гинекологических больных / Материалы VI Российского форума «Мать и дитя». – М., 2004. – С. 473-474.
9. Тагиева Т. Т. Негормональные методы лечения доброкачественных заболеваний молочных желез // Гинекология. – 2002. – Т. 4, № 4. – С. 184-189.
10. Тагиева Т. Т., Волобуев А. И. Применение мастодинона у женщин с фиброзно-кистозной мастопатией // Гинекология. – 2000. – Т. 2. – № 3. – С. 84-89.
11. Rintala S., Kujansuu E., Teisala K. et al. GnRH analogues and uterine leiomyomas. Effect of hormone replacement therapy //Gynecol. Obstet. Invest. – 1999. – Vol. 48. – P. 276-279.

Приймак С.Г., Захарук К.М., Шишковский И.Б.
Буковинский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ ФИБРОЗНО-КИСТОЗНОЙ МАСТОПАТИИ У ПАЦИЕНТОК С МИОМОЙ МАТКИ

Аннотация
В статье проанализирована клиническая еффективность применения Квинола для лечения фиброзно-кистозной мастопатии у пациенток с миомой матки. Комплексное гинекологическое и маммологическое обследование и лечение прошли 56 пациенток, страдающих миомой матки. Результаты проведенного исследования показали высокую частоту сочетания миомы матки и доброкачественных гиперпластических процессов в молочных железах. Патологические изменения молочных желез у больных миомой матки проявлялись в виде различных форм фиброзно-кистозной болезни и доброкачественных опухолей. Консервативная негормональная терапия является эффективным и безопасным методом лечения ФКБ у пациенток с миомой матки.
Ключевые слова: доброкачественные опухоли, фиброзно-кистозна мастопатия, миома матки, консервативная негормональная терапия, Квинол.

Pryimak S.H., Zakharuk Kh.M., Shyshkovskyi I.B.
Bukovinian State Medical University

THE MODERN APPROACHES TO THE TREATMENT OF THE FIBROUS-CYSTIC MASTOPATHY IN PATIENTS WITH UTERINE FIBROID

Summary
The clinical efficacy of the medication named «Kvinol» for treatment of the fibrocystic breast disease in the patients who have uterine fibroid has been analyzed in paper. 56 patients who suffered from uterine fibroid underwent gynecological and mammalogical examination. The results have shown the high occurrence of the combination of the uterine fibroid and of the benign hyperplastic processes in the mammary glands in such patients. The pathological changes of the mammary glands in patients with uterine fibroid had been found as the different forms of the fibrocystic disease and as the benign tumors. Conservative non–hormonal therapy has been considered as the effective and safe method of treatment of the fibrocystic breast disease in patients with uterine fibroid.
Keywords: benign tumor, fibrocystic breast disease, uterine fibroid, conservative non-hormonal therapy, Kvinol.

УДК 616.329/.33–007.2–06:616.441–008.64]:611.329

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ СТРАВОХОДУ У ХВОРИХ НА ГАСТРОЕЗОФАГЕАЛЬНУ РЕФЛЮКСНУ ХВОРОБУ ЗІ ЗНИЖЕНОЮ ФУНКЦІЄЮ ЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ

Рева Т.В., Яким'юк А.Д., Рева В.Б.
Буковинський державний медичний університет

МЕДИЧНІ НАУКИ

У статті визначені особливості морфологічних змін слизової оболонки стравоходу у хворих на гастроезофагеальну рефлюксну хворобу із супутнім гіпотиреозом. Характер гістологічних змін слизової оболонки стравоходу оцінювали за допомогою шкали оцінки морфологічних змін стравоходу та езофагопатичного індексу.
Ключові слова: гастроезофагеальна рефлюксна хвороба, гіпотиреоз, морфологія слизової оболонки стравоходу.

Постановка проблеми. За останні роки значна увага приділяється гастроезофагеальній рефлюксній хворобі (ГЕРХ), яка найбільш поширена із захворювань верхніх відділів травного каналу. Проблема ГЕРХ актуальна у зв'язку із швидким ростом кількості хворих, широкою її розповсюдженістю, погіршенням якості життя пацієнтів у зв'язку із печією та наступним розвитком ускладнень у вигляді кишкової метаплазії слизової оболонки стравоходу (стравохід Барретта) і його аденокарциноми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експозиція соляної кислоти у стравоході з одного боку, збільшує активність протеїнкіназ, які ініціюють мітогенну активність клітин, та відповідно їх проліферацію, а з іншого – пригнічує апоптоз в уражених ділянках стравоходу [2]. У значної кількості хворих розвитку рефлюкс-езофагіту сприяє закид в нижню третину стравоходу лужного дуоденального вмісту, при цьому дія лугів та жовчних кислот на слизову оболонку стравоходу (СОС) може бути навіть більш вираженою, ніж дія кислот. За наявності дуоденогастрального рефлюксу на слизову оболонку шлунка та стравоходу негативний вплив здійснюють жовчні кислоти, що ушкоджують фосфоліпіди клітинних мембран, лізолецитин тощо [1].

Гіпотиреоз належить до найпоширеніших видів ендокринної патології. За даними різних авторів, поширеність цієї патології перебуває у межах від 1,3 до 10,3%. При цьому показник поширеності серед населення України з року в рік зростає [3].

На тлі зниження функції щитоподібної залози відбуваються порушення функціональної активності травного каналу: зниження кислотоутворювальної функції шлунка. уповільнення шлункової

© Рева Т.В., Яким'юк А.Д., Рева В.Б., 2015

евакуації, розвиток хронічного дуоденостазу, дуоденогастрального рефлюкса, що, в свою чергу, призводить до підвищення внутрішньошлункового тиску і розвитку гастроезофагеального рефлюкса.

Основне місце серед методів діагностики стравоходу Барретта належить ендоскопії. У Міжнародній статистичній класифікації хвороб 10-го перегляду ГЕРХ відповідає рубрикам: ГЕРХ з езофагітом (К 21.0) та без езофагіту (К 21.9). Розрізняють три форми ГЕРХ: ендоскопічно негативна; ендоскопічно позитивна (ерозивна та неерозивна); стравохід Барретта. У 1997 р. на 6-му Європейському гастроентерологічному тижні була затверджена ендоскопічна класифікація ГЕРХ, в основу якої покладений не ступінь вираженості, а ступінь ендоскопічної поширеності ураження (гіперемія, ерозії). Згідно з класифікацією Savary-Miller (1978) із модифікацією Carrison et al. (1996) розрізняють 5 ступенів ГЕРХ: 0 ступінь – ознаки рефлюкс-езофагіту відсутні (ендоскопічно негативна); I ступінь – одне (або більше) окреме лінійне пошкодження (ерозія) СОС з еритемою, часто покрите ексудатом, що займає менше 10% кола дистального відділу стравоходу; II ступінь – зливні ерозійні пошкодження СОС, що займають 10-50% кола дистального відділу стравоходу; III ступінь – множинні ерозивні пошкодження, що займають практично все коло дистального відділу стравоходу; IV ступінь – ускладнені форми рефлюкс-езофагіту: виразка, стриктура, стравохід Барретта.

Мета статті: порівняти морфологічні зміни слизової оболонки стравоходу у хворих на ГЕРХ із супутнім гіпотиреозом зі змінами слизової оболонки у хворих на ГЕРХ із кислим рефлюксом.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 100 хворих на ГЕРХ зі зниженою функцією щитоподібної залози. Середній вік хворих склав 49,9 років. Чоловіків було 18 (18%), жінок – 82 (82%). Контрольну групу становили 30 хворих на гастроезофагеальну рефлюксну хворобу (з кислим рефлюксом). Комплексне дослідження включало опитування, огляд, лабораторне та інструментальне дослідження. В групі досліджених хворих оцінювали характер морфологічних змін слизової оболонки верхніх відділів травного тракту на підставі даних езофагогастродуоденоскопії та гістологічного дослідження біоптатів слизової оболонки нижньої третини стравоходу в зоні Z-лінії, на 1 см вище та нижче за неї.

Забір зразків слизової оболонки стравоходу проводили через інструментальний канал ендоскопа стандартними щипцями. Матеріал фіксували в 10% розчині нейтрального формаліну, заливали у парафін. Мікротомні зрізи товщиною 0,5-0,7 мкм забарвлювали гематоксиліном та еозином, гематоксиліном та пікрофуксином за ван Гізон.

При виконанні гістологічних досліджень використовували мікроскоп біологічний Olympus CX 21 (Японія); збільшення x100, x400 (окуляр x10; об'єктив x10, x40); мікроскоп Leica DM 1000, цифрова камера Canon, система обробки цифрових зображень LeicaQWin («Leica Microsystems CMS GmbH», Німеччина) на базі комп'ютера Intel Pentium Cor i – 5.

Репрезентативними вважали гістологічні препарати, що містили не менше трьох сосочків та базальний шар слизової оболонки в полі зору при збільшенні x100, що вказує на достатню кількість біоптату та правильну орієнтацію його у процесі виготовлення зрізів.

При проведенні pH-метрії стравоходу виявлено, що у 63 пацієнтів значення pH було у межах норми і в середньому склало 6,8±0,2. А у інших 36 пацієнтів відмічено підвищення рівня pH до 7,6±0,2.

Під час ендоскопічного дослідження катаральний езофагіт діагностовано у 36 (36,4%) хворих, ерозивний – у 17 (17,2%), у 47 (47,5%) хворих змін зі сторони слизової оболонки шлунка не виявлено.

При рентгеноскопічному обстеженні виявлено сповільнення шлункової евакуації у 87 пацієнтів, дуоденогастральний рефлюкс діагностовано у 75 хворих, а гастроезофагеальний рефлюкс виявлено у 100%.

При оцінці характеру гістологічних змін слизової оболонки стравоходу використовували шкали оцінки морфологічних змін стравоходу [4,5] та введений нами езофагопатичний індекс (ЕПІ), отриманий при суммації двох вказаних бальних систем. У кожній групі встановлювали абсолютну та відносну (з достовірністю 95%) частоту таких гістологічних ознак, як гіперплазія поверхневого та базального шарів епітелію, його набряк та розшарування; ектазія судин та крововиливи; подовження сосочків, акантоз, паракератоз; інфільтрація епітелію еозинофілами та/або нейтрофільними лейкоцитами.

Алгоритм оцінки гістологічних змін в слизовій оболонці стравоходу, в основу якого закладено товщину базального шару, висоту сосочків, ступінь запальної інфільтрації епітелію, запальну інфільтрацію власної пластинки слизової оболонки, ширину міжклітинних просторів, наведено нижче.

Товщина базального шару: 0 – <15% всієї товщини багатошарового плоского епітелію; 1 – 15-50% всієї товщини багатошарового плоского епітелію; 2 – > 50% всієї товщини багатошарового плоского епітелію.

Висота сосочків: 0 – < 50% епітелію; 1 – 50-75% епітелію; 2 – > 75% епітелію.

Запальна інфільтрація епітелію: 0 – лише лімфоцити; 1 – помірна інфільтрація еозинофілами та нейтрофілами; 2 – виражена інфільтрація.

Запальна інфільтрація власної пластинки слизової оболонки: 0 – відсутня; 1 – інфільтрація без формування фолікулів; 2 – інфільтрація з формуванням фолікулів.

Ширина міжклітинних просторів: 0 – відсутнє розширення; 1 – вогнищеве розширення; 2 – окремі різко розширені міжклітинні простори; 3 – дифузне розширення міжклітинних просторів.

Таблиця 1

Значення ЕПІ в групах хворих

Групи хворих	Значення ЕПІ, M±m
I група	2,29±0,08*
II група	1,94±0,19

*Примітка: * p<0,05*

Таблиця 2

Морфометричні показники гістологічних змін слизової оболонки стравоходу в балах у різних групах

Морфометричні показники	I група	II група
	M±m	M±m
Гіперплазія клітин базального шару	1,83±0,02**#	0,9±0,03
Збільшення висоти сосочків	1,71±0,03**	0,7±0,03
Запальні інфільтрація епітелію	1,1±0,04	1,89±0,02**
Запальна інфільтрація власної пластинки	0,42±0,02	1,76±0,03**#
Ширина міжклітинних просторів	2,04±0,04	1,98±0,03

*Примітка: ** – p<0,01 при порівнянні груп;*
 # – p<0,01 при порівнянні у середині групи

Відповідно до поставлених завдань при аналізі даних морфометричного дослідження слизової оболонки стравоходу в групах хворих з лужним (I група) та кислим (II група) рефлюксом було встановлено, що найбільш виражені гістологічні зміни

спостерігаються у хворих І групи (таблиця 1). Езофагопатичний індекс при лужному рефлюксі склав ЕПІ=2,29±0,08. Цей індекс був істотно нижчий при кислому рефлюксі ІІ групи ЕПІ=1,94±0,19 (p<0,05).

При порівнянні ступеня вираженості різних компонентів гістологічної картини слизової оболонки стравоходу, встановлено, що особливістю морфологічної картини в І групі є переважання гіперрегенераторних змін над запальними (p<0,01), тоді як в ІІ групі (кислий рефлюкс), навпаки, запальна інфільтрація епітелію та підслизового шару оболонки стравоходу переважала над регенераторними змінами (таблиця 2). Ступінь вираженості розширення міжклітинних просторів при кислому та лужному рефлюксі не мала достовірних відмінностей.

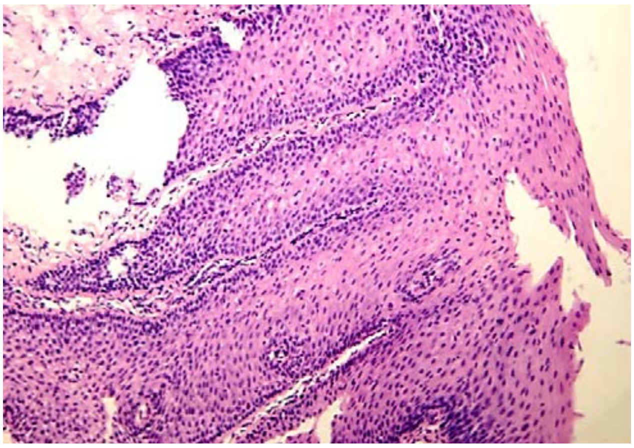

Рис. 1. Гіперрегенераторна езофагопатія при лужному рефлюксі. Акантоз, гіперкератоз та лейкоплакія багатошарового плоского незроговілого епітелію стравоходу. Забарвлення гематоксиліном та еозином. Зб. х 100

У пацієнтів І групи із лужним рефлюксом у більшості випадків епітелій був значно потовщений, з акантозом, помірно вираженими гіперкератозом і лейкоплакією. Також спостерігали збільшення висоти сосочків, їх потовщення; субепітеліально у стромі відмічено вогнищеві помірні інфільтрати з лімфоцитів, гістіоцитів, плазматичних клітин. У потовщеному покривному багатошаровому плоскому епітелії також відмічали помірне розширення міжклітинних просторів.

Слід зазначити, що у досліджуваних групах із 100 пацієнтів у 14 пацієнтів було діагностовано стравохід Барретта. У хворих І групи з лужним рефлюксом циліндричну шлункову і спеціалізовану кишкову метаплазію спостерігали переважно на фоні потовщеного, із спонгіозом багатошарового плоского епітелію. У пацієнтів ІІ групи з кислим рефлюксом були відмічені переважно запальні та деструктивні зміни слизової оболонки.

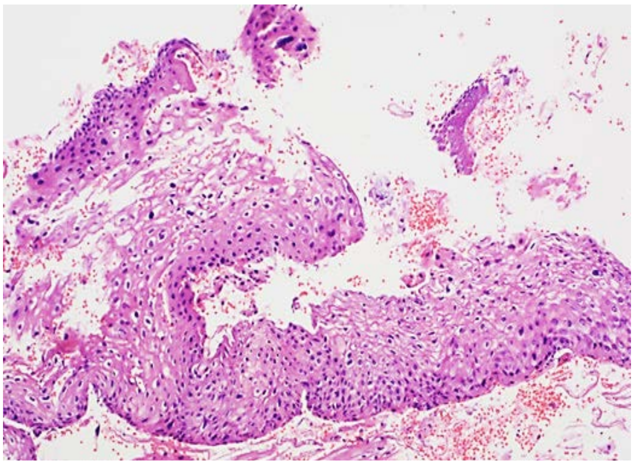

Рис. 2. Виражена запальна інфільтрація, міжклітинний набряк та десквамація клітин слизової оболонки стравоходу при кислому рефлюксі. Забарвлення гематоксиліном та еозином. Зб. х 100

У випадках із стравоходом Барретта у групі пацієнтів із кислим рефлюксом при шлунковій та спеціалізованій кишковій метаплазії багатошарового плоского епітелію виявляли субепітеліальну запальну поліморфно-клітинну інфільтрацію; багатошаровий плоский епітелій у цих випадках також був потовщений, із спонгіозом.

У пацієнтів ІІ групи з кислим рефлюксом на фоні запальних та деструктивних змін слизової оболонки виявлено більше випадків стравоходу Барретта порівняно до групи пацієнтів із лужним рефлюксом (9 і 5 випадків відповідно).

Висновки. 1. Ступінь вираженості різних компонентів гістологічної картини слизової оболонки стравоходу у хворих на ГЕРХ є різноманітним і залежить від виду рефлюксу.

2. Порівняльний аналіз морфологічних змін слизової оболонки нижньої третини стравоходу у хворих на ГЕРХ на тлі гіпотиреозу та без нього засвідчив, що у хворих із лужними рефлюксами переважають гіперрегенераторні зміни слизового та підслизового шарів, у той час, при кислих рефлюсах переважають запальна інфільтрація слизового та підслизового шарів.

Список літератури:

1. Бабак О. Я. Желчный рефлюкс: современные взгляды на патогенез и лечение / О. Я. Бабак // Сучасна гастроентерогія. – 2003. – № 1(11). – С. 28-30.
2. Бабак М. О. Оцінка за гістологічними критеріями стану слизової оболонки стравоходу у хворих на гастроезофагеальну рефлюксну хворобу / М. О. Бабак // Сучасна гастроентерогія. – 2010. – № 3(53). – С. 35-41.
3. Вернигородський М. С. Проблеми інвалідності та реабілітації хворих на гіпотиреоз / В. С. Вернигородський, О. Б. Яворовенко, Н. М. Фетісова, М. В. Вернигородська // Международный эндокринологический журнал. – 2009. – № 3(21). – С. 36-40.
4. Villanacci V. Dilated intercellular spaces as markers of reflux disease: histology, semiquantitative score and morphometry upon light microscopy / V. Villanacci, P. G. Grigolato, R. Cestari, G. Missale at al. // Digestion. – 2001. – № 64(1). – P. 1-8.
5. Nishiyama Y. Immunohistochemical analysis of cell cycle-regulating-protein (p21, p27, and Ki-67) expression in gastroesophageal reflux disease / Y. Nishiyama, S. Koyama, A. Andoh, S. Moritani at al. // J. Gastroenterol. – 2002. – № 37(11). – P. 905-911.

Рева Т.В., Якимьюк А.Д., Рева В.Б.
Буковинский государственный медицинский университет

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЙ СЛИЗИСТОЙ ОБОЛОЧКИ ПИЩЕВОДА У БОЛЬНЫХ ГАСТРОЭЗОФАГЕАЛЬНОЙ РЕФЛЮКСНОЙ БОЛЕЗНЬЮ СО СНИЖЕННОЙ ФУНКЦИЕЙ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ

Аннотация
В статтье обозначены особенности морфологических изменений слизистой оболочки пищевода у больных на гастроэзофагеальную рефлюксную болезнь на фоне гипотиреоза. Характер гистологических изменений слизистой оболочки пищевода оценивали при помощи шкалы оценки морфологических изменений пищевода и эзофагопатического индекса.
Ключевые слова: гастроэзофагеальная рефлюксная болезнь, гипотиреоз, морфология слизистой оболонки пищевода.

Reva T.V., Yakymiuk A.D., Reva V.B.
Bucovinian State Medical University

MORPHOLOGICAL FEATURES OF HANGS OF THE ESOPHAGEAL MUCOSA IN PATIENTS WITH GASTROESOPHAGEAL REFLUX DISEASE WITH DECREASED THYROID FUNCTION

Summary
The authors have shown morphological changes of the esophageal mucosa in patients with gastroesophageal reflux disease with decreased thyroid function. The histological changes of the esophageal mucosa were assessed using the rating scale of morphological changes of the esophagus and the esophagopatichecal index.
Keywords: gastroesophageal reflux disease, hypothyroidism, morphological changes of the esophageal mucosa.

УДК 616.314-76-085.46:612.311

ДОСЛІДЖЕННЯ ЖУВАЛЬНОГО ТИСКУ НА КЛІНІЧНИХ ЕТАПАХ ОРТОПЕДИЧНОГО ЛІКУВАННЯ ЗНІМНИМИ ПРОТЕЗАМИ

Янішен І.В., Герман С.А.
Харківський національний медичний університет

Сили жувального тиску є показником продуктивності, які можуть бути використані для оцінки відновлення жувальної ефективності зубними протезами. Відмінності у значеннях жувального тиску (ЖТ) залежать від багатьох факторів, пов'язаних з анатомічними і фізіологічними характеристиками. Різні дослідники знайшли широкий спектр методів вимірювання максимального ЖТ, але названі способи трудомісткі і мають додаткову похибка за рахунок перетворення механічних переміщень в електричний сигнал. Мета роботи полягала у вдосконаленні способу оцінки ЖТ на етапах ортопедичного лікування за рахунок клінічного застосування спеціального пристрою. Для вдосконалення способу оцінки ЖТ застосовували спеціальний пристрій, розроблений на кафедрі ортопедичної стоматології ХНМУ «БНВ-02». Клінічне застосування пристрою виконано у 57 пацієнтів, яким були виготовлені знімні протези, і які потребують корекції базису протеза. Перший вимір виконано до виготовлення ортопедичної конструкції, другий в ранньому (безпосередньо після виготовлення протеза) і третій у віддаленому (через 30-45 днів) періодах лікування. Аналіз абсолютних показників ЖТ і їх приросту у віддаленому періоді дозволяє встановити, що поряд з приростом показників ЖТ в ряді випадків виявлено «вирівнювання» показників симетричних ділянок зубного ряду. Отримані дані свідчать про те, що пристрій «БНВ-02» дозволяє визначати ЖТ і індивідуалізувати лікувальну тактику на етапах відновлення функції жування. Подальші дослідження ЖТ дозволять отримати його характеристику у взаємозв'язку з конституційно – біологічними і клінічними факторами, а також отримати дані щодо координатних особливостей жувального тиску по ділянках зубного ряду.
Ключові слова: жувальний тиск, зубощелепна система, знімні протези, ортопедичне лікування, прилад для вимірювання жувального тиску.

Постановка проблеми. Актуальним завданням сучасного ортопедичного лікування пацієнтів знімними конструкціями є підвищення функціональної ефективності протезів та профілактика атрофічних змін опорних тканин протезного ложа [1].

Сили жувального тиску є показником продуктивності, які можуть бути використані, щоб зв'язати анатомічну форму і функцію для оцінки відновлення жувальної ефективності протезами і забезпечити довідкові дані для досліджень з біомеханіки. Крім того, знання максимальних показників жувального тиску допомагає сформулювати ідеальний план лікування для жувальних м'язів [2].

Функціональні характеристики органів зубощелепної системи тісно взаємопов'язані і визначаються психосоматичних станом, віком, ступенем тренованості жувальних м'язів і пародонту, станом рефлекторної регуляції м'язових зусиль барорецепторами пародонту та слизової оболонки протезного ложа і поля. В ортопедичній соматології застосовується термін «жувальний тиск» (ЖТ), який позначає силу, що розвивається жувальними

© Янішен І.В., Герман С.А., 2015

м'язами для відкушування і розжовування їжі, діючу на певну поверхню. Згідно з деякими даними в області інтактних різців ЖТ становить: у жінок (20 ÷ 30) кг, у чоловіків (25 ÷ 40) кг; на молярах: (40 ÷ 60) кг і (50 ÷ 80) кг відповідно [3, 4].

Визначення жувального тиску – важливий критерій дослідження функціонального стану зубощелепної системи при порушеннях оклюзії, нейром'язовому синдромі, відновленні зубного ряду знімними і незнімними конструкціями, лікуванні із застосуванням імплантів [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для визначення ЖТ застосовують кілька типів пристроїв. Зокрема, перший апарат для вимірювання жувального тиску (гнатодінамометр) створений Блеком і за формою нагадує роторозширювач, що має в своєму складі дві накусочні пластинки, роз'єднані пружинами. Пружина відводить стрілку по шкалі з поділками залежно від сили змикання зубів. Використовуючи гнатодінамометр, Блек виявив, що отримані ним дані не дають повного уявлення про можливу величиною м'язової сили, оскільки відображають також і витривалість пародонта, а при адентії – слизової альвеолярного відростка; при цьому поява болю служить сигналом до припинення жувального навантаження [6].

Цікавими є дослідження Шредера з виключенням чутливості пародонту попередньої анестезією; так, за даними Шредера, у 20 річних чоловіків середнє ЖД становить 35,0 кг, а після знеболювання – збільшується до 60,0 кг. При подальшому збільшенні сили скорочення м'язів у пацієнтів з'являлася виражений біль і виникала небезпека руйнування коронок зубів [7].

Різні дослідники знайшли широкий спектр максимального жувального тиску. Великі відмінності у значеннях жувального тиску залежать від багатьох факторів, пов'язаних з анатомічними і фізіологічними характеристиками [8].

Метод вивчення ЖТ на окремих ділянках зубних рядів, а також вимір витривалості тканин пародонта до ЖТ отримав назву гнатодінамометрії. При вивченні сили скорочення жувальних м'язів за допомогою гнатодінамометрії приймається до уваги, головним чином, вертикальний тиск. Насправді ж розжовування їжі вимагає поряд з досить помірними вертикальними навантаженнями досить великих горизонтальних зусиль. Вони необхідні не тільки для роздавлювання, але і для розтирання їжі, підготовки її до перетравлювання. Показано, що жувальний тиск для окремих груп зубів становить: на різцях (7 ÷ 12,5) кг, на премолярах (11,3 ÷ 18) кг, на молярах (14,5 ÷ 21,5) кг [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відомі способи визначення ЖТ базуються на вимірюванні тиску, що створюється жувальними м'язами між групами зубів – антагоністів, за допомогою різних конструкцій механічних та електронних гнатодінамометрів, що здійснюють визначення ЖТ за допомогою тензодатчиків. Названі способи трудомісткі і мають додаткову похибка за рахунок перетворення механічних переміщень в електричний сигнал, а методики оцінки результату протезування не враховують формування компенсаційних ефектів у віддаленому періоді [9, 10].

Розроблений на кафедрі ортопедичної стоматології ХНМУ пристрій «БНВ-02» вирішує завдання вимірювання жувального тиску між зубами-антагоністами в різних точках зубного ряду, виявлення характеру розподілу жувального тиску в межах зубних рядів [11].

Мета роботи полягала в удосконаленні способу оцінки жувального тиску на етапах ортопедичного лікування за рахунок клінічного застосування спеціального пристрою.

Виклад основного матеріалу. Для вдосконалення способу оцінки жувального тиску застосовують спеціальний пристрій «БНВ-02» – це механічний спосіб реєстрації жувального тиску між зубами-антагоністами в різних ділянках зубного ряду з оцінкою перерозподілу жувального навантаження в ранньому та віддаленому періодах (ISO 10139-2). Особливостями пристрою є: простота (проводяться прямі вимірювання переміщень) і його універсальність (можливість вимірювань в будь-якій ділянці зубного ряду).

Для узагальненого аналізу отриманих результатів розраховували середнє значення і його середню помилку, застосований індексний аналіз показників жувального тиску для кожної з груп дефектів зубного ряду [12], індекс розподілу жувального тиску (ІРЖТ) розрахований за формулою ІРЖТ = БД / ФД, де БД – жувальний тиск в бічному ділянці, в ФД – у фронтальній ділянці зубного ряду (в кг) Пристрій «БНВ-02» для вимірювання жувального тиску складається з системи важелів і довгомірів, закріплених на стійці з магнітною опорою. На стійці кріпиться панель з важелями на осі обертання, які жорсткими тягами пов'язані з динамометрами. Облік результату вимірювання жувального тиску проводиться за шкалами з градуювання (ціна поділки 0,1 кг); максимальна величина вимірювань – 10 кг (без урахування співвідношень плечей важелів). Для забезпечення переміщення важелів виключно у вертикальній площині пристрій забезпечений системою обмежувачів.

Для використання пристрою в клінічних умовах передбачено, що за допомогою вузла кріплення панель пристрою встановлюється таким чином, щоб кінці важелів меншого плеча (попередньо ізольовані одноразовим стерильним матеріалом) перебували на рівні між верхньою і нижньою зубними дугами пацієнта.

Клінічне застосування розробленого пристрою виконано у 57 пацієнтів, яким були виготовлені знімні протези, і які потребують корекції базису протеза. Перший вимір виконано до виготовлення ортопедичної конструкції, друге в ранньому (безпосередньо після виготовлення протеза) і у віддаленому (через 30-45 днів) періодах лікування.

Методика проведення вимірювань проста, доступна і полягає в тому, що після установки пристрою в робоче положення і розміщення решт важелів меншого плеча на рівні між верхньою і нижньою зубними дугами, пацієнт з максимальною силою стискає кінці важелів зубами. Після чого проводиться вимір свідчень по одному з динамометрів; отримане значення множиться на коефіцієнт співвідношення плечей важелів, рівний 1,5.

Лікування 21 пацієнта з повною адентією протезами в ранньому періоді дозволило забезпечити жувальний тиск в межах 2,83 ± 0,14 ÷ 3,57 ± 0,27 кг, яке відрізнялося в залежності від ділянки зубного ряду. У подальшому, у віддаленому періоді, підвищилося ЖТ, особливо в лівих бокових ділянках (табл. 1).

Слід зазначити, що ефект збільшення жувального тиску, зареєстрований у даної групи пацієнтів, супроводжувався її рівномірним розподілом по бічних ділянках зубного ряду (в ранньому періоді безпосередньо після виготовлення протеза, показники ЖТ в правому і лівому бічних ділянках становили відповідно 1,25 ± 0,05ед і 1,20 ± 0,05ед, а у віддаленому періоді (через 30-45 днів після виготовлення протеза) – 1,29 ± 0,06 і 1,30 ± 0,04 од, що забезпечено за рахунок переважного збільшення ЖТ в ЛБУ ($p < 0,05$).

Аналіз результатів лікування 16 пацієнтів з повною адентією на одній з щелеп виявив (табл. 1), що у разі застосування протезів в ранньому періоді на ВЧ забезпечує ЖТ в межах (3,32 ± 0,30 ÷ 4,31 ± 0,59) кг, а на нижній – (4,29 ± 0,58 ÷ 5,07 ± 0,92) кг. Після періоду адаптції у віддаленому періоді досягнуто деяке підвищення ЖТ ($p > 0,05$) і пропорційність

розподілу ЖТ за рахунок його достовірного відносного збільшення в ЛБД ($p < 0,05$).

Лікування 20 пацієнтів з частковою адентією знімними протезами на різних етапах лікування і з урахуванням локалізації дефектів зубного ряду визначено ЖТ (табл. 1). У ранньому періоді на нижній щелепі рівень ЖТ склав (4,39 ± 0,18 ÷ 5,62 ± 0,35) кг, а на верхній – (4,59 ± 0,22 ÷ 5,98 ± 0,38) кг ($p > 0,05$). Стандартизований індекс розподілу жувального тиску в ранньому періоді в ПБД нижньої щелепи становив 1,27 ± 0,04 од, ЛБД – 1,26 ± 0,05ед; відмічено достовірне збільшення цього показника у віддаленому періоді в ЛБД до 1,33 ± 0,01ед ($p < 0,001$). Аналіз закономірностей перерозподілу ЖТ виявив його пропорційність за рахунок достовірного відносного збільшення в ЛБД ($p < 0,001$).

Аналіз закономірностей перерозподілу ЖТ виявив його пропорційність за рахунок достовірного відносного збільшення в ЛБД ($p <0,001$).

Аналіз абсолютних показників жувального тиску і їх приросту у віддаленому періоді часткових знімних протезів дозволяє встановити, що поряд з приростом показників ЖД в ряді випадків виявлено «вирівнювання» показників ЖТ симетричних ділянок зубного ряду.

Висновки і пропозиції. 1. Відновлення жувальної функції і відтворення втраченої форми окремих ділянок зубного ряду вимагає врахування сили і розподілу жувального тиску в симетричних ділянках на етапах планування та конструювання кордонів базису.

2. Пристрій «БНВ-02» дозволяє визначати жувальний тиск і індивідуалізувати лікувальну тактику на етапах відновлення функції жування.

3. Ортопедичне лікування знімними протезами дефектів зубного ряду різної локалізації забезпечує зростання жувального тиску з рівномірним його розподілом по симетричним ділянкам не залежно від протяжності і локалізації заповнюваної дефекту зубного ряду.

4. Для оцінки рівномірності розподілу жувального тиску на різних ділянках зубного ряду запропонований стандартизований індекс симетричності, який відображає формуються під впливом адаптації компенсаційні ефекти.

Подальші дослідження жувального тиску дозволяють отримати його характеристику у взаємозв'язку з конституційно – біологічними (стать, вік, характер харчування), клінічними факторами (давність дефекту, стан протезного поля), а також отримати дані щодо координатних особливостей жувального тиску по ділянках зубного ряду.

Таблиця 1

Динаміка жувального тиску в ранньому та віддаленому періодах застосування знімних протезів

Локалізація і протяжність відновлення дефекту зубного ряду				Етапи ортопедичного лікування		Достовірність ефекту p
				ранній період	віддалений період	
При повній адентії	На обох щелепах (n_1 = 21)	ФД	M±m, кг	2,83±0,14	3,18±0,16	>0,05
		ПБД	M±m, кг	3,57±0,27	4,16±0,32	>0,05
			ІРЖД, ед	1,25±0,05	1,29±0,06	>0,05
		ЛБД	M±m, кг	3,41±0,23	4,15± 0,26*	<0,05
			ІРЖД, ед	1,20±0,05	1,30±0,04*	<0,001
	На верхній щелепі (n_2 = 11)	ФД	M±m, кг	3,32±0,30	3,82±0,36	>0,05
		ПБД	M±m, кг	4,32±0,59	5,38±0,79	>0,05
			ІРЖД, ед	1,29±0,10	1,37±0,12	>0,05
		ЛБД	M±m, кг	4,31±0,51	5,28±0,64	>0,05
			ІРЖД, ед	1,31±0,11	1,36±0,08	>0,05
	На нижній щелепі (n_3 = 5)	ФД	M±m, кг	4,29±0,58	4,59±0,63	>0,05
		ПБД	M±m, кг	5,07±0,92	5,27±1,01	>0,05
			ІРЖД, ед	1,16±0,06	1,12±0,08	>0,05
		ЛБД	M±m, кг	4,55±0,67	5,33±0,77	>0,05
			ІРЖД, ед	1,06±0,04	1,16±0,03*	<0,001
При частковій адентії	На нижній щелепі (n_4 = 29)	ФД	M±m, кг	4,39±0,18	5,00±0,22*	<0,05
		ПБД	M±m, кг	5,62±0,35	6,74±0,44*	<0,05
			ІРЖД, ед	1,27±0,04	1,32±0,09	>0,05
		ЛБД	M±m, кг	5,45±0,27	6,67±0,35*	<0,001
			ІРЖД, ед	1,26±0,05	1,33±0,01*	<0,001
	На верхній щелепі (n_5 = 13)	ФД	M±m, кг	4,59±0,22	5,30±0,26*	<0,05
		ПБД	M±m, кг	5,98±0,38	7,00±0,44*	<0,05
			ІРЖД, ед	1,30±0,04	1,30±0,04	<0,05
		ЛБД	M±m, кг	5,98±0,32	7,12±0,40*	<0,05
			ІРЖД, ед	1,30±0,04	1,30±0,04	<0,05
ФД – фронтальна ділянка зубного ряда; ПБД – права бокова ділянка зубного ряду; ЛБД – ліва бокова ділянка зубного ряда; * – достовірна зміна жувального тиску під впливом корекції; ІРЖТ = БД / ФД						

Список літератури:

1. Без'язична Н. В. Сила жувального тиску на етапах ортопедичного лікування знімними конструкціями зубних протезів // Медицина і... – 2007. – № 3/4. – С. 47-49.
2. Parle D. Estimation of Individual Bite Force during Normal Occlusion using FEA / Dattatraya Parle, Dhairyasheel Desai, Ankita Bansal // Altair Technology Journal. – 2013. – P. 11-19.
3. Eng C. Bite Force and Occlusal Stress Production in Hominin Evolution / Carolyn M. Eng., Daniel E. Lieberman, Katherine D. Zink, Michael A. Peters // American Journal of physical anthropology. – 2013. – 151: 544–557.
4. Merete Bakke. Bite Force and Occlusion // Seminars in Orthodontics. – 2006. – Vol. 12, № 2 (June): pp. 120-126.

5. Rosa L. B. Bite force and masticatory efficiency in individuals with different oral rehabilitations / Laner B. Rosa, Cesar Bataglion, Selma Siйssere, Marcelo Palinkas // Open Journal of Stomatology. – 2012, 2, 21-26.
6. Kapusevska B. Role of electrodynamometric measurements and parodontal disease in fabrication of dental bridges / Biljana Kapusevska, Nikola Dereban, Mirjana Popovska // Journal of advances in biology. – 2014, Vol. 5, № 1, p. 568-574.
7. Рожко М. М., Михайленко Т. М., Онищенко В. С. Довідник з ортопедичної стоматології. – Київ, 2004. – 290 с.
8. Duygu Koc, Arife Dogan, Bulent Bek. Bite Force and Influential Factors on Bite Force Measurements: A Literature Review // Eur. J. Dent. – 2010, Apr; 4(2): 223–232.
9. Чайка В. Г. Характеристика динамики изменения силы жевательного давления при лечении пациентов с полным отсутствием зубов съемных пластиночных протезов с амортизационными свойствами // Вісник морфології. – 2013, № 1. – С. 152-155.
10. Без'язична Н. В. Порівняльна оцінка сили жувального тиску при ортопедичному лікуванні знімними зубними протезами залежно від матеріалу м'якої підкладки / Н.В. Без'язична // Український журнал клінічної та лабораторної медицини. – 2007. – Т. 2, № 4. – С. 52-54.
11. Безъязычная Н. В. Жевательное давление на этапах ортопедического лечения съёмными протезами: способы и результаты клинического изучения // Медицина и.... – № 2(13), 2007. – С. 27-30.
12. Takahashi Y. The effects of soft denture liners applied to complete dentures on masticatory functions. Tokyo, 1997. – P. 518-33.

Янишен И.В., Герман С.А.
Харьковский национальный медицинский университет

ИЗУЧЕНИЕ ЖЕВАТЕЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ НА КЛИНИЧЕСКИХ ЭТАПАХ ОРТОПЕДИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ СЪЁМНЫМИ ПРОТЕЗАМИ

Аннотация
Силы жевательного давления являются показателем производительности, которые могут быть использованы для оценки восстановления жевательной эффективности зубными протезами. Различия в значениях жевательного давления (ЖД) зависят от многих факторов, связанных с анатомическими и физиологическими характеристиками. Различные исследователи нашли широкий спектр методов измерения максимального ЖД, но названные способы трудоёмки и имеют дополнительную погрешность за счет преобразования механических перемещений в электрический сигнал. Цель работы состояла в совершенствовании способа оценки ЖД на этапах ортопедического лечения за счёт клинического применения специального устройства. Для совершенствования способа оценки ЖД применяли специальное устройство, разработанное на кафедре ортопедической стоматологии ХНМУ «БНВ-02». Клиническое применение устройства выполнено у 57 пациентов, которым были изготовлены съемные протезы, и нуждающихся в коррекции базиса протеза. Первое измерение выполнено до изготовления ортопедической конструкции, второе в раннем (непосредственно после изготовления протеза) и третье в отдаленном (через 30-45 дней) периодах лечения. Анализ абсолютных показателей ЖД и их прироста в отдаленном периоде позволяет установить, что наряду з приростом показателей ЖД в ряде случаев выявлено «выравнивание» показателей ЖД симметричных участков зубного ряда. Полученные данные свидетельствуют о том, что устройство «БНВ-02» позволяет определять ЖД и индивидуализировать лечебную тактику на этапах восстановления функции жевания. Дальнейшие исследования ЖД позволят получить его характеристику во взаимосвязи с конституционально – биологическими и клиническими факторами, а также получить данные относительно координатных особенностей жевательного давления по участкам зубного ряда.
Ключевые слова: жевательное давление, зубочелюстная система, съемные протезы, ортопедическое лечение, прибор для измерения жевательного давления.

Yanishen I.V., Herman S.A.
Kharkiv National Medical University, Ukraine

INVESTIGATION OF THE MASTICATORY FORCE ON THE CLINICAL STAGES OF ORTHOPEDIC TREATMENT BY REMOVABLE DENTURES

Summary
Masticatory force is a measure of performance that can be used to assess the effectiveness of dentures to restore chewing function. Differences in the values of masticatory force (MF) depend on many factors related to the anatomical and physiological characteristics. Several studies have found a wide range of methods for measuring the maximum MF, but the mentioned methods are time consuming and have an additional error due to the conversion of mechanical motion into an electrical signal. The aim of the work is to improve the evaluation method of masticatory force on the stages of orthopedic treatment by clinical use of a special device. To improve the evaluation method of masticatory force we apply special device «BNV-02» developed at the Department of Prosthetic Dentistry of KhNMU. Clinical use of the device was performed in 57 patients who had their removable dentures made or who needed the correction of denture base. The first measurement was performed before the fabrication of dentures, the second in early (immediately after production of the prosthesis) and third in the long (30-45 days) period of treatment. Analysis of absolute indicators of MF and their growth in the long term allows us to establish that along with MF growth in some cases there appeared to be «alignment» of indicators of symmetrical regions of dentition. Our results suggest that the device «BNV-02» allows to determine the masticatory force and individualize treatment tactics for recovery of chewing function. Further studies of MF will allow to get its response in relation to the constitutional, biological, and clinical factors, as well as to obtain data about the coordinate peculiarities of masticatory force according to areas of dentition.
Keywords: masticatory force, dentofacial system, removable dentures, orthopedic treatment, masticatory force measurement device.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 615.322:582.998.16].074:543.42:547.972

СПЕКТРОФОТОМЕТРИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВМІСТУ ФЛАВОНОЇДІВ В ТРАВІ CIRSIUM VULGARE (SAVI) TEN. ТА CIRSIUM ARVENSE (L.) SCOP.

Попова Я.В., Мазулін О.В.
Запорізький державний медичний університет

Перспективним джерелом сучасних препаратів вважають нетоксичні рослини, які містять біологічно активні флавоноїди. Методом ВЕРХ встановлено накопичення в траві осоту звичайного (Cirsium vulgare (Savi) Ten.) та польового (Cirsium arvense (L.)) до 6 флавоноїдів та 2 гідроксикоричних кислот. Ідентифіковані: лютеолін, лютеолін-7-глікозид, рутин, кверцетин, лінарин, апігенін, хлорогенова та кавова кислоти. Рослинну сировину заготовлено під час цвітіння. Методом спектрофотометричного аналізу встановлено вміст суми флавоноїдів в траві Cirsium vulgare (Savi) Ten. до 2,15±0,15%, Cirsium arvense (L.) – до 3,10± 0,22%.

Ключові слова: флавоноїди, високоефективна рідинна хроматографія, спектрофотометрія, трава, осот звичайний (Cirsium vulgare L.), осот польовий (Cirsium arvense (L.)).

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної фармації є фітохімічне дослідження перспективних видів лікарських рослин, розробка сучасних методів ідентифікації та визначення вмісту біологічно активних сполук, впровадження в практику нових методів стандартизації рослинної сировини.

Перспективними для фармакогностичного дослідження та створення високоефективних фітопрепаратів є представники роду Cirsium L. (Осот) род. Asteraceae (Айстрові) що складають до 300 видів багаторічних трав'янистих рослин у світовій флорі.

Вони широко розповсюджені на території країн Європі, Північній Африці, Північній та Центральній Америці. В Україні на наш час ідентифіковано понад 30 видів цього роду [5, 6, 7, 9, 16, 23].

Найбільш розповсюдженими та перспективними для застосування в медицині України є осот звичайний (Cirsium vulgare (Savi) Ten.) та польовий (Cirsium arvense (L.)).

Настої та відвари з трави та коренів цих рослин та філогенетичне споріднених до них видів використовують в науковій та народній медицині багатьох країн в якості ефективних засобів протизапальної, протипухлинної, гепатозахисної та гепатопротекторної дії [6, 7, 17, 18, 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями вітчизняних та закордонних вчених встановлено, що біологічна активність видів роду Cirsium L. пов'язана з накопиченням під час вегетації насамперед біологічно активних флавоноїдів та окремих гідроксикоричних кислот [17, 18, 19, 22].

Флавоноїди є найбільш поширеними в рослинах сполуками, які мають структуру дифенілпропану. Відомо, що глікозиди флавоноїдів мають добру розчинність у воді або розведеному спирті, аглікони речовин добре розчинні в розчинниках органічної природи [3, 8, 11, 12, 21].

Флавоноїди виявляють досить широкий спектр біологічної активності: Р–вітамінну, протиоксидантну, протититоксичну, репаративну, протизапальну, гіпоглікемічну, протимікробну, протисклеротичну, спазмолітичну, гепатопротекторну та ін. [3, 4, 10, 12, 14, 17, 18, 21].

У лікарських рослинах родини айстрові найчастіше ідентифікують похідні флавонів (лютеолін або апігенін та їх глікозиди), які виявляють протизапальну, сечогінну та спазмолітичну активність, та флавонолів (рутин, кверцетин, кемпферол, квецетагетин), з Р-вітамінною, протизапальною, гіпоазотемічною та сечогінною дією [4, 8, 10, 14, 18, 19, 21, 22].

Однак слід зазначити, що на наш час практично не проведено досліджень стосовно накопичення цих важливих речовин у вегетаційний період рослин.

Тому актуальною проблемою в фітохімічному дослідженні рослин є розробка доступних методів фізико-хімічного аналізу флавоноїдів та визначення їх накопичення в вегетаційний період.

Постановка задачі та її розв'язання. Метою наступної роботи є розробка ефективного та доступного методу контролю якості рослинної сировини Cirsium vulgare (Savi) Ten. та Cirsium arvense (L.) за накопиченням біологічно активних флавоноїдів та визначення їх концентрації під час вегетації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осот звичайний (Cirsium vulgare (Savi) Ten.) та о. польовий (Cirsium arvense (L). Scop.). Види ростуть як смітники по полях, городах, лісових галявинах, уздовж доріг, у чагарниках [5, 6, 7, 9, 13].

Осот звичайний це дворічна розвинута рослина, вишиною 70-120 см, з міцним стрижневим коренем та прямостоячим розгалуженим стеблом. Листя жорсткі, виїмчасті, перисте розгалужені, колючі, знизу сірувато-наволочні. Відтворює суцвіття–кошики: колючі, поодинокі, крупні, пурпурові, які складаються з трубчастих квитків. Розмножується рослина насінням та кореневими паростками. Цвіте в червні-серпні. Плід сім'янка, насіння обернено – яйцевидне (2,0–4,0 x 0,6–0,9 x 1,6 мм) [9].

Осот польовий це дворічна розвинута рослина, вишиною 90–160 см. Має пряме, розгалужене стебло, вкрите волосками. Листя цілокраї, зубчасті, з міцними колючками по краях, перисторозсичені. Коренева система стрижнева. Розмножується рослина насінням та кореневими паростками. Цвіте в червні – вересні. Відтворює суцвіття-кошики з рожевими квітками. Плід сім'янка, насіння обернено – яйцевидне (2,5–4,5 x 0,7–1,0 x 1,7 мм) [9].

Рослинну сировину (траву), що включала суцвіття та верхові листя було заготовлено в різних регіонах України (червень–серпень) 2012–2014 рр. Сушіння проводили повітряно–тіньовим методом (t = 25-30°C).

Присутність флавоноїдів у рослинній сировині підтверджували за допомогою специфічних хімічних реакцій (цианідинова проба та її варіант по Бріанту), з розчинами лугів, солей неорганічних елементів (заліза, купруму, свинцю), реактивом борно–лимонним. Проводили також ідентифікацію методоми ПХ та ТШХ на пластинках «Silufol UF – 254» [11, 15]. Попередніми дослідженнями методом ВЕРХ встановлювали присутність, якісний склад та переважаючі компоненти.

Методика визначення: 0,50 г (точна наважка) подрібненої сировини вносили до конічної колби єм-

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

© Попова Я.В., Мазулін О.В., 2015

ністю 100 мл, обладнану зворотним холодильником, додавали 25 мл 50% спирту етилового та нагрівали на киплячому водяному огрівнику протягом 45 хв.

Отриманий екстракт охолоджували до кімнатній температури та фільтрували крізь фільтр «червона стрічка» в мірну колбу ємністю 25,00 мл. Об'єм витягу доводили до об'єму 25 мл 50% спиртом етиловим. Хроматографічне вивчення досліджуваних зразків проводили на ВЕРХ Shimadzu LC–20 Prominence.

Умови аналізу: колонка Phenomenex Luna C18 (2), довжиною 250 мм (d = 4,6 мм), розмір частинок 5 мкм; температура колонки – 35°С; довжина хвилі детектування – 330 нм; швидкість потоку рухомої фази – 1 мл/хв; об'єм проби – 5 мкл.

Рухома фаза: елюент А: 0,1% розчин трифтороцтової кислоти в воді дистильованій; елюент Б: 0,1% розчин трифтороцтової кислоти в ацетонітрилі. Ідентифікацію компонентів проводили за часом утримування та відповідності УФ-спектрів відомим речовинам–стандартам [2]

За результатами попередніх досліджень було встановлено присутність флавоноїдів: лютеоліну, лютеолін-7-глікозиду, рутину, кверцетину, лінарину, апігеніну, хлорогенової та кавової кислот.

Кількісне визначення суми флавоноїдів проводили запропонованим методом УФ–спектрофотометрії з перерахунком на переважаючий компонент лютеолін [1, 8, 11].

Для цього близько 0,5 г (точна наважка) подрібненої рослинної сировини (d = 0,1 мм) вносили у колбу ємністю 100 мл, додавали 30 мл сирту етилового 96%, нагрівали на киплячому водяному огрівнику (t = 50-60°С) протягом 15 хв.

Одержані витяги фільтрували в мірну колбу ємністю 100 мл. Екстракцію повторювали ще двічі в таких же умовах, по 30 мл протягом 15 хв. Розчини охолоджували, фільтрували в ту ж колбу і доводили об'єм розчину тим же розчинником до позначки. 5 мл витягу вносили до мірної колби ємністю 50 мл і доводили тим же розчинником до позначки. Вимірювали оптичну густину на спектрофотометрі Specord–200 Analytic Jena UV–vis при λ=354 нм в кюветі з товщиною шару 10 мм.

В якості розчину порівняння використовували спирт етиловий 96%. Паралельно визначали оптичну густину робочого стандартного зразку лютеоліну в ідентичних умовах (таблиці 1, 2).

Отримані дані свідчать про високий рівень накопичення флавоноїдів в траві досліджуваних видів Cirsium vulgare (Savi) Ten. та Cirsium arvense (L.). Scop. При цьому слід зазначити, що більш високий вміст цих речовин був більш характерним для трави Cirsium arvense (L.) від 2,75+0,18% до 3,10+0,22%. Відповідно для трави Cirsium vulgare (Savi) Ten. спостерігали декілька більш низькі концентрації: від 1,81+0,08% до 2,10+0,12%.

Таблиця 1

Результати кількісного визначення суми флавоноїдів в траві Cirsium vulgare (Savi) Ten., ($\bar{x} \pm \Delta\bar{x}$), % μ = 6, (червень-серпень) 2012–2014 рр.

№ з/п	Місце заготівлі	Вміст суми флавоноїдів
1.	Запорізька обл., м. Токмак, 2012 р.	2,10 ± 0,12
2.	Дніпропетровська обл., с. Троїцьке, 2013 р.	2,15 ± 0,15
3.	Запорізька обл., с. Дубова балка, 2014 р.	1,87 ± 0,09
4.	Донецька обл., м. Краматорськ, 2012 р.	1,81 ± 0,08
5.	АР Крим, Никітський ботанічний сад, 2013 р.	2,00 ± 0,09
6.	Запорізька обл., м. Васильківка, 2014 р.	1,88 ± 0,09

Таблиця 2

Результати кількісного визначення суми флавоноїдів в траві Cirsium arvense (L). Scop., ($\bar{x} \pm \Delta\bar{x}$), % μ = 6, (червень–серпень) 2012–2014 рр.

№ з/п	Місце заготівлі	Вміст суми флавоноїдів
1.	Дніпропетровська обл., м. Солоне, 2012 р.	3,10 ± 0,22
2.	Дніпропетровська обл., м. Дніпродзержинськ, 2013 р.	2,75 ± 0,18
3.	Запорізька обл., м. Оріхів, 2014 р.	2,80 ± 0,18
4.	Донецька обл., м. Дружковка, 2012 р.	3,00 ± 0,20
5.	АР Крим, Никітський ботанічний сад, 2013 р.	2,90 ± 0,19
6.	Запорізька обл., м. Володимирівка, 2014 р.	3,05 ± 0,20

Висновки:

1. Методом високоефективної рідинної хроматографії в траві осоту звичайного (Cirsium vulgare (Savi) Ten. та осоту польового (Cirsium arvense (L.)) встановлено присутність до 6 флавоноїдів та 2 гідроксикорічних кислот.
2. Розроблено спектрофотометричний метод кількісного визначення суми флавоноїдів в траві видів досліджуваних видів.
3. Накопичення флавоноїдів під час вегетації складало в траві Cirsium vulgare (Savi) Ten. від 1,81+0,08% до 2,10+0,12%, Cirsium arvense (L.) від 2,75+0,18%.
4. За високим вмістом суми флавоноїдів трава (Cirsium vulgare (Savi) Ten. та (Cirsium arvense (L.)) перспективна для отримання лікарських засобів протизапальної, протипухлинної, гепатозахисної та гепатопротекторної дії.

Список літератури:

1. Аналитическая химия в создании, стандартизации и контроле качества лекарственных средств / Под ред. член. – кор. НАН Украины В. П. Георгиевского. – Х.: НТМТ, 2011. – Т. 1. – 464 с.
2. Аналитическая химия в создании, стандартизации и контроле качества лекарственных средств / Под ред. член. – кор. НАН Украины В. П. Георгиевского. – Х.: НТМТ, 2011. – Т. 2. – 474 с.
3. Биологически активные вещества растительного происхождения / Б. Н. Головкин, Р. Н. Руденская, И. А. Трохимова, А. И. Шретер. – М.: Наука, 2001. – 764 с.
4. Доркина Е. Г. Изучение гепатозащитного действия природных флавоноидных соединений [Текст] / Е. Г. Доркина // Экспериментальная и клиническая фармакология. – 2004. – С. 41-44.
5. Коротченко І. А. Степова рослинність Київського плато [Текст] / І. А. Коротченко, Т. В. Фіцайло // Наукові записки. – 2003. – Т. 21: Біологія та екологія. – С. 20-25.
6. Кортиков В. Н. Полная энциклопедия лекарственных растений [Текст] / В. Н. Кортиков, А. В. Кортиков. – Ростов н/Д.: Изд-во дом «Проф-Пресс», 2002. – 800 с.
7. Кьосев П. А. Лекарственные растения: самый полный справочник / П. А. Кьосев. М.: Эксмо – Пресс, 2011. – 939 с.

8. Лобанова А. А. Исследование биологически активных флавоноидов в экстрактах из растительного сырья [Текст] / А. А. Лобанова, В. В. Будаева, Г. В. Сакович // Химия раст. сырья. – 2004. – № 1.– С. 47-52.
9. Определитель высших растений Украины [Текст] / Д. Н. Доброчаева [и др.]; под ред. Ю. Н. Прокудина. – К.: Наук. Думка, 1987. – 548 с.
10. Севастьянова Т. В. Характеристика сучасних гепатозахисних засобів (огляд літератури) [Текст] / Т. В. Севастьянова // Вісн. Харк. нац. ун-ту. – Серія «Медицина». Вип. 9. – 2004. – № 639. – С. 82-90.
11. Сур С. В. Методы идентификации и количественного определения флавоноидов в растительных сборах [Текст] / С. В. Сур, О. Г. Макаренко, Т. В. Герасимчук // Фармац. журн. – 2001. – № 4. – С. 85-87.
12. Филипцова Г. Г. Основы биохимии растений [Текст] / Г. Г. Филипцова, И. И. Смолин. – Минск.: БГУ. – 2004. – 136 с.
13. Цвелев Н. Н. Определитель сосудистых растений Северо – Западной России [Текст] / Н. Н. Цвелев. –СПб.: Изд-во СПУВА, 2000. – 781 с.
14. Чекман І. С. Флавоноїди – клініко-фармакологічний аспект [Текст] / І. С. Чекман // Фітотерапія в Україні. – 2000. – № 2. –С. 3-5.
15. Chemical Fingerprint and Quantitative Analysis of Cirsium setosum by LC / L. Yauhua, S. ei, L. Xiahua, W. Dongzhiw, Z. Xiaoli // Chromatographia. – 2009. – V. 70, № 1-2, p. 125-130.
16. Gordon E. D. Tiley. Biological Flora of the British Isles: Cirsium arvense (L.) Scop. / E. D. Tiley Gordon // J. of Ecology. – 2010. – Vol. 98, № 4. – P. 938-983.
17. In vitro antimicrobial activity of the Chemical Constituents of Cirsium arvense (L.) Scop. / Ul Zia, K. Haq, K. Shafiullah, C. Yongmei et al. // J. of medical plant research – 2013. – Vol. 7, № 25. – P. 1894-1898.
18. Jordon-Thaden I. E. Chemistry of Cirsium and Carduus / I. E. Jordon-Thaden, S. M. Louda // Biological Systematic and Ecology. – 2003. – Vol. 31, № 12. – P. 1353-1396.
19. Nazaruk J. Components and antioxidant activity of fruits of Cirsium palustre and Cirsium rivulare / J. Nazaruk, A. Wajs-Bonikowska, R. Bonikowski // Chemistry of Natural Compounds – 2012. – Vol. 48, № 1. – P. 9-10.
20. Quantitative HPLC determination of phenolic compounds in yarrow / R. Benetis, J. Radusiene, V. Jakstas etc. // Pharmaceutical Chemistry Journal. – 2008. – Vol. 42, № 3. – P. 51-54.
21. Structure – antioxidant activity relationships of flavonoids isolated from different plant species / P. Montoro, A. Braca, C. Pizza, N. De Tommasi // Food Chemistry. – 2005. – Vol. 92, № 2 – P. 349-355.
22. Studies on chemical components of Cirsium segestum / Q. Zhou, L. Chen, Z. P. Liu, Q. I. Deng // J. of Chinese Medical Materials. – 2007. – V. 30, № 1, p. 45-47.
23. Wright B. R. Canada thistle (Cirsium arvense (L.) Scop.) dynamics in young, post fire forest in Yellowstone National Park, Northwestern Wyoming / B. R. Wright, O. B. Tinker // Plant Ecology – 2012. – Vol. 213, № 4. – P. 613-624.

Попова Я.В., Мазулин А.В.
Запорожский государственный медицинский университет

СПЕКТРОФОТОМЕТРИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ФЛАВОНОИДОВ В ТРАВЕ CIRSIUM VULGARE (SAVI) TEN. И CIRSIUM ARVENSE (L.) SCOP.

Аннотация
Перспективным источником современных препаратов являются нетоксичные растения, содержащие биологически активные флавоноиды. Методом ВЭЖХ установлено накопление в траве осота обыкновенного (Cirsium vulgare (Savi) Ten.) и полевого (Cirsium arvense (L.)) до 6 флавоноидов и 2 гидроксикоричных кислот. Идентифицированы: лютеолин, лютеолин-7-гликозид, рутин, кверцетин, апигенин, линарин, хлорогеновая и кофейная кислоты. Методом спектрофотометрического анализа установлено содержание суммы флавоноидов в траве Cirsium vulgare (Savi) Ten. до 2,15±0,15%, Cirsium arvense (L.) – до 3,10± 0,22%.
Ключевые слова: флавоноиды, высокоэффективная жидкостная хроматография, спектрофотометрия, трава, осот обыкновенный (Cirsium vulgare L.), осот полевой (Cirsium arvense (L.)).

Popova Ya.V., Mazulin O.V.
Zaporizhzhia State Medical University

SPECTROPHOTOMETRIC DETERMINATION OF FLAVONOID CONTENT IN THE HERBS OF CIRSIUM VULGARE (SAVI) TEN. AND CIRSIUM ARVENSE (L.)

Summary: Promising source of modern drugs are nontoxic plants containing biologically active flavonoids. By HPLC of herbs Cirsium vulgare (Savi) Ten., Cirsium arvense (L.) presence of 6 flavonoids and 2 phenolcarboxylic acids were found. The authors identified: luteolin, luteolin-7-glycoside, rutin, quercetin, apigenin, linarin, chlorogenic and caffeic acids. Spectrophotometric analysis revealed total flavonoids content in Cirsium vulgare (Savi) Ten. herb – up to 2,15±0,15%, and in Cirsium arvense (L.) herb – up to 3,10±0,22%.
Keywords: flavonoids, HPLC, spectrophotometric analysis, herb, Cirsium vulgare (Savi) Ten., Cirsium arvense (L.).

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

УДК 619:612.12:616.61-002:636.7.

ПОКАЗНИКИ ОБМІНУ ЛІПІДІВ У СИРОВАТЦІ КРОВІ СОБАК, ЗА НЕФРИТУ З НИРКОВОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ ТА БЕЗ НЕЇ

Землянський А.О.
Луганський національний аграрний університет

Дослідженні критерії, які дозволили б діагностувати субклінічну стадію ХНН за нефриту без гіперазотемії і клінічно виражену стадію з гіперазотемією шляхом визначення показників ліпідограми як тесту, який може допомогти вирішити це завдання. Отриманні дані свідчать про високу інформативність і діагностичну значимість визначення фракцій ліпопротеїнів вже на субклінічній стадії ХНН, а також при оцінювані лікувальних заходів при нефропатіях у порівняні з традиційними клініко-лабораторними і біохімічними тестами.
Ключові слова: собаки, нефрит, діагностика, сироватка крові, біохімічні показники.

Хронічна недостатність нирок (ХНН) частіше за все виникає у 2-5% собак старшої вікової групи і пов'язана з незворотною втратою нирками метаболічної, ендокринної і екскреторної функції з різних причин. Первинним захворюванням нирок може бути будь-який патологічний процес: гломерулонефрит, бактеріальний пієлонефрит, нефропатія, новоутворення та інше. Поліурія і полідипсія зазвичай бувають першими ознаками захворювання нирок, але власники тварин їх довгий час не помічають. Діагностика ХНН базується не тільки на встановленні ниркової азотемії, яку вважають найбільш об'єктивним критерієм розвитку ниркової недостатності шляхом визначення концентрації креатиніну сироватки крові хворих тварин. У більшості випадків за субклінічної стадії ХНН цей показник коливається в межах референтної норми. Тому проблема ранньої діагностики субклінічної стадії ХНН залишається дуже важливою для лікарів. До того ж більшість лабораторних показників на цій стадії теж не виходить за межі норми. З даних літератури відомо, що за деяких захворювань нирок спостерігається підвищення рівня показників обміну ліпідів у сироватці крові, зокрема загального холестеролу. Що ж стосується фракцій ліпопротеїнів, то дані про зміни їх рівня за нефропатії неоднозначні [1, с. 14; 2, с. 845; 3, с. 205].

Метою цієї роботи був пошук таких лабораторних критеріїв, які б дозволили діагностувати субклінічну стадію ХНН за нефриту без гіперазотемії та клінічно виражену із гіперазотемією шляхом визначення показників ліпідограми як тесту, що може допомогти вирішити це завдання.

Матеріали та методика досліджень. Для визначення ліпідограми та інших лабораторних показників у сироватці крові собак, хворих на ***нефрит без ниркової недостатності***, було відібрано 12 особин з наступними клінічними ознаками: загальна слабкість, пригнічення, гіпорексія, підвищена спрага, схуднення, біль за пальпації в ділянці попереку, періодичне блювання; за даними клініко-лабораторних досліджень – помірна протеїнурія, мікрогематурія, циліндрурія, лейкоцитурія, нейтрофільний лейкоцитоз та лімфоцитоз.

Лікування тварин проводили за наступною схемою: канефрон – по 1 таблетці на 10 кг маси тіла 3 рази на добу – 30 днів; амоксицилін Інвеса ЛА – 1 мл на 10 кг маси тіла підшкірно кожні 48 годин, всього 5 ін'єкцій; катозал – по 1 мл на 10 кг маси тіла 1 раз на добу – 10 днів. Дієта зі зниженим вмістом фосфору: 115 грамів подрібненої відвареної яловичини, 1 варене яйце, 75 грамів білого хліба, 350 грамів відвареного рису. Кількість корму складала 60 г на 1 кг маси тіла на добу. За основу покладено рекомендації, приведені у даному джерелі літератури. Вода кип'ячена без обмежень [4, с. 98]. Контрольний аналіз крові проводили через 30 днів після початку лікування.

Для визначення ліпідограми в сироватці крові собак, хворих на ***нефрит з нирковою недостатністю***, було відібрано 5 особин з наступними клінічними ознаками: загальна слабкість, пригнічення, гіпорексія, поліурія і полідепсія, анемічність видимих слизових оболонок, куйовдження шерсті, схуднення, блювання, запах амоніаку; за даними лабораторного аналізу – лейкоцитоз, нейтрофілія, підвищення ШОЕ, помірна протеїнурія – до 1 г/л, мікрогематурія, лейкоцитурія: 5-15 у полі зору, у деяких тварин білірубінурія та циліндрурія.

Лікування тварин проводили за наступною схемою: леспефрил – по 1 чайній ложці препарату, розчиненій у 1 столовій ложці кип'яченої води, перорально 2 рази на добу – 14 діб; но-шпа (для зменшення блювання) – по 0,1 мл/кг маси тіла тварин підшкірно 2 рази на добу – 5 діб, амоксицилін Інвеса ЛА – 1 мл на 10 кг маси тіла підшкірно кожні 48 годин, всього 5 ін'єкцій, катозал – по 1 мл на 10 кг маси тіла 1 раз на добу – 10 днів. Дієта була аналогічною вищезгаданій. Вода кип'ячена без обмежень. Контрольний аналіз крові проводили через 14 днів.

Тваринам обох груп був проведений біохімічний аналіз сироватки крові, в який, крім ліпідограми, увійшли загальноприйняті тести (активність АлАТ, АсАТ, рівень загального білка, загального та прямого білірубіну, а також креатиніну і сечовини,). У сироватці крові тварин цих груп, крім зазначених біохімічних тестів, визначали вміст триацилгліцеролів (ТГ), загального холестеролу, а також холестеролу ліпопротеїнів дуже низької густини – ЛПДНГ, низької густини – ЛПНГ та високої густини – ЛПВГ. Біохімічне дослідження сироватки крові проводили за загальноприйнятими методиками, які описані в посібнику та довіднику за авторством В. І. Левченка зі співавторами [5, с. 7] та В. С. Камишнікова [6, с. 152]. Усі розрахунки отриманих даних здійснювали на персональному комп'ютері за допомогою статистичної програми STATISTICA 7.0 (StatSoft, USA) із визначенням середньоарифметичного (M), похибки середньої (m), довірчого інтервалу (ДІ) та показників лімітів (Lim) [7, с. 40].

Результати досліджень та їх аналіз. Оскільки діагностувати захворювання нирок неможливо без аналізу сечі, був проведений її аналіз у всіх тварин, які увійшли в першу дослідну групу (n=12). У всіх випадках була встановлена (помірна протеїнурія – до 1 г/л, мікрогематурія, лейкоцитурія: 5-15 у полі

© Землянський А.О., 2015

зору). За результатами біохімічного аналізу сироватки крові, виявилось, що більшість загально прийнятих показників за рівнем не відрізнялась від таких у клінічно здорових тварин. Це – активність АлАТ, АсАТ, рівень загального білка, загального та прямого білірубіну, а також креатиніну і сечовини, що свідчить про наявність неазотемічної стадії ХНН у собак цієї групи. Була нижче значення контрольної групи (р<0,001) тільки частка альбумінів – на 8%. Це відповідає встановленій протеїнурії за рахунок саме фракції альбумінів.

Як було вказано вище, за нефриту без гіперазотемічної – за субклінічної стадії ХНН у тварин не спостерігається виразна клінічна картина захворювання. Зазвичай господарі звертаються до ветеринарних клінік із скаргами на те, що тварини інколи відмовляються від їжі або їх апетит знижено, спостерігалась втома, пригнічення, які проявляються не постійно. За останні кілька місяців відмічають схуднення, поліурію. Біохімічний аналіз сироватки крові проте дозволив встановити деякі відмінності від норми (таблиця 1).

Виявлено, що вміст загального холестеролу знаходиться в межах норми і достовірно не відрізняється від показника у клінічно здорових тварин (р>0,05). Це ж стосується і рівня ТГ (триацилгліцеролів), а також ЛПДНГ. Проте спостерігають значні зміни концентрації холестеролу ЛПВГ та холестеролу ЛПНГ. Так, рівень першого зменшився з високим ступенем достовірності (у 2,5 рази), а другого, навпаки, зріс у 6,1 рази в порівнянні з нормою. Останнє свідчить про зростання в загальному кровообігу ендогенного холестеролу, за рахунок чого відбувається відкладення його надлишку у кровоносних судинах, у тому числі і у стінках мальпігієвих клубочків, що сприяє порушенню фільтраційної здатності останніх. Результати визначення ліпідограми за нефриту без гіперазотемії наведені в таблиці 1.

У той же час зниження вмісту холестеролу ЛПВГ є показником зменшення зворотного транспорту холестеролу в печінку, де проходить перетворення його в жовчні кислоти, стероїдні гормони та інші метаболіти. Це свідчить про високу інформативність визначення саме цих фракцій ліпопротеїнів вже на субклінічній стадії ХНН, у той час як інші показники ліпідограми залишаються сталими в порівнянні з клінічно здоровими тваринами.

Проведене лікування не впливало на рівень рутинних біохімічних тестів, за винятком достовірного зростання частки альбумінів – на 7%, що відповідало зникненню протеїнурії, зменшенню мікрогематурії та лейкоцитурії. Проте про ефективність лікувальних заходів свідчить те. що після них відбувалось зростання рівня холестеролу ЛПВГ, що, скоріше за все, є показником нормалізації «зворотного кола» обміну холестеролу, зменшення вмісту останнього в периферійних тканинах. Проте спостерігалось лише тенденція до зниження рівня холестеролу ЛПНГ. Це свідчить про хронічний перебіг захворювання і, можливо, потребує зміни схеми лікувальних заходів, більш ретельного підбору відповідної дієти та постійного контролю за перебігом захворювання таких тварин. У той же час після лікування відбувалось достовірне збільшення ТГ і холестеролу ЛПДНГ в деяких тварин за показники у клінічно здорових собак. Можливо, це пов'язано із покращенням їх загального стану (нормалізація апетиту, збільшення маси тіла).

Отже, як вказують дані клінічних та лабораторних досліджень, у 12 тварин за нефриту була встановлена саме субклінічна, неазотемічна стадія ХНН і найбільш інформативними тестами виявились фракції ліпідограми – ЛПВГ і ЛПНГ, а також вміст сироваткових альбумінів на тлі протеїнурії, мікрогематурії, лейкоцитурії та нормального показника відносної щільності сечі.

Таблиця 1

Ліпідограма сироватки крові собак за нефриту без гіперазотемічної стадії ХНН (n=12, ммоль/л)

Показники	Загальний холестерол	Триацилгліцероли	Холестерол ЛПВГ	Холестерол ЛПНГ	Холестерол ЛПДНГ
Клінічно здорові тварини					
M±m	4,71±0,26	0,74±0,08	3,79±0,25	0,58±0,06	0,30±0,04
Lim	2,99 – 6,86	0,21 – 1,32	2,12 – 5,98	0,27 – 1,10	0,1 – 0,61
ДІ р<0,05	4,16 – 5,26	0,57 – 0,91	3,26 – 4,32	0,45 – 0,71	0,21 – 0,39
ДІ р<0,01	3,94 – 5,48	0,50 – 0,98	3,05 – 4,53	0,40 – 0,76	0,18 – 0,42
ДІ р<0,001	3,65 – 5,77	0,41 – 1,07	2,77 – 4,81	0,34 – 0,82	0,14 – 0,46
До лікування					
M±m	5,27±0,27	0,59±0,09	$^{\circ\circ\circ}$ 1,50±0,07	$^{\circ\circ\circ}$ 3,51±0,23	0,27±0,04
Lim	3,78 – 7,23	0,2 – 1,27	1,08 – 1,8	2,19 – 5,28	0,09 – 0,58
ДІ р<0,05	4,68 – 5,86	0,40 – 0,77	1,35 – 1,64	3,00 – 4,01	0,18 – 0,35
ДІ р<0,01	4,44 – 6,11	0,32 – 0,85	1,29 – 1,70	2,79 – 4,22	0,15 – 0,39
ДІ р<0,001	4,14 – 6,41	0,23 – 0,94	1,22 – 1,78	2,54 – 4,47	0,10 – 0,43
Після лікування					
M±m	5,75±0,18	** 1,2±0,12	*** 2,3±0,09	2,89±0,21	** 0,57±0,05
Lim	5,00 – 7,30	0,51 – 1,97	1,68 – 2,7	2,02 – 4,72	0,23 – 0,90
ДІ р<0,05	5,37 – 6,13	0,98 – 1,49	2,11 – 2,48	2,43 – 3,34	0,45 – 0,68
ДІ р<0,01	5,21 – 6,29	0,88 – 1,60	2,03 – 2,56	2,24 – 3,53	0,40 – 0,73
ДІ р<0,001	5,02 – 6,49	0,75 – 1,72	1,93 – 2,66	2,02 – 3,76	0,34 – 0,79

*Примітка для таблиць 1 і 2: 1. ДІ: * – різниця показників до та після лікування достовірна за р < 0,05; ** – різниця достовірна за р < 0,01; *** – різниця достовірна за р < 0,001; 2: $^{\circ}$ – різниця між клінічно здоровими тваринами та до лікування достовірна за р < 0,05; $^{\circ\circ}$ – різниця достовірна за р < 0,01; $^{\circ\circ\circ}$ – різниця достовірна за р < 0,001;*

Таким чином, визначення складу ліпопротеїнів є доцільним поряд з іншими традиційними тестами для діагностики нефриту на субклінічній, доазотемічній стадії ХНН.

Наступним етапом наших досліджень було обстеження собак за нефриту із вираженими клінічними ознаками, яка відповідала 2-4 стадії ХНН. Було обстежено 5 собак у віці 7-10 років. Тварини були виснажені, спостерігалась анорексія, уремічний синдром, прояви інтоксикації, що супроводжувалось блюванням, поліурією, зниженням апетиту, нудотою.

У сечі була виявлена протеїнурія, гематурія, лейкоцитурія, гіалінові і зернисті циліндри, клітини ниркового епітелію, зниження відносної щільності 1,008-1,012, що свідчить про зниження концентраційної здатності нирок. Деякі показники рівня рутинних біохімічних тестів у сироватці крові собак до лікування вірогідно відрізнились від таких у клінічно здорових тварин [8, с. 6, 9, с. 73].

Так, на тлі відсутності достовірності змін активності АлАТ відбувається зростання активності АсАТ у 2,3 рази, що є показником посилення цитолізу кардіоміоцитів. Відомо, що між нирками і серцем існує тісний функціональний зв'язок. У передсердях, правому шлуночку і деяких кровоносних судинах містяться рецептори, які реагують на об'єм циркулюючої крові, який знижується за хвороб нирок, зокрема за рахунок утворення набряків. Подразнення цих рецепторів, яке відбувається в умовах підвищення об'єму позаклітинної рідини, сприяє підвищенню виділення нирками натрію шляхом посилення секреції передсердями натрій-уретичного гормону і подачі до нервової системи сигналів до змін функціональної активності нирок. При хворобах нирок цей механізм порушується, що відбивається на структурі та функціях клітин міокарду. Виникає збільшення концентрації компонентів системи залишкового азоту в сироватці крові, а саме креатиніну та сечовини у 7,1 рази, що є типовою ознакою синдрому ниркової недостатності. Зростає рівень загального білка та прямого білірубіну відповідно у 3,6 та 5,3 рази, що свідчить про розвиток синдрому холестазу за рахунок порушення функції гепатоцитів утворювати, а жовчовивідних шляхів екскретувати прямий білірубін. Це, можливо, є наслідком уремічного синдрому як прояву ендогенної інтоксикації. У деяких тварин був підвищений вміст загального білка, проте за середніми значеннями різниця між групами не була вірогідною, як і частки альбумінів [10, с. 26].

Було також досліджено динаміку показників обміну ліпідів за нефриту з гіперазотемічною стадією ХНН (Таблиця 2). Встановлено відсутність змін рівня холестеролу та тенденція до зростання кількості ТГ та холестеролу ЛПДНГ (більше ніж у 2 рази в порівнянні з клінічно здоровими тваринами), що є показником ліпомобілізаційного синдрому і характерно для тяжкої форми патології нирок. Спостерігаються достовірні (p<0,001) зміни рівня ЛПВГ і ЛПНГ. Зокрема, концентрація ЛПВГ знижується у 5,1 рази, а низької густини, навпаки, збільшується у 6,1 рази в порівнянні з клінічно здоровими тваринами. Тобто, на відміну від субклінічної стадії ХНН, за гіперазотемічної стадії знизилась у 2 рази концентрація сироваткових ЛПВГ. Таким шляхом різко зменшився переніс холестеролу з периферійних тканин, у тому числі судин клубочкового апарату нирки, у печінку.

Проведене лікування не приводило до істотних змін загально прийнятих показників у сироватці крові собак із гіперазотемічною стадією ХНН. Проте спостерігалась тенденція до зниження активності АсАТ, а також вмісту креатиніну і сечовини, достовірне зниження рівня прямого білірубіну. Отже, проведене лікування сприяло зниженню, але не зникненню гіперазотемічного стану, а також нормалізації функціонального стану міокарда та білірубінсинтезувальної функції печінки.

Лікувальні заходи також приводили до достовірного зниження концентрації ТГ – у 2 рази та ЛПДНГ – у 2,1 рази, які все ж залишались вищими, ніж у клінічно здорових тварин, що є ознакою

Таблиця 2

Ліпідограма сироватки крові собак за нефриту на гіперазотемічній стадії хронічної ниркової недостатності (n = 5)

Показники	Загальний холестерол	Триацилгліцероли	Холестерол ЛПВГ	Холестерол ЛПНГ	Холестерол ЛПДНГ
Клінічно здорові тварини					
M±m	4,71±0,26	0,74±0,08	3,79±0,25	0,58±0,06	0,30±0,04
Lim	2,99 – 6,86	0,21 – 1,32	2,12 – 5,98	0,27 – 1,10	0,1 – 0,61
ДІ p<0,05	4,16 – 5,26	0,57 – 0,91	3,26 – 4,32	0,45 – 0,71	0,21 – 0,39
ДІ p<0,01	3,94 – 5,48	0,50 – 0,98	3,05 – 4,53	0,40 – 0,76	0,18 – 0,42
ДІ p<0,001	3,65 – 5,77	0,41 – 1,07	2,77 – 4,81	0,34 – 0,82	0,14 – 0,46
До лікування					
M±m	5,13±0,47	1,87±0,53	^{ooo} 0,74±0,27	^{ooo} 3,53±0,31	0,86±0,24
Lim	4,02 – 6,70	0,44 – 3,72	0,20 – 1,76	2,66 – 4,24	0,20 – 1,71
ДІ p<0,05	3,93 – 6,32	0,51 – 3,23	0,04 – 1,44	2,74 – 4,32	0,23 – 1,48
ДІ p<0,01	3,25 – 7,00	0 – 4,00	0,36 – 1,84	2,30 – 4,76	0 – 1,84
ДІ p<0,001	1,93 – 8,32	0 – 5,50	0 – 2,62	1,43 – 5,63	0 – 2,52
Після лікування					
M±m	5,08±0,46	0,91±0,22	2,23±0,25*	2,43±0,37	0,42±0,10
Lim	4,00 – 6,60	0,30 – 1,60	1,65 – 2,90	0,98 – 2,97	0,14 – 0,73
ДІ p<0,05	3,90 – 6,26	0,35 – 1,47	1,60 – 2,86	1,48 – 3,39	0,16 – 0,67
ДІ p<0,01	3,23 – 6,93	0,03 – 1,79	1,24 – 3,22	0,93 – 3,93	0,01 – 0,82
ДІ p<0,001	1,94 – 8,22	0 – 2,41	0,54 – 3,92	0 – 4,99	0 – 1,11

наявності гіперліпідемії, яка має місце при тяжких захворюваннях нирок.

Позитивною реакцією на лікувальні заходи можна вважати і збільшення рівня ЛПВГ у 3 рази в порівнянні із показником до початку лікування, і тенденцією до зниження ЛПНГ. Проте ці результати не підтверджують достатньої ефективності проведеного лікування і співпадають з динамікою інших біохімічних тестів.

Таким чином, дослідження ліпідограми є додатковим показником, що дозволяє діагностувати ХНН за нефриту ще на субклінічній стадії за результатом визначення динаміки рівня холестеролу ЛПВГ і ЛПНГ. При цьому рівень ЛПВГ знижувався пропорційно зростанню ступеня тяжкості захворювання, а ЛПНГ зростав у 6 разів ще на субклінічній стадії і залишався на цьому рівні незалежно від ступеню тяжкості ХНН, що є показником підвищення рівня сироваткового холестеролу, який відкладається у стінках судин і тканинах внутрішніх органів.

Висновки.

1. За нефриту без ознак ниркової недостатності (субклінічна стадія ХНН) на тлі відсутності вираженої клінічної картини ниркової патології в собак у сироватці крові вміст загального холестеролу, триацилгліцеролів та ЛПДНГ знаходяться в межах норми, проте рівень холестеролу ЛПВГ знижується, що є показником зменшення зворотного транспорту холестеролу в печінку. Вміст холестеролу ЛПНГ, навпаки, різко зростає, що призводить до порушення фільтраційної здатності останніх.

2. За нефриту з гіперазотемічною стадією ХНН у собак на тлі різкого погіршення загального стану тварин встановлено зростання кількості холестеролу ЛПДНГ більше ніж у 2 рази, що є показником ліпомобілізаційного синдрому і характерно для тяжкої форми патології нирок, концентрація ЛПВГ знижується у 5,1 рази, а н ЛПНГ, навпаки, збільшується у 6,1 рази в порівнянні з клінічно здоровими тваринами.

3. На відміну від субклінічної стадії ХНН, за гіперазотемічної стадії знижається у 2 рази концентрація сироваткових ЛПВГ. Таким шляхом різко зменшується переніс холестеролу з периферійних тканин, у тому числі із судин клубочкового апарату нирки, у печінку.

4. Одержані дані свідчать про високу інформативність і діагностичну значимість визначення співвідношень фракцій ліпопротеїнів вже на субклінічній стадії ХНН, а також при оцінці ефективності лікувальних заходів при нефропатіях у порівнянні із традиційними загально прийнятими клінічними, клініко-лабораторними тестами та іншими біохімічними показниками.

Список літератури:

1. Xenoulis P. G. Lipid metabolism and hyperlipidemia in dogs / P. G. Xenoulis, J. M. Steiner // Vet. J., 2010. – № 183. – P. 12–21.
2. Kaneko J. Jerry. Clinical Biochemistry of Domestic Animals / J. Kaneko, J. Harvey, M. Bruss. – Academic Press, 2008. – 932 p.
3. Джексон Мэрион Л. Ветеринарная клиническая патология. Введение в курс / М. Джексон. – М.: Аквариум, 2009. – 384 с.: ил. – (Практика ветеринарного врача).
4. Справочник традиционных и нетрадиционных методов лечения собак / А. Санин, А. Липин, Е. Зинченко. – М.: Центрполиграф, 2007. – 595 с.
5. Левченко В. І. Методи лабораторної клінічної діагностики хвороб тварин / В. І. Левченко, В. І. Головаха, І. П. Кондрахін та ін.; за ред. В. І. Левченка // – К.: Аграрна освіта. – 2010. – 437 с.
6. Камышников В. С. Справочник по клинико-биохимическим исследованиям и лабораторной диагностике / В. С. Камышников // – М.: МЕДпресс-информ. – 2004. – 920 с.
7. Реброва О. Ю. Статистический анализ медицинских данных. Применение пакета прикладных программ STATISTIKA / О. Ю. Реброва // – М.: Меди Сфера. – 2002. – 312 с.
8. Лефебвр Герве П. Ранняя диагностика хронической почечной недостаточности у собак / Герве. П. Лефебвр, Жан-Пьер Брон, А. Давид Дж. Уотсон // – WALTHAM Focus. – 2005. – № 1. – С. 6-14.
9. Vaden S. Medical Management of chronic renal failure in dogs and cats. Proceedings / S. Vaden // – WALTHAM/OSU Symposium for the Treatment of Small Animal Diseases: Diseases of the Urinary Tract, 2003: p. 73-76.
10. Лефевр С. Клинические проявления хронической болезни почек у кошек и собак / С. Лефевр // – WALTHAM Focus. – 2013. – № 23.3. – P. 26-27.

Землянский А.А.
Луганский национальный аграрный университет

ПОКАЗАТЛИ ОБМЕНА ЛИПИДОВ В СЫВОРОТКЕ КРОВИ СОБАК, ПРИ НЕФРИТЕ С ПОЧЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ И БЕЗ НЕЁ

Аннотация
Исследованы критерии, которые позволили бы диагностировать субклиническую стадию ХПН при нефрите без гиперазотемии и клинически выраженную стадию с гиперазотемией путем определения показателей липидограммы как теста, который может помочь решить эту задачу. Полученные данные свидетельствуют о высокой информативности и диагностической значимости определения соотношений фракций липопротеинов уже на субклинической стадии ХПН, а также при оценке лечебных мероприятий при нефропатиях по сравнению с традиционными клинико-лабораторными и биохимическими тестами.

Ключевые слова: Собаки, нефрит, диагностика, сыворотка крови, биохимические показатели.

Zemlianskyi A.O.
Luhansk National Agrarian University

INDICATORS OF LIPID METABOLISM IN BLOOD SERUM OF DOGS IN CASES OF NEPHRITIS WITH RENAL FAILURE AND WITHOUT IT

Summary
The author studied the criteria that would allow to diagnose subclinical stage of CKD in nephritis without hyperazotemia and clinically expressed stage with hyperazotemia by determining the lipid profile as a test that can help solve this problem. The findings suggest a high informative and diagnostic significance of determining relations of lipoprotein fractions already at subclinical stage of CKD, as well as in the evaluation of therapeutic interventions with nephropathy compared with traditional clinical-laboratory and biochemical tests.
Keywords: dogs, h\nephritis, diagnostics, blood serum, biochemical parameters.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.042.1

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ІПІЧНОГО ЖАНРУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Мініна Н.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченко

У статті проведений ретроспективний аналіз розвитку та еволюції образу коня у живописі, досліджено послідовне виокремлення іпічного жанру у складі анімалістичного жанру. Розкрито особливості презентації образу коня в роботах сучасних художників України та Європейських держав. Визначено вагомий внесок митців Західної Європи в розвиток іпічного жанру. Виявлено вплив соціально-економічних умов на відсутність популярності образу коня в сучасному українському живописі.

Ключові слова: іпічний жанр, анімалістика, образ коня, художник-анімаліст, сучасний живопис.

Постановка проблеми. В анімалістичному жанрі зображення коня займає важливе місце. Кінь як символ влади, алегорія швидкості й свободи займає домінуюче місце в батальному жанрі, кінному парадному портреті, пейзажі. Але на початку XXI століття іпічний жанр зазнає певних змін, в державах Європи і на Україні розвивається не рівномірно. Проблема розвитку жанру, зображення коня в сучасному європейському живописі є метою даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій довів, що комплексне узагальнення еволюції іпічного жанру не проводилось, а дослідження, присвячені творчості сучасних художників, майже відсутні. Здебільшого, образ коня на початку XXI ст. має рекламно-розважальний характер з метою просування творчості окремих художників. Численні наукові публікації І. Портнової зосереджені на виявленні еволюції образу коня в російському мистецтві від елемента, підпорядкованого сюжетній композиції батального живопису та портрету, до домінування в іпічному жанрі [10, 11]. В роботах Ю. Чежиної розглядається типологія кінного портрету [15]. У дисертації І. Келейнікова порушені питання художньої особливості анімалістичної ілюстрації [7]. Разом з тим, у національному науковому просторі проблема іпічного жанру не актуальна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто відзначити не розробленість багатьох непростих питань. Знайдені наукові публікації не висвітлюють причини зниження уваги до зображення коня у сучасному українському живописі та визначення факторів, що впливають на його розвиток.

Метою даного дослідження є порівняльний аналіз особливостей побутування образу коня в сучасному живописі європейських держав та України; визначення факторів розвитку та місця іпічного жанру у національному образотворчому мистецтві.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:
- виявити особливості виникнення і розвитку образу коня в європейському живописі;
- визначити змістовне наповнення іпічної теми у творчості художників України та європейських держав;
- виявити фактори, які впливають на розвиток іпічного жанру в європейському образотворчому мистецтві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінь – одна з найкрасивіших тварин, що викликає захоплення у людини. Найперші відомі зображення коня на території сучасної Європи відносяться до верхнього палеоліту. Первісні люди зобразили тарпана (попередника сучасного коня) в печерах Франції – Шове, Ляско. Біля англійського містечка Уффінгтон існує геоглів доби бронзи у вигляді стилізованої крейдової фігури білого коня довжиною 110 метрів.

В археологічному музеї Флоренції знаходиться розписний саркофаг етрусків IV століття до н. е. з Тарквінії. Стінки цього саркофага прикрашені сценами боротьби греків з амазонками. Амазонки захищаються списами, а поранені греки падають під копита коней [12]. На клазоменському саркофазі VI ст. до н. е. зображено коней, запряжених у колісниці і вершників-кіммерійців у швидкому, динамічному русі [1].

Зображення коней знаходимо у живописі доби середньовіччя – в батальному, историчному та релігійному жанрах. Як приклад – роботи італійського художника Сімоне Мартіні (бл. 1284-1344) «Поділ плаща» (1312), «Кінний портрет Гвідориччо да Фол`яно» (1317). На гобелені з Байє (бл. 1476) зображено сцену битви при Гастінгсі часів нормандського завоювання Англії, у якій зображення вершників займає значну частину композиції. Відзначимо розкіш та багатство золотої упряжі коней у роботі художника пізньої італійської готики Джентіле да Фабріано (1370-1450 р.р.). Сцени битви за участю кінних лицарів на полотнах італійського художника раннього Відродження Паоло Учелло (1397-1475) з Флоренції. Брати Дзаваттарі, які працювали в Ломбардії у 1404-1479 рр., зобразили розкішний кінний королівський кортеж [5].

Подальший розвиток іпологічної тематики відбувається у портретному і батальному жанрах протягом XVII-XIX століть. Саме у це час розвивається окремий напрямок парадного портрету – зображення вершника на коні, зокрема, у Антоніса ван Дейка (1599-1641), Веласкеса (1599-1660). У батальних композиціях та сценах полювання Рубенса («Полювання на тигрів і левів», 1618; «Полювання на гіпопотама», 1615-1616), коні набувають домінантне положення на полотні.

У XVIII – на початку XIX ст. відбувається подальша еволюція образу коня. Аристократи все частіше замовляють картини із зображенням своїх улюблених коней і сценами скачок. Найбільш відомими художниками цього часу, які писали коней, були Джордж Стаббс (1724-1806), Жан-Луї Давид (1748-1825), Теодор Жеріко (1791-1824). Близько 1762 р. на замовлення маркіза Рокінгхема, Стаббс зобразив жеребця на прізвисько «Уістлджакет». На нейтральному фоні в повний зріст розташовано розкішного коня, який підвівся на диби [14]. Вражають розміри полотна – 292х246,4 см. Зображенням коней у цей час притаманна анатомічна пропорційність, деталювання рис, відповідність характеристикам породи. Це не просто узагальнене зображен-

© Мініна Н.В., 2015

ня коня. Це конкретні образи улюблених коней, які належали королям, аристократії, військовим.

Протягом XIX–XX ст. з'являється велика кількість художників-анімалістів, зображення коней набуває популярності у суспільстві. Одним із кращих у Європі художників, майстром зображення коней вважався сер Альфред Джеймс Маннінгс (1878-1959). Дружини художника були вершницями, і коні супроводжували все його життя.

В українському мистецтві видатним майстром зображення коней був Микола Самокиш (1860-1944). Шанувальник коней, талановитий представникбатального жанру, він все життя присвятив зображенню цих прекрасних тварин. Образ коня в його творчості – художньо-реалістичний. Роботам Миколи Самокиша властиві складність ракурсів зображення і анатомічна точність [6, 13]. Образ коня зустрічається також і в творчості Федора Манайла (1910-1971). У фонді Закарпатського обласного художнього музею ім. Й. Бокшая знаходиться чудова робота «Табун гуцульських коней» (1947).

Вадим Трофімов (1912-1981), учень відомого анімаліста В. Ватагіна і засновник анімалістичної секції при Московському відділенні художників РФСР, будучи палким прихильником коней, зробив безліч малюнків у конюшнях московського іподрому [4]. Майстер працював над образом коня як в скульптурі, так і в графіці, виконавши серію скульптур в гіпсі «Від тарпана до коня» (1937- 1938) та серію живописних полотен «Породи коней»: «Орловський рисак» (1947), «Володимирський ваговоз» (1947), «Битюг» (1947). До образу коня в українському пейзажному живописі звертався Роман Шустерман (1927-2001) («Коні на водопої»,1998).

У європейському живописі початку XXI ст. образ коня стає вельми багатогранним. У результаті дослідження іпологічного жанру було сформовано чотири різновиди інтерпретації образу коня. Перша – художньо-романтична інтерпретація. Табун коней, які пасуться, кобила з лошам, ніжно перехрещені голови коней створюють лірико-поетичний настрій. Також набуває популярності живописне зображення голови коня у різних ракурсах.

Друга інтерпретація – образ коня як алегорія швидкоплинності часу, швидкості, свободи, вітру.

Третя, як і в минулих століттях, кінь – символ багатства, могутності і влади. Професійно виконане реалістичне зображення тварини в дорогій збруї, під сідлом або без сідла. До цієї групи віднесемо стандартний кінний портрет породистого коня для кінних ферм та заводів.

Четверта – сюрреалізм в інтерпретації образу коня – реалістичне зображення тварини в нереалістичному просторі у XX ст. представлено роботами бельгійця Рене Магрітта (1898-1967) та іспанця Сальвадора Далі (1904-1989).

Проведемо порівняльний аналіз розвитку іпологічного жанру у європейському живописі початку XXI століття.

У Західній Європі відбувається багато виставок, присвячених анімалістичному жанру. Зокрема, у Парижі, проходить щорічна виставка Асоціації кінних художників (the Society of Equestrian Artists Annual Exhibition); у Ризі проведено виставку латвійських художників «Проводжаючі рік коня» (2015). Існує велика кількість музеїв, присвячених коням. Найбільш відомі – це Національний Кінний музей (National Horseracing Museum) у Великобританії та Музей коня Шантії (Musee Vivant du cheval) у Франції.

Для європейського іпічного жанру характерні великі розміри полотен, більша кількість реалістичних зображень коня та «портретів» тварин в різних ракурсах. Романтичний образ коня постає провідне місце на полотнах італійського живописця Спартако Ломбардо (Spartaco Lombardo) (1958 р.н.). Картинам художниці з Великобританії Саллі Ланкастер (Sally Lancaster) (1975 р.н.) властивий гіперреалізм зображення. Роботи майстрині прикрашають обкладинки іпологічних журналів, знаходяться в приватних колекціях [17]. Сюрреалістичний живопис іспанської художниці Санхуан Челан Пікьеро (Sanjuan Chelin Piquero) (1967 р.н.) вбудовує фігури коней в простір людського життя. На жаль, в електронних джерелах назви робіт зазначених художників здебільшого відсутні. В Європі, на відміну від Росії та України, існує об'єднання художників-анімалістів, що зображують коней – Society of Equestrian Artists.

В Росії виставки робіт художників іпічного жанру проводяться на достатньо високому рівні. Виставка художників-іпологів відбулась в грудні 2007 р. в московській галереї мистецтв «Даєв, 33». З 2011 року проходить щорічна художня виставка «Zоокультура» у Спілці художників Москви; у липні 2012 року у Москві відбулась виставка «Іпологія в мистецтві» в галереї «N-Prospect»; у 2014 році проведено бієнале художників-анімалістів міста Санкт-Петербург.

Художній образ коня присутній в перцептуальній (за словами митця), образно-чуттєвій творчості сучасного художника з Казані Олександра Шадріна (1968 р.н.). Його робота «Гаряче джерело» (2012) зупиняє погляд і технікою виконання і сюжетом [16].

Всесвітньовідомою є творчість російського художника-іполога Олексія Глухарьова (1959 р.н.). Зоотехнік, вершник, власник коней, він був єдиним російським художником, який брав участь у оформленні експозиції «Музею коня» в Шантії (Франція). У його творчості кінь завжди реалістичний, будь то портрети для музеїв кінних заводів і племінних ферм Росії, сюжетна або символічна композиції [3]. У 2009 р. художник приймав участь у ювілейній виставці «Життя коней», яка проходила в галереї «Артефакт» м. Москва. У 2013 р. відбулась персональна виставка Олексія Глухарьова у Москві «Вибагливі коні». В роботах «Народження ахалтекінця», «Ігри на снігу», «Туркменський юнак з буланим жеребцем», художник демонструє фахову майстерність митця, який закоханий в цих граціозних тварин.

На Україні розвиток іпологічного жанру, нажаль, не набув значного поширення. За останні два десятиліття перша велика всеукраїнська виставка, присвячена анімалістичному жанру, під назвою «Ноїв ковчег», проходила в грудні 2013 р. у Центральному будинку художника м. Києва. В експозиції були представлені всі види образотворчого мистецтва: скульптура, живопис, графіка, багато творів декоративно-прикладного мистецтва, зокрема, кераміка та ковка. Проте, творчих робіт з зображенням коней було не багато.

У 2010 р. відбулась персональна виставка живопису і графіки Тетяни та Олени Копитових «Вітер в гриві» в київському Музеї Гетьманства [2]. Художниці пишуть виключно коней, що обумовлено їх особистою прихильністю до цих тварин і любов'ю до кінного спорту. У роботах Олени образ коня художньо-реалістичний, у техніці пастелі виконано зображення коней у повний зріст. Тетяна у своїй творчості використовує мову символізму. Узагальнені силуетні зображення коней, інтенсивні кольори налаштовують на чуттєве сприйняття картин. Назви творів говорять самі за себе: «Лють», «Дикий», цикл «Рік вогненного коня». Особливо динамічна та напружена сюжетна лінія у роботі «Захід». Червоні

спалахи променів вечірнього сонця прорізають темне небо й відкидають гігантські тіні від табуна білих коней, що скачуть.

Романтична інтерпретація образу коня характерна для робіт київських художниць Оксани Кириленко, Лариси Уварової (1988 р.н.). Кінь в їх роботах є частиною сюжетної композиції, а сама тварина виступає як символ. На полотні «Втеча» (2013) Оксани Кириленко кінь уособлює свободу, це втеча від суєти сучасного світу в інший, казковий простір. Робота «Щастя» (2012) насичена дитячим романтизмом – плюшевими ведмедиками, сміхом, польотом в небеса на коні, огорнута яскравим сонячним колоритом [8]. На картинах Володимира Півня (1976 р.н.) зображені групи коней, які є символами руху, швидкості. Власне, самі роботи носять відповідні назви: «Свобода» (2012), «Динаміка» (2012), «Швидше вітру» (2012) «Сплеск свободи» (2011), «Прорив» (2011), «Порив душі» (2010). Творам митця притаманні широкі мазки, тепла колірна гамма і великі розміри полотен.

У результаті аналізу робот художників, творчість яких пов'язана з образом коня в живописі, простежується певна закономірність – активний розвиток образу коня в роботах європейських художників і відсутність динаміки розвитку даної тематики українськими живописцями. Одним з головних чинників, що впливає на популярність іпічного жанру в мистецтві, є зацікавлення держави у розвитку кінної галузі й різноманітності порід коней, яких розводять. В Україні вирощують тільки 13 порід коней (з 100 популярних). Найбільш популярні: чистокровний верховий, український верховий, російський рисистий, орловський рисистий, торійський і ваговоз [9]. У Росії перелік порід ширший і включає такі популярні породи як арабський чистокровний та ахалтекінський. Але найкрасивіших і найдорожчих коней вирощують і виставляють у Європі. У нашій країні виставок коней міжнародного рівня поки немає.

Висновки з даного дослідження. Підводячи підсумок, можна відзначити наступне:

1. Проаналізовано особливості еволюції образу коня в європейському живописі від композиційного елемента в структурі картини до самостійного, головного зображення на полотні.

2. Сформовано різновиди інтерпретації образу коня в живописі: художньо-романтична, символіко-алегорична, сюрреалістична.

3. Проведено порівняльний аналіз та виявлено схожість художнього образу коня, його символічного значення в роботах сучасних художників України та Європи. Європейський живопис містить більшу кількість великоформатних картин у порівнянні з українським живописом.

4. Виявлено залежність популярності іпологічного жанру від економічного розвитку держави, зокрема, утримання коней, розведення престижних порід – основних економічних чинників подальшого розвитку іпічного жанру в Україні.

Список літератури:

1. Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья / Владимир Дмитриевич Блаватский. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. – 164 с. – http://www.sno.pro1.ru/lib/blavatskiy_ocherki_voennogo_dela/2.htm
2. Выставка «Ветер в гриве» [Електронний ресурс] / «Ветер в гриве» выставка. – Режим доступу: http://veter-v-grive.at.ua/photo/1-3
3. Глухарев Алексей Николаевич [Електронний ресурс] / Алексей Николаевич Глухарев. – Режим доступу: http://www.prokoni.ru/forum/threads/aleksej-nikolaevich-gluxarev-izvestnye-i-neizvestnye-kartiny.71917/
4. Государственный Дарвиновский музей. Конь в живописи и графике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.darwinmuseum.ru/_theme/horses/
5. Дзуффи Стефано. Шедевры итальянского искусства / Стефано Дзуффи. – М.: ЗЗАО «БММ», 2007. – 336 с.
6. Жерера Иван. Николай Самокиш всю жизнь рисовал коней [Електронний ресурс] / Иван Жерера. – Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/articles/history-newspaper/_nikolaj-samokish-vsyu-zhizn-risoval-konej/361627?mobile=true
7. Келейников И. В. Художественные особенности анималистической иллюстрации: Историческая эволюция, теоретические аспекты. [Електронний ресурс] / И. В. Келейников. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/khudozhestvennye-osobennosti-animalisticheskoi-illyustratsii-istoricheskaya-evolyutsiya-teor
8. Кириленко Оксана. [Електронний ресурс] / Оксана Кириленко. – Режим доступу: http://oksanakirpenko.com/publications/
9. Назаренко А. Конярство України живе чи виживає. [Електронний ресурс] / Анна Назаренко. – Режим доступу: htm.w.propozitsiya.com/?page=146&itemid=3633
10. Портнова И. В. Истоки русского иппического жанра. Творчество крепосных художников середины XIX века». [Електронний ресурс] / Ирина Васильева Портнова. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/istoki-russkogo-ippicheskogo-zhanra-tvorchestvo-krepostnyh-hudozhnikov-serediny-xix-veka
11. Портнова И. В. Образ лошади в русской бытовой и батальной картине конца XIX – начала XX века». [Електронний ресурс] / Ирина Васильева Портнова. – Режим доступу: http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2009_6 (2)/29.pdf
12. Соколов Г. И. Искусство этрусков / Глеб Иванович.Соколов. – М.: Искусство, 1990. – 319 с.
13. Український живопис. Сто вибраних творів: альбом / [Автор-укладач Ю. В. Беличко]. – К.: Мистецтво, 1989. – 112 с.
14. Харрис М. К., Суинни Н. Дж. Лошади / Мойра К.Харрис, Никола Джейн Суинни [пер. с англ]. – Х.: Фактор, 2011. – 240 с.
15. Чежина Ю. И. Образы всадниц в русской культуре XVIII века. К типологии конного портрета. [Електронний ресурс] / Ю. И.Чежина. – Режим доступу: http://www.actual-art.org/en/stati/130-st2012/rus18/507-chezhina-obrazy-vsadnits.html?tmpl=component&print=1&page=
16. Шадрин А. Ю. [Електронний ресурс] / Александр Юрьевич Шадрин. – Режим доступу:http://alexandre22.arts.in.ua/
17. Lancaster Sally. [Електронний ресурс] / Sally Lancaster. – Режим доступу: https://sallylancasterartist.wordpress.com/

Минина Н.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченка

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ИППИЧНОГО ЖАНРА В ЕВРОПЕЙСКОМ ИСКУССТВЕ НАЧАЛА XXI СТОЛЕТИЯ.

Аннотация
В статье проведен ретроспективный анализ развития и эволюции образа лошади в живописи, исследованы последовательное выделение иппического жанра в составе анималистического жанра. Раскрыты особенности презентации образа лошади в работах современных художников Украины и европейских государств. Определен весомый вклад художников Западной Европы в развитие иппичного жанра. Выявлено влияние социально-экономических условий на отсутствие популярности образа лошади в современной украинской живописи.
Ключевые слова: анималистика, иппичный жанр, образ лошади, художник-анималист, современная живопись.

Minina N.V.
Art Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

THE ISSUE OF HIPPO-GENRE DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN ART AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Summary
The retrospective analysis of development and evolution of the horse image in art conducted done in this article. The features of presentation of horse's image in works of Ukrainian and other European countries' contemporary artists were disclosed. The considerable contribution of Western European artists to the development of Hippo-genre was determined. The influence of socio-economic conditions to the lack of popularity of horse's image in the Ukrainian modern painting was discovered.
Keywords: animalism, Hippo-genre, image of horse, animal painter, contemporary art.

УДК 2-523.6:27-875.66:061.23](477.4)

ДОБРОЧИНЦІ ТА МЕЦЕНАТИ МОНАСТИРІВ ДОМІНІКАНЦІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Урсу Н.О.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена висвітленню імен та діяльності доброчинців, що кардинально змінювали вигляд домініканських храмів. Досліджено, що меценати підвищували рівень духовно-мистецької вартості споруди. Фундатори активно стимулювали розвиток сакральної архітектури на території України. Від них залежало запрошення висококваліфікованих архітекторів і митців. Патрони домініканських осередків відігравали одну з головних ролей у справі створення культурної спадщини в Україні.
Ключові слова: бенефактор, патрон, доброчинець, мендиканти, костел, архітектура, домініканський орден, конвент, монастир.

У сучасних мистецтвознавчих дослідженнях роль меценатів, як правило, штучно занижується. В кращому випадку побіжно згадується ім'я того чи іншого жертвувателя. Часто вони взагалі залишаються в тіні, хоча традиційно шляхетські родини виділяли великі кошти на реставрацію, а деколи спорудження монастирських ансамблів і костьолів. Науковці дотепер залишали поза увагою питання ролі фундаторів і патронів у справі створення культурно-мистецької спадщини ордену на українських землях.

Тому, мета статті – висвітлити діяльність добродіїв, що кардинально змінювали вигляд домініканських храмів, підвищували рівень духовно-мистецької вартості споруди, стимулювали розвиток архітектурної композиції, скульптурного наповнення, прикрашали інтер'єр рельєфними та живописними творами мистецтва. Дякуючи внескам на перебудову, храми зазнавали значних змін. Можна говорити про співучасть меценатів у процесі відбудови і створенні художньо-композиційного образу сакральних споруд.

Серед людей, які протягом століть намагалися грошовими та коштовними пожертвами підтримати осередок ченців у Кам'янці, можна назвати князів Коріатовичів [19, с. 102], князя Свидригайла [23, с. 164], старосту Кам'я-нецького, генерала земель Подільських Федора Бучацького Язловецького, Миколая з Нового Двору [34, с. 76]. Станіслав Подчаський, наприклад, поховав в костелі єдиного сина і переписав усе майно домініканцям; П. Оржеховський подарував домініканцям у 1620 році половину села Залуччя [23, с. 164-165]; пан Пехоцький прикрасив вівтар св. Яцка, для якого отримав

© Урсу Н.О., 2015

у Кракові часточку мощів Святого [19, с. 103]. З історичних джерел відомо, що з 1596 року особливими покровителями кам'янецьких домініканців стають деякі представники родини Потоцьких (герб Пилява). Вони допомогли відмурувати монастир і добудувати у 1596 році до правої від входу нави костелу невелику купольну капличку Божої Матері Розарію, де помістили відому чудесами ікону Діви Марії. У 1618 році на кошти каштеляна Галицького (1613 р.), пізніше каштеляна Кам'янецького Войцеха Гумецького (герб Юноша) споруджується купольна каплиця, присвячена Христу Спасителю. Невдовзі з'являється третій член змагання між бенефакторами – Павел Дамецький (герб Прус), який дає кошти на прибудову каплиці на честь св. Домініка, яку влаштовано у 1628 році.

У 1737 році костел почали реставрувати, але, коли через три роки для цього забракло грошей, на допомогу знову прийшов представник родини Потоцьких, Теребовлянський староста – Міхал Франц, на кошти якого й було закінчено реставрацію [22, с. 35]. Архівні документи фіксують, що він фінан-сував реставраційні роботи, які проводилися під керівництвом тоді ще молодого, а згодом відомого архітектора, військового інженера, коменданта Кам'янець-Подільської фортеці, Яна де Вітте. Відреставрований костел був наповнений символікою бенефактора: тимпан фронтону містив рельєфне зображення героїзованого гербу Потоцьких; центральною фігурою акротерія, зафіксованою ще до 1860 року, була постать Михайла Архангела, покровителя М. Потоцького. З лівого боку, на розі вулиці Домініканської, прибудовується двоповерховий коляторський (фундаторський) будинок з трисхилим дахом для М. Потоцького, в якому цей добродій прожив кілька останніх років і помер коло 1760 року (похований в крипті каплиці Св. Домініка) [22, с. 37].

Потоцький не обмежувався реставрацією костельних і монастирських приміщень. Він був домініканським терціарієм, у 1737 році пріором (разом з дружиною Маріанною) Архібратства Святого Розарію, котре почало існування в домініканському храмі ще перед 1605 роком і мало обов'язки щоденної молитви на вервиці, допомоги в костелі у святкові дні, перенесенні свічок, хоругв та інших атрибутів під час процесій, опіки над каплицею Матері Божої Розарію [16, с. 217]. Баронч пише, що тільки на зведення будинку монастиря, крім матеріалів, він видав 14000 польських злотих і справив три келиха, лампу і ампулки зі срібла, літургічні шати з найдорожчих перських і турецьких тканин; орган, на який витратив 5000 злотих. З метою придбання книжек для монастирської бібліотеки він подорожував до Риму [3, с. 432]. За значний внесок у справу ревіталізації осередку в Кам'янці у 1743 році Папа Римський Бенедикт XIV подарував М.Ф. Потоцькому оздоблений релікварій з мощами св. Олександра, мученика. М. Потоцький пожертвував його храму [12, с. 34].

Костельні Візитації, котрі спираються на старі монастирські документи, свідчать про побудову в Кам'янці для сестер-домініканок у 1615 році на плацу, біля Руської брами, на пожертви прихожанки Єлизавети Цепловської, невеликого дерев'яного костелу з монастирем, присвяченого Непорочному Зачаттю Пресвятої Діви Марії [12, с. 412]. Це був єдиний жіночий монастир проповідницького ордену на території Поділля. Дільницю з невеликим будинком Є. Цепловська викупила у Подільського воєводи Станіслава Лянцькоронського [15, с. 82]. Ще до турецького нашестя 1672 року зусиллями пріориси Марії Потоцької на новому місці, біля Вітряної брами, на площі, подарованої Марією Могилянкою (у першому шлюбі Потоцькою), матінкою пріориси Марії Вікторії, було вибудовано кам'яний храм, в котрий сестри ордену не встигли вселитися. За часів турецької окупації його було зруйновано, а черниці роз'їхалися до інших осередків. Новий костел було закладено у 1713 році пріорисою В. Корчевською на території купленої садиби, що знаходилася над скелею, біля архієрейської церкви і колишнього цейхгаузу, а існуючу на дільниці кам'яницю перереставровано на монастир. У 1720 році костел було вимуровано, консекровано і надано ім'я св. Михайла Архангела [12, с. 412].

Одним з найстарших храмових споруд ордену вважається Смотрицький костел. Точна дата заснування осередку ченців до цього часу дослідниками не з'ясована, але першу згадку про сакральну забудову з дерева знаходимо в документах від 17 березня 1375 року. Це привілей подільського князя Олександра Коріатовича Смотрицькому домініканському монастирю на млин з окольною землею, яка підтверджує факт більш раннього дару цього млина храму Вознесіння Діви Марії у Смотричі братом Олександра, Юрієм [25, с. 453]. Перший храм згорів у 1427 році, у 1487 почали будувати наступний – дерев'яний, у вигляді хреста, який після довготривалого будівництва було закінчено стараннями генерала земель Подільських, Смотрицького старости Миколая Бржеського у 1579 році [12, с. 206]. У 1786 році пріор монастиря Емерік Шадбей частково на кошти ордену, частково на пожертвування родини Потоцьких і приватних осіб, розпочав будівництво кам'яного костелу, доручивши нагляд за ходом робіт пану Краснопольському [17, с. 11]. Роботи було закінчено тільки у 1821 році.

Одним з фундаторів Шарівського костелу та кляштору був Подільський воєвода, Теребовлянський староста Яків Претвич, котрий отримав Шарівку у спадщину від батька, Бернарда Претвича. У 1607 році (час закінчення зведення) він побудував та повністю обладнав кам'яний храм, присвячений Благовіщенню Пресвятої Діви Марії, й передав його у володіння ченцям [34, с. 243]. Цей факт підтверджується більш ранніми документами – Візитами за 1823 рік [12, с. 282]. У Візитаціях за 1823 рік в якості доброчинця згадується граф Дульський, який мав намір реставрувати костельну вежу.

Наприкінці XVI століття в Барі зафіксовано існування костелу св. Анни, консекрованого у 1604 році, котрий стараннями С. Гольського, руського воєводи і Барського старости, був переданий домініканцям [34, с. 7-9]. Під керівництвом пріора Емеріка Шадбея було вимуровано однопростірний храм.

Щодо утворення осідку в Солобківцях, Візитації 1823 р. фіксують, що в архівах знайдено слід про побудову першого костелу Солобківським спадкоємцем Яцком Шембером (Шембергом ?), який віддав його домініканцям бл. 1650 р. Його було спалено в результаті ворожих навал, а у 1729 р. воєвода Подільський Стефан Гумецький, отримавши Солобківці у спадок, відтворив храм, монастир зовні і всередині. Портрети патронів С. і К. Гумецьких, розташовані в костелі, свідчать про досить вагому доброчинну допомогу [12, с. 237а, 242]. Син воєводи, коронний стольник І. Гумецький побудував при храмі шпиталь і призначив фундуш на його утримання [34, с. 228].

На Брацлавщині існували 4 осередки домініканців. Історія говорить про запрошення до Мурафи отців-домініканців Ядвігою з Язловецьких Бельзецькою, після чого у 1624 р. постає монастир ордену. Вагомий внесок у побудову кам'яного храму зробив

один з представників родини Потоцьких, Йоахим Кароль, а також експровінціал, пріор, кс. Казимир Велямовський [12, с. 141]. На знак вдячності за доброчинства у замках архівольтів головної нави, в круглих медальйонах, вміщено герби родин-донаторів – Потоцьких та Грохольських. Згадуються також портретні зображення у позолочених різьблених рамах: фундаторів – Ядвіги Бельзецької та Йоахима Кароля Потоцького, маршалка Й. Дзеконського тощо [13, с. 507], а також два посмертних пам'ятника: Й.К. Потоцькому – дерев'яний, чорного кольору, з випуклими позолоченими літерами; 2-й, з чорного мармуру, маршалку Й. Дзеконському [12, с. 142а].

У місті Вінниця 1624 р. побудували дерев'яний костел з монастирем, що двічі постраждав – у 1648 р. від козаків Б. Хмельницького і перед 1700 роком від татар, був спалений і відтворений: перший раз відбудований С.Черленковським; другий – реставрований М. Калетинським. Зрештою він нахилився і, як наслідок, був розібраний. На цьому ж місці, на старому плацу, дещо вище, у 1750 р. затратами подружжя брацлавського земського судді М. і А. Грохольських був вимуруваний новий костел. Водночас, 1750 р. графи Грохольські профінансували зведення мурованого, двоповерхового, фронтом на південь монастиря для ченців. 1758 р. храм був повністю обладнаний та консекрований 1761 р. [12, с. 383-384]. Волиняк називає інші дати: рік побудови – 1758, рік повного обладнання – 1768 [34, с. 269].

Тиврівський храм спочатку був дерев'яний, зведений ще у 1569 р. 1590 р. М. Ярошинська вийшла заміж за С. Калетинського і отримала у придане Тиврів, який перейшов до дому Калетинських. У Візитаціях зафіксовано, що у 1752 р. почато будівництво кам'яної споруди, а дерев'яний було розібрано. 1760 р. костел з монастирем вимурувані у вигляді 4-кутника, частково коштом фундатора, каштеляна, хорунжого Брацлавського, Я. М. Калетинського, частково на пожертви інших бенефакторів. Подружжя Калетинських 1739 р. на паломництві у Ченстохові купили копію чудотворного образу Матінки Божої і привезли її до Тиврова. Було постановлено збудувати для неї костел. Я. М. Калетинський споро взявся за справу і оголосив, що хоче побудувати для домініканців костел і садибу. У 1742 р. приїхало 4 монахи, котрі осіли поки що при замковій каплиці [34, с. 259].

Окольський стверджує, що про фундацію Тульчинського домініканського костелу замислювався ще Валентин-Олександр Калиновський, володар колосальних маєтків, між іншими господар Тульчина, генерал земель подільських. Його син, Адам, староста брацлавський, вінницький etc. здійснив намір батька і запросив монахів, збудувавши для них садибу і храм, в якому й був похований у 1637 р. [19, с. 99-100]. Місто спочатку належало Station, а потім племінникові його, Францу Салезію Потоцькому – «малому королю Русі». 1775 р. володарем стає син останнього, генерал-аншеф граф Станіслав Щенсний Потоцький, який переносить свою резиденцію до Тульчина. Костел Святого Станіслава Потоцький будував як родинний храм-усипальницю з 1784 р. За його задумом костел повинен бути монументальнішим від палацу і становити мініатюрну копію храму Святого Петра в Римі [33, с. 139]. Монастир був мурований 1787 р., а після пожежі 1811 р. уцілів. Інша дата закладення костелу міститься у документах, які свідчать, що сучасний храм на новому місці, напроти палацу, було зведено у 1786 році [13, с. 454а].

В межах території Правобережної України домініканські осередки розташовувалися також на Волині та Київщині. Можна зробити припущення, що ченці ордену з'явилися в Луцьку ще у XIII столітті. Проте наявні документи про Луцький конвент вказують на конкретну дату – 15 червня 1390 р. Цього року польський король Владислав Ягелло надає домініканцям привілей на земельні угіддя в Луцькому повіті, т. зв. «Городицю на Судовиці» з лісами й пасовиськами, що переходять у власність ченців. У привілеї згадується костел Успіння Діви Марії, заснований тим же Владиславом Ягеллом (nostrae fundationis) [28, с. 197]. Відомий другий привілей від 6 лютого 1393 р., за яким Вітольд, князь литовський, пан на Троках та Луцьку, надає домініканцям у вічне користування млин зі ставом, Новостав, у Луцькому повіті [29, с. 788].

Баронч‌ вимінює Луцьких доброчинців і повідомляє, що перед спорудженням костелу домініканці користувалися дерев'яною Миколаївською каплицею єпископа на вул. Татарській [3, с. 315]. В архівних документах згадується ім'я ще одного доброчинця – белзького підкоморного В. Радецького, коштом якого у 1783-1817 р.р. зроблено нове завершення куполу [34, с. 140]. Тоді ж зведено муровані костел і монастир на гроші ченців [6, с. 1].

Володимирський, монастир (до 1497 р.) був одним із останніх конвентів, що постали під час першої хвилі фундацій. Після неї впродовж майже ста років (до 1590 р.) на руській, як і польській, землях не з'явилося жодного домініканського осідку. Володимирська фундація згідно усталеної в історіо-графії версії була здійснена Великим литовським князем Александром. Домініканці отримали значно менший, порівняно з луцькими, фундуш, віленським братам взагалі були передані доходи парафії, що не свідчить про особливу щедрість фундатора до ордену. Отож, на користь конвенту були передані право на побір десяти мір зерна від кожного помолу, півкопи широких грошів щоквартально [31, с. 1]. Однак як і в випадку з луцьким осідком, можна датувати появу володимирського конвенту набагато ранішим часом – в акті провінціальної капітули домініканців ми віднайшли згадку про його існування вже в 1468 р. [2, с. 93] Очевидно, Александр просто покращив матеріальне положення вже існуючого осідку. Ще одним свідченням на користь існування володимирського осідку в цей час є наявність в його костелі портрета Вітовта, який, здавалося б не мав ніякого зв'язку із конвентом, однак міститься поруч з повторним фундатором конвенту Й. Чешковським. В цьому ж документі візитації, де міститься опис портретів, під першими фундаторами монастиря зазначаються династія Ягеллонів загалом, а не конкретна Олександр [31, с. 44]. Звідси цілком вірогідним видається фундація Вітовтом не лише осідку в Луцьку, а й у Володимирі [24, с. 48].

Небагато відомостей маємо про утворення домініканського осередку у містечку Козин Волинської губернії, заснованого біля 1738 р. і вимуровано у 1776 р. на честь Св. Івана Хрестителя і Св. Станіслава завдяки родині Тарновських [34, с. 101]. Візити 1822 року свідчать про надання ченцям графом К. Тарновським 18 червня 1738 р. ґрунтів і грошових сум, що храм знаходився на той час на землях спадкоємця Мартіна Тарновського [5, 1, с. 3-4].

Невірківський костел Св. Трійці, що отримав назву «Рокшицька воля», постанням першобудови у 1698 році завдячує підчашому Миколаю Рокшицькому. Мурований було збудовано 1807 р. стараннями коронного хорунжого Яна Стецького і Барбари Олізар з дому Раєвських. Костел відновлено 1927 р.

на пожертви парафіян настоятелем кс. Станіславом Ядчаком [21, с. 86].

Чарторийськ перейшов від родини Чарторийських до мінського воєводи Іоанна Паца, від нього – до заможного роду Лещинських. Згадку про акцептацію чарторийської фундації можна знайти в акті провінціальної капітули 1603 р., де говориться, що конвент засновується за бажанням і на пожертви Іоанна Паца. Цілком можливо, що домініканці на деякий час покинули Чарторийськ і повернулись лише за Самуеля Лещинського, який і здійснив на їх користь надання (2 млини, фільварок, 15000 капіталу) [24, с. 51]. У 1741 р. на кошти Уршулі з Вишньовецьких Радзивілової було вимуровано нову тринавову хрестоподібну базиліку Підвищення св. Хреста у стилі пізнього бароко.

Старокостянтинівський костел Пресвятої Діви Марії Громничої у Волинській губернії, який в теперішні часи вже не існує, був вимуруваний над річкою Случ у 1612 році, після чого князь Ян Острозький повністю його обладнав і запросив туди домініканців. У 1613 р. приступили до мурування монастиря. Фундатор визначив для домініканців Іршики і Пріорівку, а також десятину з інших фільварків [34, с. 229]. Він був традиційним бенефактором монастирів на Волині. Костел св. Михайла Архангела в містечку Камінь Каширський мурований 1637 р. на кошти князя Адама А. Сангушкі, відреставрований на пожертви парафіян в 1830-1838 р. [21, с. 71].

Фундація в Ляхівцях була здійснена Павлом К. Сенютою близько 1612 р. Значним додатком до попереднього фундушу монастиря стала пожертва 1627р. Олександра Заславського в сумі 7200 злотих, вміщених в його маєтках [32, с. 25-28]. Будівництво монастиря було закінчено аж 1660 р. завдяки племінниці тодішньої володарки Ляхівців Катерини з Сенют Лещинської – Анни з Сенют Опалінської. В якості бенефакторів виступали родини Лещинських, Яблоновських і Сапег, про що свідчить наявність в підземеллі храму родинних склепів [1, с. 230]. Мурований костел постав на кошти самих домініканців.

Утворення перших на наших теренах домініканських храмів фіксуємо на Київщині. Їх фундації були пов'язані з початком проповідницького життя св. Яцка, котрий з 1228 р. деякий час проголошував Боже Слово й заснував тут кілька монастирів ордену. За дозволом князя Володимира Рюриковича він будує в Чернігові (св. Катерини) та на Оболоні (Пресвятої Діви Марії) перші на території України домініканські костели і монастирі, які в короткий термін часу було зруйновано. У 1608-1610 рр. у Києві, на Подолі, ченцями збудовано кам'яний тринавовий храм св. Миколая. Монастир для отців, що розташо-вувався біля даного костелу фундував земський суддя С. Аксак [4, с. 16].

Любарський конвент фінансований воєводою Руським Станіславом Любомирським, який отримав в посідання Любар після шлюбу з Софією Острозькою. Під час візитації генерального вікарія руської конгрегації Кипріана (бл. 1610 р.) згадується його переїзд з Києва до Любара, де, вочевидь, мала існувати якщо не домініканська фундація, то принаймні плани щодо її спорядження. Але архівні матеріали свідчать про 1630 рік заснування осередку й здійснення фундатором дерев'яних забудов [8, с. 1]. Найвірогідніше, ініціа-тором фундації була саме Софія, адже досить промовистим є зв'язок Софії Острозької з домініканцями – її сповідником був саме домініканець Адам Пекарський, який 1623 р. видав присвячений їй панегірик. Отож, дана фундація, очевидно, теж постала внаслідок персональних контактів домініканців з фундаторами [24, с. 58]. Мурований костел було зведено 1752 р. за допомогою бенефактора князя Франца-Ф. Любомирського у 1765 році [9, с. 1].

Автентичних матеріалів про утворення Овруцького осередку, обмаль. Візитації за 1819 р., які зберігаються у Державному архіві Житомирської області, свідчать, що фундація монастиря сталася у 1628 р., ім'я фундатора не називається [10, с. 1]. Окольський і Барончвважають, що костел був заснований самим св. Яцком, хоча документально це не доведено [34, с. 203]. Неіснуючий на даний час Ходорківський осередок заснував 1742 р. й фундував підвоєвода Київський Франц К. Нітославський, призначивши для ченців село Соболовку і забезпечивши грошовою сумою 25 000 злотих. Ансамбль відбудовано у 1779 р. [34, с. 25-28].

Підводячи підсумки, можна констатувати, що в історії створення та існування домініканських осередків в Україні одну з головних ролей відігравали доброчинці, що жертвували великі гроші не тільки на підтримку ченців, але й на фундаментальні архітектурні побудови, оздоблення та наповнення необхідними речами храму і монастиря. Аналізуючи склад доброчинців, що вкладали гроші і допомагали становленню та існуванню домініканських осередків на Україні, насамперед можна відзначити сім'ї Потоцьких. Хоча вони могли належати до різних родинних гілок і мати відмінні герби, на означених теренах це були переважно представники золотої і срібної Пиляви, котрі володіли великими земельними наділами, мали європейську освіту, були впливовими і заможними, а й водночас глибоко віруючими в Бога, займали високі посади і, як наслідок, могли продемонструвати власну шляхетність, підтримуючи жебракуючі ордени. Серед подільських доброчинців слід відзначити значний внесок у справу підтримки мендикантів родин Гумецьких та Грохольських. Добродійні пожертви врятували для наступних поколінь пам'ятки світової архітектури, а з ними й духовно-мистецький культурний шар, що пульсував на теренах України кілька століть. Висока освіта й шляхетність добродіїв допомагала запрошувати висококваліфікованих архітекторів і митців, приносити в дар храму автентичні зразки образотворчого і прикладного мистецтва. З часом, у процесі досліджень, будуть відкриватися нові імена славетних фундаторів, які мають право на пам'ять поколінь.

Список літератури:

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Wojewodztwo wołyńskie. – Wroclaw, 1996. – 447 s.
2. Acta capitulorum provinciae PoloniaeOrdinis Praedicatorum. – V. 1. – Roma, 1972.
3. Barącz S. Rys dziejyw zakonu Kaznodziejskiego w Polsce. – II t. Lwyw, 1861. – T. 2. – 483 s.
4. Білоусов Ю. Київсько-Житомірська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с. з іл.
5. ДАЖО (Державний історичний архів Житомирської області). – Ф. 178. – Оп. 1, спр. № 495, Візити Козинського домініканського костелу 1822 р.
6. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 1009. Візити Луцького домініканського костелу 1832 р.

7. ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1, спр. № 538 Візити Камінь-Каширського домінік. костелу 1823 р.
8. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 32, Візити Любарського домінікан. костелу 1820 р.
9. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51, спр. № 70, Візити Любарського домінікан. костелу 1836 р.
10. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 6, спр. № 306 Візити Овруцького домінікан. костелу 1819 р.
11. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J., powiekszony dodatkami pozniejszych autorow i wydany przez Jana Bobrowicza. – Tom IV. – Lipsk, 1839.
12. КПДМА (Кам'янець-Подільський державний міський архів).– Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 21, 1823.
13. КПДМА.– Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824.
14. КПДМА.– Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 58, 1850.
15. КПДМА.– Ф. 685. – Римо-католицька духовна консисторія. – Оп. 2, справа № 133, 1862.
16. КПІМЗ (Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник). – Книга Архібратства Св. Розарію з 1605 по 1910 р. Рукопис. – КВ 75510. – КСП № 185. – 969 с.
17. КПІМЗ. – Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. – КВ 105705. – Кстп – 479.
18. Monumenta Ordinis. – T. XII. – Roma, 1902.
19. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis. – Leopoli, 1646. – 172 s.
20. Орловский М. Я. Историческое описаніе уезднаго г. Летичева Подольской губерніи // Подольские епархиальные ведомости, 1864. – № 14. – С. 500-508.
21. Popek Leon. Swiątynie Wołynia. – Lublin, 1997. – T. 1. – 372 z il.
22. Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski. Szkic historyczny. – Wilno: typ. I.Zawadzki, 1915. – 106 s.
23. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – Киев: тип. Кульженко, 1895. – 247 с.
24. Сінкевич Н. О. Фундації домініканських монастирів на Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Український історичний збірник 2003. – Випуск 6. – К., Інститут історії НАН України, 2004. – С. 47-70.
25. Симашкевич М. В. Римское католичество и его іерархия въ Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – 469 с.
26. Spież I. A. OP. Dominikanie w Kamieńcu Podolskim // Pasterz i twierdza. – Krakyw – Kamieniec Podolski, 2001. – S. 249-273.
27. Szumił H. Sanktuarium Matki Bożej Latzczowskiej. – Sandomierz, 1994. – 85 s.
28. Stecki G-F. Łuck starożytny i dziszejszy. – Krakyw, 1876.
29. Słownik geograficzny Krylewstwa polskiego i innych krajyw. – T. V. – Warszawa, 1884.
30. ЦДІАУК (Центральний державний історичний архів України). – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 63. – Володимир Волинський костел.
31. ЦДІАУК. – Ф. 2227. – Оп. 1. – Спр. 649. – Візити Володимир Волинського костелу.
32. ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 154. Ляхівці. – Арк. 25зв.-28.
33. Шамраєва А., Борисова Л. Палацовий ансамбль у Тульчині // Архітектурна спадщина України. – Ч. 2. – К.: Українознавство, 1996. – С. 138-150.
34. Wołyniak (M. I. Giżycki). Wykaz klasztortw dominikańskich prowincji ruskiej. – Krakyw, 1923. – część 2. – 400 s.

Урсу Н.А.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

БЛАГОДЕЯТЕЛИ И МЕЦЕНАТЫ МОНАСТЫРЕЙ ДОМИНИКАНЦЕВ НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена раскрытию имен и деятельности благотворителей, которые кардинально преобразовывали вид доминиканских храмов. Меценаты поднимали уровень духовно-художественной ценности зданий. Фундаторы активно стимулировали развитие сакральной архитектуры на территории Украины. От них зависело приглашение высококвалифициро-ванных архитекторов и художников. Патроны доминиканских центров играли одну из главных ролей в деле создания культурного наследия Украины.
Ключевые слова: бенефактор, патрон, благотворитель, мендиканты, костел, архитектура, доминиканский орден, конвент, монастырь.

Ursu N.O.
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

BENEFACTORS AND PATRONS OF CLOISTERS OF THE DOMINICAN ORDER ON THE RIGHT-BANK UKRAINE

Summary
The article deals with the names and activities of benefactors who cardinally changed the look of Dominican temples. Patrons raised the level of spiritually-artistic value of the structures. Founders actively stimulated the development of sacral architecture on the territory of Ukraine. The invitation of highly-qualified architects and painters depended on them. The patrons of Dominican centres played one of the main roles in the creation of cultural heritage of Ukraine.
Keywords: benefactors, patrons, philanthropist, mendicants, cathedral, architecture, Dominican order, convent, cloister.

УДК 75:7.041.5''19/20''Шевченко Т.

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ КІНЦЯ XX–XXI СТОЛІТТЯ

Федько А.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

В статті аналізується образ Тараса Шевченка у контексті сучасних мистецьких практик незалежної України. Трактування постаті Кобзаря в образотворчому мистецтві переважно обмежувалося варіативними портретами, джерелами для яких були фотографії та автопортрети. Виявлено, що за часів незалежної України відбулась еволюція образу видатного поета в образотворчому мистецтві від узагальненої героїчної монументальності до індивідуальної авторської інтерпретації. Художники звернули увагу на глибоко драматичний внутрішній світ поета, використовуючи нові засоби вираження, залучаючи іронію і сарказм.

Ключові слова: Тарас Шевченко, портрет, сучасне українське мистецтво, деканонізація.

Постановка проблеми. Тарас Шевченко – символ патріотизму й боротьби за свободу української нації. Це людина, яка, незважаючи на драматичну долю, завжди пам'ятала про Україну. Вся літературна й художня спадщина поета проникнута любов'ю до українського народу. Саме тому художники України завжди надихалися образом Тараса Шевченка, його поетичними рядками, віртуозним володінням пензлем.

Протягом XX століття образ Тараса Шевченка став ідеалом борця за народну гідність і свободу, у якому індивідуальне, особистісне, поступилося місцем героїчному. В образотворчому мистецтві сформувався зображальний канон, що залишив поза увагою індивідуальні риси характеру поета, психологічні особливості його натури. Трактування Кобзаря переважно обмежувалося варіативними портретами, джерелами для яких були фотографії та автопортрети. Проте, за часів незалежної України митці намагаються переосмислити образ національного героя, звертаючи увагу на глибоко драматичний внутрішній світ поета, використовуючи нові художні засоби, залучаючи іронію і сарказм. Особливо гостро це питання стоїть в наш час, коли Україна духовно відроджується та бореться за утвердження територіальної цілісності. Образ Тараса Шевченка повинен сприйматися не тільки як уособлення сили й енергії нашого народу, а як харизматична, з внутрішніми протиріччями індивідуальність, що знайшла в собі сміливість вголос говорити про незалежність України. Сучасні митці прагнуть змінити ракурс та точку зору на постать Шевченка, процес «деканонізації» розкриває грані характеру поета з висоти буремних подій сьогодення.

Актуальність роботи полягає у виявленні й аналізі портретів Тараса Шевченка, створених художниками незалежної України, першої спроби інтерпретації його образу у контексті сучасних драматичних подій, пошуку й відзначення нової міфології образу поета на початку XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із дослідників прижиттєвої іконографії Тараса Шевченка був В. Яцюк. Науковець ретельно зібрав для нащадків автопортрети й фотографії поета, портрети у виконанні сучасників, створюючи багатовимірний образ лірика і бунтаря, духовного батька української нації [9].

Дослідники І. Гончар [4], О. Відоменко [3], І. Дзюба [5] по-новому оцінили місце і роль Т. Шевченка в історії культури України, аналізуючи його світоглядні позиції, ставлення до релігії, атеїзму, проблем гуманізму, історії української культури.

Проте, у сучасному мистецькому просторі небагато робіт, присвячених проблемі інтерпретації образу поета в українському мистецтві початку XXI століття. Варто звернути увагу на дослідження Г. Скляренко, яка у своїй статті відстежує протиріччя в інтерпретації вітчизняним мистецтвом творчості Тараса Шевченка протягом XX ст., підкреслює постійну актуальність його доробку в пошуках шляхів національної ідентичності та розбудови культури [8]. Представлена робота, не претендуючи на вичерпність, досліджує інтерпретацію образу Шевченка митцями незалежної України у контексті сучасних мистецьких практик.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження інтерпретації образу Тараса Шевченка в українському мистецтві набуло значної активізації упродовж останніх декількох років, що пов'язано із 200-літнім ювілеєм із дня народження поета та політичними подіями на Сході України. Постать Кобзаря стала символом нескореності й свободи. На сьогодні вкрай важливо дослідити, які зміни відбулися в інтерпретації образу поета за останні роки, які новації впроваджують сучасні митці на початку XXI століття для створення найвідомішої постаті української культури.

Метою статті є характеристика етапів еволюції образу Тараса Шевченка протягом XX–XXI століть з поглибленим аналізом інтерпретації образу поета митцями незалежної України.

Виклад основного матеріалу. За часів Радянського Союзу було штучно створено культ особи як специфічне єдиновладдя тоталітарного типу. Суть цього явища полягала в завищеній оцінці функцій та ролі політичного лідера в історії. Мистецтво сформувало канонізований образ Тараса Шевченка, в якому драма особистості поета була прихована за образом героя і бунтаря. Митці десятки років зображали Кобзаря, використовуючи академічні методи й принципи, засновані на традиціях реалістичного живопису. За допомогою системи згармонізованих композиційних пропорцій, академічного рисунку й живописних акцентів, формувалася монументальна постать героя-поета. Таким Тарас Шевченко постає у творах видатних українських живописців – І. Їжакевича «Тарас-пастух» (1935), П. Сулименка «Вручення відпускної Тарасу Шевченко» (1949), М. Божія «Думи мої, думи...» (1959-1960).

Художники незалежної України намагаються поглибити трактування образу Шевченка, звертаючи увагу на індивідуальні, особистісні риси, що є у кожної людини. Вкрай актуальним є визначення місця поета у сучасних політичних і культуротворчих процесах. Особливо гостро це питання стоїть в

© Федько А.В., 2015

наш час, коли Україна духовно відроджується та бореться за утвердження своєї територіальної цілісності, і Тарас Шевченко сприймається як уособлення сили й енергії нашого народу. Напевне, ще ніколи образ Шевченка, позбувшись ідеологічних нашарувань, не був настільки актуальним, а сам поет – таким людяним, близьким до «живих і мертвих, і ненароджених».

Сучасне мистецтво на початку XXI ст. характеризується відсутністю естетичних обмежень художньої мови. Розмитість жанрів, стилів дає змогу митцям вільно комбінувати прийоми й засоби мистецької мови. Саме такий підхід до трактування постаті Тараса Шевченка дозволяє художникам незалежної України презентувати поета не як ідеальну культову особу, а як талановитого митця трагічної людської долі.

На хвилі патріотизму «неканонічний» образ Кобзаря зазвучав з новою силою і став невід'ємною частиною сучасного культурного простору нашої держави. Художники прагнуть змінити ракурс та точку зору на постать великого поета, вбудовуючи його персону у сучасний культурний простір, насичений іконами поп-культури, шоу-бізнеса й спорту, іноді з гумором, іронією чи сарказмом демонструючи багатовимірність натури поета.

Унікальною роботою є серія «200 портретів Тараса Шевченка» (2013) 91-річного дідуся Федора Кучера, який живе у місті Сміла на Черкащині. За радянських часів художник малював портрети переможців соціалістичних змагань з медалями та орденами для дошки пошани Смілянської міської компартії. До 200-річного ювілею Шевченка Федір Кучер вирішив намалювати двісті його портретів, тиражованих на кшталт серій Енді Уорхола. Вони виглядають так, ніби щойно зійшли з конвейєру – знайти відмінності між ними практично неможливо. Але абсолютно унікальні портрети приховують історію життя простого художника-аматора та його щиру відданість постаті Кобзаря. Шевченко для Федора Кучера – найбільший авторитет у житті. Саме тому чоловік і вирішив створити на 200-річчя дві сотні його портретів.

Олег Шупляк (1967 р. н.), відомий картинамілюзіям з подвійним змістом, теж приєднався до Шевченкіани, створивши серію «Тарас Шевченко». З одного боку – це звичайні пейзажі, але, якщо придивитися, то з-за дерев, будинків, хмар неначе «виринають» портрети Тараса Шевченка. Це художні оптичні ілюзії, при розгляді яких виявляється прихований сенс: за осіннім листям – око, за силуетом кобзаря з кобзою – вуса й підборіддя. Свою першу картину з подвійним змістом художник написав у 1991 році. Традиційний український пейзаж – силуети дніпровських круч і грозового неба – перетворюються на риси обличчя Тараса Шевченка. Сам художник називає свої картини «двовзорами», а мистецтво чарами [7]. Для митця принципово важливо, щоб елементи картини змістовно й логічно створювали єдину композицію.

Відомі одеські митці Ігор Гусєв (1970 р. н.) та Сергій Зарва (1973 р. н.) створили досить несподіваний образ Тараса Шевченка у вигляді футболіста. Так склалося, що на Україні одне з найпоширеніших прізвищ належить всесвітньовідомому футболісту Андрію Шевченко, який прославив Україну на спортивних аренах світу. Художники вирішили зруйнувати канонічні межі образу великого поета в картині «Кобзар атакує» (2009). Об'єднуючи портретне зображення Тараса з постаттю Андрія, художники не намагаються глузувати й знімати поета з п'єдесталу. Навпаки, вони у такий сюрреалістичний спосіб, проте академічно й фахово, вбудовують канонізований образ у сучасний контекст. Сцена футбольної атаки перетворює поета на провідного гравця, активного й запального, яким, можливо, й був Тарас Шевченко. Разом з тим, стрімка спортивна фігура у шортах і майці різко контрастує з традиційно суворим, спокійним обличчям поета. Контраст сучасної динаміки й канонізованої статики, що підсилюється загальновідомими «інтелектуальними» паузами футболіста Шевченка й стрімкістю думки поета, створює непередбачувану іронічну гру й складний символічний контекст образу.

Київський художник Микола Журавель (1969 р. н.) в рамках арт-проекту «Ми просто йшли...» (2014) презентував своє бачення Кобзаря. На полотнах «Шевченко» та «Повернення до Києва» поет постає в образі нашого сучасника, людини XXI століття. Художник декорує портрет металевими деталями, що перетворює Шевченка в своєрідного українського «термінатора» як борця за справедливість. Несподівано для глядача Микола Журавель зображає оголеного Тараса Шевченка, що динамічно крокує уперед. Художник перетворює людину, що йде, на символ руху, не зважаючи на негаразди й складнощі. Оголеність сприймається як відвертість, чистота почуттів і думок, що була закладена у мистецьку спадщину грецькою архаїкою, скульпторами XX століття – В. Мухіною, А. Джакометті. Неідеалізовані пропорції звичайної людини створюють ту напругу сприйняття, що дозволяє відчути єдність героїки і земного життя у трактуванні образу поета на початку XXI століття.

Львівський художник і дизайнер Ростислав Лужецький у своєму полотні «Сон» (2014) зобразив Шевченка, вкритого білою прозорою драперією. Біла тканина нагадує саван, адже сон – це межа між світом живих і світом мертвих. Але художник змалював поета з широко відкритими очима, так, начебто він напружено вдивляється у глядача й прискіпливо розглядає нашу дійсність. Антитеза «життя – сон» створила символічний образ поета, творчість якого залишається актуальною до сьогодення. Суворий погляд крізь прозоре простирадло змушує сучасників не тільки згадувати літературну творчість Кобзаря, а й відчувати майже матеріальну присутність Тараса Шевченка у вирії драматичних подій початку XXI століття.

Своє несподіване для глядача трактування образу поета художниця Надія Нікіфорова (1953 р. н.) представила 2014 року у монументальному портреті Тараса Шевченка «Вічність». В основі живописного твору – фото 1859 року, з якого Тарас Шевченко роком пізніше створив офорт. Портрет поета було складено із 144 фрагментів, на кожному з яких зображено мініатюрні копії робіт Шевченка, власні ілюстрації художниці до його творів, портрети гетьманів України, козаків-мамаїв, українські краєвиди. Так, в одному портреті, художниця закарбувала коротке, але насичене подіями, життя поета. І якщо відійти подалі, то всі маленькі деталі зберуться в картину життя під назвою «вічність», де кожна часточка знаходиться на своєму місці.

У драматичні часи сьогодення, коли країна і світ не зводять очей з українського політичного простору, митці в черговий раз поєднують образ Шевченка із суспільними настроями. Від початку подій на Майдані й до сьогодні, у віртуальній мережі та на вулицях міст України, з'являються інтерпретації образу Тараса Шевченка – іноді озброєний та насуплений, у кожусі, подекуди у військовому вбранні чи у спортивному одязі.

Шевченко із стін будинків, парканів і бетонних огорож вривається у натовп і начебто переживає разом із країною складні її часи. Його поезія актуальна, а вірші стають гаслами сотні тисяч людей. Так, на стіні харківської 17-поверхівки художниками творчої групи «Kailas-V» у 2014 році створено найбільший в Україні портрет Кобзаря. Загальна площа графіті складає близько 500 кв. м. За словами керівника творчої групи Яни Волк, було обрано портрет немолодого Шевченка з портрету Івана Крамського, щоб передати глибину мудрості поета [6].

Демонстрацією буремних подій на Євромайдані стала картина Юрія Шаповала «Григорович проти...» (2014). На тлі палаючого середмістя зображено Тараса Шевченка з шиною на плечі. Поет стурбовано оглядає навколишній простір, він проти того, що роблять з ненькою можновладці та зробить все,щоб зупинити безлад.

Серія «Шевченкіана» Андрія Єрмоленка складається з шістьох полотен, зображення на яких виконано у техніці цифрового друку [2]. На кожному полотні розміщено композицію, де фігура Тараса Шевченка займає центральне місце. Художник несподівано поєднує впізнаване обличчя Шевченка з атрибутами сучасної масової культури, перетворюючи поета на Будду, Елвіса Преслі, супермена з голлівудського блокбастеру. На інших трьох полотнах Шевченко постає перед глядачем як представник різних верств населення сучасної України – бізнесмена біля дорогого авто, працівника ДАІ, звичайного тракториста. У 2014 році художник створив кольорову версію «Шевченкіани». Чорнобілу стриману фотографічність змінило контрастне різнобарв'я, яке іронічно вбудувало образ Шевченка у простір сучасної поп-культури.

Висновки і пропозиції. Звернення до образу поета вимагало від художників ХХ століття певного рівня осмислення тих духовних засад, які знайшли відображення у його поетичних творах. У живописних полотнах М. Дерегуса, Г. Меліхова, М. Божія, Г. Неледви, В. Рижиха і багатьох інших видатних українських художників сформувався героїчний образ Тараса Шевченка. З біографії поета обиралися піднесено-драматичні події, завдяки фундаментальній професійній школі академічного мистецтва, образ монументалізувався, перетворювався на узагальнено-героїчний.

У дев'яності роки ХХ ст., не перериваючи традицій, що заклалися у трактуванні образу національного героя, художники намагалися зняти нашарування ідеальності Тараса Шевченка.

У творчості українських художників початку ХХІ століття – І. Гусєва, О. Шупляка, М. Журавля, Р. Лужецького, Н. Нікіфорової, Ю. Шаповала, А. Єрмоленка образ Тараса Шевченка постає у різних, іноді досить епатажних інтерпретаціях. Поет не просто перетворюється на звичайну людину, а стає невідривною й важливою частиною сучасної української спільноти. Вбудовуючи образ поета у сучасний соціальний контекст, насичений військовими протистояннями, гонитвою за матеріальним статком, митці намагаються зосередити увагу на необхідності духовного зростання, про яке у своїх творах писав Кобзар.

Шевченка називають пророком, його вірші, на відміну від багатьох його сучасників, досі актуальні для України. Для українців великий Кобзар означає так багато, що створюється ілюзія, ніби ми все про нього знаємо, все розуміємо, і він завжди з нами. Та це лише ілюзія. Шевченко – явище невичерпне та нескінченне. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею, вбираючи в себе нові дні й новий досвід народу, відгукуючись на нові болі та думи. Він росте й розвивається увирі історії, і нам ще довго йти до його осягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка...

Список літератури:

1. Автопортрети Тараса Шевченка: [Альбом / Упоряд. і авт. вступ. ст. Л. В. Владич]. – К.: Мистецтво, 1973. – 79 с.
2. Андрій Єрмоленко: я не екстреміст, не агресор, я – митець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/
3. Відоменко О. А. Сумна і радісна Шевченкіана [Текст] / О. А. Відоменко. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 53 с.
4. Гончар І. М. В творчому полоні над образом Т.Шевченка // Спогади 1936–1942 рр. НЦНК «Музей Івана Гончара», б/н. – Рукопис. – С. 15.
5. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість [Текст] / І. М. Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 718 с.
6. На стене дома в Харькове рисуют портрет Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbnews.com.ua/ua/news/133255/
7. Олег Шупляк: «Живопис може творити чудеса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nday.te.ua/oleh-shuplyak-zhyvopys-mozhe-tvoryty-chudesa/
8. Скляренко Г. Я. Інтерпретації образа Тараса Шевченка в українському мистецтві ХХ століття / Г. Я. Скляренко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/44%20 (1).pdf
9. Яцюк В. М. Віч-на-віч із Шевченком [Текст]: іконографія 1838-1861 років / В. М. Яцюк. – К.: Балтія Друк, 2004. – 112 с.

Федько А.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАИНСКОМ ИСКУССТВЕ КОНЦА XX-XXI ВЕКА

Аннотация
В статье анализируется образ Тараса Шевченка в контексте современных художественных практик независимой Украины. Трактовка Кобзаря преимущественно ограничивалось вариативными портретами, источниками для которых были фотографии и автопортреты. Однако во времена независимой Украины художники пытаются переосмыслить образ национального героя, обращая внимание на глубоко драматический внутренний мир поэта, используя новые средства выражения, привлекая иронию и сарказм.
Ключевые слова: Тарас Шевченко, портрет, современное украинское искусство, деканонизация.

Fedko A.V.
Institute of Arts
Borys Grinchenko Kyiv University

EVOLUTION OF THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN UKRAINIAN ART OF THE END OF XX–XXI CENTURY

Summary
This article analyzes the image of Taras Shevchenko in the context of contemporary art practices of independent Ukraine. Interpretations of Kobzar were mainly limited to variation of portraits, sources for which were photos and self-portraits. However, in independent Ukraine artists are trying to rethink the image of national hero, paying attention to the dramatic and deep inner world of the poet, using new means of expression, which involve irony and sarcasm.
Keywords: Taras Shevchenko, portrait, modern Ukrainian art, decanonization.

УДК 75.071.1(477.43)

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО СТАНОВЛЕННЯ ХУДОЖНИЦІ ОЛЬГИ ЖУДІНОЇ

Шульц Н.А.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розкриваються аспекти формування творчої особистості Ольги Жудіної. Акцентовано увагу на художню освіту. Через призму родинних зв'язків з художником і педагогом Дмитром Жудіним розглядається її творча майстерність. Розкриваються етапи творчого шляху художниці, індивідуальні методи образотворення її творчості. Аналізується жанрова та сюжетно-тематична характеристика робіт Ольги Жудіної.
Ключові слова: мистецтво, творчість, художник, живопис, графіка, портрет.

Постановка проблеми. Творча художня індивідуальність митця – це вроджене обдарування, яким художник вільно користується для вираження естетичних ідей. Його діяльність не можна назвати якоюсь ненавмисною суб'єктивною доцільністю у вільному прояві уяви і розсуду. Ще менше підстав твердити, що художня творчість – лише «вираження прагнень художника». При всій важливості ролі образу в художній творчості слід пам'ятати, що світова історія здійснюється у вищій і важливішій сфері, ніж особистий інтерес і спонукання. Воля і дії митця, що сформовані суспільством, підкорені суспільним закономірностям, потребам й інтересам.

Поступальний історичний розвиток суспільства завжди пов'язаний і багато в чому залежить від конкретних непересічних особистостей, особливо, коли йдеться про історію художньої культури і мистецтва. Талановиті художники становлять масив мистецького середовища, який і визначає прикметний художній образ певного часу і простору. Натомість серед мистецького загалу завжди є імена знакові, що відіграють значну роль у розвитку образотворчих тенденцій. До них можна віднести імена художників Дмитра Жудіна та його доньки Ольги Жудіної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання інтересу до мистецької спадщини українського народу є домінантною ознакою культурологічних і мистецтвознавчих досліджень другої половини XIX – першої половини XX ст. Особливу увагу фахівців привертають малодосліджені епізоди історії мистецтва нашого народу. Повернення наукової спадщини діячів української науки, освіти й культури, усвідомлення буття українського народу в нових культурно-історичних і політичних реаліях сприятиме піднесенню національної свідомості, створенню нової системи духовних цінностей.

Критичний аналіз джерелознавчої бази продемонстрував цілковиту відсутність ґрунтовних і системних досліджень творчої спадщини Ольги Жудіної. Дослідження розпочиналося на основі розгляду

© Шульц Н.А., 2015

знайдених творчих робіт художниці при відсутності теоретичної бази, тому виникла необхідність виявити та проаналізувати художню спадщину Ольги, описати максимально повний діапазон її діяльності у гармонійній цілісності та цінності для науковців і широкого кола шанувальників українського образотворчого мистецтва.

Загальний мистецький доробок майстрині, що дійшов до нас, вельми чисельний. Роботи з музейних колекцій різнобічно висвітлюють характер творчості художниці, віддають данину традиціям академізму і відповідають тим прогресивним спрямуванням епохи, що яскраво позначилися в демократизмі та реалізмі її мистецтва.

На сучасному етапі існує обмежена кількість переважно газетних публікацій, де здійснені непрофесійні поодинокі спроби оцінки творчості та окремих робіт Ольги Жудіної.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати особливості творчого становлення художниці Ольги Жудіної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цінність творчої спадщини конкретного митця також визначається ступенем наслідування його діяльності, творчої манери, педагогічних новацій у процесі викладання художніх дисциплін. Творча майстерність художника-педагога Д. Жудіна мали значний вплив на його учнів. Серед трьох дітей Д. Жудіна продовжувачем його справи стала донька Ольга. Вона народилася 6 жовтня 1889 року в місті Бердичеві Київської губернії, згодом, коли їй виповнилось 3 роки, з родиною переїхала до Кам'янця-Подільського. 31 травня 1908 року вона отримала атестат з високими результатами про закінчення повного курсу семи загальних класів Маріїнської жіночої гімназії [1].

Перші уроки малювання вона отримала від батька. Про незмінну турботу Д. Жудіна і бажання, щоби донька продовжувала та наслідувала його справу, свідчить документ із Державного історичного архіву Хмельницької області зі справи Д. Жудіна, в якому він звертається до директора Кам'янець-Подільської гімназії з проханням про видачу його доньці, Ользі, посвідки на проживання (безстрокової паспортної книжки) для представлення разом з іншими документами у Київське художнє училище. Тут додано було її документи: метрика, свідоцтво про хрещення, атестат про закінчення гімназії, а також 15 коп. для придбання безстрокової паспортної книжки. У цій заяві було зазначено, що згадана книжка за № 1319 була видана 5 серпня 1908 року [8]. Дмитро Жудін провадив рідну доньку проторенним шляхом, яким колись пройшов сам. Для нього Київська художня школа залишалася найбільш авторитетною і такою, що заслуговує повної довіри.

1912 року Ольга Дмитрівна закінчила відділення живопису Київського художнього училища [6, с. 31]. Пізніше вона переїхала до Петербурга і в 1915 році вступила до Академії мистецтв у майстерню видатного російського художника і педагога Дмитра Кардовського, яку закінчила у 1922 році та здобула звання художника живопису [3].

Навчання в майстерні Дмитра Миколайовича відіграло визначальну роль у розвитку її професійної майстерності й становленні творчої індивідуальності. Його учнями були багато яскравих художників-реалістів першої половини XX століття: Б. Анісфельд, Н. Дормидонтов, Н. Радлов, К. Рудаков, А. Савінов, П. Шиллінговський, Д. Шмарінов, В. Шухаев, А. Яковлєв та інші майстри, що блискуче володіли малюнком, широко застосовували сангіну, пастель та інші пластичні матеріали.

Д. Кардовський постійно звертав увагу на розвиток моральних якостей майбутніх художників. «Чим вище особистість, – писав він, – тим більше художник». І сам Дмитро Миколайович був у цьому відношенні і для учнів, і для оточуючих гідним прикладом. У художній системі Д. Кардовського Ольга Жудіна засвоїла головне – «увійти в мистецтво через високе ремесло». Ідея майстерності викликала жвавий інтерес до класичного мистецтва і бажання вільно й легко долати професійні труднощі.

Творчість Ольги Жудіної, як і інших учнів Д. Кардовського, розвивалася в руслі традицій реалістичного мистецтва під впливом неокласичних тенденцій. Головні переваги їх творів – висока культура, майстерність виконання, свіжість, безпосередність сприйняття життя [5]. Проте, Ольга не розривала тісного творчого зв'язку з батьком, продовжувала наслідувати головні напрями в художньому житті Дмитра Ананійовича.

У квітні 1911 року, ще навчаючись, Ольга разом із батьком брала участь у виставці, яку в Кам'янці-Подільському організувало місцеве Товариство красних мистецтв [7, с. 82]. Ольга Дмитрівна Жудіна стала професійним художником, членом Спілки художників СРСР [4, с. 5].

Живописні роботи та малюнки Ольги були представлені на виставках Петрограда в 1917 році під час навчання в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв, яку вона закінчила у 1922 році. Пізніше її твори були виставлені на численних показах у Москві та Ленінграді, експонувалися у відомих залах, представляли творчість О. Жудіної на престижних тематичних і звітних виставках, включалися до складу пересувних експозицій. Найчастіше її мистецтво було представлено портретним жанром [5].

У 1932 році Ольгу Дмитрівну прийняли до Спілки художників, а згодом вона виїхала у творчі відрядження країною: спочатку в Курську область, а потім до Карелії. У липні 1934 року, прийнявши запрошення карельського уряду, Ольга Дмитрівна Жудіна приїхала до Петрозаводська, звідки за завданням Наркомосу республіки була спрямована в Олонецкий район, де неподалік від села Верхів'я фінами-емігрантами, які приїхали в 1925 році в Радянський Союз із Канади (м. Кобальт), була створена комуна «Промінь» [5].

Канадські фіни щиро хотіли допомогти російським селянам побудувати нове життя в соціалістичній Росії. Вони були романтиками і невтомними трудівниками. За короткий термін, з 1925 по 1940 рік, комунари зуміли на невеликій території, відвойованої у дикої природи, побудувати свій острівець соціалізму.

У комуні провели водопровід, електроосвітлення, працювало радіо. Добре розвивалися землеробство, тваринництво, бджільництво; були кузня, столярна майстерня; при їдальні працював читальний зал, куди надходили свіжі газети і журнали. До середини 1930-х років комуна була найуспішнішою сільськогосподарської комуною Карелії. Тут часто бували гості з Карелії, з різних куточків країни і навіть з-за кордону. У 1929 році приїжджав із Москви відомий кінооператор Юрій Катін-Ярцев, у 1933-му тут побували письменники Ілля Еренбург, Микола Лєсков, німецький художник Генріх Фогеллер. Невипадково в комуну була направлена тоді вже відома ленінградська художниця Ольга Жудіна.

За короткий термін, два літні місяці, мисткиня створила серію графічних і живописних портретів комунарів, а також кілька ескізних, підготовчих робіт до задуманої великої тематичної картини «Молотьба пшениці в комуні «Промінь», робота над якою

була завершена восени 1934 року в Ленінграді. На нашу думку, графічні портрети трудівників комуни «Промінь», що належать сьогодні КГКМ, також були підготовчим матеріалом до цієї жанрової багатофігурної композиції. Але кожен портрет був виконаний так майстерно, образи вивірені так точно, що сприймалися як закінчений твір. У них гостро відчувається час, а також відображено нові тенденції в розвитку портретного живопису 1930-х років [5].

Безсумнівною удачею О. Жудіної є портрет Калле Сійканена, голови комуни «Промінь». Ось як згадували про нього сучасники: людина небалакуча, але розсудлива, вимоглива до себе та інших. Його вирізняли виняткова працьовитість і енергія. Ольга Жудіна створила в портреті Сійканена суспільно значущий образ: перед нами яскрава творча особистість, людина ініціативна, діяльна, його відрізняють внутрішня інтелігентність і гідність.

Професійний портрет землекопа Еліса Ахокаса виконаний сангіною. У минулому шахтар, він керував у комуні ланкою канавокопачів та вирізнявся винятковою сумлінністю й працьовитістю. Ця робота Жудіної цікава за виконанням і емоційністю звучання. Портрет створювався спекотним літом у короткі хвилини відпочинку: оголений торс і засмагле обличчя говорять про особливості професії. Жива особа з пронизливо блакитними очима, сиві «їжачком» волосся і вуса підкреслюють характер енергійного, вже немолодого чоловіка, повного фізичних і духовних сил, а також людської гідності й чарівності.

Особливою душевною теплотою вирізняються жіночі образи, створені Ольгою Жудіною. На портреті Майккі Екела зображена проста трудівниця комуни, одна з тих чотирьох жінок, які приїхали зі своїми чоловіками будувати нове життя в Росії. О. Жудіна ставиться до своєї героїні з великою симпатією. Їй вдалося передати характер немолодої жінки, яка з властивими їй фінським темпераментом і працьовитістю забезпечувала в комуні домашній затишок.

О. Жудіна з особливим задоволенням і з властивою їй майстерністю підкреслює індивідуальні риси кожного з комунарів, створюючи, по суті, єдину образну серію портретів приїжджих іноземців. Художниця зуміла відчути риси нового ставлення до життя і наповнити їх характери особливою чистотою й просвітленістю.

Серед створених портретів вирізняється робота, у якій зображено Євдокію Кошин, місцева жителька, карелка за національністю, яка працювала в «Промені» перекладачкою. До 1925 року вона була друкаркою Олонецького ДВК, а з 1925 по 1940 рік постійно перебувала в комуні, ставши дружиною Ейно Стенфорса, механізатора і тракториста, а з 1935 року – голови комуни «Промінь». На портреті Е. Н. Стенфорс-Кошин створено образ молодої жінки з типово карельськими рисами обличчя.

Будучи перекладачкою, Євдокія Никифорівна постійно знаходилася поруч з Ольгою Дмитрівною, і незабаром вони подружилися. Цей портрет Ольга Жудіна подарувала своїй подрузі в день від'їзду, на звороті є напис «Дорогой Дусе от О. Жудиной. 19.X.34». Через місяць подружжя Стенфорс побувало в Ленінграді в гостях у Ольги Дмитрівни, про що нагадує фотографія, яка зберігається в КГКМ. Довгі роки портрет Е. Н. Стенфорс-Кошин знаходився у неї вдома. У 1963 році робота надійшла до фондів КГКМ від Євдокії Никифорівни разом з особистими речами комунарів та її спогадами. Інші твори портретної серії, як і підготовчі роботи до картини «Молотьба пшениці в комуні «Промінь», були придбані краєзнавчим музеєм з виставки ленінградських художників «Карелія в образотворчому мистецтві», відкритої в Петрозаводську в театрі «Тріумф» у грудні 1934 року. На виставці експонувалися твори Андрєєва, Жаба, Жудіної, Цвєткова, Цибасова та інших майстрів міста на Неві.

Ленінградський мистецтвознавець А. Греч у своїй статті «На виставці картин», опублікованій в ті дні в газеті «Червона Карелія», писав, що в Петрозаводськ на виставку, присвячену з'їзду Рад, прибула перша партія картин і малюнків, виконаних ленінградськими художниками: про колгоспне село промовляють картини О. Жудіної, світлі і радісні. Люди в цих роботах, світлі пейзажі, нові машини, будівництво, добре передають радісний тон колгоспних буднів.

У 1935 році картина О. Жудіної «Молотьба пшениці в комуні «Промінь» і кілька мальовничих портретів комунарів експонувалися в Російському музеї на першій виставці ленінградських художників, але подальша доля цих робіт невідома.

Цикл живописних композицій, створених Ольгою Жудіною в 1934 році, є однією з найяскравіших сторінок у художньому літописі Карелії.

Про активність творчої діяльності майстрині свідчить її велика художня спадщина, яка збереглася до наших днів в українських і російських архівах. У фондах Карельського державного краєзнавчого музею (КГКМ) зберігається серія її робіт, створених у 1934 році в Карелії, в комуні «сяде» («Промінь»), у запасниках Центрального військово-морського музею в Санкт-Петербурзі є кілька мальовничих портретів героїв Великої Вітчизняної війни, виконаних в блокадному Ленінграді, 5 невеликих графічних робіт належать художньому музею Переславль-Залеського. За життя художниці не відбулося жодної персональної виставки, але в каталогах ленінградських виставок 1920-1950-х років ім'я Жудіної згадується часто [5].

У 1939 році Ольгу Дмитрівну Жудіну виключили зі Спілки художників, через її зв'язок з іноземцями. Відновлена вона була в 1941 році в блокадному Ленінграді [5]. В останні роки життя Ольга Дмитрівна вела замкнутий спосіб життя, все рідше показувала свої роботи на виставках [5].

Наслідування фахового стилю батька виявилося в тому, що вона акцентувала увагу на створенні психологічних портретів, займалася художньо-педагогічною роботою, а етюди, створені на пленері, послугували основою для подальших творчих студій. Саме вона віддала останню данину батькові й вчителю, коли 22 квітня 1942 року намалювала вражаючий графічний портрет батька на смертному одрі, бо була поряд з ним у блокадні важкі часи. Лаконічний підпис під рисунком «Умер папа в 10 часов утра» не може нікого залишити байдужим, бо цей пронизаний болем портрет – прощання з батьком. Після смерті Д. Жудіна талановита художниця працювала ще майже 20 років, її не стало в 1961 році [4, с. 5].

У 1960-х роках Микола Дмитрович Жудін передав Кам'янець-Подільському історичному музею-заповіднику велику колекцію картин сестри Ольги Жудіної [2, с. 6].

Один із портретів Миколи Жудіна написала його сестра, Ольга Жудіна, коли брат був ще молодим, але вже відчувається глибина і значущість погляду майбутнього вченого. Добре прописане обличчя, на якому зроблений акцент. Швидкоруч написаний фоновий антураж і великими мазками та плямами зображений білий кітель із позолоченими ґудзиками.

Висновки. Отже, ретельне вивчення творчого доробку художниці є актуальним як у контексті сучас-

них процесів українського мистецтва, так і з огляду на внутрішні потреби розвитку регіональної української культури, необхідності вивчення «білих плям» на мапі регіональної школи образотворчого мистецтва.

Список літератури:

1. Аттестат Ольги Дмитриевны Жудиной. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/. – Назва з екрана. Жудина Ольга Дмитриевна.
2. Будзей О. За сто верст від залізниці / О. Будзей // Подолянин. – 2010. – 22 жовтня. – С. 6.
3. Жудіна Ольга Дмитрівна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Жудіна_Ольга_Дмитрівна. – Назва з екрана.
4. Кабачинська С. Натхнення їй дала краса землі Поділля / С. Кабачинська // Кам.-Под. вісник. – [б. в.], 1995. – 8 квітня. – С. 5.
5. Карелия № 109 (1977) за 1 октября 2009 года. Чем выше личность, тем больше художник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gov.karelia.ru/Karelia/1977/t/1977_10.html – Назва з екрана. Автор – Л. Соловьёва.
6. Молева Н. Русская художественная школа второй половины XIX – начала XX в. / Н. Молева, Э. Белютин. – Москва: Искусство, 1967. – 391 с.
7. Севрюхин Д. Я. Золотой век художественных объединений в России и СССР / Д. Я. Севрюхин, О. Л. Лейкинд. – Санкт-Петербург, 1992. – С. 82-83.
8. ЦДАМЛМУ – Ф. Р-495, оп. 1, спр. 147 – Особисті документи, посвідчення Дмитра Жудіна 1897 р. – 1 аркуш, 11 жовтня 1876.

Шульц Н.А.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОГО СТАНОВЛЕНИЯ ХУДОЖНИЦЫ ОЛЬГИ ЖУДИНОЙ

Аннотация
В статье раскрываются аспекты формирования творческой личности Ольги Жудиной. Акцентировано внимание на художественное образование. Через призму родственных связей с художником и педагогом Дмитрием Жудиным рассматриваются ее творческое мастерство. Раскрываются этапы творческого пути художницы, индивидуальные методы образотворения ее творчества. Анализируется жанровая и сюжетно-тематическая характеристика работ Ольги Жудиной.
Ключевые слова: искусство, творчество, художник, живопись, графика, портрет.

Shults N.A.
Kamenetz-Podolskyi Ivan Ohienko National University

FEATURES OF CREATIVE DEVELOPMENT OF THE PAINTER OLHA ZHUDINA

Summary
The article describes aspects of the formation of the creative person of Olha Zhudina. The attention is focused of art education. Her creative skills are considered through the prism of relationships with artist and teacher Dmytro Zhudin. The author reveals the creative ways of the artist, individual methods of representation in her work. Genre and plot characteristics of works of Olha Zhudina are analyzed.
Keywords: art, creativity, artist, painting, drawing, portrait.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.99

ВПЛИВ МЕДІА ЗАСОБІВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ І ПРОВЕДЕННЯ ЛЮДИНОЮ ВІЛЬНОГО ЧАСУ

Запухляк О.З.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В дослідженні піднімаються проблеми взаємодії людини з засобами масової інформації в контексті реалізації допоміжних форм діяльності. На основі теоретичного і практичного вивчення фонової активності в ході виконання професійних чи побутових завдань особистістю, визначається значення медіа засобів як механізму супроводу цього процесу.
Ключові слова: особистість, свідомість, часова організація діяльності, фонова діяльність, засоби масової інформації, медіа вплив.

Постановка проблеми. Кожна людина в процесі як професійної, так і побутової діяльності стикається з проблемою раціонального використання вільного часу. Якщо колись варіантів його заповнення було достатньо мало, то сьогодні, завдяки розвитку телекомунікаційних технологій, їх кількість збільшилась в рази. Відповідь на питання наскільки таке збільшення є позитивним чи негативним для людини, знаходиться в полідисциплінарній площині на межі психології, соціології, фізіології, медицини і гігієни та ряду інших як гуманітарних, так і природничих наук.

В контексті психологічних досліджень важливим є з'ясування того, наскільки медійні засоби заполонили вільний час особистості, який вплив на свідомість в цьому випадку вони можуть здійснювати.

Стан дослідження. Проблемою взаємодії людини і ЗМІ в останні роки особливо активно займаються як відчизняні і зарубіжні соціальні психологи такі як: Багдикян Б., Демидов А.И., Донченко Е., Копиленко О.Л., Любивый Я.В., Сафронов Ф., Почепцов Г.Г.

Дослідженням того, наскільки вплив медіа є визначальним у формуванні знань та розвитку певних навичок суб'єкта, зайняті фахівці з педагогіки і педагогічнної психології Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В.

Над вивченням технологій формування ціннісно-орієнтаційної сфери і поведінкових реакцій, під враженням від продукту ЗМІ працюють фахівці в галузі рекламної, бізнес і політичної психології такі як: W.D. Scott, W. Moede, K.W.Schulte, K. Marbe, W.Blumenfeld), H. Munsterberg, C. V. Hartungen.

Мета. Встановити можливий вплив конкретних засобів масової інформації на особистість в ході реалізації нею допоміжної або фонової активності чи діяльності.

Виклад основних положень. Сучасне суспільство побудоване таким чином, що переважна більшість людей в процесі виконання професійних завдань змушена перебувати в постійному і неперервному контакті з оточуючими. Науково-технічний прогрес з вдосконаленням технічного забезпечення і оптимізацію засобів виробництва сприяв тому, що одна людина стала не спроможною самостійно виконувати увесь цикл виробництва навіть достатньо простого продукту. Кооперація і співпраця стала необхідною умовою виробництва. До прикладу, сьогодні неможливо собі навіть уявити щоб один спеціаліст узявся полагодити (неговорячи проте, щоб зробити) достатньо простий в плані побутового використання прилад, до якого усі вже звикли – «мобільний телефон». Для цього йому потрібно володіти глибинними знаннями не тільки в галузі електроніки, а і програмування, що майже на можливо. Як стверджують деякі науковці в недалекому майбутньому інженери-розробники комп'ютерної техніки не будуть знати технології виробництва електронних чіпів, з яких вона буде складатись [2, с. 158].

Якщо хтось вважає, що такого роду ситуація стосується тільки технічної сфери, то він глибоко помиляється, адже гуманітарна сфера у своєму розвитку мало в чому може виглядати простішою. Не зважаючи на декларовані тенденції до спрощення і оптимізації соціальної взаємодії між людьми, можна спостерігати парадоксальну ситуацію, коли комунікаційні технології в десятки, якщо не в сотні тисяч разів стали швидшими, а ефективність і головне задоволення від результату взаємодії майже не відчувається на рівні особистісної свідомості. Сучасна особистість, як і багато років тому скаржеться, на брак часу на роботу, сім'ю чи відпочинок.

Чи дісно такою песимістичною і невтішною є об'єктивна ситуація в соціальному середовищі, а науково-технічний прогрес та прискорення настільки мало сприяє оптимізації життя людини. Можливо ми маємо справу з виключно суб'єктивним факторами, що заважають людині помітити покращення, а головне відчути ті переваги у комфорті, що можуть бути забезпечені сучасними технологіями – ось два основних питання, відповідь на які можливо отримати дослідивши проблему впливу медіа засобів на організацію вільного часу сучасної людини.

З метою об'єктивного вивчення особливостей реалізації людиною вільного часу було організовано та проведено практичне дослідження. Його учасниками стали жителі ряду областей західної України: Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, частково Тернопільської і Закарпатської області. Загальна чисельність вибірки склала 760 чоловік, порівну представників чоловічої та жіночої статі.

Враховуючи ту обставину, що мешканці тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці вище згаданих областей відрізняються між собою як за рівнем життя і матеріально-технічного забезпечення, так і за показниками економіко-промислового розвитку, а також інтенсивністю та насиченістю соціально-культурного життя, склад учасників дослідження був сформований таким чином, щоб мешканці сіл, районних і обласних центрів були кількісно одинаково представлені (по 250 чоловік).

Немаловажливим показником у дослідженні медіа простору є вікові характеристики цільової аудиторії [3, с. 168]. Обираючи наших учасників ми намагались максимально враховувати вік респондентів, слідкуючи щоб кількість молодих людей, а також середнього і старшого віку була рівною (в середньому по 250 чоловік).

Із засобів емпіричного дослідження ми зупинились на опитувальнику, основними вимогами до якого було те, що він повинен був стати максимально лаконічним і чітким, водночас достатньо об'єктивним та інформативним [4, с. 132]. Тому загальна кількість

© Запухляк О.З., 2015

запитань була зведена до шести, відповідаючи на які людина змушена була сформулювати власну відповідь без будь-яких підказок чи можливих варіантів, час при цьому не обмежувався.

Опрацювавши відповіді наших респондентів, отримали достатньо цікаві результати, проаналізувавши які ми можемо з впевненістю робити достатньо грунтовні узагальнення з досліджуваної нами проблематики.

Встановили, що в ході своєї як професійної (робочої), так і повсякденної побутової активності, значну кількість часу людина проводить відпочиваючи, в тому сенсі, що її активність не зорієнтована на досягнення певної корисної мети – це може бути перерва на каву, обідня перерва, короткі зустрічі з друзями чи колегами, розмова зі співробітниками і т.і. Крім того, достатньо багато часу сучасна людина змушена проводити в дорозі і це не зважаючи на те, що кількість транспорту і його швидкісні показники з року в рік невпинно зростають. Ще одним джерелом поглинання часу є різного роду очікування, сюди можна віднести чергу до каси у магазині, очікування під кабінетом шефа чи будь-якого чиновника, та навіть банальна черга до ксерокса в офісі і т.і. Останнє, на що ми звернули увагу в контексті витрат часу – це на виконання діяльності, яка не є безпосередьо метою, але без якої її не можливо ефективно реалізувати, такі дії не вимагають значної концентрації уваги і виконуються в більшості випадків людьми «автоматично»: привести себе в порядок, приготувати робоче місце і т.і.

Час, що людина витрачає на перераховану вище активність, минає достатньо непомітно для свідомості пересічної особистості. Його вона рідко спеціально облікує, а тому він майже повністю випадає з загального розпорядку [1, с. 14]. По цій причині, відповідаючи на запитання, пов'язані з даним часовим показником, респонденти відчували певні труднощі стосовно розуміння їх суті, а це, відповідно, значно збільшувало тривалість опитування і могло призвести до непорозумінь чи неточностей. Тому в ході опитування нам довелось давати певні роз'яснення і уточнення.

Узагальнивши відповіді наших учасників, ми отримали ряд часових інтервалів, що характеризували тривалість їх взаємодії зі ЗМІ в процесі реалізації допоміжної діяльності, на підставі яких було виділено чотири групи респондентів в межах нашої загальної вибірки. До складу першої групи увійшли ті люди, які вказали, що в загальному витрачають до півтора годин в добу на виконання допоміжної діяльності (17% опитаних); другу групу утворили респонденти, які витрачають від півтора до двох з половиною годин щодоби на неї (24%); третя група 46% учасників переконана у тому, що їм необхідно від двох з половиною до трьох з половиною годин щодоби на реалізацію допоміжної діяльності; четверту групу склали учасники, які що доби витрачають на такого роду діяльність від трьох з половиною годин (13%).

З Рис. 1. бачимо, що значна кількість респондентів (46%) витрачає від 1,5 до 3,5 годин на добу виконуючи діяльність, що не є основною, а може бути охарактеризована як допоміжна або фонова, на тлі якої власне і реалізується виконання основних функцій.

Логічним в данному контексті виглядає припущення, що в ході реалізації фонової діяльності людина з високою імовірністю може потрапити в сферу впливу тих чи інших ЗМІ. Підтвердженням цього є наступні результати. Встановлено: 84% опитаних вказали на те, що протягом виконання різного роду «фонових» дій вони користуються медійними засобами, інша частина респондентів не змогла чітко визначитись у тому, чи контактують вони зі ЗМІ в процесі такого роду адіяльності, говорячи простіше, вони взагалі не звертали на це уваги (12%) і тільки 4% з загальної кількості опитаних змогла чітко заперечити використання ЗМІ в ході виконання «фонової» діяльності.

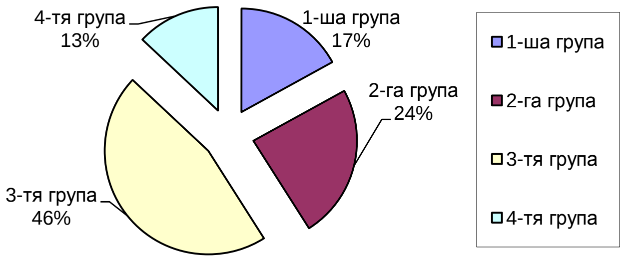

Рис. 1. Діаграмма розподілу процентних співвідношень в межах груп виділених за кількістю добового часу який витрачається на допоміжну діяльність

З діаграмми на Рис. 2 чітко видно, що абсолютна більшість учасників нашого дослідження використовують ЗМІ протягом реалізації «фонової» діяльності, це при тому, що дванадцять відсотків респондентів вагались у відповіді, а отже можна цілком обгрунтовано припустити, можливість корекції даного показника в сторону збільшення.

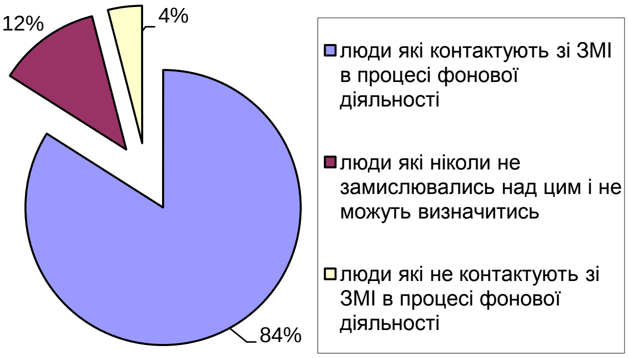

Рис. 2. Діаграмма використання ЗМІ в процессі реалізації особистістю «фонової» діяльності

Сучасна людина, хоче вона того чи ні, але її активність, в моменти вільні від виконання безпосередньо професійних завдань, перебуває в інформаційному середовищі, продукованому медійними засобами. Наскільки таке середовище може вплинути на людину, а головне, чи розуміє сама особистість про існування такого впливу на її свідомість. Для того щоб це з'ясувати необхідно визначити, що саме очікує отримати той чи інший споживач медіа продукту контактуючи в такі моменти зі ЗМІ.

Виявилось, що більшість досліджуваних (81%) використовує ЗМІ з метою отримання розважальної інформації, пізнавально-освітньої інформації (17%) і тільки (2%) прагне отримати зі ЗМІ в процесі «фонової» діяльності інформацію рекламного характеру.

По своїй суті і характеру «фонова» діяльність не може притендувати на провідні позиції в загальному часовому розпорядку, а відтак і її результат може сприйматись виключно як допоміжний, або навіть другорядний. Як і будь-яка інша форма активності особистості в оточуючому середовищі, вона так чи інакше має свою мету і конкретний результат, навіть якщо ці процеси відбуваються на автоматичному рівні свідомості.

Якщо мету взаємодії людини зі ЗМІ в контексті дослідження «фонової» діяльності нами визначено, то для встановлення її результату варто врахувати, що будь-який результат дії визначається її ефективністю. В дане поняття на суб'єктивному рівні вкладається система співвідношення між поставленою метою і кінцевим задоволенням чи розчаруванням в наслідках власної активності. Відповідаючи на запитання наскільки задоволеними є наші досліджувані від контакту з медіа і відповідно чи реалізованою є їх мета, нами було отримано наступні процентні співвідношення: 37% – цілком задоволені тим інформаційним продуктом, який вони отримують у медіа просторі; 24% – прагнуть отримати більший масив інформації, при цьому вони не шкодують про ту кількість часу, що був потрачений на ЗМІ; 21% – досліджуваних взагалі не задоволені ні кількісними, ні якісними характеристиками інформації, що отримується з медіа середовища в процесі реалізації фонової діяльності, і як наслідок – відчуття розчарування; 18% – не змогли остаточно визначитись з відповіддю.

Фонова діяльність, будучи скоріш спонтанною і в більшості випадків не системною та фрагментарною, не передбачає підготовки чи планування. Можна припустити, що і медійні засоби, які задіюються суб'єктом в ході її реалізації є випадковими. Наше припущення в повній мірі підтвердили досліджувані: 77% – користуються медійними засобами, які є доступними в даний момент, і найбільше відповідають ситуації; 5% – завжди носять з собою відповідні прилади, їх використовують коли випаде така нагода; 18% – не змогли визначитись з відповіддю.

Важливим завданням, яке необхідно з'ясувати для отримання більш повної картини контакту людини з медійним середовищем, є встановлення рейтингу засобів прийому та передачі інформації, які найчастіше використовуються в ході реалізації фонової повсякденної активності особистості. З відповідей наших учасників бачимо наступне: засоби, що забезпечують сприймання радіо ефіру, займають перше місце (41%), на другому місці знаходяться телевізори (39%), наступне місце займають друковані носії, найчастіше респонденти вказують на журнали і газети (12%), а пристрої призначенні для роботи з мережею «інтернет», займають останнє четверте місце (8%).

Наведені процентні співвідношення показують, що для того, щоб той чи інший медійний засіб був спроможний забезпечити стійку та ефективну взаємодію з людиною в процесі реалізації фонової активності особистості, необхідно щоб він відповідав ряду вимогам як технічним, так інформаційним. До основних можемо віднести наступні:

а) пристрої з технічного боку повинні бути легкими і компактними, водночас якісними і надійними як у розгортанні, так і застосуванні;

в) структура та зміст інформаційного повідомлення повина бути простою і зрозумілою, а головне цікавою для якомога ширшої аудиторії;

б) в ідеалі повідомлення повинно спрямовуватись на одну сенсорну систему людини: будь-то зір, чи слух і не вимагати від суб'єкта повної концентації уваги на собі;

Враховуючи вище наведені особливості можемо стверджувати, що радіо – мало хто з опитаних цілеспрямовано готується слухати і спеціально виділяє на це час. Воно спрямовано тільки на слух, є досить доступним, компактним і простим у застосуванні, а головне, майже не обмежує можливість для дій чи руху людини.

Телебачення одночасно спрямовує свій вплив на зір і слух людини. Однак, кожен адресат у випадку необхідності, може використовувати тільки зір або тільки слух, в залежності від ситуації чи об'єктивних умов діяльності. Однак, телебачення все ж вимагає певної статики з боку свого глядача. Крім того, не зважаючи на останні технологічні тенденції до зменшення габаритів телевізорів (зведення їх до тонких панелей), сьогодні у нас дане обладнення є ще достатньо громістким, стаціонарним, що значно обмежує поле його сприймання. Усе вище сказане пояснює його знаходження на другому місці в опитуванні.

Пресса і друковані матеріали, а також мережа інтернет є досить складними як в плані інформаційному, так і технічному, вимагаючи хоч і на короткий час, але повну концентрацію уваги людини саме на них, тому вони і стають останніми.

Відповідаючи на запитання, яке передбачало визначення сумарного часу як запланованого контакту з медіа, так і поза планової взаємодії, яка реалізувалася в ході виконання нашими респондентами фонової щоденної діяльності, виявилось, що досліджувані значно збільшили показники кількості часу, який витрачався ними на медіа засоби протягом доби. Так 45% опитуваних відповіли, що витрачають на це від 30 хвилин до 1-ї години, більше 2-х годин в добу контактують з медіа 26% учасників дослідження, від 1-ї години до 2-х – 27% респондентів взаємодіють з меді і тільки 2% опитаних до 30 хвилин в добу витрачають на засоби масової інформації.

Емпірично отримані результати, наведені на Рис. 3., дають можливість припустити, що учасники нашого дослідження в достатній мірі навіть не усвідомлюють того явища, що середньодобовий час їх контакту зі ЗМІ зріс в середньому на 20%. Людина майже не звертає увагу на характер впливу медіа на її психіку в ході реалізації своєї фонової діяльності, а отже, її свідомістю в даний період забезпечувався мінімальний контроль за тематично-змістовою стороною отриманої з медіа простору інформації. Така ситуація не може не викликати занепокоєння з боку фахівців, адже достеменно не відомо наскільки є безпечним чи шкідливим для збереження психологічного комфорту, а в окремих випадках і здоров'я, певний медіа продукт, це при тому, що станом на сьогодні в Україні на законодавчому рівні заборонено програми, що суперечать моралі і можуть зашкодити психіці людини, існують чіткі вікові обмеження на той чи інший медіа інформаційний продукт. Але, нажаль, з технічного боку дуже складно обмежети доступ саме до такого негативного характеру інформації, що здійснюється через міжнародні телекомунікаційні засоби. Особливо небезпечним це стає коли мова йде про молодіжну аудиторію.

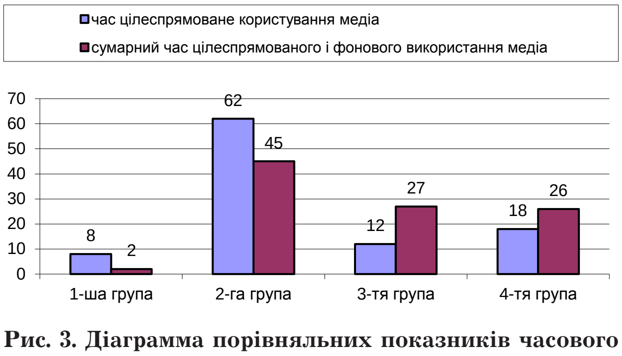

Рис. 3. Діаграмма порівняльних показників часового контакту респондентів з медіа як в процесі цілеспрямованої, так і фонової діяльності

Висновки. Узаральнюючи можна зробити ряд висновків. Кожна сучасна людина в процесі виконання професійних функцій чи побутових справ витрачає від півтори до трьох з половиною годин на допоміжну або фонову діяльність, в процесі якої в переважній більшості випадків контактує зі ЗМІ. Лідером серед засобів масової інформації в даному сигменті виявилось радіо, на другому місці – телебачення, третє і четверте місце займають пресса та інтернет. Використовуючи ЗМІ в процесі фонової діяльності, людина в загальному прагне отримати розважально-інформаційний продукт, інколи пізнавальну інформацію, дуже рідко рекламну. Більшість користувачів ЗМІ здебільшого задоволені взаємодією з медіа в процесі такого роду діяльності. Проаналізувавши суб'єктивне сприйняття сумарного часу взаємодії людини з медіа як при цілеспрямованій, так і в ході фонової діяльності бачимо зростання показників на 20%, що є достатньо вагомою часткою в системі добового розпорядку дня сучасної особистості.

Список літератури:

1. Лильо В. Ідеологічні пріорітети сучасної журналістики: філософські й методологічні аспекти / В. Лильо // Визвольний шлях. – 2007. – № 4. – С. 9-17.
2. Пронин Е. И. Медиапсихология: новейшие информационные технологии и феномен человека [Текст] / Е. И. Пронин, Е. Е. Пронина // Общественные науки и современность. – 2013. – № 2. – С. 151-161.
3. Шпортько О. Інформаційно-комунікаційна складова національного медіа простору України / О.Шпортько // Політичний менеджмент. – 2008. – № спец. Випуск. – С. 164-171.
4. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід [Текст]: навч.-метод. посіб. / [О. Т. Баришполець, Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко та ін.]; за ред.: Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К.: [Міленіум], 2010. – 440 с.

Запухляк О.З.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ВЛИЯНИЕ МЕДИА СРЕДСТВ НА ОРГАНИЗАЦИЮ И ПРОВЕДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКОМ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ

Аннотация
В исследовании поднимаются проблемы взаимодействия человека со средствами массовой информации в контексте реализации вспомогательных форм деятельности. На основе теоретического и практического изучения фоновой активности в ходе выполнения профессиональных или бытовых задач личностью, определяется значение медиа средств как механизма сопровождения этого процесса.
Ключевые слова: личность, сознание, временная организация деятельности, фоновая деятельность, средства массовой информации, медиа влияние.

Zapukhliak O.Z.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE IMPACT OF MEDIA TOOLS ON ORGANIZATION AND PASSING OF FREE TIME BY A PERSON

Summary
The study raised issues of human interaction with the media in the context of complementary forms of activity. Based on theoretical and practical study of background activity of a person in the course of professional or household tasks, the author determines the value of the media as a supporting mechanism for this process.
Keywords: personality, consciousness, temporal organization of activity, background activity, media, media influence.

УДК 159.99

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СИБЛІНГОВОГО СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ ЯК ЧИННИКА НЕВРОТИЧНИХ РОЗЛАДІВ ОСОБИСТОСТІ

Кудріна Т.С., Корнієнко О.Ю.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню структурних особливостей сиблінгового симптомокомплексу. Визначений їх вплив на міру вираженості невротичних станів особистості. Представлені результати емпіричного дослідження неврозогенних структур сиблінгового симптомокомплекса. Виокремлені його компенсаторні властивості. Адаптовано методику дослідження братсько-сестринських відносин.

Ключові слова: сиблінговий симптомокомплекс, сиблінгові позиції, невротичні стани, рівень невротизації, властивості особистості.

Постановка проблеми. Питання про вплив особливостей особистості, обумовлених сиблінговою позицією [7], на рівень вираженості невротичних станів, залишається недостатньо вивченим у сучасній психологічній літературі. У зв'язку з цим виникає необхідність наукового підтвердження наявності вказаного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ряді психологічних досліджень отримані дані про важливу роль сиблінгових позицій у формуванні певних індивідуально-психологічних особливостей людини [8], однак не представлено цілісної моделі впливу сиблінгової позиції на них. На наш погляд, для вирішення даного завдання, виникає необхідність розгляду феномена сиблінгової позицій як своєрідного симптомокомплексу. Грунтуючись на принципі системно – синергетичного вивчення особистості [1], інтегрованого розгляду зовнішніх і внутрішніх факторів її формування (Б. М. Ананьєв, В. С. Мерлін, В. М. Мясищев, Ю. Г. Фролова, І. В. Єршова-Бабенко), підходах до концептуалізації симптомокомплексу як інтроектів, персоніфікації відносин особистості (Г. С. Салліван, К. Г. Юнг, В. М. Мясищев, В. С. Мерлін, А. Адлер, О. С. Кочарян), розгляді сиблінгових відносин у системі взаємозв'язків з іншими факторами формування особистості (Bank L., Patterson G.R., Reid J.B., Bowen M., Brody Buhrmester D., Daniels D., Plomin R., Furman W., Lanthier R. P., Baham M. E.), розроблено концептуальну модель сиблінгового симптомокомплексу.

Сиблінговий симптомокомплекс – складноструктурована система психологічних властивостей (психодинамічних, особистісних і соціально – психологічних), обумовлених соціально – демографічними та сімейними особливостями функціонування холону сиблінгів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати проведеного нами пілотажного дослідження показали, що кожна сиблінгова позиція обумовлює специфічну структуру психологічних властивостей, а також значно впливає на міру вираженості невротичних станів особистості. Черговим етапом нашого дослідження стало не лише емпіричне підтвердження зазначених результатів, а й побудова більш повної моделі сиблінгового симптомокомплексу як чинника невротичних розладів особистості для кожної сиблінгової позиції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз впливу структурних особливостей сиблінгового симптомокомплексу на міру вираженості невротичних станів особистості та рівень її невротизації.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з відсутністю розроблених або адаптованих в Україні методик з вивчення сіблінгових відносин у дорослому віці нами була адаптована методика Братсько – сестринський опитувальник (The Brother-Sister Questionnaire; S.A. Graham-Bermann, S.E. Culter). Методика має 4 шкали: рівень емпатії, підтримання меж, схожості та примусу в сиблінгових відносинах. За даними авторів методики, вона є надійним і валідним інструментом для вивчення сиблінгових відносин, що і визначило вибір нами саме її [9].

На етапі адаптації методики була сформована вибірка зі 157 дорослих сиблінгів віком 18-40 років. Дослідження проводилося в 2 етапи з інтервалом у три місяці.

Аналіз надійності методики здійснювався за допомогою критерію α-Кронбаха. Методика має рівень надійності α = 0,7, що дозволяє говорити про достатню узгодженість пунктів тесту.

Надійність рівних частин тесту підраховувалася за допомогою коефіцієнта Спірмена-Брауна (N1 = 18, N2 = 17), який дорівнює 0, 75, що є достатнім показником внутрішньої узгодженості тесту. Коефіцієнт надійності α-Кронбаха для кожної частини тесту дещо знижується (α = 0,53), так як узгодженість нижче при розщепленні завдань.

Ретестова надійність вказує на значиму і значну кореляцію між вимірами (0,6 – 0,8), що говорить про достатню стійкість методики. Більш конкретно: для шкали Емпатія r = 0,6; для шкали Підтримання Меж r = 0,8; для шкали Схожість (Спільність) r = 0,6; для шкали Примус r = 0,7 (при p≥0,01 для всіх шкал).

Коефіцієнт дискримінації дельта Фергюсона для кожного пункту методики лежить в межах δ = 0,5-0,8, що відповідає психодіагностичним нормам.

На користь достатньо високої очевидної валідності методики свідчать наступні дані. Так, 88% респондентів припустили, що опитувальник вимірює особливості відносин між братами і сестрами. Інші 12% вважають її метою вимірювання особливостей між близькими людьми, внутрішньосімейних стосунків, що певним чином входить в предмет дослідження даної методики. В цілому, можна стверджувати, що методика має високу очевидну валідність.

Вимірювання конструктної валідності методики Братсько-сестринський опитувальник є проблематичним, оскільки методики, що вимірюють релевантний конструкт, нам невідомі. Тому для перевірки тенденції у феномені, вимірюваному даною методикою, ми скористалися Методикою діагностики міжособистісних відносин Л. М. Собчик (ДМО) [4]. Кореляційний аналіз показників шкал дозволив визначити, що показники шкали Емпатія позитивно корелюють з такими показниками шкал ДМО, як: відповідально-альтруїстичний тип міжособистісних відносин (r = 0,3, p≥0,01) і висока самооцінка (r = 0,3, p ≥0,01). Показники шкали Підтримання Меж позитивно корелюють з такими показниками

© Кудріна Т.С., Корнієнко О.Ю., 2015

ДМО, як: підозрілість і незалежно-домінуючий тип міжособистісних відносин (r = 0,23, $p \geq 0,01$). Показники шкали Схожість корелюють з показниками емоційної напруженості (r = 0,23, $p \geq 0,01$). Показники шкали Примус негативно корелюють з показниками самоконтролю (r = -0,15, $p \geq 0,05$).

Зважаючи на отримані дані, кореляції показників шкал відображають лише тенденцію методики вимірювати те, на що вона націлена. Тому її конструктна валідність потребує уточнення.

Розподіл показників за шкалами відповідає нормальному (з урахуванням показників асиметрії та ексцесу (від -1 до +1), а також критерію Колмогорова-Смирнова ($p \leq 0,05$)).

Спираючись на прийнятні показники різних видів надійності, дискримінативності пунктів тесту, очевидної валідності і незначні, але значущі, рівні конструктної валідності, вважаємо за можливе використання адаптованої методики в нашому дослідженні.

У ньому взяли участь 331 досліджуваний віком від 18 до 40 років, з них – 101 чоловік і 230 жінок.

З метою перевірки впливу побічних змінних були враховані: досліджувані, сиблінги яких – не рідні, а зведені; мали місце смерті сиблінгів; батьки яких розлучені; ситуація проживання сиблінга (живе один, з батьками, зі співмешканцем, з чоловіком або дружиною), вік досліджуваного. Контролю підлягав вплив цих змінних на міру вираженості тих чи інших особистісних властивостей, невротичних станів.

Методики дослідження: 1) для виявлення особистісних та соціально-психологічних властивостей сиблінгового симптомокомплексу – Багатофакторний особистісний опитувальник Р. Кетела [2]; Методика діагностики міжособистісних відносин Л. М. Собчик; 2) для вивчення особливостей сиблінгових відносин – Братсько-сестринський опитувальник (The Brother-Sister Questionnaire; S. A. Graham-Bermann, S.E. Culter). 3) для виявлення рівня невротизації та міри вираженості невротичних станів – Клінічний опитувальник для виявлення та оцінки невротичних станів К. К. Яхіна та Д. М. Мєндєлєвіча [3], Методика діагностики рівня невротизації Л.І. Васермана [6], Методика «Невротичні риси особистості» Л. І. Васермана, Б. В. Іовлева, К. Р. Червінської [5].

Одним із завдань нашого дослідження стало встановлення комплексу соціально-психологічних, особистісних і психодинамічних властивостей, на які впливають елементи соціально-демографічного та сімейного рівня сиблінгового симптомокомплексу. Для виконання цього завдання нами виокремлені основні чинники та їх градації, які є індикаторами соціально-демографічного та сімейного рівня сиблінгового симптомокомплексу:

1. Сиблінгова позиція (сформована взаємодією порядку народження, статі, статі сиблінга).
2. Різниця у віці між сиблінгами (1-3, 4-7, 8-15 років).
3. Кількість дітей у сім'ї (один, двоє, троє).
4. Порядок народження батька (єдиний, перший, другий, третій).
5. Порядок народження матері (єдина, перша, друга, третя).
6. Стать сиблінга батька (немає сиблінга, брат, сестра).
7. Стать сиблінга матері (немає сиблінга, брат, сестра).

Для операціоналізації конструкту «сиблінговий симптомокомплекс» необхідно встановити типи міжособистісних відносин, систему характеристик сиблінгових відносин, особистісних і невротичних властивостей, обумовлених елементами його соціально-демографічного та сімейного рівня.

Результати оброблялися за допомогою однофакторного аналізу та обчислення критерію Фішера. Потім порівнювалися середні показники всіх психологічних властивостей, обумовлених сиблінговою позицією, шляхом підрахунку критерію Тьюкі (метод Post Hoc). Отримані дані були систематизовані для кожної сиблінгової позиції.

Перевірена та підтверджена гіпотеза про те, що сиблінгові симптомокомплекси значимо відрізняються від сімптомокомплексів єдиних дітей ($p \geq 0,05$). Розглянемо характеристики кожного симптомокомплекса, визначеного сиблінговою позицією.

Молодший брат брата (бБ). Низький рівень емпатії в сиблінгових відносинах; незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого типу міжособистісних відносин; самооцінки; невротичного контролю поведінки, іпохондричності, афективної нестійкості. Високий рівень примусу в сиблінгових відносинах; відповідально-альтруїстичного типу міжособистісних відносин; довірливості, розслабленості; соціальної неадаптивности, соціальної та пізнавальної активності.

Старший брат брата (Бб). Низький рівень нормативності поведінки. Високий рівень емпатії, підтримки меж у сиблінгових відносинах; незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого типу міжособистісних відносин; реалізму, підозрілості, дипломатичності, самооцінки, емоційної напруженості.

Молодший брат сестри (бС). Низький рівень незалежно-домінуючого типу міжособистісних відносин; самооцінки; афективної нестійкості, соціальної неадаптивности. Високий рівень підтримки меж та емпатії в сиблінгових відносинах; прямолінійності, розслабленості та спокою, замкнутості, несміливості; пізнавальної і соціальної пасивності, невротичного контролю поведінки, іпохондричності.

Старша сестра брата (Сб). Низький рівень незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного типу міжособистісних відносин; підтримання меж і примусу у відносинах із сиблингом. Високий рівень схожості, емпатії в сиблінгових відносинах; недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого типу міжособистісних відносин; дипломатичності, емоційної напруженості, самооцінки, комунікабельності, сміливості, радикалізму; афективної нестійкості, пізнавальної і соціальної пасивності.

Старший брат сестри (Бс). Низький рівень незалежно-домінуючого, відповідально-альтруїстичного типу міжособистісних відносин; підтримання меж і примусу в сиблінгових відносинах; соціальної неадаптивності, інтровертованої спрямованості особистості. Високий рівень емпатії в сиблінгових відносинах; недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого типу міжособистісних відносин; дипломатичності, емоційної напруженості, самооцінки, комунікабельності, нормативності поведінки, радикалізму; афективної нестійкості, пізнавальної і соціальної пасивності, невротичного контролю поведінки, іпохондричності.

Молодша сестра брата (сБ). Низький рівень незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, залежно-слухняного типу міжособистісних відносин; підтримання меж у сиблінгових відносинах; соціальної неадаптивности. Високий рівень емпатії в сиблінгових відносинах; чутливості і самооцінки; невротичного контролю поведінки, пізнавальної і соціальної пасивності.

Старша сестра сестри (Сс). Низький рівень примусу в сиблінгових відносинах; незалежно-домінуючого типу міжособистісних відносин; соціальної неадаптивності. Високий рівень підтримання меж та емпатії; залежно-слухняного, покірно-сором'язливого, недовірливо-скептичного, відповідально-альтруїстичного типу міжособистісних відносин; чутливості, тривожності, радикалізму, комунікабельності, емоційної напруженості, нормативності поведінки, самооцінки; невротичного контролю поведінки, пізнавальної і соціальної пасивності.

Молодша сестра сестри (сС). Низький рівень підтримання меж і примусу, високий рівень емпатії в сиблінгових відносинах; незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного типу міжособистісних відносин; іпохондричності, соціальної неадаптивности. Високий рівень самооцінки, довірливості, розслабленості; покірно-сором'язливого типу міжособистісних відносин, пізнавальної і соціальної пасивності.

Єдині дочки (0с). Низький рівень незалежно-домінуючого, прямолінійно агресивного типу міжособистісних відносин; інтровертованої спрямованості особистості, соціальної неадаптивності. Високий рівень недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого типу міжособистісних відносин; дипломатичності, емоційної напруженості, самооцінки, комунікабельності, радикалізму, нормативності поведінки, емоційної стабільності, чутливості, підозрілості, мрійливості; пізнавальної та соціальної пасивності, невротичного контролю поведінки.

Єдині сини (0б). Низький рівень пізнавальної та соціальної пасивності, іпохондричності. Висока самооцінка, мрійливість, самоконтроль, емоційна напруженість.

Нами було проаналізовано вплив інших елементів соціально-демографічного і системного рівня сиблінгового симптомокомплексу на різні психологічні властивості. Виявлено такі значущі впливи.

Порядок народження. Перші діти більш афективно нестійкі і прямолінійно-агресивні, ніж другі. Вони більш соціально неадаптивні, ніж єдині. Перші діти відчувають вищу емпатію і нижчий примус у сиблінгових відносинах, ніж другі і треті.

Другі діти мають більш низький рівень самооцінки, владно-лідируючого типу міжособистісних відносин. Вони більш замкнені, уступливі, емоційно нестабільні, несміливі, прямолінійні, спокійні, консервативні, конформні, імпульсивні, ніж досліджувані інших порядків народження. У других дітей нижчий рівень нормативності поведінки, недовірливо-скептичного, незалежно-домінуючого, слухняно-сором'язливого типу міжособистісних відносин, ніж у перших і єдиних дітей.

Єдині діти більш чутливі і мрійливі, ніж перші і другі; більше підозрілі, ніж другі.

Треті діти відчувають більше порушення особистісних меж, ніж перші і другі.Треті діти і перші мають більш низький рівень абстрактного мислення, ніж єдині і другі.

Різниця у віці:

- 1-3 роки: Досліджувані з такою різницею у віці з братом чи сестрою мають низький рівень недовірливо-скептичного типу міжособистісної взаємодії, невротичного контролю поведінки; високий рівень схожості у сиблінгових відносинах.

- 4-7 років – високий рівень невротичного контролю поведінки.

- 8 -... років – низький рівень схожості у відносинах із сиблінгом, іпохондричності; високий рівень недовірливо-скептичного типу міжособистісної взаємодії.

Кількість дітей в сім'ї. Єдина дитина, у порівнянні з тими, в яких є сиблінг, має вищий рівень дипломатичності, емоційної напруженості, самооцінки, комунікабельності, радикалізму, нормативності поведінки, емоційної стабільності, чутливості, підозрілості, мрійливості.

Порядок народження батька:

- Відсутній сиблінг – його діти матимуть високий рівень незалежно-домінуючого типу міжособистісних відносин, в порівнянні з тими, в яких у батька є сиблінг.

- Перший – його діти матимуть низьку комунікабельність.

- Другий – його діти матимуть високу комунікабельність, низьку самооцінку.

- Третій – його діти матимуть високу самооцінку.

Порядок народження матері. Якщо сиблінг відсутній, її діти матимуть високий рівень незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного типу міжособистісних відносин, ніж у випадку наявності в матері брата чи сестри.

Стать сиблінга матері. Якщо сиблінг відсутній, її діти матимуть високий рівень незалежно-домінуючого, недовірливо-скептичного типу міжособистісних відносин; високий невротичний контроль поведінки, ніж у випадку наявності в неї брата чи сестри.

Стать сиблінга батька. Якщо сиблінг відсутній, його діти матимуть низький рівень тривожності, ніж у випадку наявності сиблінга.

Також ми перевірили вплив побічних і супутніх змінних на різні психологічні властивості, обумовлені сиблінговою позицією. Встановлено наступне.

Вікова категорія досліджуваного значно впливає на особистісні властивості і деякі типи міжособистісних відносин. Досліджувані у віці 31-40 років оцінюють підтримання меж із сиблінгами нижче, ніж досліджувані 25-30 років. Виявлена значуща різниця між вираженістю особистісних властивостей і типом міжособистісних відносин. Так, досліджувані юнацького віку мали значущо більш високі показники за всіма властивостями, запропонованими опитувальником Р. Кеттела, і за всіма типами міжособистісних відносин.

Сімейний стан досліджуваного (чи є він у шлюбі, чи ні) не впливає на вираженість психологічних властивостей особистості, але детальний розгляд ситуації проживання (один, з батьками, з чоловіком або дружиною, зі співмешканцем) впливає на оцінку окремих особистісних властивостей і характеристик сиблінгових відносин.

За такими факторами, як різниця у віці між сиблінгами і сімейна ситуація, значущих відмінностей у показниках невротичних рис особистості не виявлено.

Таким чином, необхідно враховувати показник ситуації проживання та віковий діапазон досліджуваних як коваріату.

Основною гіпотезою нашого дослідження є наступна: структурні особливості сиблінгового симптомокомплексу впливають на міру вираженості невротичних станів і рівень невротизації особистості. Для підтвердження даної гіпотези розглянемо вплив системних (соціально-демографічних та сімейних) елементів сиблінгового симптомокомплексу на міру вираженості невротичних станів особистості та рівень її невротизації.

Виявлено значущий ($p \leq 0,05$) вплив сиблінгових позицій на показник вегетативних порушень. Низький рівень здоров'я за шкалою вегетативних порушень – у старших сестер сестер.

Не виявлено значущого впливу сиблінгових позицій на інші невротичні стани (обсесивно-фобічні порушення, істеричний тип реагування, тривогу,

астенію невротичну депресію) та рівень невротизації. Тому розглянемо вплив окремих елементів системного рівня сиблінгового симптомокомплексу (порядку народження, віку, статі досліджуваного, статі сиблінга досліджуваного, порядку народження батька та матері, статі сиблінга батька та матері досліджуваного), а також їх взаємодії на міру вираженості невротичних станів.

Такі елементи сиблінгового симптомокомплексу, як стать сиблінга, порядок народження матері, стать сиблінга батька значущо не впливають на міру вираженості невротичних станів.

Порядок народження значущо ($p \leq 0,05$) впливає на міру вираженості вегетативних, обсесивно-фобічних порушень, рівень невротизації. У перших дітей значущо менш виражений хворобливий характер істеричного типу реагування, обсесивно-фобічних порушень, вегетативних розладів, ніж у других. Але у других більш високий рівень невротизації, ніж у третіх. А у третіх дітей більш виражений хворобливий характер істеричного типу реагування.

Стать досліджуваного значущо ($p \leq 0,05$) впливає на міру вираженості вегетативних порушень, тривоги, астенії. Жінки імовірніше, ніж чоловіки, будуть мати більш виражений хворобливий характер вегетативних порушень, тривоги і астенії.

Кількість дітей в сім'ї значущо ($p \leq 0,05$) впливає на вираженість вегетативних порушень. У єдиних дітей менш виражений хворобливий характер вегетативних порушень, ніж у дітей, у сім'ях яких троє і більше дітей.

Порядок народження батька значущо ($p \leq 0,05$) впливає на міру вираженості невротичної депресії у його дітей. У дітей, батько яких народився третім, буде більш вираженим хворобливий характер невротичної депресії.

Виявлено вплив таких взаємопов'язаних елементів сиблінгового симптомокомплексу на рівень невротичних станів, як:

1. На міру вираженості вегетативних порушень, астенії, істеричного типу реагування значущо ($p \leq 0,05$) впливає взаємодія факторів – сиблінгова позиція і порядок народження батька.

2. На міру вираженості обсесивно-фобічних порушень, депресії, тривоги значущо ($p \leq 0,05$) впливає взаємодія факторів – сиблінгова позиція і діапазон різниці у віці досліджуваного.

Таким чином, не лише окремі елементи симптомокомплексу можуть визначати вираженість невротизації, але і їх взаємодія.

За допомогою регресійних моделей визначені неврозогенні і компенсаторні психологічні властивості, які підвищують і знижують міру вирженості невротичних станів та рівень невротизації в рамках симптомокомплексу відповідно.

Для молодших братів братів (бБ) неврозогенними властивостями є: низький рівень самооцінки (для тривоги), емпатії в сиблінгових відносинах; висока пізнавальна та соціальна активність, емоційна нестабільність, прямолінійність. Компенсаторними – низький рівень афективної нестійкості, недовірливо-скептичного, покірно-сором'язливого, прямолінійно-агресивного типу міжособистісних відносин, іпохондричності, розслабленості, самооцінки (для вегетативних порушень).

Для старших братів братів (Бб) неврозогенними є властивості: високий рівень недовірливо-скептичного, прямолінійно-агресивного типу міжособистісних відносин, напруженість, підозрілість, самооцінки (для вегетативних порушень), соціальної неадаптивности. Компенсаторними – емпатія в сиблінгових відносинах, реалізм, дипломатичність, підтримання меж у відносинах з сиблінгом, практичність, висока самооцінка (для тривоги).

Для молодших братів сестер (бС) неврозогенними є властивості: низька самооцінка (для тривоги); високий рівень прямолінійності, емоційної нестабільності. Компенсаторними – замкненість (для обсесивно-фобічних порушень), розслабленість, практичність, емпатія в сиблінгових відносинах; низький рівень афективної нестійкості, незалежно-домінуючого типу міжособистісних відносин, соціальної неадаптивности; високий рівень підтримки меж із сиблінгом, пізнавальної і соціальної пасивності.

Для старших сестер братів (Сб) неврозогенними є властивості: високий рівень афективної нестійкості, недовірливо-скептичного типу міжособистісних відносин, комунікабельності (для обсесивно-фобічних порушень), схожості в сиблінгових відносинах, напруженості, емоційної нестабільності, самооцінки (для вегетативиних порушень). Компенсаторними – високий рівень сміливості, дипломатичності, самооцінки (для тривоги), комунікабельності (для невротичної депресії), емпатії в сиблінгових відносинах, пізнавальної і соціальної пасивності; низький рівень прямолінійно-агресивного і незалежно-домінуючого типу міжособистісних відносин.

Для старших братів сестер (Бс) неврозогенними властивостями є: високий рівень недовірливо-скептичного типу міжособистісних відносин, соціальної неадаптивности, емоційної нестабільності; прямолінійності, пізнавальна та соціальна активності; низький рівень самооцінки (для тривоги), комунікабельності. Компенсаторними – низький рівень афективної нестійкості, іпохондричності, незалежно-домінуючого, відповідально-альтруїстичного типу міжособистісних відносин, самооцінки (для вегетативних порушень); розслабленість, емпатія в сиблінгових відносинах; високий рівень інтровертованої спрямованості.

Для молодших сестер братів (сБ) неврозогенними властивостями є: високий рівень чутливості, самооцінки (для вегетативних порушень), прямолінійності, емоційної нестабільності. Компенсаторними – низький рівень соціальної неадаптивности, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, залежно-слухняного типу міжособистісних відносин; розслабленість, практичність, довірливість; високий рівень підтримки меж та емпатії із сиблінгом.

Для старших сестер сестер (Сс) неврозогенними є властивості: високий рівень недовірливо-скептичного, залежно-слухняного типу міжособистісних відносин, чутливості і тривожності, напруженості, комунікабельності (для обсесивно-фобічних порушень). Компенсаторними – високий рівень самооцінки (для тривоги), комунікабельності (для невротичної депресії), пізнавальної і соціальної пасивності; низький рівень соціальної неадаптивности; емпатія в сиблінгових відносинах.

Для молодших сестер сестер (сС) неврозогенними є властивості: низький рівень підтримки меж із сиблингом; високий рівень прямолінійності, емоційної нестабільності, самооцінки (для вегетативних порушень). Компенсаторними – низький рівень іпохондричності, недовірливо-скептичного, прямолінійно-агресивного типу міжособистісних відносин; розслабленість, довірливість, емпатія в сиблінгових відносинах; високий рівень пізнавальної та соціальної пасивності, самооцінки (для тривоги).

Встановлено, що на рівень невротизації значущо ($p \leq 0,05$) впливає порядок народження індивіда. Так, високий рівень тривожності та недовірливо-скептичного типу міжособистісних відносин підви-

щують рівень невротизації, а високий рівень самооцінки, емоційної стабільності, емпатії в сиблінгових відносинах його знижує.

Перші діти мають нижчий рівень такої неврозогенної властивості, як тривожність, а також вищий рівень компенсаторних властивостей – самооцінки, емоційної стабільності, емпатії в сиблінгових відносинах, ніж другі діти. Однак у них вищий рівень такої неврозогенної властивості, як недовірливо-скептичний тип міжособистісних відносин, через що у перших дітей – високий рівень невротизації.

Другі діти мають більш високий рівень такої неврозогенної властивості, як тривожність, а також низький рівень компенсаторних властивостей – емоційної стабільності, емпатії в сиблінгових відносинах. Водночас, другі діти мають нижчий рівень такої неврозогенної властивості, як недовірливо-скептичний тип міжособистісних відносин. Загалом, у других дітей найбільш високий рівень невротизації.

У *єдиних дітей* немає такого компенсаторного фактору, як емпатія в сиблінгових відносинах, проте емоційна стабільність і самооцінка у них вища, ніж у сиблінгів. Рівень таких неврозогенних властивостей, як недовірливо-скептичний тип міжособистісних відносин – нижчий, ніж у перших дітей, а рівень тривожності – нижчий, ніж у других.

Треті діти мають середні показники неврозогенних та компенсаторних властивостей, в порівнянні з досліджуваними інших порядків народження.

Таким чином, треті та єдині діти мають найбільш низький рівень невротизації, адже неврозогенні та компенсаторні властивості у них виражені на середньому рівні.

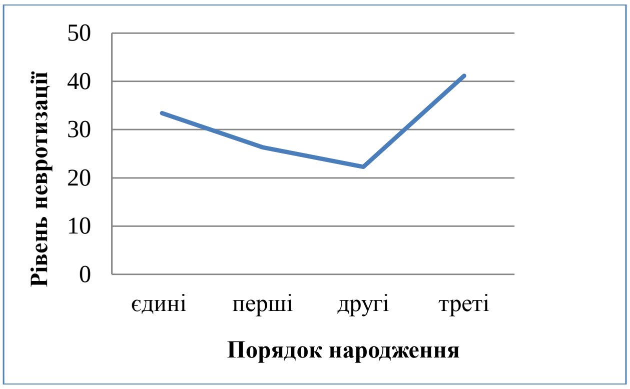

Рис. 1. Середні показники рівня невротизації у підгрупах досліджуваних за порядком їх народження

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши й узагальнивши емпіричні дані, можемо зробити наступні висновки:

1. Адаптована англомовна методика Братсько-сестринські відносини на українській вибірці може бути використана для вимірювання таких особливостей сиблінгових відносин, як: рівень емпатії, примусу, схожості, підтримання меж.

2. Для кожної сиблінгової позиції визначені властивості, що характеризують соціально-психологічний і особистісний рівень сиблінгового симптомокомплексу. Виявлено властивості, на які впливають такі елементи системного (соціально-демографічного і сімейного) рівня сиблінгового симптомокомплексу, як: різниця у віці з сиблінгом, кількість дітей у сім'ї, порядок народження батька і матері, стать сиблінга батька і матері. Виявлено значущий вплив змінних (вік і ситуація проживання) на вираженість психологічних властивостей, що необхідно враховувати як коваріату при аналізі впливу основних елементів сиблінгового симптомокомплексу на міру вираженості невротичних станів та рівня невротизації особистості.

3. Встановлено значущий вплив окремих елементів соціально-демографічного та сімейного рівня сиблінгового симптомокомплексу та їх взаємодії на міру вираженості невротичних станів та рівень невротизації особистості.

4. Проаналізовано значущі взаємодії властивостей соціально-психологічного та особистісного рівня сиблінгового симптомокомплексу. Усередині кожної структури сиблінгового симптомокомплексу виокремлені неврозогенні та компенсаторні властивості. Підтверджена гіпотеза про те, що саме структурні особливості сиблінгового симптомокмплексу впливають на міру вираженості та рівень невротизації особистості.

5. Отримані результати можуть бути застосовані при корекції труднощів подружніх відносин, сімейних відносин (дитячо-батьківських і дитячих), міжособистісного спілкування, а також при корекції невротичних станів, у тренінговій роботі з персоналом. Подальші дослідження даної проблематики можуть стосуватися вікової динаміки особливостей сиблінгового симптомокомплексу, вивчення інших взаємозв'язків – горизонтальних і вертикальних – всередині симптомокомплексу, розробки психодіагностичного інструментарію для оцінки як сиблінгового симптомокомплексу, так і сиблінгових відносин; розширення уявлення про структуру сиблінгового симптомокомплексу за рахунок додавання до нього елементів різних рівнів.

Список літератури:

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Капустина А. Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла / А. Н. Капустина. – СПб.: Речь, 2001. – 112 с.
3. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство / В. Д. Менделевич. – М.: Медпресс, 1998. – 592 с.
4. Собчик Л. Н. Диагностика межличностных отношений. Модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири // Методы психологической диагностики / Л. Н. Собчик. – М.: МКЦ ГУ по труду и социальным вопросам Мосгорисполкома, 1990. – 48 с.
5. Червинская К. Р. Психологическая диагностика невротических черт личности. Методические рекомендации / Л. И. Вассерман, Б. В. Иовлев, К. Р. Червинская, О. Ю. Щелкова. – СПб.: НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2003. – 29 с.
6. Шкала для психологической экспрессдиагностики уровня невротизации (УН): Пособие для врачей и психологов / Под ред Л. И. Вассермана. – СПб.: 1999.
7. Toman W. Family constellation: its effects on personality and social behavior. – Springer Pub. Co., 1976 – 333 p.
8. Sulloway F. Technical report on a vote-counting meta-analisis of the birth order literature (1940-1999) // http://www.sulloway.org/metaanalysis.html. – Accessed 10 August, 2006.

9. Graham-Bermann S. A., Cutler S. E. The Brother-Sister Questionnaire: Psychometric assessment and discrimination of well-functioning from dysfunctional relationships // Journal of Family Psychology. – 1994. – Vol. 8. – № 2. – С. 224–238.

Кудрина Т.С., Корниенко О.Ю.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИБЛИНГОВОГО СИМПТОМОКОМПЛЕКСА КАК ФАКТОР НЕВРОТИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию структурных особенностей сиблингового симптомокомплекса. Рассмотрено их влияние на уровень выраженности невротических состояний личности. Представлены результаты эмпирического исследования неврозогенных структур сиблингового симптомокомплекса. Определы его компенсаторные свойства. Адаптирована методика исследования братско-сестринских отношений.
Ключевые слова: сиблинговый симптомокомплекс, сиблинговая позиция, невротические состояния, уровень невротизации, свойства личности.

Kudrina T.S., Korniienko O.Y.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

STRUCTURAL FEATURES OF SIBLING SYMPTOM COMPLEX AS A FACTOR OF NEUROTIC DISORDERS OF THE PERSONALITY

Summary
The article gives a description of the structural features of sibling symptom complex. Major focus is placed on its effect on the level of neurotization and neurotic states. The author analyzes the results of empirical study of the neurotic structural features of the sibling symptom complex. Its compensatory features are also noted. The mentodology of brother-sister relations was adapted.
Keywords: sibling symptom complex, sibling position, level of neurotization, neuroticism, personal traits.

УДК 316.62

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'ЯМ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Ляльчук Г.Д.
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

В статті піднімається проблема необхідності надання психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів. Аналіз підходів для здійснення психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів дає можливість зробити висновок про те, що сьогодні науковці сьогодення здебільшого спрямовують свою увагу на психологічну допомогу дітям з сімей трудових мігрантів. Ними розроблено посібники, науково-методичні рекомендації з питань соціально-педагогічної та психологічної роботи дітьми трудових мігрантів. Проте особливої психологічної та реабілітаційної допомоги потребує сім'я трудових мігрантів після повернення батьків з заробітків.

Ключові слова: трудова міграція, сім'я трудових мігрантів, діти трудових мігрантів, психологічна допомога, консультування, корекція.

Постановка проблеми. Проблематика сім'ї, її соціально-психологічні характеристики, що пов'язані з динамікою сімейних відносин, особливостями їх впливу на розвиток особистості дитини, надання психологічної допомоги сім'ям у важких ситуаціях – актуальні у психолого-педагогічній науці з початку ХХ ст. Питання типології сімей, їх специфіка, основні проблеми та види психологічної допомоги перебували у центрі уваги багатьох видатних і відомих психологів: А. Адлера, Е. Берна, М. Боуена, Л. Виготського, Д. Видри, К. Вітакера, Д. Віткіна, Е. Еріксона, У. Огборн, В. Сатир, А. Фройд, З. Фройда, К. Хорні, К. Юнга та ін. Дослідження цих науковців стали теоретичною й методологічною базою фундаментальних і прикладних розробок проблематики сім'ї у вітчизняній психології, здійснених О. І. Бондарчуком, Ю. В. Борисенком, В. Н. Дружиніним, О. І. Захаровим, Є. Г. Ейдеміллером, Г. С. Костюком, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєвою та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості соціально-економічної ситуації в Україні створюють нові складні виклики у сфері сімейних відносин, що насамперед вимагає якісної модернізації психологічного супроводу сімейного життя, психологічної допомоги сім'ям.

Проблематика психологічної допомоги сім'ї перебуває у центрі уваги українських дослідників: О. І. Бондарчук, В. Н. Брутман, А. Я. Варга, Т. М. Зелінська, А. Й. Капська, Т. В. Науменко, В. Г. Постовий та ін. Ними активно досліджуються особливості змін у функціонуванні сімей в сучасних умовах, особлива увага приділяється розробленню нових методів та методик психотерапевтичної і консультативної роботи з сім'ями, що потребують допомоги. Створюються школи для молодих батьків, центри соціально-психологічної та психолого-педагогічної допомоги сім'ям, підготовки батьків до народження та виховання дитини.

Психологічна допомога сім'ї найчастіше надається через типологічне консультування або психотерапію, що спрямовані на вирішення психологічних проблем сім'ї за допомогою структурованого діалогу між консультантом і клієнтом. При цьому під психологічним консультуванням розуміють насамперед вплив, спрямований на корекцію міжособистісних стосунків клієнта в сім'ї. Психотерапія орієнтована здебільшого на вирішення глибинних особистісних проблем, які виникають у міжособистісних стосунках з іншими членами сім'ї. Залежно від орієнтації психологічної допомоги, Ю. Е. Альошина, К. Е. Данілін, Е. М. Дубовска розрізняють такі види психологічного консультування сім'ї: подружнє; спільне батьків і дітей; батьків щодо проблем їхніх дітей; сім'ї, один із членів якої соматично або психічно хворий; тих, хто бере шлюб; тих, хто розлучається.

Як бачимо, консультування членів сімей трудових мігрантів не виокремлено в окремий напрям консультативної практики, хоча, як свідчить практика, все частіше за психологічною допомогою звертаються особи з досвідом трудової міграції, члени їх сімей.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід консультативної практики дає можливість констатувати, що в сім'ях трудових мігрантів психологічної допомоги потребують самі заробітчани, члени їх сімей, особливо діти. На сьогодні такі діти залишаються практично не захищеними ні у психологічному, ні у правовому контексті. Підтвердження цьому знаходимо у працях Н. С. Гевчук, де відзначається, що «діти, батьки яких перебувають за кордоном, – це категорія, яка потребує підтримки не лише з боку близьких та рідних, але й, у першу чергу, з боку держави, соціальних служб, навчальних закладів, міської влади та правоохоронних органів». Важливою є відновлювальна робота з сім'ями трудових мігрантів після повернення батьків з заробітків.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз напрямів психологічної допомоги членам сімей трудових мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи роботу над розробленням процедур психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів, варто актуалізувати, що соціально-психологічна робота з трудовими мігрантами та їхніми сім'ями спрямована на захист, підтримку та допомогу і здійснюється за такими пріоритетними видами діяльності: профілактика, психологічний супровід, консультація, реабілітація.

За цільовим призначенням у соціально-психологічній роботі з сім'ями заробітчан можна виокремити окремі напрями діяльності. Це робота з: дітьми трудових мігрантів; батьками та особами, які опікуються дітьми на час відсутності батьків; соціальним оточенням дітей трудових мігрантів; батьками трудових мігрантів (після повернення батьків з заробітків); спільна робота з батьками та дітьми (спрямована на відновлення сімейних зв'язків, довіри).

Щодо розроблення соціально-педагогічних технологій роботи з дітьми заробітчан у загальноосвітніх навчальних закладах, то вони повинні бути спрямовані на виявлення дітей трудових мігрантів, діагностику їхніх проблем, розроблення програм індивідуальної й групової роботи та забезпечення умов їх реалізації. Ці функціональні напрямки діяльності соціального педагога обумовлюють необхідні етапи і складові соціально-педагогічної тех-

© Ляльчук Г.Д., 2015

нології: формування банку даних дітей трудових мігрантів; психолого-педагогічна діагностика проблем особистісного і соціального розвитку дітей; добір або розроблення корекційно-розвивальних, корекційно-відновлювальних програм для надання психологічної допомоги дітям заробітчан; упровадження в практику роботи даних програм, надання психологічної, соціально-педагогічної допомоги дітям даної категорії; залучення та консультування осіб, зацікавлених у вирішенні соціально-психологічних та педагогічних проблем дітей заробітчан.

Реалізація функціональних напрямків діяльності соціального педагога в рамках організаційної технології створює основу для застосування певних соціально-педагогічних технологій індивідуальної роботи з дітьми, батьки яких працюють за кордоном. Зміст тієї чи іншої соціально-педагогічної технології індивідуальної роботи з дітьми трудових мігрантів визначається проблемами кожної конкретної дитини. У практиці роботи найчастіше використовуються такі технології соціально-педагогічної діяльності, як: консультування, профілактика, корекція, реабілітація, терапія.

Профілактична робота з дітьми трудових мігрантів передбачає: ізолювання дитини від негативних факторів, впливів, пом'якшення їх; включення дитини в позитивне соціальне середовище в навчанні та дозвіллі; підтримання зв'язків дітей заробітчан з батьками. Соціальний супровід дитини та її оточення під час відсутності батьків – це соціально-психологічна робота щодо подолання складних життєвих проблем, з якими дитина стикається у різних сферах життєдіяльності, об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Одним із видів надання психологічної допомоги дітям трудових мігрантів є психологічне консультування з метою подолання психічного стресу дітей після від'їзду батьків, створення сприятливих психологічних умов для повноцінного особистісного розвитку дитини. До основних завдань психологічного консультування дітей трудових мігрантів після від'їзду батьків варто віднести: емоційну підтримку та увагу до переживань дитини; зміну ставлення дитини до проблеми – навчити дитину приймати проблему і шукати шляхи її вирішення, переконати, що безвихідних ситуацій немає, адже завжди можна знайти рішення.

На виклики, пов'язані з трудовою міграцією, накладаються й вікові проблеми, притаманні особливо підліткам, оскільки, як правило, батьки залишають дітей ще в ранньому віці та повертаються, коли діти стали підлітками. Саме тому індивідуальне консультування підлітків повинно базуватись здебільшого на використанні методів терапії, бесіди, через те, що розмова в підлітковому віці є важливим засобом усунення порушень психічного здоров'я.

Негативні наслідки трудової міграції матерів або ж обох батьків для дітей полягають у відсутності материнської опіки, послабленні емоційного зв'язку, що проявляються у замкненій та невпевненій поведінці, тривозі, зниженні організаційних здібностей та нехтуванні моральних цінностей. Діти трудових мігрантів вважають, що за гроші можна купити все, переконані, що батьки завжди будуть підтримувати їх матеріально. Сімейні цінності поступаються матеріальним, втрачається духовний зв'язок. У той час, як батьки залишають сім'ю, дім, звичний спосіб життя, вирушаючи на заробітки, щоб забезпечити достойне майбутнє сім'ї, діти не завжди цінують жертви та прагнення своїх батьків.

Робота з батьками та особами, які опікуються дітьми на час відсутності батьків спрямована на попередження конфліктів і непорозумінь між дітьми та особами, з якими діти проживають на час відсутності батьків. Найбільш доцільними формами та методами соціальної роботи на даному етапі, з нашої точки зору, є лекції та відеолекторії, бесіди, тренінги, консультації.

Більшість дітей трудових мігрантів залишились на піклуванні бабусь та дідусів, які дуже рідко звертаються за допомогою. Найефективнішою формою роботи з ними є консультування, продуктивними також вважаємо спільні зустрічі «опікунів» з психологом з метою надання їм психологічної підтримки у вирішенні конфліктів з дітьми, проблем та труднощів, що виникають в житті дитини, умінні взаємодіяти та взаємодопомозі.

Робота з батьками трудових мігрантів здійснюється після повернення батьків з заробітків. Реабілітація дитини, сім'ї здійснюється після повернення батьків-мігрантів і передбачає налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновлення почуттів, емоційного контакту, розв'язання проблем, що виникли за відсутності батьків, і можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями батьків та дітей.

Повертаючись з заробітків, батьки часто стикаються з проблемами в спілкуванні з дітьми, їм важко знайти спільну мову. За час відсутності батьків змінились і діти, і самі батьки, зміни відбувались під впливом різних соціальних оточень. Важливим в консультативній практиці з батьками, які мають досвід трудової міграції, є усвідомлення батьками своєї позиції щодо дитини, тактики поведінки з дитиною і найголовніше уявлення про власну дитину. Батьки часто не знають своїх дітей, вони пам'ятають їх такими, якими залишили багато років тому, не знають, чим цікавиться дитина, з ким дружить, чим займається у вільний час. Значне напруження у взаємостосунках створюють і відмінності в уявленнях про життя, його норми й цінності.

У консультативній роботі з батьками-трудовими мігрантами можна виокремити декілька стратегій роботи. По-перше, це робота з батьками, які гостро переживають провину перед своїми дітьми, емоційна холодність, неможливість знайти спільну мову з дітьми тільки поглиблює почуття провини. Завдання консультативної роботи – допомогти усвідомити трудовим мігрантам, що змінити вже нічого неможливо, потрібно жити «тут і тепер», відновити емоційний зв'язок з дитиною, чоловіком/дружиною.

Наступною стратегією – є робота з особами, які мають досвід заробітчанства, яким важко реадаптуватись у соціумі; через відсутність друзів, роботи, вони намагаються всю свою активність спрямувати на сім'ю, проте і тут зіштовхуються зі спротивом та нерозумінням. Завдання консультативної роботи – допомогти усвідомити трудовим мігрантам, чим можна заповнити власне життя, знайти справи, які їх зацікавлять і якими вони зможуть і надалі займатись. Негативним наслідком повторної адаптації, ресоціалізації може бути повторна трудова міграція. У батьків, які страждають від власної непотрібності й почуття самотності, виникає багато проблем, пов'язаних із труднощами у спілкуванні.

Перед тими мігрантами, які прийняли рішення про повернення на Батьківщину, постають психологічні виклики. Процес ресоціалізації трудового мігранта після повернення зазвичай проходить далеко не безболісно. Для багатьох жінок-мігранток стає абсолютною несподіванкою не тільки те, що за час їхньої відсутності маленький син/донька перетворився (перетворилась) на дорослу людину і живе своїм життям, а й те, що члени сім'ї навчилась успішно справлятися з господарськими функціями

і не відчувають потреби в її допомозі. Погіршує становище і той факт, що діти не сприймають матір, як наставника чи порадника. Утім, і самі трудові мігрантки звикли жити без сімейних обов'язків і тому часто не прагнути перебирати їх знову на себе.

Отже, до основних соціально-психологічних труднощів соціалізації сімей трудових мігрантів можна віднести: відсутність зв'язку дітей з батьками, що пов'язано з тривалим перебуванням трудових мігрантів за кордоном, розрив емоційного контакту, відсутність повноцінного спілкування; несформованість відповідального батьківства та нерозуміння батьками своєї ролі у формуванні особистості дитини, не усвідомлення батьками проблем та наслідків несвоєчасної підтримки дитини під час їх відсутності; зміни у системі ціннісних орієнтацій дітей; утрата дитячої довіри в обіцянки дорослих, діти не довіряють батькам через те, що вони їх не тільки залишили, дуже часто приїзд батьків відтягується на довгі роки, діти не знають, коли приїдуть батьки, чи знову їх залишать і чи взагалі приїдуть.

Спільна робота з батьками та дітьми, спрямована на відновлення сімейних зв'язків, довіри. Реабілітаційна робота з сім'єю трудових мігрантів проводиться після повернення батьків і пов'язана з відновленням та корекцією стосунків між членами сім'ї, особливо відновленням взаєморозуміння, довіри в площині «батьки-діти». Основними причинами конфліктів дітей з батьками після їх повернення є непорозуміння між ними, відсутність досвіду вирішення конфліктних та проблемних ситуацій, бажання батьків контролювати поведінку дитини. Реабілітаційна робота в цілому визначається характером соціальної проблеми, пов'язаної зі станом конкретної дитини. Якщо причиною конфліктів у сім'ї є непорозуміння між дитиною і батьками, то доцільно застосовувати вище описані технології роботи. Результатом консультування повинна бути поява у батьків-заробітчан готовності до змін самих себе, а не тільки дитини. Батьки повинні зрозуміти, що за час їх відсутності діти виросли, звикли до того, що їх не контролюють – їм довіряють, люблять їх, хоча і на відстані.

Висновки і пропозиції. Отже, у профілактичній, корекційній та реабілітаційній роботі з дітьми трудових мігрантів, їхніми сім'ями та соціальним оточенням доцільним є впровадження та проведення постійно діючих програм, в основу яких покладено модель організації соціального середовища, інформування, активного соціального навчання у формі тренінгу. Тренінги проводяться окремо з дітьми, батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків. Результативним є проведення спільних занять дітей з батьками-мігрантами, які повернулись із заробітків.

Список літератури:

1. Алешина Ю. Е. Спецпрактикум по социальной психологии: опрос, семейное и индивидуальное консультирование [Текст] / Ю. Е. Алешина, К. Е. Данилин, Е. М. Дубовская; МГУ им. М. В. Ломоносова, Фак. психологии, Каф. социал. психологии. – Москва: Изд-во МГУ, 1989. – 64 с.
2. Веретенко Т. Г. Соціально-педагогічна робота з дистантними сім'ями / Т. Г. Веретенко, Н. В. Заверико // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Вип. 444. – Чернівці ЧНУ, 2009. – С. 14-22.
3. Галенська Н. Тренінг соціальної адаптації дітей, батьки яких за кордоном. Авторська корекційно-розвивальна програма. / Н. Галенська // Соціальний педагог. – 2008. – № 3(15).
4. Гринюк О. Соціально-педагогічна робота з дітьми трудових мігрантів / О. Гринюк, Н. Куб'як // Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу: матеріали науково-практичної конференції (Чернівці 13-14 грудня 2007 року). – Чернівці: Рута, 2007. – С. 82-84.
5. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання): Навч. посіб. / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; ред.: І. Звєрєва, Г. Лактіонова; Християн. дит. фонд. – К.: Наук. світ, 2001. – 129 с.
6. Католик Г. З досвіду психотерапевтичної роботи з дітьми трудових емігрантів / Г. Католик. // Теоретичні та практичні аспекти дитячої та юнацької психотерапії. Матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Львів: Компанія «Манускрипт», 2005. – С. 19–21.

Ляльчук Г.Д.
Институт социальной и политической психологии
Национальной академии педагогических наук Украины

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ СЕМЬЯМ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

Аннотация
В статье поднимается проблема необходимости оказания психологической помощи семьям трудовых мигрантов. Анализ подходов для осуществления психологической помощи семьям трудовых мигрантов позволяет сделать вывод о том, что сегодня ученые настоящее основном направляют свое внимание на психологическую помощь из семей трудовых мигрантов. Ими разработаны пособия, научно-методические рекомендации по вопросам социально-педагогической и психологической работы детьми трудовых мигрантов. Однако особой психологической и реабилитационной помощи нуждается семья трудовых мигрантов после возвращения родителей с заработков.

Ключевые слова: трудовая миграция, семья трудовых мигрантов, дети трудовых мигрантов, психологическая помощь, консультирование, коррекция.

Lialchuk H.D.
Institute of Social and Political Psychology
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO FAMILIES OF MIGRANT WORKERS

Summary
The article raised the problem of the need to provide psychological assistance to the families of migrant workers. Analysis of approaches to implementation of psychological assistance to the families of migrant workers makes it possible to conclude that today scientists mostly focus their attention on the psychological assistance to children from families of migrant workers. They developed manuals, scientific guidelines on social, educational, and psychological work with children of migrant workers. However, special psychological and rehabilitative care is necessary for family of migrant workers after returning of parents from earnings.
Keywords: labour migration, migrant family, children of migrant workers, psychological assistance, counseling, correction.

УДК 159.9.316.6

ХАРАКТЕР ЗВ'ЯЗКУ САМООЦІНКИ ЗІ СТРАТЕГІЯМИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В КОНФЛІКТІ

Сівко О.П.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Представлені результати дослідження характеру зв'язку самооцінки із стратегіями поведінки особистості в конфлікті. Методи: «Дослідження самооцінки особистості» С.А. Будассі, «Діагностика поведінки особистості в конфлікті» К.Н. Томаса; статистичні методи: обробка результатів за допомогою коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона (rxy). Встановлено, що людина при використанні стратегії поведінки в конфлікті «суперництво», має найчастіше самооцінку з тенденцією до завищеної, а людина яка має самооцінку з тенденціями до завищеної використовувати стратегію поведінки «пристосування» в конфліктній ситуації не буде.
Ключові слова: конфлікт, самооцінка, стратегії поведінки в конфліктній ситуації.

Актуальність проблеми дослідження. Конфлікти – одне з найважливіших явищ сучасного соціального життя. Всім добре відомо, що життя людини в суспільстві складне і сповнене протиріч, які часто призводять до зіткнення інтересів як окремих людей, так великих і малих соціальних груп.

Конфлікт – невід'ємна частина людського життя. Більшість людей вважають, що конфлікт є негативним явищем, однак, він так само може слугувати поштовхом для розвитку особистості (подолання труднощів «загартовує» людину, служить джерелом особистісного зростання) [2; 19].

У кожної людини є свої погляди, думки, переконання, інтереси, і так як всі люди перебувають у постійній взаємодії між собою, то природньо, що в процесі спілкування можуть виникати суперечності в цих самих думках і судженнях, що може послужити основою для виникнення конфлікту.

Для ефективного вирішення виникаючих проблем кожній людині потрібно засвоїти необхідний рівень теоретичних знань та практичних навичок поведінки в конфліктних ситуаціях, а також мати знання про причини виникнення і способи вирішення конфліктів [14].

Постановка проблеми. Відомо, що у всіх конфліктів є психологічна складова, заснована на специфіці внутрішнього життя людини, а також його соціальних відносинах. Дослідження соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, показує, що конфлікт є однією з найважливіших соціальних проблем. Серед фахівців, що займаються вивченням конфлікту, немає єдиної точки зору з питання про те, що він собою являє. Це обумовлено рядом причин: складністю самого феномена конфлікту, а також неоднозначним розумінням того, чим обумовлено його виникнення [8; 10].

Соціологія і психологія описують конфлікти і поведінку людини в них, виходячи, в основному, з двох теоретичних позицій. Згідно першої, конфлікт – це окремий випадок соціальної ситуації, що має свої нормативні закони розвитку. У роботах цього напрямку розвивається уявлення К. Левіна про те, що поведінка визначається не звичайними середовищними факторами, а суб'єктивно відбитими і представленими у свідомості аффектно зарядженими переживаннями і відносинами. Другий напрямок досліджень конфліктної поведінки виходить з визнання специфіки особистості та індивідуальності людини в якості провідної причини конфліктів [13].

Очевидно, що ці два способи опису конфліктної поведінки не суперечать один одному, а є взаємодоповнюючими, оскільки допускають зміст загальних механізмів формування та розвитку конфліктів у вигляді ієрархічно організованої мотиваційно-потребнісної системи та набору психологічних захистів, які, з одного боку, формуються в результаті онтогенетичного соціального розвитку, а з іншого – визначають суб'єктивне ставлення людини до соціальної ситуації, що має для нього конфліктний сенс [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій роботі при описі психологічних підстав зовнішніх і внутрішніх конфліктів, що зустрічаються в житті кожної людини, ми будемо виходити з теоретичних уявлень, що беруть свій початок в роботах

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Сівко О.П., 2015

З. Фрейда, а також психологічної теорії діяльності О.М. Леонтьєва, культурно-історичної концепції психіки Л.С. Виготського [1; 5; 8]. А також у нашій роботі ми спираємося на досвід світової та вітчизняної конфліктології. Серед відомих робіт, що стосуються предмета нашого вивчення та покладених в основу даної роботи, можна виділити наступні: Буртовая О.В. «Конфликтология»; Майерс Д. «Социальная психология»; Воронин Г.Л. «Конфликты в школе»; Анцупов А.Я., Шипилов А.И. «Конфликтология»; Емельянов С. «Практикум по конфликтологии»; Долинська Л.В. «Психологія конфлікту»; Дружинин В.В., Конторов Д.С., Конторов М.Д. «Введение в теорию конфликта»; Гришина Н.В. «Психология конфликта»; Дмитриев А.В. «Конфликтология»; Козырев Г.И. «Введение в конфликтологию» та інші [1-8; 10; 13].

Самооцінка – це складне, багатогранне поняття. Вивченню самооцінки приділено велику увагу в роботах Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, І.С. Кона, М.І. Лісіної, А.І. Липкиної, В.В. Століна, Є.В. Шорохової, У. Джемса, Ч. Кулі, Дж. Міда, Е. Еріксона, К. Роджерса, О.Л. Зегулянова та інших авторів, проте в науковій літературі немає однозначного трактування цього поняття [9; 11; 18; 22].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попередніми дослідженнями доведено, що поведінка в конфліктній ситуації, вибір тієї чи іншої стратегії поведінки залежить від індивідуальних особливостей особистості: особливостей самооцінки, темпераменту, характеру, рівня тривожності і агресивності особистості та ін. [22]. У нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на характері зв'язку самооцінки особистості з вибором нею певної стратегії поведінки у конфлікті.

Метою нашої роботи є емпірично дослідити та презентувати результати власного дослідження характеру зв'язку самооцінки зі стратегією поведінки в конфліктній ситуації; встановити відмінності у використанні стратегій поведінки в конфлікті особистостей з різними рівнями самооцінки.

Гіпотезою нашого емпіричного дослідження є припущення, що рівень самооцінки обумовлює вибір стратегії поведінки в конфліктній ситуації, а саме високий рівень самооцінки має прямий кореляційний зв'язок з вибором стратегії поведінки в конфлікті, спрямованої на суперництво та має від'ємний зв'язок зі стратегією пристосування.

При проведенні емпіричного дослідження ми використали психодіагностичні засоби: методика «Діагностика поведінки особистості в конфлікті» К.Н. Томаса; методика «Дослідження самооцінки особистості» С.А. Будассі.

Вибірка дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь 62 досліджуваних у віці від 19 до 22 років (45% чоловіків, 55% жінок).

Виклад основного матеріалу дослідження. Процентне співвідношення рівнів самооцінки досліджуваних студентів представлено в таблиці 1.

За результатами діагностики самооцінки, було виявлено, що у осіб, які взяли участь у дослідженні переважає адекватна самооцінка – у 32 осіб (51,6%), та самооцінка, яка має тенденцію до завищеної – 26 осіб (41,9%). Неадекватно завищену самооцінку мають 3 особи (4,8%). Занижену самооцінку має лише 1 особа (1,6%). Отже, переважна кількість осіб 93,5% мають адекватну і самооцінку, яка має тенденцію до завищеної. Це свідчить про те, що наші досліджувані правильно співвідносять свої можливості й здібності, досить критично ставляться до себе, прагнуть реально дивитися на свої невдачі й успіхи, намагаються ставити перед собою досяжні цілі. Вони позитивно ставляться до інших людей та здатні до саморозкриття, установленню глибоких міжособистісних контактів.

Таблиця 1

Процентне співвідношення рівнів самооцінки у досліджуваних за методикою С.А. Будассі

Рівень самооцінки	Кількість студентів	%
Неадекватно завищена	3	4,8 %
Завищена	-	0%
Тенденція до завищеної	26	41,9%
Адекватна	32	51,6%.
Тенденція до заниженої	-	0%
Занижена	1	1,6%

Процентне співвідношення стратегій поведінки в конфлікті представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Процентне співвідношення стратегія поведінки в конфлікті за методикою Н.А. Томаса

Стилі поведінки в конфлікті	Кількість досліджуваних	Відсоткове співвідношення (%)
Суперництво	11	18,3%
Пристосування	12	20%
Компроміс	18	30%
Уникання	11	18,3%
Співпраця	8	13,3%

Отримані результати свідчать про те, що у досліджуваних переважає стратегія поведінки в конфлікті – компроміс – 18 осіб (30%), дещо менша кількість людей обирає стратегію поведінки в конфлікті – пристосування – 12 осіб (20%), однакова кількість досліджуваних обирає стратегії поведінки в конфлікті – суперництво – 11 осіб (18,3%) та уникання – 11 осіб (18,3%) і найменша кількість досліджуваних обирає стратегію поведінки в конфлікті співпрацю – 8 осіб (13,4%).

Те, що найменша кількість осіб обирає співпрацю як стратегію повіденки у конфліктних ситуаціях, на наш погляд, свідчить про те, що пересічні громадяни не мають достатніх навичок для конструктивної взаємодії у конфліктних ситуаціях та потребують додаткового навчання навичкам ефективного міжособистісного спілкування засобами інтерактивних соціально-психологічних технологій.

Порівняння співвідношення усереднених показників рівня прояву самооцінки та стратегій поведінки особистості в конфлікті представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Співвідношення рівня самооцінки та стратегій поведінки особистості в конфлікті

Стратегія поведінки в конфлікті (назва та Хср. в балах)	Показник самооцінки (Х ср. в балах)	Рівень самооцінки
Суперництво – 9,3	0,39	Тенденція до завищеної
Пристосування – 8,2	0,38	Тенденція до завищеної
Компроміс – 8,7	0,36	Адекватна
Уникання – 8,0	0,21	Адекватна
Співпраця – 9,0	0,27	Адекватна

Отримані результати свідчать про те, що при суперництві та пристосуванні в конфліктній ситуації рівень самооцінки досліджуваних має тенденцію до завищеної, а за умови вибору досліджуваними

стратегій поведінки у конфлікті співпраця, компроміс, уникання – самооцінка має адекватний рівень. Цікавим також виявився факт, що найвищий рівень конфліктності має місце у досліджуваних зі стратегією поведінки «суперництво», дещо нижчий рівень конфліктності мають досліджувані, які обирають стратегію поведінки «співпараця». Найнижчими виявилися показники конфліктності у досліджуваних зі стратегіями поведінки «уникання» і «пристосування». Найнижчий рівень самооцінки мають досліджувані, які обирають стратегію поведінки у конфлікті «уникання».

Для перевірки наявності статистично значущих зв'язків між стратегіями поведінки в конфлікті та самооцінкою, ми здійснили кореляційний аналіз за критерієм лінійної кореляції Пірсона (rxy). Отримані результати представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати кореляційного аналізу між показниками стратегій поведінки людини у конфлікті (за методикою К.Н.Томаса) і самооцінки (за методикою С.А Будассі)

Стратегія поведінки в конфлікті за методикою К.Н.Томаса	Рівень самооцінки за методикою С.А.Будассі	Коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона (r xy)
Суперництво – 9,3	0,39	0,28*
Пристосування – 8,2	0,38	-0,23*
Компроміс – 8,7	0,36	0,12
Уникання – 8,0	0,21	-0,13
Співпраця – 9,0	0,27	-0,105

*Примітка * – статистично значущі розбіжності на рівні p≤0,01*

Аналізуючи результати представлені в таблиці 4, можемо зазначити, що існує прямий кореляційний зв'язок (на рівні значущості 0,01) між показниками самооцінки, яка має тенденцію до завищеної та стратегією поведінки в конфлікті «суперництво». Тобто чим вищим є рівень самооцінки, тим більша схильність до суперництва у конфліктній ситуації. Це може бути зумовлено тим, що людина, яка має високий рівень самооцінки, схильна переоцінювати свої здібності в ситуаціях, які не дають для цього приводу, ігнорувати думку та погляди оточуючих. В результаті така людина нерідко стикається з протидіями зі сторони оточуючих, проявляє до них агресію, намагається довести свою правоту, не враховуючи погляди інших. Це і виявляється у суперницькій стратегії поведінки у конфліктній ситуації.

Також бачимо, що має місце від'ємний кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки, яка має тенденцію до завищеної та такою стратегією поведінки як «пристосування» (на рівні значущості 0,01). Це, напевно, говорить про те, що досліджувані, які мають завищений рівень самооцінки не використовують пристосувальну стратегію під час вирішення конфлікту, що вони не схильні уникати вирішення проблеми або підлаштовуватися під думки та бажання партнера, а прагнуть вирішувати всі розбіжності, які виникають на їх шляху.

Висновки з даного дослідження. Проведене емпіричне дослідження показало, що:

1) у переважної кількості осіб, які взяли участь у дослідженні, переважає адекватна самооцінка та самооцінка, яка має тенденцію до завищеної;

2) переважною стратегією поведінки в конфлікті досліджуваних – компроміс. Поступається компромісу, але теж має високі показники стратегія конфліктної поведінки – пристосування. На третьому місці за сумою балів знаходяться стратегії поведінки – суперництво та уникання. Найнижчі показники має стратегія конфліктної поведінки – співпраця;

3) співвідношення самооцінки та стратегій поведінки у конфлікті показало, що особи, які обирають стратегії поведінки – суперництво та пристосування мають самооцінку з тенденцією до завищеної, а особи, які обирають стратегії поведінки в конфлікті такі як – компроміс, уникнення та співпраця, мають адекватній рівень самооцінки.

4) статистична обробка результатів за коефіцієнтом лінійної кореляції Пірсона (rxy) показала, що стратегія поведінки особистості в конфліктній ситуації «суперництво» має прямий кореляційний зв'язок з самооцінкою з тенденцію до завищеної, а зі стратегією «пристосування» має місце від'ємний кореляційний зв'язок. Це, напевно, говорить про те, що людина при використанні стилю поведінки в конфлікті «суперництво» має найчастіше самооцінку, яка має тенденцію до завищеної та людина, яка має самооцінку з тенденцією до завищеної не буде обирати стратегією «пристосування» для вирішення конфліктної ситуації.

Таким чином, гіпотеза про те, що рівень самооцінки обумовлює вибір стилю поведінки в конфліктній ситуації, а саме високий рівень самооцінки має прямий кореляційний зв'язок з вибором стратегії поведінки в конфлікті, спрямованої на суперництво та має від'ємний зв'язок зі стратегією пристосування, підтвердилась. А також емпірично встановлені відмінності у використанні стратегій поведінки в конфлікті особистостей з різними рівнями самооцінки.

Отримані нами результати можуть бути використані у психокорекційній роботі, яка спрямована на зменшення гостроти виникаючих протиріч та оптимізацію умов особистісного розвитку молодої людини. Окреслене коло проблем зв'язку конфліктної поведінки та самооцінки може бути допоміжним у роботі психолога у проведенні психологічних консультацій.

Отже, бачимо, що проблеми самооцінки і стратегій поведінки особистості у конфлікті залишаються актуальною проблемою у нашому мінливому світі, і кожну з цих проблем ми можемо розглядати як **перспективу подальших наукових досліджень** у майбутньому.

Список літератури:

1. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2008. – 551 с.
2. Буртовая Е. В. Конфликтология. Учебное пособие / Е. В. Буртовая. – М., 2002. – 123 с.
3. Воронин Г. Л. Конфликты в школе / Г. Л. Воронин / Социологические исследования. – 1994. – № 3. – 94-95 с.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб.: Питер, 2008. – 544 с.
5. Дмитриев А. В. Конфликтология / А. В. Дмитриев. – М.: Гардарика, 2000. – 320 с.
6. Долинська Л. В. Психологія конфлікту /Л. В. Долинська. – К.: «Каравела», 2010.– 134 с.
7. Дружинин В. В., Конторов Д. С., Конторов М. Д. Введение в теорию конфликта / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов, М. Д. Конторов. – М.: Радио и связь, 1989. – 288 с.
8. Емельянов С. Практикум по конфликтологии / С. Емельянов 3-е изд. – СПб.: ПИТЕР, 2009. – 384 с.

9. Зелуганова Е. А. Соотношение самооценки и уровня притязаний и его влияние на личностные особенности / Е. А. Зелуганова. – М., 1995. – 89 с.
10. Козырев Г. И. Введение в конфликтологию: Учеб. пособие для студ. высш. Учеб. Заведений / Г. И. Козырев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 176 с.
11. Крейг Г. Психология развития / Г. Крейг. – СПб.: Питер, 2000. – 428 с.
12. Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М.: ТЦ Сфера, при участии Юрайт, 2003. – 257 с.
13. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер, 1999. – 629 с.
14. Марьяненко Д. А. Черты личности и особенности актуальной самооценки. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. психол. наук / Д. А. Марьяненко. – Краснодар, 2007. – 45 с.
15. Общая психология / Под ред. Петровского А. В. – М.: Просвещение, 1986. – 67 с.
16. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М.: Просвещение, 1986. – 172 с.
17. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.
18. Райгородский Д. Я. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия / Под ред. Райгородского Д. Я. – Самара: БАХРАХ., 2003. – 56 с.
19. Сельченок К. В. Прикладная конфликтология. Хрестоматия // Сост. К. В. Сельченок. – М.: АСТ, 2007. – 624 с.
20. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: МГУ, 1983. – 286 с.

Сивко О.П.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ХАРАКТЕР СВЯЗИ САМООЦЕНКИ СО СТРАТЕГИЯМИ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В КОНФЛИКТЕ

Аннотация
Представлены результаты исследования характера связи самооценки с стратегиями поведения личности в конфликте. Методы: «Исследование самооценки личности» С.А. Будасси, «Диагностика поведения личности в конфликте» К.Н. Томаса; статистические методы: обработка результатов с помощью коэффициента линейной корреляции Пирсона (rxy). Установлено, что человек при использовании стратегии поведения в конфликте «соперничество», имеет чаще всего самооценку с тенденцией к завышенной, а человек, который имеет самооценку с тенденциями к завышенной использовать стратегию поведения «приспособление» в конфликтной ситуации не будет.
Ключевые слова: конфликт, самооценка, стратегии поведения в конфликтной ситуации.

Sivko O.P.
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

NATURE OF THE RELATIONSHIP OF SELF-ESTEEM WITH THE STRATEGY OF INDIVIDUAL BEHAV-IOUR IN CONFLICTS

Summary
The results of research on the nature of the relationship of self-esteem with the strategy of individual behaviour in conflicts are represented. Methods: «Investigation of self-esteem» by S.A. Budassi, «Diagnosis of a person's behaviour in conflict» K.N. Thomas; statistical methods: processing results using (rxy). It is established that the person using behavioural strategies in conflict «rivalry» often has self-esteem, which tends to be overestimated, but the person who has self-esteem with the trend overestimation will not use behavioural strategy «adaptation» in a conflict situation.
Keywords: conflict, self-esteem, behavioural strategies in conflict situations.

УДК 316.6

НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ З ВІДХИЛЕННЯМИ В РОЗВИТКУ ЯК НЕНОРМАТИВНА КРИЗА СІМ'Ї

Федоришин Г.М.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті висвітлено соціально-психологічні ознаки сімей, які виховують дітей з відхиленням у розвитку. Проаналізовано типи ставлення батьків до хворої дитини, моделі виховання. Виділено поширені форми захисної поведінки батьків. Розглянуто стратегії подолання кризової ситуації. Визначено особистісні, сімейні та соціально-орієнтовані ресурси подолання ненормативної кризи.
Ключові слова: особистість, сім'я, криза, ненормативна криза, стрес, виховання, ресурс.

Постановка проблеми. Народження хворої дитини зумовлює величезне напруження у сімейних стосунках і прирівнюється до стресу екстремального рівня. У науковій літературі не зафіксовано випадків, у яких сім'я, яка має дитину з відхиленням у розвитку, не переживала б кризи. Проте дослідники зазначають, що сам процес переживання кризи такого характеру та її подолання різні й залежать від особливих сімейних та особистісних ресурсів.

Виховання здорової дитини у сучасному цифровому світі – доволі непроста справа, а виховання дитини з особливостями у розвитку ще складніший і відповідальніший (перед самою дитиною й перед суспільством) процес. Якщо діти, які потребують особливої уваги, позбавлені правильного виховання, то їхні недоліки поглиблюються, а вони самі часто стають важким тягарем для сім'ї й суспільства. До питання виховання дитини з відхиленнями у розвитку зверталося чимало вчених: Л. Виготський, Д. Ісаєв, А. Лурія, К. Лебединський, В. Лубовський, Г. Сухарєва, С. Рубінштейн та ін. Останні роки ця тематика викликала особливу зацікавленість у колі вітчизняних науковців, зокрема у І. Белінської, А. Колупаєвої, М. Кулеши-Любінець, О. Лютак, О. Мастюкова, А. Москвіна, Л. Савчук, Л. Шипіциної та ін.

Сім'я дитини з розладами у розвитку, як окрема категорія сімей, що потребує комплексної медичної, соціальної, соціально-психологічної й педагогічної підтримки, досліджена украй мало, що зумовлює значні труднощі для надання їй фахової комплексної допомоги. Тому **завданням даного наукового повідомлення є**: виокремлення соціально-психологічних характеристик сімей, які переживають кризу народження дитини з відхиленнями у розвитку, визначення стратегій та ресурсів подолання батьками ненормативної кризи.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміти й відчути внутрішній стан людей, які переживають кризу, допоможе звернення до етимології самого поняття. Дж. Каплан згадував про кризу як про тимчасовий період, що надає можливості для особистісного зростання й водночас становить небезпеку підвищеної вразливості для психічного здоров'я. Найважливішим фактором, що зумовлює кризу, є невідповідність складності та важливості проблеми й ресурсів, наявних для її вирішення [2].

Гордон Уіллард Олпорт описує кризу як ситуацію емоційного та розумового стресу, що потребує значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Найчастіше подібний перегляд уявлень спричиняє зміни в структурі особистості. Ці зміни можуть бути як позитивні, так і негативні. Особистість, яка знаходиться в умовах кризи, не може залишатися колишньою. Іншими словами, їй не вдається осмислити свій актуальний психотравмуючий досвід, оперуючи знайомими, шаблонними категоріями, або використовувати прості звичні моделі пристосування [3]. Л. Пергаменщик уважає, що не завжди становить небезпеку сама криза, а скоріше те, що людина втрачає шанс конструктивного її вирішення.

Вивчаючи особливості переживання людьми горя, пов'язаного із втратою близьких людей, Дж. Каплан описав чотири стадії кризи [2]. Оскільки народження дитини з відхиленнями в розвитку відноситься до надсильних стресорів, протікання цих стадій можемо спостерігати і в такій категорії сімей. Отже, на першій стадії відбувається первинне зростання напруги, що стимулює звичні способи вирішення проблем. На наступному етапі напруга зростає, з'являються почуття безпорадності й неефективності у випадку, коли старі засоби вирішення проблеми виявляються нерезультативними. Далі спостерігається ще більше зростання напруги, що вимагає мобілізації зовнішніх і внутрішніх ресурсів людини. І на кінцевому етапі спостерігаємо значне зростання рівня тривоги, появу депресії, відчуття безпорадності й безнадійності, дезорганізацію особистості – у випадку, якщо всі дії, здійснені на попередніх стадіях, виявляються марними. Криза може закінчитися на будь-якій стадії, якщо небезпека зникає або виникає рішення. Якщо сім'ї не вдається пристосуватись або впоратись із тяжкістю стресора, то результатом стає пряме усунення проблеми – відмова від дитини чи непряме – емоційне відкидання, жорстоке поводження з дитиною.

Сім'ї, які мають дітей з відхиленнями в розвитку, є психологічно незахищеними й відчувають свою відмінність від інших. У цьому випадку ми можемо говорити, що така сім'я – носій певної стигми (від лат. Stigma – пляма). Головною причиною, що стигматизує сім'ю, є особливий нетиповий, що відхиляється від норми, розвиток дитини. Це ще один стресогенний чинник, який послаблює адаптивні ресурси сім'ї й може негативно позначитися на вихованні й розвитку дитини.

Народження дитини з порушенням розвитку змінює життєві перспек-тиви сім'ї, викликає труднощі, пов'язані як з різкою зміною способу життя, так і з необхідністю вирішення безлічі специфічних проблем. Уже сама ситуація народження хворої дитини є кризовою й викликає одночасно стрес, фрустрацію, конфлікти. Крім внутрішньосімейних труднощів, народження дитини з аномаліями в розвитку спричиняє проблеми у взаємозв'язку сім'ї із соціальним оточенням, які в крайньому випадку можуть призвести до соціальної ізоляції сім'ї. Як наслідок, можливе зниження в жінки-матері рівня соціальної та психологічної компетентності й невміння правильно поводитися в напружених складних ситуаціях. З часом поріг чутливості знижується і все більше ситуа-

© Федоришин Г.М., 2015

цій потрапляє під категорію «складних», викликаючи помилкові поведінкові реакції.

Характерними ознаками сімей, які виховують дітей з відхиленням у розвитку, є [4]:

1) батьки відчувають нервово-психічне й фізичне навантаження, утому, напругу, тривогу й невпевненість у майбутньому дитини (порушення тимчасової перспективи);

2) особистісні прояви й поведінка дитини не відповідають очікуванням батьків і, як наслідок, викликають у них роздратування, гіркоту, невдоволення;

3) подружні взаємини погіршуються й деформуються. Такі сім'ї частіше розпадаються;

4) соціальний статус сім'ї знижується: проблеми виникають не лише у внутрісімейних взаєминах, а й у найближчому оточенні; батьки намагаються приховати факт порушення психічного розвитку в дитини та спостереження її у психіатра чи в інших медичних фахівців від друзів і знайомих – відповідно, коло позасімейного функціонування звужується;

5) поява «особливого психологічного конфлікту» [5] як результату зіткнення з громадською думкою, яка не завжди адекватно оцінює зусилля батьків щодо виховання та лікування дитини;

6) поява почуття безнадійності, зниження самооцінки в батьків. У цих сім'ях чоловіки схильні звинувачувати дружину в народженні хворої дитини навіть у тих випадках, коли достовірно знають, що причина в них (О. Мастюкова, А. Москвіна);

7) можливе формування рентних установок, за яких батьки не тільки не зацікавлені в перегляді діагнозу, але й вимагають підвищення со-ціального статусу дитини, сім'ї, очікуючи від суспільства тільки матеріальної підтримки.

Усі пераховані ознаки є деструктивними й можуть перешкоджати адаптації як самої дитини, так і її батьків. У сім'ях, де крім дитини з аномаліями у розвитку є й інші діти, у батьків виникають особливі труднощі. Їм доводиться використовувати різні методи виховання й поведінки стосовно здорових і хворих дітей. Ставлення звичайної дитини до свого брата чи сестри, що має порушення, великою мірою залежить від установок батьків. Якщо їхня поведінка розумна і зрозуміла, то саме в здорових дітях вони знайдуть старанних помічників. А неусвідомлені й невирішені конфлікти із приводу хворої дитини можуть вплинути на інших дітей негативно. Найчастіше до хворого брата чи сестри діти ставляться не агресивно, а скоріше відсторонено. Іноді їхня поведінка регресує, у них бувають емоційні зриви, виникають невротичні стани.

На жаль, не завжди батькам вдається гармонійно впоратися із кризовою ситуацією, що призводить до неадекватних виборів стратегії виховання дитини. Зазвичай зустрічають такі моделі виховання дитини з відхиленнями в розвитку:

1. Батьки не приділяють належної уваги дитині, що призводить до ще більшого відставання в розвитку, виникнення неадекватних реакцій у дитини.

2. Надмірна опіка батьків. Дитину жаліють, пестять, оберігають від труднощів, прагнуть усе виконати за неї. Це робить її безпорадною і також призводить до ще більшого відставання в розвитку.

А. Смирнова у роботі, присвяченій вихованню проблемних дітей, виділяє такі форми батьківського ставлення [4]:

1. Батьки глибоко, навіть трагічно, переживають неповноцінність дитини, жаліють її, оточують надмірною увагою, опікають, звільняють від посильних обов'язків. Надмірна опіка позбавляє дитину самостійності, можливості належним чином пристосуватися до складних життєвих умов.

2. Не бажаючи примиритися з неповноцінністю дитини, батьки перебільшують її можливості, не помічають недоліків, привчають і дитину до цього. І якщо дошкільнята не завжди усвідомлюють труднощі, викликані захворюванням, то вже в молодшому шкільному віці діти зустрічаються з проблемами. У школі часто виявляється їх неспроможність у певних сферах, через свої дисфункції вони періодично переживають незадоволення, образу та ін. У дітей старшого віку нерідко виникає депривація, розвиваються страхи, депресія, дисфорія.

3. Батьки соромляться неповноцінності своєї дитини, ховають від людей, не відвідують громадських місць, позбавляють її життєвих вражень. Дитина розвивається повільно, зростає сором'язливою, боязкою.

4. Дитина з особливими потребами займає в сім'ї положення «пасинка», її ображають, сміються над нею, підкреслюють її неповноцінність. У дитини часто пригнічений стан, вона вразлива, дратівлива, уперта.

5. Батьки не звертають уваги на дитину, намагаючись усе виховання перекласти на школу.

Батьки, для яких думка найближчого оточення та збереження суспільного престижу домінують над іншими цінностями, дбають більше про зовнішній вигляд дитини або приховують її від людей, в окремих випадках віддають на виховання в державні установи або йдуть із сім'ї, у якій росте дитина-інвалід.

Відзначимо ще один різновид батьківського ставлення – це виховання в культі хвороби. За таких умов життя сім'ї цілком присвячується хворій дитині. Батьки, зробивши собі кумира з дитини, доволі переконливо починають доводити, що живуть заради дітей. Нав'язування згаданої ролі можна спостерігати й тоді, коли довготривала хвороба відступає й дитина видужує. Однак хтось у сім'ї продовжує сприймати її як хворобливу, слабку. Дорослому не хочеться змінювати вже сформований стереотип стосунків з дитиною. Легше спілкуватися із нею як з хворою, аніж шукати нові форми повноцінного спілкування. За таких умов дитина виростає змарнілою, примхливою, іпохондрично налаштованою.

У разі прихованого емоційного відкидання батьки розуміють своє негативне ставлення до дитини й намагаються компенсувати його підкресленою турботою. Відсутність тісного емоційного контакту з дитиною іноді супроводжується підвищеними вимогами батьків до педагогічного й медичного персоналу. Нерідко емоційне відкидання проявляється в тому, що батьки соромляться дитини. Деякі сприймають відхилення в розвитку дитини як свідчення власної неповноцінності. Невпевненість у собі, у своїх батьківських можливостях згубно позначається на спілкуванні з дитиною.

Відомий американський педіатр Б. Спок виділяє такі види ставлення батьків до дитини з відхиленням у розвитку [2].

1. Батьки соромляться дивацтв своєї дитини, зайво оберігають її. Дитина не відчуває себе в безпеці, вона замкнута, не задоволена собою.

2. Батьки помилково вважають себе винуватими в стані дитини, напо-лягають на проведенні нерозумних методів «лікування», які тільки засмучують дитину, але не приносять їй ніякої користі.

3. Батьки поступово доходять висновку про безнадійність стану дитини, відмовляють у прояві до неї будь-яких знаків уваги, любові.

4. Батьки не помічають проблем у розвитку дитини й доводять собі та всьому світу, що вона ані-

трохи не гірша за інших. Такі батьки постійно спонукають дитину, висувають до неї завищені вимоги. Постійний тиск робить дитину впертою й дратівливою, а часті ситуації, у яких вона відчуває себе некомпетентною, позбавляють її впевненості в собі.

5. Батьки сприймають дитину природно, дозволяють бувати їй скрізь, не звертаючи уваги на погляди й зауваження. Дитина почуває себе впевнено, щасливою, сприймає себе такою, як усі.

Б. Спок підкреслює, що дитина буде щасливішою, якщо її не жалітимуть, ставитимуться до неї природно, тоді сім'я почне говорити не про неї, а з нею.

Акцентуючи увагу на спокої, терплячості, справедливості й послідовності батьків у спілкуванні з дітьми з особливими потребами, А. Смирнова наголошує на необхідності особливого, індивідуального підходу до дитини, урахуванні її особливостей.

Майже всі перераховані види ставлення батьків до дітей із відхиленнями в розвитку загалом є проявом порушення стилів виховання, виділених психологами стосовно «батьки – нормальна дитина»: гіперопіка, гіпоопіка, емоційне відкидання, гіперсоціалізація, за винятком того, що на взаємини батьків і дітей цієї категорії накладається відбиток специфічності конкретної дитини. Як показав аналіз літератури, ця специфіка полягає в тому, що неправильний стиль виховання може посилити існуючу проблему розвитку дітей. Таким чином, батьки, часто через велику любов до дітей, що не підкріплюється знанням основних закономірностей їхнього психічного розвитку, допускають грубі помилки у вихованні, травмуючи дітей, деформуючи їхню психіку. Батьки несвідомо використовують такі моделі виховання, які закладають фундамент невротизації дітей.

Слід підкреслити, що вікові особливості дітей створюють небезпеку закріплення наслідків неправильного виховання. З іншого боку, через ті самі особливості, діти краще піддаються виховному впливу, більш сензитивні в плані розвитку, якщо визначальні впливи адекватні можливостям та особливостям дитини. Це визначає необхідність і високу ефективність ранньої діагностики, профілактики й корекції порушень сімейного виховання.

Відомо, що у важких життєвих ситуаціях суб'єкти для зменшення впливу різних стресорів можуть використовувати як свідомі, так і несвідомі механізми (захисна поведінка) подолання кризи. Найбільш поширені форми захисної поведінки в батьків:

1. *Раціоналізація.* У такому випадку батьки не до кінця усвідомлюють і приймають тяжкість порушення. Під час бесіди батьки доводять «нормальність» своєї дитини, звертають увагу не на розлад, а на здібності дитини.

2. *Ідентифікація* – перенесення на дитину власного досвіду.

3. *Опір* – протидія батьків утручанню ззовні («зараз нам допомога вже не потрібна, ми самі можемо з усім впоратися»).

4. *Фантазування.* У цьому випадку батько (матір) не перестають плекати надію на те, що порушення дитини зникне зовсім. У плануванні майбутнього життя дитини мати створює ситуації, які неможливо реалізувати з урахуванням складності патології дитини.

Будь-яка криза припускає два виходи: або людина може відновити перерване нею життя, відродити його, або життя перероджується й людина перероджується, стає зовсім іншою, і в цьому іншому житті вона ставить перед собою нові цілі й шукає нові способи їх досягнення. У такому випадку криза виводить людину на новий рівень особистісного розвитку.

Нижче подано стратегії подолання кризової події чи ситуації [6]. Це:

1. «Активна поведінка» і «пошук соціальної підтримки». Ці стратегії по-в'язані з бажанням та намірами батьків допомогти дитині розвиватись і краще адаптуватись. Активна поведінка передбачає включення батьків у корекційно-розвивальний процес («займаємося з дитиною вдома», «відвідуємо заняття дефектолога») і звернення до фахівців, які володіють досвідом вирішення вищезазначених проблем. У батьків, які використовують таку стратегію, спостерігається активна соціальна позиція: вони користуються соціальними пільгами щодо інвалідності дитини; вимогливі в отриманні професійних консультацій.

2. «Обмірковування ситуації». Стратегія включає в себе ретельне обмірковування проблеми й прийняття певного рішення, більше притаманна чоловікам.

3. «Оптимізм, віра в краще». Припущення про присутність у поведінці батьків такої стратегії засноване на частому вживанні батьками фрази: «Ми сподіваємося, що у нас все буде добре».

4. «Позитивне фокусування». Суть стратегії в тому, що батьки, перш за все, раді самому факту народження дитини, її присутності в їхньому житті. Ця стратегія найбільш яскраво проявляється у випадку втрати близьких людей.

5. «Соціальне порівняння вниз». У такому випадку батьки порівнюють порушення в дитини з аналогічними порушеннями, які мають більший патологічний характер.

6. «Самоконтроль і терпіння». Батьки «вмовляють» себе пережити важке випробування, тому що всі ті сили, які вони зараз докладають, допоможуть дитині й дадуть певний результат. У батьківській свідомості панує установка, що «це випробування ми повинні витримати з гідністю». Багато батьків констатує посилення толерантності. Хронічні переживання, викликані постійним стресором (хвороба дитини), сприяють свого роду «психічному загартовуванню» батьків.

7. «Соціальне відволікання». Ця стратегія поведінки характерна для чоловіків. Вони також, як і матері, бажають допомогти своїй дитині, але свою роль убачають у пошуку фахівців-професіоналів, які б відповідали за корекційний процес у розвитку дитини.

У подоланні кризових ситуацій вагомим є звернення сім'ї до ресурсів. Ресурси – це те, що допомагає людині впоратися зі стресовою ситуацією. Значущими для сім'ї є особистісні, сімейні ресурси, а також зовнішні, соціально-орієнтовані ресурси [7]. Особистісні ресурси: батьківські почуття до дитини («моя дитина – моя найголовніша радість»); якість «hardy» (прагнення і здатність «вистояти», подолати); фізичне здоров'я батьків, уміння відпочивати й відновлюватися, здоровий спосіб життя, самоосвіта і самозростання. Сімейні ресурси: міцні подружні стосунки, розуміння й участь іншої дитини в сім'ї, допомога і підтримка родичів, згуртованість всіх членів сім'ї, шанобливе ставлення один до одного, наявність спільних цілей і єдиної системи цінностей, бажання максимально проявити й реалізувати власні можливості, допомогти в цьому своїм близьким. Соціально-орієнтовані ресурси: матеріальний достаток, підтримка друзів, адекватне ставлення оточуючих до дитини, спеціалізована педагогічна допомога дитині, допомога через спілкування з іншими батьками.

Висновки. Хвору дитину завжди сприймають як людину, якій довелося з раннього дитинства зустрі-

тися з важкими труднощами і яка потребує особливої підтримки й допомоги. Саме сім'я повинна стати розвиваючим середовищем для такої дитини. Здоровий психологічний клімат слугуватиме гарантією її гармонійного розвитку й дозволить повніше розкрити потенційні можливості. Багато в чому це залежатиме від прийняття батьками інформації про захворювання дитини, вибору стилю й тактики її виховання, адекватного сприйняття захворювання на всіх етапах розвитку дитини й збереження гармонійних стосунків між усіма членами сім'ї. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у створенні моделі комплексної психологічної допомоги сім'ям, в яких виховуються діти з відхиленнями у розвитку.

Список літератури:

1. Спок Б. Ребенок и уход за ним / Б. Спок. – К.: Наукова думка, 1991. – 448 с.
2. Каплан Г. И. Клиническая психиатрия: в 2 т. [Электронный ресурс] / Г. И. Каплан, Б. Дж. Сэдок. – Режим доступа: http://book.tr200.net/v.php?id=58495
3. Олифирович Н. И. Психология семейных кризисов / Олифирович Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велета Т. Ф. – С. Пб.: Речь, 2007. – 360 с.
4. Шипицина Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта / Шипицина Л. М. – С. Пб.: Речь, 2005. – 477 с.
5. Шефер Ч. Игровая семейная психотерапия / Ч. Шефер, Л. Кери. – С. Пб.: Питер, 2001. – 384 с.
6. Крюкова Т. Л. Психология семьи: жизненные трудности и совладение с ними / Крюкова Т. Л., Сапоровская М. В., Куфтяк Е. В. – С. Пб.: Речь, 2005. – 240 с.
7. Федоришин Г.М. Психологічні проблеми сімейного виховання: навчальний посібник / Г. М. Федоришин. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2013. – 224 с.

Федоришин Г.Н.
Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника

РОЖДЕНИЕ РЕБЕНКА С ОТКЛОНЕНИЯМИ В РАЗВИТИИ КАК НЕНОРМАТИВНЫЙ КРИЗИС СЕМИ

Аннотация
В статье рассматриваются социально-психологические характеристики семей, воспитывающих детей с отклонением в развитии. Проанализированы типы отношения родителей к больному ребенку и соответствующие им модели воспитания. Выделены распространенные формы защитного поведения родителей. Рассмотрены стратегии преодоления кризисной ситуации. Определены личностные, семейные и социально-ориентированные ресурсы преодоления ненормативного кризиса.
Ключевые слова: личность, семья, кризис, ненормативная кризис, стресс, воспитание, ресурс.

Fedoryshyn H.M.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE BIRTH OF A CHILD WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES AS INAPPROPRIATE FAMILY CRISIS

Summary
The article shows the social and psychological characteristics of families with children which have developmental disabilities. It analyzes the types of parents' relation to diseased child, behaviour model. Common forms of parents' protection behaviour are highlighted. Strategies of overcoming the crisis are revealed. Personal, family, and socially oriented resources for overcoming the inappropriate crisis are determined.
Keywords: personality, family, crisis, inappropriate crisis, stress, education, resource.

УДК 159.922.73:37.013 (045)

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ДИСЦИПЛІН

Федорченко С.В.
Інститут заочного та дистанційного навчання
Національного авіаційного університету

У статті розкривається зміст понять «духовність» і «мораль», виділяються компоненти духовно-морального виховання та їх подальший розвиток у шкільних закладах, виявляються типові особливості розуміння дітьми молодшого шкільного віку змісту моральних вчинків, а також пов'язаних з ними релігійних уявлень, під впливом наочної поведінки оточуючих.
Ключові слова: духовність, моральність, особистість, молодший школяр, сім'я, школа.

Постановка проблеми. Найцінніше творіння світу – це ЛЮДИНА. Вона створена ТВОРЦЕМ за своїм «подобієм», тобто має три складові: душу, духовність і тіло. За твердженням науковців з моральної психології, душа керує тілом і направляє його у всіх життєвих ситуаціях. Тіло без душі стає нерухомим і руйнується. Дух керує душею і складає з нею одне ціле. Тобто в людині все повинно бути гармонійним: і душа, і духовність, і тіло. Для гармонійного становлення особистості, вона повинна формувати в собі здорові моральні, духовні, громадянські, розумові, творчі, фізичні, емоційні, естетичні та ін. якості. Розвиток особистості триває все життя: коли вона пізнає світ і себе, як його частину; коли вступає в різноманітні відносини з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби; під час розпізнавання питань добра і зла та її здатністю до творчості, сприйняття культури і т. ін.

На жаль, в наш час державно-економічної кризи, коли матеріальні потреби передують духовно-моральним, в час новітніх інформаційних технологій, завдяки яким майже знищуються міжособистісні стосунки, а останні досягнення в науках знищують навколишнє середовище; коли відсутня повага до старшого покоління, бажання навчатися і бути освіченими; коли попередній досвід поколінь «не чує» сучасна молодь, дуже важливим постає питання духовно-морального стану (гідності) особистості та її виховання. Сьогодні таким духовно-моральним цінностям, як: благочестя, совість, краса, гідність, обов'язок, співчуття, честь, повага, добро, віра, любов, шанування, навчання, дружба протистоять: цинізм, суттєве погіршення моральних взаємин між людьми, брутальність, бездуховність, жорстокість, агресивність, невміння зрозуміти одне одного, відсутність поваги та справедливості. Автором буде розглядатися духовно-моральне виховання дітей молодшого шкільного віку, оскільки цей вік є **сенситивним** періодом для становлення моральної свідомості та самосвідомості індивіда, період коли «серця відкриті для чеснот». Основи моральної спрямованості в цьому віці визначають подальше життя людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі духовно-морального виховання приділяли чимало уваги педагоги минулого А. Дистервега, Я. Коменського, Г. Песталоці, В. Сухомлинського. Вони виділили головні фактори, які впливають на духовне виховання учнів – це праця, сім'я, школа, вчитель.

Ідея взаємодії сімейного та суспільного виховання розвивалася в роботах В. Сухомлинського. Він підкреслював, що завдання виховання можуть бути успішно вирішені в тому випадку, якщо між вчителями та батьками встановляться відносини довіри і співробітництва.

На формування уявлень про духовно-моральну сферу особистості, спривили великий вплив гуманістичні ідеї західних психологів А. Маслоу, Дж. Гілфорда, К. Роджерса, ЕФ. Фромма та ін. і вітчизняних психологів, серед них А. Рахімов, В.І. Слободчиков, В.П. Зінченко, Є.І. Ісаєв, Л.М. Аболін, Р.Г. Гурова та ін.

Безпосередньому моральному вихованню молодших школярів присвятили свої праці такі педагоги, як Л.М. Матвєєва, Л.А. Регуш, Н.В. Архангельський та ін. Вони вважають, що моральне виховання сприяє успіху і в навчанні, і в загалі у подальшому житті.

На сьогодні названа проблема розглядається філософами (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Каган, С. Кримський), соціологами (Б. Нагорний, О. Семашко), педагогами (О. Бабченко, І. Бужина, О. Олексюк, С. Тищенко), психологами (І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, І. Зелінченко, З. Карпенко, О Киричук, О. Колісник, М.Савчин, Т. Саннікова).

Представники кожної з цих наук мають особистий погляд на сутність духовності, що вказує на універсальність даного феномену. Психологи ж досліджують насамперед феноменологію духовності в її зовнішніх проявах і закономірностях становлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виявленням аспектів впливу на духовно-моральне виховання школярів займається чисельна аудиторія дослідників. Але, безпосередня робота з цього питання проводиться дуже рідко, є лише поодинокі випадки введення педагогами-новаторами факультативних занять і класних годин, що безумовно є недостатнім для виходу українського суспільства із духовно-моральної кризи. Не враховуються реальні умови життя постіндустріального суспільства і пов'язані з ними зміни у взаємодії сім'ї і школи.

Проблема духовно-морального виховання дітей є однією з ключових проблем, які стоять перед кожним з батьків, суспільством і державою в цілому. Наукове дослідження цієї проблеми потребує виділення духовно-морального виховання в особливу виховну область, що володіє своїми методологічними принципами, структурою, цілями і способами реалізації.

Мета дослідження полягає у розкритті поняття духовно-морального виховання, виділення компонентів духовно-морального виховання та їх подальший розвиток у шкільних закладах, виявленні типових особливостей розуміння дітьми молодшого шкільного віку змісту моральних вчинків, а також пов'язаних з ними релігійних уявлень, під впливом наочної поведінки оточуючих.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовно-моральне виховання особистості високо цінується

© Федорченко С.В., 2015

валося у всі часи, а в сучасних умовах – набуває особливого значення. В даний час відбувалася моральна деградація суспільства: набувають популярності одностатеві і цивільні шлюби, підростаюче покоління можна звинуватити у бездуховності, безвір'ї, агресивності. Ці риси, на жаль, дедалі проявляються у поведінці не тільки дорослих, юнаків, а й підлітків і навіть дітей.

Причин тому достатньо багато і одна з них – абсолютна відмова від ідеології минулого суспільства, ліквідація інституту виховання. Це призвело до розпаду «зв'язку часів», почуття співучасті до історії своєї країни. Засоби масової інформації, що тиражуються на всю країну, ведуть пропаганду, що руйнує духовність, становляться причиною зниження критеріїв моральності і навіть загрожують психологічному здоров'ю людини. Однією з причин такого падіння суспільства є незнання або недостатнє знання більшістю працівників освіти основних положень наукового християнського світогляду. І як наслідок, їх вихованці позбавлені можливості світоглядного вибору.

Поняття «духовність» і «моральність» не є тотожними. Не існує однозначного визначення цих понять. Спробую розкрити суть кожного з них через різних дослідників.

У філософському словнику зазначено, що мораль – це зміна форми суспільної свідомості, своєрідна система «неписаних законів», що складається із сукупності суспільних цінностей та норм, які дозволяють розрізняти добро і зло, виражає ідеали людського життя, бачення минулого, сьогодення та майбутньої історії. Мораль є тією сферою етики, яка виступає як суспільно важлива структура цінностей, пріоритетів, правил поведінки, які визначені людиною [1, с. 573].

Так, С. Ожегов визначає духовність як властність душі, що полягає у превалюванні духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними.

Т. Тюріна зазначає, що «Моральність передбачає орієнтацію людини, в першу чергу, на суспільно-історичні норми та цінності, на конкретні оцінки інших, спільноти. Важливе завдання морального виховання – навчити жити людину серед людей, притримуючись певних норм і правил, що прийняті у даному суспільстві, тобто адаптувати її до соціуму. Духовність – це здатність людини бути вільною, незалежною, самостійною [3].

Т. Саннікова розглядає духовність як складний багатоструктурний феномен, який характеризує внутрішній світ індивіда та виявляє себе через моральність, збереження чистого сумління, відповідальність, служіння людям через добродіяння у стосунках.

М. Боришевський зазначає, що духовність – це багатовимірна система, складовими якої є утворення в структурі свідомості та самосвідомості особистості де віддзеркалюються її найактуальніші морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до оточуючої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Одиницею виміру духовності вчений вважає цінності орієнтації. До системи цінностей, в контексті яких функціонує духовність, входять моральні, естетичні, інтелектуальні, екологічні, світоглядні валеологічні, громадянські та ін. цінності.

Б. Братусь, що духовність додає сенс життю людини; адже в ній індивід черпає відповіді на екзистенціальні проблеми, котрі хвилюють його: про сенс життя, про критерії добра і зла, істини і обману.

І. Хлопонін, Н. Хлопоніна, А Тимохіна наголошують на тому, що «втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Тривала криза духовності в окремої особистості може призвести до її деградації, втрати людського обличчя».

На думку Рижова В.В., духовність – це здатність відрізняти та обирати істинні цінності і дотримуватися їх [2, с. 9]. Духовність – це те, що надає сенс життю окремої людини і людству, у чому людина знаходить відповіді на питання: «Навіщо я живу? Яке моє призначення? Що є добро і зло? Що є істина і омана?»

Духовно-моральне виховання дитини включає в себе формування і розвиток таких компонентів як:
- загальнолюдські цінності;
- національні цінності;
- громадські цінності;
- сімейні цінності.

Першим осередком формування особистості дитини є сім'я. Значний вплив на формування духовності у сім'ї мають батьківські настанови, бесіди, особистий приклад, сімейні звичаї.

На жаль, переважна більшість сучасних батьків не спроможна повною мірою дбати про духовний розвиток своїх нащадків. Більшість дорослих у першу чергу націлюються на задоволення матеріальних потреб дитини, не надаючи належної уваги формуванню вищих, морально-духовних її інтересів. В наслідок чого позитивний потенціал сімейного виховання істотно знижується.

Ще одним важливим осередком, який відіграє не менш важливу роль у процесі духовно-морального вихованні особистості, виступає школа, що здійснює цілеспрямований навчально-виховний процес згідно із затвердженою на офіційному рівні програмами. «Школа – це майстерня, де формується думка підростаючого покоління, треба міцно тримати її в руках, якщо не хочеш випустити з рук майбутнє» (А. Барбюс).

Період початкової освіти є найбільш сприятливим для формування важливих інтелектуально-емоційних психологічних функцій особистості, індивідуального стиля діяльності і пов'язаний із інтенсивним розвитком у молодших школярів духовних загальнолюдських цінностей, формуванням переконань і світоглядних позицій.

Виховання дітей 6-10 років В. Сухомлинський називав «школою милосердя». Він вважав, що «непорушна основа духовного переконання закладається у дитинстві і ранньому отроцтві, коли добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише за умови яркої наочності, очевидності морального сенсу того, що він бачить, робить, спостерігає» [4, с. 170].

Школа виступає головним ланцюгом в системі виховання підростаючого покоління. Навчальний процес тісно пов'язаний з моральним вихованням. В умовах сучасної школи, коли зміст освіти збільшився за обсягом і ускладнився за своєю внутрішньою структурою, в духовному вихованні збільшується значимість навчального процесу. Змістовна сторона моральних понять обумовлена науковими знаннями, які школярі отримують під час вивчення навчальної дисципліни. Самі моральні явища мають не менше значення для загального розвитку школяра, ніж знання із конкретних навчальних предметів. Тому позашкільні часи, факультативи, ігри, дискусії та ін., де дитина відчуває себе більш розкутою, незалежною від успішності і боязні отримання поганої оцінки.

Важливим кроком у формуванні духовності дитини, підтриманим на державному рівні, стало

введення у шкільні програми курсу «Основи християнської етики». Цей курс є дисципліною християнсько-світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування.

Метою даного курсу є формування в учнів християнських моральних чеснот, ознайомлення їх із базовими християнськими цінностями: цінностями істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі, що забезпечує належні морально-етичні умови для самопізнання та самореалізації зростаючої особистості. Зокрема, передбачається формування емоційної сфери співчуття, співпереживання, радості; інтелектуальних і пізнавальних здібностей (розвиток різних видів уваги, пам'яті, мислення). Виховна мета слугує для виховання таких позитивних рис характеру, як доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, співчуття, оптимізм. Як зазначають науковці (В. Жуковський, Т. Саннікова та ін.) він не є ученням віри, оскільки не включає релігійні обряди, не ставить за мету залучення до певної конфесії, а матеріал, який викладається, є спільним для усіх конфесій.

Проаналізувавши визначення та розуміння поняття духовності і моралі різними науковцями, розглянувши теоретичні аспекти проблеми розвитку духовності та відповідно спрямованого виховання дітей, обгрунтувавши роль різних інститутів у формуванні означеної особистісної якості, переходимо до експериментальної частини нашої статті.

Задля реалізації мети дослідження нами було використано метод етичної співбесіди індивідуально. Базою дослідження слугували ЗСШ № 13 м. Києва та вибіркові діти (діти-парафіяни), що відвідують «Воскресную школу» Покровського монастиря м. Києва. У дослідженні взяли участь 30 учнів: 15 – школяри 2-го класу ЗСШ № 13 м. Києва, 15 – діти-парафіяни (віком 7-9 років).

У ході співбесіди задавалися питання, спрямовані на розриття змісту базових християнських цінностей: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі та ін, що забезпечують належні морально етичні умови для самопізнання та самореалізації зростаючої особистості. Зокрема були питання, пов'язані із емоційною сферою: співчуття, співпереживання, радість та ін.

Критерії, за якими проводився аналіз, розкривають сутність та розуміння такого питання як «щастя». До нього більшість респондентів віднесли: свободу, мудрість, справедливість, дружбу, добро, милосердя, справедливість, мужність, співчуття.

Із проведеного аналізу можна зробити висновок, що рівень емоційної сфери та християнських моральних цінностей значно вищий за показниками у дітей-парафіян, ніж у звичайних школярів. Слід також зазначити, що показник «милосердя» – дуже маленький у звичайних школярів (22%) порівняно з другою групою респондентів (90%). Приблизно така ж ситуація складається щодо показника «співчуття» – це 32% та 50% відповідно.

Незначні розходження у таких поняттях, як «свобода» – 77% та 86%, «мужність» – 54% та 65%, «обов'язок» – 67% та 76%, «справедливість» – 61% та 65%.

Майже однакові показники з понять: «дружба» (96% і 96%), «справедливість» (61% і 65%), «добро» (93% і 99%). Не дивлячись на майже однакові показники, розуміння цих понять школярами зовсім різні:

«добро» – звичайні школярі розуміють як матеріальні блага, ввічливість, розумність, а не спокій душі, мир у державі, чисте екологічне середовище, любов і допомога ближньому, як розуміють діти-парафіяни;

«справедливість» – для першої групи – це коли, батьки не карають без провини; для другої групи – це життєва рівновага;

«дружба» – у першій групі – це, коли разом відвідують різні установи та роблять уроки, для другої групи – це близька людина, що розділяє як радість так і горе, ніколи не зрадить.

На питання «Чи віриш в Бога?» – відповіли «так» – всі учні.

Щодо самооцінки, то варто сказати, що більшість дітей вважають себе дуже добрими: 50% і 40% пропорційно.

Висновки. Духовно-моральне виховання школярів особисто у молодшому віці, підготовка їх до самостійного життя є одним із пріоритетних завдань, які сьогодні ставить суспільство перед батьками і вихователями.

Відповідна сфера формування особистості безсумнівно, є важливим чинником у формуванні особистості. Адже в основі духовного виховання лежить цілеспрямований розвиток прагнення людини до найвищих загальнолюдських і національних цінностей. При цьому сенситивним для формування належних духовно-моральних якостей є молодший шкільний вік.

В проведеному мною дослідженні висвітлені поняття духовності та моралі, які повинні бути розвинені у кожної дитини та компоненти, що є складовими такого виховання і які необхідно формувати у дітей молодшого шкільного віку.

Чималий позитивний вплив на виховання духовності мають, зокрема, уроки християнської етики, які вчать дітей співчувати та співпереживати, розвивають в учнів належну культуру мислення, спілкування, формують такі риси характеру, як доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, при чому починати навчання треба із вчителів.

Рекомендовано також ввести програму творчої майстерні, яка дозволить школярам познайомитися з тим, як наші предки розуміли навколишній світ і своє місце в цьому світі.

Проаналізувавши відповіді молодших школярів на запитання, запропоновані їм, можна дійти висновку, що більшість учнів цього віку мають елементарні моральні уявлення, на їх основі можуть аналізувати свої вчинки та поведінку оточуючих людей. У зв'язку із цим, спостерігається динаміка зростання рівня духовно-морального виховання у дітей-парафіян, порівняно із звичайними школярами.

Важливо також пам'ятати, що виховання залежить від прикладу як зі сторони батьків, так і вчителів, тому необхідно, щоб усі вищезазначені цінності були розвинені у батьків і вчителів на високому рівні. «Тоді людина стає кращою, коли ви покажете їй, яка вона є» (А. Чехов).

Список літератури:

1. Андрущенко И. В., Вусатюк О. А. Линецький С. В., Шуба А. В. Философский словарь / И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк и др. – Киев: «А.С.К» – 2006. – 1053 с.
2. Рижов В. В. К определению духовности и духовной сущности человека // Гуманизм и духовность в образовании: Сб. научных трудов. – Н. Новгород. – 2004. – 240 с.
3. Тюріна Т. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку // Монографія / Т. Тюріна. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 276 с.
4. Сухомлинський В. А. Духовний світ школяра // Текст / Сухомлинський. – М.: Учпедгіз. – 1961. – 224 с.

Федорченко С.В.
Институт заочного и дистанционного обучения
Национального авиационного университета

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ФАКУЛЬТАТИВНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация
В статье расскрывается содержание понятий «духовность» и «нравственность», выделяются компоненты духовно-нравственного воспитания и их дальнейшее развитие в школьных заведениях, определяются типовые особенности понимания детьми младшего школьного возраста содержания моральных поступков, а также связанных с ними религиозных представлений, под дейтвием наглядного поведения окружающих.
Ключевые слова: духовность, нравственость, личность, младший школьник, семья, школа.

Fedorchenko S.V.
Institute of Extramural and Distance Education
National Aviation University

FORMATION OF SPIRITUAL-AND-MORAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF ELECTIVE CLASSES

Summary
The article defines the content of «spirituality» and «morality», singles out the components of spiritual-and-moral education and their further development at schools, describes typical understanding of moral actions by primary schoolchildren and connected with them religious notions formed under the influence of illustrative behavior of the surrounding people.
Keywords: spirituality, morality, personality, primary schoolchild, family, school.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.09:36

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Борисенко М.І.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглядаються собливості професійного відбору та підготовки кадрів для соціальних служб. Визначено сутність поняття соціальний працівник, його ролі та функції. Визначені професійні вимоги до особистості соціального працівника. Проаналізовано етичні принципи та моральні норми в діяльності соціального працівника, що визначені в Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України. Визначено шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців із соціальної роботи.
Ключові слова: соціальний працівник, професійний відбір, професійна підготовка, соціальні служби, професійна компетентність.

Актуальність теми дослідження. Україні притаманна своєрідність процесу становлення професії соціального працівника, адже офіційне визнання професії «соціальна робота» скоріше можна назвати юридичним оформленням того, що було вже нагромаджене практикою, теорією, історією нашого народу. У цьому полягає особлива складність соціальної ситуації, в якій формується професія соціального працівника в Україні, а значить і система підготовки відповідних фахівців.

Система професійної підготовки соціальних працівників переживає складний період свого становлення, внаслідок чого останнім часом проблеми професійної підготовки соціальних працівників набули великої актуальності. Аналіз наявної наукової літератури демонструє, що основні напрямки досліджень здебільшого орієнтовані на дефініювання критеріїв професійної компетентності, придатності та психологічної готовності соціальних працівників. При цьому недостатньо розробляються напрямки дослідження, які стосуються проблематики, спрямованій на підготовку та становлення особистості соціального працівника. Тож виникає гостра необхідність запровадження нових моделей навчання та підготовки професійних соціальних працівників, використовуючи при цьому також успішний досвід розвинутих країн.

Метою статті є визначення особливостей професійного відбору та підготовки кадрів для соціальних служб.

Ступінь наукової розробки теми дослідження. Питання професійного відбору та підготовки кадрів для соціальних служб постійно перебували в центрі уваги науки, про що свідчить значна кількість науково-теоретичних праць таких дослідників як: І.Д. Звєрєва, М.П. Лукашевич, Т.В. Семигіна, К.М. Захарчук, В.М. Тименко, В.А. Поліщук, В.В. Савіцька, М.М. Марій, Л.І. Романовська та інші.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається в Енциклопедії для фахівців соціальної сфери, соціальний працівник – це професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи та виконує різноманітні види соціальної роботи. Соціальний працівник допомагає людям вирішувати проблеми, створюючи для цього необхідні ресурси, забезпечує взаємодію між людьми чи між людиною та середовищем у цілому, підвищує відповідальність організацій за людину, впливає на соціальну політику. Професія соціального працівника спрямована на соціальну спеціалізовану діяльність, об'єктивно необхідну для функціонування державних і громадських систем соціальної допомоги різним категоріям населення, для реалізації життєвих, потенційно закладених у кожній людині сил для самозабезпечення та саморозвитку [2, с. 181].

Що ж до законодавчого визначення професії соціального працівника, то в Законі України «Про соціальні послуги» соціальний працівник представлений як професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги [3]. Зокрема, у Короткому словнику термінів з соціальної роботи США звертається увага на те, що соціальний працівник повинен вміти створювати і розвивати стосунки, які сприяють успішній професійній діяльності, стосунки між людьми та їх оточенням, активізувати зусилля підопічних (індивідів, груп, общин) по розв'язанню власних проблем, сприяти їх довірі, а також бути посередником і налагоджувати стосунки між конфліктуючими індивідами, групами, забезпечувати міжінституційні зв'язки [1, с. 210]. Найчастіше науковці відмічають такі особистісні якості соціального працівника як гуманістична спрямованість, особиста і соціальна відповідальність, почуття власної гідності й повага гідності іншої людини, терпимість, ввічливість, емпатійність, емоційна стійкість, адекватна самооцінка та рівень домагань. В Україні підготовка і перепідготовка соціальних працівників здійснюється різними шляхами. Вона здійснюється в університетах, педагогічних інститутах, в педагогічних та інших училищах, коледжах, на різноманітних курсах підвищення кваліфікації. Терміни навчання різні: від декількох місяців до 4-5 років. Сьогодні в нашій країні, як і в інших країнах світу, питання стоїть так: навчання соціальній роботі не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно повинно вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, що з'являються. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати таким чином, щоб вони були здатні змінити, усунути і коректувати негативні соціальні прояви у суспільстві. А це можливо лише у закладах освіти, навчання в яких базується на нових позиціях і де враховують нові тенденції розвитку соціальної політики в країні.

В Україні перш за все вимагає серйозного вдосконалення технологія підготовки майбутніх фахівців. Вищі навчальні заклади потребують серйозної державної підтримки в плані фінансової допомоги, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, активізації процесів підготовки професорсько-викладацького складу як у країні так і за рубежем. Актуальною є проблема перепідготовки працівників соціальних служб. Гострою для України також залишається проблема підготовки підручників, посібників з соціальної і соціально-педагогічної роботи, пакетів навчально-методичної документації.

© Борисенко М.І., 2015

Вивчення світового досвіду соціальної освіти є одним з найважливіших інструментів розробки і впровадження нових ідей, який надає можливості глибше осмислити специфіку соціальної роботи, запобігти помилкам при підготовці соціальних працівників у нашій країні, упровадити в навчання основні концепції, що пройшли випробування часом.

На сучасному етапі розвитку соціальної роботи одним з основних напрямків є проблема становлення професіоналізму соціальних працівників, у розвитку якого важливе значення відіграє практико-орієнтований навчальний процес. Тож сьогодні в Україні існує нагальна потреба в дослідженні нових шляхів і засобів формування й розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи, а саме – нових шляхів вдосконалення підготовки спеціалістів із соціальної роботи [4, с. 137].

Зміст підготовки спеціалістів із соціальної роботи повинен включати такі компоненти:

– глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти;

– чітке уявлення і класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи;

– власне педагогічний процес підготовки соціальних працівників;

– розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування соціального працівника;

– розробку і реалізацію програм, що підвищують компетентність соціального працівника.

Сучасна система навчання соціальної роботи вимагає суттєвих змін і потребує вдосконалення. Д. Кокс у своїй доповіді на 28-му Міжнародному конгресі Шкіл соціальної роботи (Гонконг, 1996 р.) виділив низку таких змін, які носять універсальний характер у світовому масштабі і яких, на його думку, потребує система освіти будь-якої країни, звичайно, в адаптованому варіанті.

Крім того, Д. Кокс виділив три рівні втручання соціальної роботи у вирішення проблем, які відповідно обумовлюють необхідність упровадження трьох рівнів підготовки соціальних працівників. Базовий рівень навчання потрібен тим, хто буде виконувати роль каталізатора на «передовій лінії фронту», на рівні особистості, сім'ї, громади.

Другий рівень покликаний дати випускникам знання і уміння, необхідні для того, щоб ввести, провести, знайти витоки фінансування для різноманітних соціальних послуг, які вимагаються даним соціумом, тобто для профільних соціальних служб, спеціально орієнтованих на ті чи інші групи, категорії клієнтів, що потребують негайної допомоги.

На третьому рівні майбутні фахівці одержують знання та вміння, необхідні для того, щоб брати участь в управлінні, плануванні й розробці стратегічних напрямків соціальної роботи.

Кожен рівень важливий і унікальний по-своєму, і жоден з них не може досягти своєї мети без двох інших [4, с. 50].

Підготовка фахівців соціальної роботи в Україні має орієнтуватися на забезпечення умов для їх професійного самовизначення, професійно-особистісного формування, готовності до здійснення професійної діяльності й професійного самовдосконалення, тобто на підготовку висококваліфікованих фахівців соціальної роботи з високим рівнем культури, мобільності, творчості, адаптивності до соціально-економічних змін, здатних забезпечувати невпинний прогресивний розвиток суспільства [4, с. 144].

Існуюча система професійної підготовки у вищих навчальних закладах робить основні акценти на суто професійну складову навчання, де знання, уміння і певною мірою навики є критерієм успішності навчання студентів і результативності їх професійної підготовки, тоді як молодий фахівець стикається у процесі трудової діяльності, крім проблем власне професійних (рівень його знань, умінь і навичок), з проблемами психологічного і соціального характеру. Звідси особливу увагу у професійній підготовці студентів різних спеціальностей потрібно приділяти формуванню готовності до майбутньої професійної діяльності, роблячи акцент саме на цьому феномені протягом усього періоду навчання студента у ВНЗ [6, с. 12].

Так як практична підготовка студентів – органічна складова фахової підготовки студентів, то важливим у процесі неперервної практичної підготовки майбутніх соціальних працівників є дотримання низки психолого-педагогічних вимог до її організації, таких, як створення умов для вияву творчості, формування навичок використання реальних джерел педагогічної творчості, цільова спрямованість різних видів практики на забезпечення розвитку творчого потенціалу майбутніх соціальних працівників, узгодження теоретичної та практичної підготовки студентів [4, с. 143].

Висновки. Отже, враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що сучасна підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності буде ефективною за таких умов: спрямування навчальної діяльності і практичної підготовки студентів на формування особистісних рис, суттєвих для успішної професійної діяльності та спеціальних професійних якостей майбутніх фахівців соціальної сфери; поєднання різних форм організації навчально-виховного процесу та використання інноваційних методів і підходів у навчанні; системної та систематичної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.

Список літератури:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Звєрєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
2. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України. – № 45. – Ст. 368.
3. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Звєрєва, О. В. Безпалько, О. Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Звєрєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
4. Савіцька В. В. Аналіз проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до практичної професійної діяльності / В. В. Савіцька // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, 2014. – № 1(70). – С. 136-146.
5. Обучение социальной работе: состояние и перспективы: материалы Международных Конгрессов Школ социальной работы; под ред. В. Г. Бочаровой. – М., 1997. – 283 с.
6. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті: навч. посіб. / Г. О. Ковальчук. – Вид. 2-ге, доп. – К.: КНЕУ, 2005. – 298 с.

Борисенко Н.И.
Черниговский национальный технологический университет

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОТБОРА И ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЛУЖБ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности профессионального отбора и подготовки кадров для социальных служб. Определено суть понятия социальный работник, его роли и функции. Определены профессиональные требования к личности социального работника. Проанализированы этические принципы и моральные нормы в деятельности социального работника, которые названы в Этическом кодексе специалистов социальной работы Украины. Определены пути улучшения системы подготовки специалистов социальной работы.
Ключевые слова: социальный работник, профессиональный отбор, профессиональная подготовка, социальные службы, профессиональная компетентность.

Borysenko M.I.
Chernihiv National Technological University

SOME ASPECTS OF THE PROFESSIONAL SELECTION AND TRAINING OF PERSONNEL FOR THE SOCIAL SERVICES

Summary
In the article, the special features of professional selection and training of personnel for the social services are examined. The essence of the concept of social worker, his role and function are determined. Professional requirements for the personality of social worker are determined. Ethical principles and moral standards in the activities of social worker, which are named in the ethical code of the specialists of the social work of Ukraine, are analyzed. The ways of improvement in the system of training the specialists for social work are determined.
Keywords: social worker, professional selection, professional training, social services, professional competence.

УДК 364-78

ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВЛІНЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Лєскова Л.Ф.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті викладено результати теоретичного вивчення феномена ділового спілкування. Наголошено, що спілкування є специфічною рисою соціальної роботи як професійної діяльності. Спілкування в управлінні – важливий інструмент виконання основних управлінських функцій: організації, мотивації, планування і контролю. Ділове (управлінське) спілкування є відносно самостійним феноменом соціальної дійсності, способом організації будь-якої соціальної діяльності. Сьогодні одним із головних елементів управлінської культури вважається ділове спілкування, оскільки успішність діяльності будь-якого колективу, в тому числі і колективу установи соціальної сфери залежить від становлення та розвитку системи соціальної комунікації між працівниками установи.
Ключові слова: спілкування, соціальна взаємодія, соціальний працівник, керівник, соціально-психологічний клімат, управлінець-професіонал.

Постановка проблеми. Становлення особистості майбутнього фахівця-управлінця соціальною службою починається у вищому навчальному закладі, де і формуються його професійно значущі якості, творчі здібності, інтереси, цінності, зростає загальний рівень культури. Образ майбутнього менеджера соціальної сфери складається з широкого набору професійних, організаційних, морально-етичних, культурних якостей, норм і принципів поведінки.

Однією з необхідних умов високого рівня керівництва соціальною службою є забезпечення ефективного міжособистісного спілкування всередині організації – її підрозділах, групах, командах. Тому важливого значення в сучасному менеджменті набувають знання сутності і психологічних особливостей спілкування, його функцій, принципів, а також способів ефективної міжособистісної взаємодії членів організації.

Соціологи розглядають спілкування насамперед як соціально обумовлений вид діяльності людей.

Спілкування в управлінні – важливий інструмент виконання основних управлінських функцій: організації, мотивації, планування і контролю. Комунікація, будучи також функцією управління, є інтегруючою складовою, що об'єднує ролі управління й ролі спілкування. Все це дає підстави для визначення управлінської діяльності керівників як соціально-психологічної. Соціально-психологічна особливість управління полягає в тому, що поза спілкуванням з учасниками взаємодії неможливе розв'язання управлінських завдань, прийняття

© Лєскова Л.Ф., 2015

управлінських рішень, професійне зростання керівника та його співробітників. Діалогічні стосунки у цьому процесі є універсальною умовою ефективності управлінської діяльності керівника, формою розкриття потенційних можливостей учасників управлінської взаємодії. Важливі при цьому й інші психологічні критерії ефективності: задоволеність від приналежності до групи та від процесу роботи, авторитет керівника, самооцінка тощо, які визначають рівень сформованості соціально-психологічного клімату в організації. В цьому і полягає актуальність даної проблематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових праць із проблем спілкування, висвітлити сутність і значення цього феномену в процесі професійної діяльності управлінця соціальної служби.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема професійного становлення і компетентності фахівця із соціальної роботи широко обговорюється у науково-професійній літературі. Методологічні й теоретичні аспекти розвитку професійної компетентності соціального працівника розглянуті у роботах В. Барко, Т. Грищенко, Ю. Палехи, Л. Орбан-Лембрик, Н. Нижник та ін.

До проблеми формування особистості соціального працівника у своїх пошуканнях зверталися А. Кунцевська, А. Ляшенко, Г. Медведєва, І. Мигович, Т. Сила, Е. Холостова та інші.

Виклад основного матеріалу. Людина – продукт соціалізації і насамперед людина стає особистістю завдяки спілкуванню. Людство знає чимало прикладів, коли дитина, потрапляючи в ранньому віці в середовище тварин, виживала, але не ставала людиною в повному розумінні цього слова. Причина – відсутність можливості наслідувати і, особливо, спілкуватися з людьми.

Німецький філософ Л. Фейєрбах стверджував: «Спілкування облагороджує і піднімає: у суспільстві людина мимоволі, без будь-якого удавання тримається інакше, ніж на самоті».

Спілкування як обмін інформацією, думками, знаннями, почуттями і переживаннями збагачує життя, приносить людям радість і смуток, від яких навряд чи хтось відмовиться добровільно і назавжди.

Спілкування є складним та різноплановим процесом встановлення та розвитку контактів між людьми, що породжується потребою спільної діяльності та містить у собі обмін інформацією, створення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння інших людей [6].

З огляду на мету нашого дослідження нас цікавить ділове (управлінське) спілкування, яке є відносно самостійним феноменом соціальної дійсності, способом організації будь-якої соціальної діяльності.

Г. Бороздіна визначає ділове спілкування, виходячи з характеру і змісту спілкування, визначаючи його як процес взаємозв'язку і взаємодії. У ньому здійснюється обмін діяльністю, інформацією і досвідом, передбачається досягнення певного результату, вирішення конкретної проблеми чи реалізація певної мети [2].

Ю. Палеха ділове спілкування визначає як специфічну форму контактів і взаємодії людей, які представляють не лише самих себе, а й свої організації. Воно включає обмін інформацією, пропозиціями, вимогами, поглядами, мотивацією з метою розв'язання конкретних проблем як в середині організації, так і за її межами, а також укладення контрактів, договорів, угод чи встановлення інших відносин між підприємствами, фірмами, службами, організаціями [10].

Ефективне ділове спілкування – це не стільки обмін значеннями, скільки обмін думками. Більше того, це пошук спільного рішення. Будь-яка спільна справа передбачає спілкування і взаємодію учасників як необхідний засіб забезпечення її ефективності.

Л. Орбан-Лембрик зазначає, що в управлінні ділове спілкування передбачає відносини, що опосередковується соціальними і професійними ролями. І хоча кожна людина вносить індивідуальність і неповторність у свої соціальні ролі, образи, дії, уявлення задаються особистості ззовні, соціальною позицією: «В даний час я керівник, а отже...» [9].

Сьогодні одним із головних елементів управлінської культури вважається ділове спілкування, оскільки успішність діяльності кожного колективу державних службовців та ефективність управління людськими ресурсами в них безпосередньо залежить від становлення та розвитку системи спілкування між ними.

Фахівці у галузі державного управління зазначають, що цілеспрямована робота над удосконаленням професійних навичок ділового спілкування, знання механізмів власної психології сприяє розвитку управлінської культури, забезпечує ефективність діяльності організації в цілому [8].

Цікаво, що в основному із розуміння ролі й знання механізмів спілкування виник менеджмент як функція керівництва людьми і галузь людського знання, що допомагає здійснити цю функцію.

Менеджер та керівник витрачають на спілкування 50-90% робочого часу, щоб реалізувати свою роль у міжособистісних взаєминах, інформаційному обміні та у процесі прийняття рішень і виконання управлінських функцій планування, організації та контролю. Тому спілкування для них – процес, який реалізує всі основні види управління. 75% американських,63% англійських і 85% японських підприємців вважають, що неефективне спілкування є основною перешкодою на шляху досягнення позитивного результату в їхній діяльності, тобто нерезультативне спілкування – одна із основних причин виникнення проблем у їхній роботі [9].

Спілкуючись, люди обмінюються інформацією, узагальненнями, думками, почуттями.

Тому, спілкування – це:

- комунікація, приймання і передавання інформації;
- взаємодія, взаємовплив, обмін думками, цінностями, діями;
- сприймання та розуміння одне одного, тобто пізнання себе та іншого.

Взагалі процес обміну інформацією у процесі міжособистісної управлінської взаємодії має свої суттєві відмінності.

По-перше, управлінське спілкування не можна розглядати тільки як відправлення інформації якоюсь системою, оскільки на відміну від простого «руху інформації» між двома пристроями тут йдеться про взаємини двох рівноправних суб'єктів – керівника і працівника: взаємне інформування у виробничому процесі передбачає чітку організацію та налагоджування спільної діяльності.

По-друге, характер обміну інформацією між ними визначається конкретними нормативними документами і тим, що за допомогою чіткої системи знаків вони безпосередньо впливають один на одного, передають професійні знання, інструкції, настанови тощо.

По-третє, комунікативний вплив як результат обміну інформацією можливий лише тоді, коли керівник (комунікатор) і працівник (реципієнт), володіють єдиною або подібною системою кодування і

декодування знаків. Ця ситуація у соціальній психології визначається терміном «тезаурус», яким позначається єдина система значень, прийнята всіма членами групи, учасниками конкретного комунікативного процесу. Але річ у тім, що, навіть знаючи значення тих самих слів, люди іноді порізному їх розуміють. Причиною цьому можуть бути соціальні, політичні, вікові та інші особливості, так звані бар'єри спілкування (відповідно, існує можливість виникнення комунікативних бар'єрів у процесі управлінського спілкування).

По-четверте, міжособистісна взаємодія між керівником і працівниками має специфічний характер і обов'язково містить професіональний, особистісний та інші ефекти й реалізує конкретні функції (стимулююча, реагуюча, контролююча, організуюча та інші функції) [5].

Управлінець-професіонал – це людина, яка вміє спілкуватися з іншими людьми та максимально використовує це спілкування на користь справі. В.Барко дає таке визначення управлінського спілкування: «Управлінське спілкування – це така взаємодія керівника з людьми, у процесі якої він інформує сам, отримує інформацію від інших, коригує дії підлеглих, оцінює їхню роботу та професійно значущі якості особливості. Важливим резервом забезпечення успіху в роботі є досягнення адекватного розуміння підлеглими того, про що говорить керівник під час спілкування». Розуміння розпоряджень керівника забезпечується за таких умов:

1. Єдність професійної мови, що може одночасно свідчити про рівень компетентності співрозмовників.
2. Врахування рівня інтелектуального розвитку співрозмовника, а також можливого психологічного впливу вікових, культурних особливостей підлеглого.
3. Повнота інформації. Ця умова істотно впливає на ефективність виконання розпоряджень.
4. Логічність викладу.
5. Сконцентрованість уваги.

Названі умови є необхідними, але недостатніми для досягнення повного успіху в управлінському спілкуванні керівника з підлеглими. До них треба додати ще такі психологічні умови:

- Ступінь збігу точки зору підлеглого з думкою керівника;
- Позитивне ставлення підлеглого до керівника, від якого він одержує вказівку [1].

Керівникові необхідно заздалегідь вивчити погляди співрозмовника на те чи інше явище, а в процесі ділової бесіди спрямувати силу переконання на усунення розбіжностей між своєю позицією та точкою зору іншої людини.

В управлінській діяльності керівника соціальної служби складовими його комунікативної поведінки є паралельні комунікації, що супроводжують реалізацію всіх управлінських функцій; бесіди (індивідуальні і колективні) й переговори, проведення ділових нарад, публічні виступи; мовні виконавські дії та операції як форма безпосереднього впливу на підлеглих з метою організації їх діяльності.

Ефективність спілкування у процесі організації виробничої діяльності та повна реалізація основних функцій залежить від єдності його п'яти аспектів:

1) *міжособистісного* (відображає взаємодію працівників із безпосереднім оточенням: з іншими працівниками та керівниками);

2) *когнітивного* (дає можливість пізнати співрозмовника як людину та фахівця, чого від нього можна очікувати, тобто дозволяє пізнати основні особистісні якості партнера по спілкуванню, колег);

3) *комунікативно-інформаційного* (являє собою обмін між суб'єктами виробничого процесу спеціальною професійною та іншою інформацією, своїми переживаннями, ідеями, настановами, настроями, почуттями тощо);

4) *емотивного (фр. emotion – збуджувати, хвилювати)* (цей аспект має надзвичайно важливе значення для спілкування, бо дає можливість керівникам за допомогою емпатії пізнати внутрішній духовний і психічний стан працівників та співпереживати разом з ними; також передбачає наявність емоцій, наповненість інформації особистісними почуттями та ставленнями);

5) *конативного (від лат. conatus – спроба, зусилля, прагнення)* (спілкування потрібне для узгодження зовнішніх і внутрішніх протиріч у позиціях партнерів по спілкуванню) [5].

Правильно організоване спілкування, в ході якого здійснюється взаємний зв'язок між керівництвом та підлеглими, є фундаментом ефективності спільної діяльності соціальної служби.

Неодмінною складовою безпосереднього керівництва людьми в організації соціального спрямування, а також дієвим засобом підвищення ефективності відносин при вирішенні виробничих та інших задач є ефективне спілкування. А поза комунікацією, без співпраці й діалогу, взаємодії та взаємного сприйняття людей управлінська діяльність неможлива. Керівник здійснює комунікацію і коли розмовляє по телефону, і коли проводить оперативну нараду, співбесіду чи бере участь у ділових переговорах, і коли розв'язує конфліктну проблему тощо. В кожній ситуації успіх визначається якістю спілкування, умінням керівника слухати й передавати інформацію, здатністю зрозуміти співрозмовника.

Змістом управлінського спілкування є обмін інформацією, організація керівником взаємодії та взаєморозуміння, які неможливі без взаємного сприйняття, міжособистісних взаємовпливів.

Лі Якокка у праці «Кар'єра менеджера» зазначає, що спілкування – це найкращий спосіб спрямувати енергію людей на досягнення поставленої мети.

Мотивація підлеглих до виконання ними певних дій, робіт, виявлення бажаної поведінки завжди була і залишається найважливішою і найскладнішою функцією соціального працівника. Саме вона вимагає від соціального працівника бачити, чути, відчувати і розуміти психічний стан свого співрозмовника, знати його інтереси, потреби, бажання, мрії, мати уяву про систему цінностей клієнта, а також про його психологічні особливості, вміння швидко оцінювати ситуацію спілкування, а також передбачати можливі реакції з боку співрозмовника та їх наслідки. Все це дає змогу соціальному працівникові впливати на інших людей, формувати їхню мотиваційну сферу, а, в ідеалі створювати доцільну мотиваційну готовність клієнта до наполегливої взаємодії щодо досягнення мети. Саме таке керівництво доцільно вважати дійсно мотивуючим.

Проблема впливу людини на людину є центральною у дослідженні спілкування. Цей вплив залежить від того, які інтереси, цінності та установки стоять за бажанням людини досягти того чи іншого результату взаємодії. Це визначає, чи діє людина виключно у власних інтересах, використовуючи інших лише як засіб досягнення мети, чи прагне взаємодіяти з іншими на рівноправних партнерських умовах [11].

Специфіку діяльності соціального працівника можливо охарактеризувати виходячи із загальних теоретичних положень.

По-перше, професійна діяльність соціального працівника належить до суб'єкт-суб'єктного типу («людина-людина»). Основним його змістом є спіл-

кування, де необхідно встановлювати і підтримувати контакти між людьми.

По-друге, діяльність соціального працівника є поліфункціональною: під час своєї діяльності соціальний працівник виконує різноманітні загальні та спеціальні функції, що мають за предмет прогнозування, планування, організацію, прийняття рішень, узгодження, контроль за мотивацією клієнта [7]. Таким чином, вплив на особистість клієнта (підлеглого) визначений самим завданням діяльності соціального працівника в окрему функцію і повинен реалізовуватись різноманітними організаційно-економічними і соціально-психологічними заходами [3].

По-третє, професійна діяльність соціального працівника має творчий характер, що підтверджується значною різноманітністю професійних завдань і шляхів їх вирішення. І все це відбувається в неперервному творчому управлінському процесі взаємодії соціального працівника з клієнтом (підлеглим) в умовах міжособистісного спілкування, що постійно змінюється.

Спілкування виражає не лише суспільну, а й особисту необхідність індивідів один для одного в процесі суспільного відтворення самої людини в усьому багатстві її особистих здібностей, потреб, цінностей та інших характеристик. У спілкуванні відбувається процес формування особистості, її свідомості та самосвідомості.

Для однієї людини інша людина – партнер у спілкуванні і водночас найважливіший стимулятор власного розвитку, ціль і об'єкт діяльності. Тому спілкування є умовою формування людини як соціальної істоти, здатної до спільного життя із собі подібними. У спілкуванні індивід не лише отримує раціональну інформацію, формує способи розумової діяльності, а й за допомогою наслідування і переймання, співпереживання та ідентифікації засвоює людські емоції, почуття, форми поведінки.

Висновки. Отже, досягти позитивної кінцевої мети в управлінні соціальною службою, неможливо без ефективної комунікації між учасниками управлінського процесу та відповідного рівня уміння спілкуватися самого менеджера установи соціальної роботи. Лише управлінці, котрі володіють навичками ефективного спілкування (максимальний обсяг за короткий час отриманої та переданої інформації, переконання співрозмовника і спонукання його до дії, позитивна самопрезетація, активне слухання та ґрунтовна інтерпретація отриманих даних тощо), здатні вдало організувати роботу та правильно використати час як економічну категорію.

В епоху розвитку інформаційної економіки дедалі очевидніше входить у життя сучасний тип менеджера, який, на відміну від своїх попередників, може зробити кваліфікований висновок лише на підставі колегіального, всебічного обговорення і вивчення ситуації, виваженості оцінок, глибокого аналізу суті справи. Сучасний менеджер соціальної служби повинен мати талант керівника, бути лідером, певною мірою дипломатом, володіти здібностями педагога, високими етичними якостями, зрештою мати високорозвинене почуття нового і вміти це нове застосовувати до конкретної справи. До того ж він має володіти даром передбачення, високими організаторськими здібностями, компетентністю, міцним здоров'ям, розвиненим інтелектом та високим рівнем культури спілкування.

Оптимально організоване ділове спілкування керівника соціальної служби є необхідною умовою його ефективної управлінської діяльності. І, навпаки, відсутність чи низький рівень його культури управлінського спілкування негативно впливають на цю діяльність. У зв'язку з цим формування і поступовий розвиток у студентів культури спілкування в управлінській діяльності є важливим завданням ВНЗ у їх професійній підготовці. Відповідно суттєва увага в ній має приділятися формуванню управлінської компетентності, важливим складником якої має бути компетентність менеджера і мовна компетентність В основі мовної компетентності керівника лежать його загальна та професійна культура мови. Це, насамперед, – грамотна вимова слів, коректна побудова фраз, уміння логічно і послідовно побудувати своє висловлювання, забезпечення зв'язності мови, оптимальний підбір слів серед низки синонімів, адекватна артикуляція у вимові, неприпустимість «слів-паразитів», уміння творчо подолати бар'єри спілкування тощо.

Мистецтво спілкуватися з людьми та керувати ними – це не тільки результат професійної підготовки управлінських кадрів, але і товар, що сьогодні користується попитом і високо оцінюється на ринку професійних послуг. «Це такий же товар, що купується за гроші, як, скажімо, цукор і кава, – стверджував Дж. Рокфеллер. – і я готовий платити за таке вміння більше, ніж за будь-який інший товар у цьому світі».

Список літератури:

1. Барко В. І. Розвиток професійних якостей управлінця. – Практична психологія та соціальна робота. – 2004. № 11. – С. 65-80.
2. Бороздина Г. В. Психология делового общения: Учебник. – М.: 2002. – 295 с.
3. Дмитренко Г. А., Щарапатова Е. А., Максименко Т. М. Мотивація и оценка персонала: Учеб. Пособие. – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
4. Козлов В. В. Социальная работа с кризисной личностью. – Ярославль, 1999. – 238 с.
5. Кострица Н. М., Свистун В. І., Ягулов В. В. Методика навчання студентів спілкування в управлінській діяльності: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 272 с.
6. Краткий психологический словарь / Под ред. А. В. Петровського, М. Г. Ярошевского. – М., 1985 – 250 с.
7. Мельник Л. П. Психологія управління: Курс лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 176 с.
8. Нижник Н. Р., Пашко Л. А., Холуйко В. М., Кіндзерський С. А. Ділове спілкування у сфері державного управління. – Хмельницький, 2005. – 193 с.
9. Олійник О. Ділове спілкування: Навчальний посібник. – Красноармійськ: КІІ ДонНТУ. 2009. – 380 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: (посібник) – К.: Академвидав, 2003. – 446 с.
11. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2008. – 356 с.
12. Психологія: Навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков та ін; За наук. ред. О. В. Винославської. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 352 с.

Лескова Л.Ф.
Черниговский национальный технологический университет

ДЕЛОВОЕ ОБЩЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПРАВЛЕНЦА СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ

Аннотация
В статье изложены результаты теоретического изучения феномена делового общения. Отмечается, что общение является специфической чертой социальной работы как профессиональной деятельности. Общение в управлении – важный инструмент выполнения основных управленческих функций: организации, мотивации, планирования и контроля. Деловое (управленческое) общение является относительно самостоятельным феноменом социальной действительности, способом организации любой социальной деятельности. Сегодня одним из главных элементов управленческой культуры считается деловое общение, поскольку успешность деятельности любого коллектива, в том числе и коллектива учреждения социальной сферы зависит от становления и развития системы социальной коммуникации между работниками учреждения.
Ключевые слова: общение, социальное взаимодействие, социальный работник, руководитель, социально-психологический климат, управленец-профессионал.

Leskova L.F.
Chernihiv National Technological University

BUSINESS COMMUNICATION IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MANAGER OF SOCIAL SERVICES

Summary
The article presents the results of the theoretical study of the phenomenon of business communication. It is noted that communication is a specific feature of social work as a professional activity. Communication in management is an important tool to perform basic management functions: organization, motivation, planning and control. Business (management) communication is relatively independent phenomenon of the social reality, a way of organizing any social activities. Today one of the main elements of the management culture is considered business communication, because the success of any team, including the staff of social institutions depends on the formation and development of social communication between employees of the institution.
Keywords: communication, social interaction, social worker, leader, socio-psychological climate, professional manager.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 303.442.3:[32.001:327(438)]

GEOPOLITICAL CONCEPTS IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF POLAND: A CASE STUDY

Koziński B.
Cardinal Stefan Wyszynski University in Warsaw

The article is an attempt to present the geopolitical concept that is presently taking shape in the foreign diplomacy of the Republic of Poland, which I believe to be the Polish-Romanian-Turkish consultations. The analysis shall be conducted from the Polish perspective. The fundamental conclusion of this article is the fact that the Polish-Romanian-Turkish block aspires to be a regional forum constituting a prominent geopolitical entity, acting on its own as well as within the NATO framework.

Keywords: foreign policy, geopolitics, nationalities/ethnic issue, Poland.

Introduction. In the past years it has been possible to observe the attempts of the Polish diplomacy to employ various kinds of geopolitical concepts. The aim of these actions is obvious – strengthening the position of Poland on the international arena. The majority of them is based on the existing structures, e.g. increasing the activity of the Visegrád Group. Attempts to create a completely new concept of conducting foreign policy are rare. It is possible to hazard a statement that they are limited to the most important international entities. This situation is possible to observe in the Polish diplomacy of late. The article is an attempt to present the geopolitical concept that is presently taking shape in the foreign diplomacy of the Republic of Poland, which I believe to be the Polish-Romanian-Turkish consultations. The Polish foreign policy is taking place mainly in the framework of two dominating international organizations: the EU and the NATO. The analyzed consultations are a narrower concept of cooperation with hallmarks of strategic importance for the Central and Eastern European states. Referring to the above conclusions it is possible to create the following research hypothesis: Among the most important geopolitical determinants in Polish-Romanian-Turkish cooperation there are struggle for influence (especially in the Central and Eastern Europe) and attempts to create a counterbalance for the policy of the Russian Federation.

Review of scientific sources. In the framework of the established research problem, it is necessary to point to a circle of academics engaged in researching key elements pertaining to this article. The issue of geopolitics is the subject of analysis of (among others) Leszek Moczulski, who in his research inquiries made an attempt to synthesize the output of academic geopolitics and an evaluation of the main concepts of applied geopolitics [9; 10], as well as an analysis of the Intermarum megaregion [11]. The determinants of the Polish foreign policy were researched by Roman Kuźniar [5; 6], Robert Kupiecki and Krzysztof Szczepanik [4], Gerard Labuda and Waldemar Michowicz [7], as well as Piotr Wandycz [17], who pointed to several fundamental phenomena determining the history of the Polish diplomacy, focusing mainly on factors related to history, political science and law, and less so to geopolitics. Przemysław Pacuła analysed Poland as one of main beneficiaries of the NATO's «open door» policy [14], which is particularly important in the context of cooperation with such states as Romania and Turkey. Polish-Romanian political relations after 1989 are researched by Grzegorz Bonusiak, who, apart from discussing the stages of development of bilateral relations, demonstrates also the stages of development of both states in the period of systemic transformation [1]. Romanian researchers Luminita Soproni and Mirela Marcut analysed the position of Poland and Romania from the perspective of European integration, showing similarities and differences in the approach of the authorities to integration in the EU framework [15]. The research on potential areas of cooperation between particular states was carried out also by a group of Polish and Turkish researchers including Witold Lewandowski [8], Canan Uslu and Murad Cinoğlu [16].

It is possible to indicate two fundamental goals of this paper. The first is demonstrating the genesis of the trilateral cooperation taking shape in the context of the most important geopolitical problems of the participating states. The second is showing the most important geopolitical dimensions that condition foreign policy of the Republic of Poland and relations between parties in consultations. On the account of the mutable geopolitical situation in the area of interest of the trilateral consultations beneficiaries and the short time period of this form of cooperation, the article aims to initiate further research. In the future, it will be worthwhile to consider the meaning of this form of multilateral contacts for particular states, especially Poland.

Before taking up the analysis of the main research topic, it is necessary to specify more precisely the meaning of geopolitics in the sciences. The notion of «geopolitics» was created by Rudolf Kjellén at the turn of the 19th and 20th centuries. Since the beginning, geopolitics gave rise to disputes and controversies. The researchers single out three notional categories of geopolitics: a separate scientific discipline, a research paradigm, and a political doctrine [2, p. 5]. Geopolitics in the understanding of the first category «(…) is not a policy of territorial expansion. It is a scientific discipline which combines the disciplines of geography, history and political science, and also economy and social sciences (…)» [9, p. 70; 10, p. 203-209]. In the second perspective, geopolitics is a «scientific approach, which makes an attempt of rationalization and introducing the highest possible degree of measurability of complex actions, which create the strength of a state, its ability to maintain and develop its own territory, waging and winning wars or other forms of conflict that do not include armed confrontation» [13, p. 11]. In turn, supporters of the third category object to seeing geopolitics as a separate science, considering geopolitics to be a «(…) subjective <<interpretation of political-geographical and other important factors, the intent of which is to promote national, state or bloc interests, understood in particular as influence, control, and strengthening, establishing or confirming political, economic and military power>>» [2, p. 13; 3; 5].

© Koziński B., 2015

The Polish foreign policy and geopolitical issues are an object of constant scientific research; however, in the deliberations to date there is an apparent lack of research on the contemporary geopolitical concepts of particular governments and states, in particular in correlation with policies of other states. Thus it is worth to consider the concept of conducting foreign policy in the framework of trilateral consultations between Poland, Romania and Turkey that is taking shape. Especially given that the results of this enhanced cooperation could exert considerable influence over the key phenomena of the European policy – especially in the region of Central and Eastern Europe. The analysis shall be conducted from the Polish perspective.

Polish-Romanian-Turkish consultations. Currently consultations are taking place during trilateral meetings, which are organized with an appropriate advance. Until now four meetings were held and more are being planned. The first trilateral consultations of the Ministries of Foreign Affairs of Poland, Romania and Turkey (see Fig. 1) were held on 6 November 2012 in Bucharest. The main objective of the meeting was to debate on the North Atlantic Alliance and regional security. Discussed were also other topics, such as the anti-missile shield, smart defense and NATO expansion, as well as frozen conflicts in the region and the future of the conventional armament regime in Europe. The delegations were headed by deputy ministers from particular states, i.e. Bogusław Winid (Poland), Bogdan Lucian Aurescu (Romania) and Fatih Ceylan (Turkey). The second meeting was held on 9-10 May 2013 in Izmir and was attended by the same deputy ministers as the previous one. The delegations continued the debate on the issues discussed on the previous meeting (including global security in the framework of NATO operations) and initiated the topic of security in Central and Eastern Europe. Particular attention was directed to the evaluation of trilateral cooperation and the possibility of its extension to new fields. The Polish side called for including energy security and cyber security into the scope of consultations [12].

In 2014 two meetings took place. First consultations were held on 26 May in Warsaw and were devoted to the crisis in Ukraine (in the context of regional security), preparations to the NATO summit in Great Britain, and cooperation of Turkey with the EU. Polish and Romanian delegations were once again headed by Undersecretary of State Bogusław Winid and State Secretary for Strategic Affairs Bogdan Aurescu, while Turkey was represented by Deputy Undersecretary of Minister of Foreign Affairs Ahmet Muhtar Gün. The Polish side underlined the fact of existence of shared interests uniting Poland, Romania and Turkey in the face of worsening crisis in Ukraine. The Polish deputy minister stated that «Our countries have unwaveringly pointed out that NATO must be ready to fulfil its main function, that is the collective protection of the territory of its members», adding further that «events in Ukraine prove that we were right. We agreed that cooperation of Turkey with the EU in the field of security policy should be deepened and intensified» [12]. The fourth round of consultations took place on 19 November 2014 in Bucharest. During this meeting, talks on the situation in Ukraine and the region were continued and a part of the discussion concerned the evaluation of the state of incorporation of the decision taken on the NATO summit in Newport. Apart from that, also the current situation in Syria and Iraq were discussed, mainly in the context of the fight against the Islamic State. During the talks the Romanian side was represented by Bogdan Aurescu, while the Turkish side was represented by Ahmet Muhtar Gün. Poland was represented by Undersecretary of State Leszek Soczewica, who concluded that «The two currently most important international crises, that is the conflict in Ukraine and the creation of a quasi-state on the territory of Syria and Iraq by the so-called Islamic State, are taking place just outside our borders. Poland, Romania and Turkey agreed that NATO must be ready to fulfil its fundamental function, i.e. the collective protection of the territory of its members» [12].

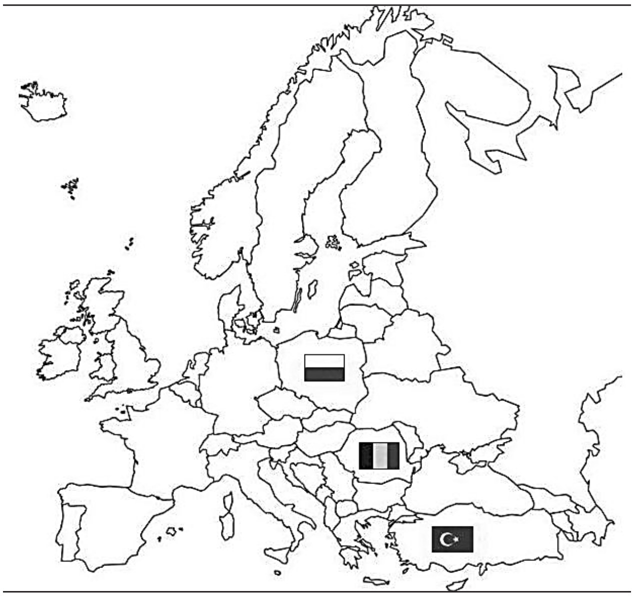

Fig. 1. Consultations participants

Source: Own study

The discussed formula is supplemented also with other multilateral and bilateral contacts. This includes meetings at the NATO level, participation in various anniversary commemorations, bilateral negotiations on various political levels, and trilateral consultations on a lower level. For example, a meeting between deputy minister Henryka Mościcka-Dendys and delegations of foreign affairs committees of the Romanian and Turkish Senates was held on 17 March 2015 in Warsaw. The main topics of the discussion were strengthening NATO in connection with the armed conflict in Ukraine, the project of energy union, and the process of European integration. According to deputy minister Mościcka-Dendys «(...) trilateral consultations are also an expression of a view on the problems of the region shared by our countries. In relation to the situation in the East of Ukraine, the need of a speedy implementation of the decision of the NATO summit in Newport was agreed upon (...). The discussion partners stressed their support for the <<open doors>> policy of the Alliance. During the meeting also the issues of the energy union were debated. According to the deputy head of the Polish diplomacy, diversification of energy supply sources will assure EU's independence and will allow to lower energy prices, thus lowering the role of sources supply as an instrument of political pressure. Both Poland and Romania for many years have unvaryingly been in favour of Turkey's accession to the European Union (...). Deputy minister Mościcka-Dendys stressed that from the point of view of Poland, accession of Turkey to the EU would be a completion of the process of European integration» [12]. Another aspect deepening cooperation among the said states is cultural activity. A particular manifestation of this activity

is the competition organized by the Polish Institute in Bucharest for the logo commemorating the 20th anniversary of the signing of the «Treaty on Friendly Relations and Cooperation between Romania and the Republic of Poland» and the celebration of 600 years of Polish-Turkish diplomatic relations in 2014 [12].

The concept of trilateral Polish-Romanian-Turkish cooperation that is being shaped constitutes an element of Polish foreign policy that is very interesting and important from the geopolitical perspective. Even though it is only a beginning of cooperation between these states, in this form, in the past Poland shared geopolitical interests with Romania and Turkey. Scrutinizing trilateral cooperation between Poland, Romania and Turkey, I see tree key geopolitical dimensions to a large degree determining the foreign policy of Warsaw. This means cooperation in the NATO framework, historical anti-Russian position and energy security (diversification of energy supply sources).

1. Cooperation in the NATO framework. Closer relations can in the future contribute to the creation of a military-political bloc within the Alliance characterized by a mechanism of enhanced cooperation and potential support in external conflict situations. All that is in the context of the project of locating NATO military infrastructure in Poland. It is not without reason that, during the meeting in Izmir, delegations from all the states visited NATO Allied Land Command where they met with General Frederick Hodges. It was also important for the Polish side since at that time a group of Polish officers started their service there and one of the deputy chiefs is General Bogdan Tworkowski [12].

2. Energy security (diversification of energy supply sources). This issue seems to be the most promising of the geopolitical foundations of the Polish-Romanian-Turkish cooperation. This is attested by the recent fiasco of the long-planned construction of the Nabucco pipeline that was supposed to bypass Russia, transporting natural gas from Azerbaijan and Iran to Central Europe. This situation is additionally complicated by the activity of the Kremlin, since every project of diversification of energy supply sources to Poland (and the entirety of the Central and Eastern Europe) meets with antagonistic actions of Moscow, which tries to obstruct in every possible way Europe's energy independence.

3. Historical anti-Russian position. For ages, Russia was the main rival of the Republic of Poland and Turkey for geopolitical influence in the region. Also Romania has traditions of struggling with the Russian element. What is more, all the states are connected by the experience of closer or looser cooperation directed against Russia. Before the Second World War, Warsaw had a military treaty signed with Bucharest prepared especially in case of conflict with Moscow. Despite the fact that it is possible to show conflict situations between Poland and Turkey in history, these states enjoy a good relationship and there are no major antagonising issues in their mutual relations. Moreover, Russia is a historical rival of Turkey in the struggle for influence in Europe and South Caucasus. Incidentally, the symbolic importance of the bilateral relationship is attested by the fact that the Turkish state never officially acknowledged the partition of Poland in the 18th century, the main instigator of which was Russia.

In the relations between the said states there are some minor difficulties. However, their significance is not high, especially in contrast to integrative elements, so that they are not a barrier to enhancing the formula of trilateral consultations. An example of said difficulties is the rivalry for influence and EU funding between two concepts of regional cooperation in the framework of European Neighbourhood Policy, that is the Eastern Partnership (Poland) and the Black Sea Synergy (Romania and Turkey). Nonetheless, this should not affect relations between those states.

Conclusions and perspective research directions. The aim of the article was to demonstrate the importance of the concept of geopolitical cooperation of states in foreign policy. The conducted analysis leads to three main conclusions. First, verification of the research hypothesis presented in the introduction: Among the most important geopolitical determinants in Polish-Romanian-Turkish cooperation there are struggle for influence (especially in the Central and Eastern Europe) and attempts to create a counterbalance for the policy of the Russian Federation. The analysis demonstrated that there are grounds to confirm that statement, however the fact that currently this form of cooperation is being shaped necessitates a conclusion that this verification was negative. Second, the analyzed research material allows to claim that the Polish-Romanian-Turkish bloc aspires to be a regional forum constituting a prominent geopolitical entity, acting on its own as well as within the NATO framework. Third, the analysis of the origin and course of consultations and the historical tradition of cooperation provokes a statement that this concept shows limited presence in the Polish diplomacy. It is being used mainly to fulfill objectives supplementing diplomatic activity conducted within the NATO and the EU. The perspective for further research pertains to three dimensions: (1) Analyzing the foreign policy of main international entities towards trilateral consultations, especially the Russian Federation, Germany, and USA; (2) Demonstrating the results of the Polish-Romanian-Turkish cooperation; (3) Presenting an analysis of the trilateral cooperation from the Romanian and Turkish perspective.

References:

1. Bonusiak G. Polsko-rumuńskie stosunki polityczne po 1989 roku, [in:] S. Sagana, V. Serzhanovej (ed.), Relacje polsko-rumuńskie: historia, gospodarka, Unia Europejska, Rzeszyw 2013, pp. 109-124.
2. Klin T. Geopolityka: spyr definicyjny we wspyłczesnej Polsce, «Geopolityka: Biuletyn Naukowo-Analityczny. Instytut Geopolityki» 2008, № 1, pp. 5-16.
3. Koziński B. Wprowadzenie do myśli geopolitycznej Leszka Moczulskiego, «Horyzonty Polityki» v. 5, № 11, pp. 141-158.
4. Kupiecki R., Szczepanik K. Polityka zagraniczna Polska 1918-1994, Warszawa 1995.
5. Kuźniar R. Polityka i siła. Studia strategiczne – zarys problematyki, Warszawa, 2005.
6. Kuźniar R. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej, Warszawa, 2012.
7. Labuda G., Michowicz W. (ed.) Historia dyplomacji polskiej X-XX wiek, Warszawa, 2002.
8. Lewandowski W. Significance of Defence Industry and Cooperation in this Field between Poland and Turkey, [in:] Relacje polsko-tureckie z perspektywy bezpieczeństwa narodowego. Milli Güvenlik Perspektifinden Polonya-Türkiye İlişkileri, Ankara 2014, pp. 73-80.
9. Moczulski L. Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni, Warszawa 1999.

10. Moczulski L. Geopolityka wymaga dostrzegania dynamicznej rzeczywistości, interview conducted by L. Sykulski, «Przegląd Geopolityczny» 2010, v. 2, pp. 203-209.
11. Moczulski L. Narodziny międzymorza, Warszawa, 2007.
12. Oficjalna strona Ministerstwa Spraw Zagranicznych Polski, http://www.msz.gov.pl (read data: 18.03.2015).
13. Orłowski T. Wprowadzenie, [in:] C. Jean, Geopolityka, Wrocław 2003.
14. Pacuła P. Przyszłość polityki «otwartych drzwi» NATO, «Bezpieczeństwo Narodowe» 2009, № 1(21), pp. 87-102.
15. Soproni L., Marcut M., Romania, Poland. Two Countries, One Wish: Joining the Eurozone, [in:] S. Sagana, V. Serzhanovej (ed.), Relacje polsko-rumuńskie: historia, gospodarka, Unia Europejska, Rzeszyw 2013, pp. 20-41.
16. Uslu C., Cinoğlu M., Potential for Cooperation Between Turkey and Poland in Aerospace and Defense Industries, [in:] Relacje polsko-tureckie z perspektywy bezpieczeństwa narodowego. Milli Güvenlik Perspektifinden Polonya-Türkiye İlişkileri, Ankara 2014, pp. 63-72.
17. Wandycz P. Polska w polityce międzynarodowej. Przerwana ciągłość? «Polski Przegląd Dyplomatyczny» 2006, № 5, pp. 31-33.

Козинский Б.
Университет Кардинала Стефана Вышинского в Варшаве

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША: СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация
Эта статья является попыткой презентации формирующей геополитической концепции в польской внешней политике, за которую я считаю польско-румынско-турецкие переговоры. Анализ будет проводиться с польской точки зрения. Основным выводом этой статьи является то, что блок польско-румынско-турецкий претендует на региональный форум, который есть существенным геополитическим образованием. Действуя как индивидуально, так и в рамках НАТО.
Ключевые слова: внешняя политика, геополитика, национальный/ этнический вопрос, Польша.

УДК 323/324

ВПЛИВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА МОДИФІКАЦІЮ ФУНКЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Жужа Л.О.
Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр

У статті обговорюються проблеми модифікації функцій громадянського суспільства у період проведення антитерористичної операції. Акцент робиться на аналізі діяльності волонтерів. Перелічені соціальні, економічні, воєнні, соціокультурні, політичні та інші функцій, які здійснює волонтерський рух. Проведений аналіз рівня довіри населення до влади та волонтерів. Виділені негативні фактори, що виникають в процесі діяльності волонтерських організацій.
Ключові слова: громадянське суспільство, волонтерський рух, АТО, функції громадянського суспільства, політичні функції, функції допомоги, патріотизм.

Постановка проблеми. Зараз громадянське суспільство в особі волонтерського руху грає роль альтернативної влади у певній сфері суспільного життя, що виконує частину функцій держави в зоні АТО. Громадянське суспільство певним чином стало партнером держави, і разом ці два політичні інститути задовольняють потреби суспільства у воєнній сфері та питаннях допомоги громадянам в зоні АТО.

Завдяки надзвичайним обставинам функції громадянського суспільства стали більш виразними і посилили свою дієвість. Найбільш значущою структурою громадянського суспільства в добу АТО стає волонтерський рух. Саме через аналіз функцій волонтерства найбільш виразно відображається ефект модифікації функцій громадянського суспільства в надзвичайний період сучасної історії України.

Завдання статті. Надати аналіз модифікації функцій громадянського суспільства через дослідження функціонування волонтерського руху в Україні.

Обговорення проблематики громадянського суспільства в українській та міжнародній літературі. Загальні питання, сутність, основні риси та функції громадянського суспільства розглядає Кін Джон, Айвен Догерті, А. Кудряченко, Ю. Шайгородський, М.Скригонюк, М. Патей-Братасюк, І. Кресіна, Г.Зеленько, М. Калініченко, Т. Андрійчук, А. Дідух, Ф. Рудич та ін. Проблематику взаємодії громадянського суспільства з державою висвітлює О. Якубовський, Т. Бутирська, Г. Щедрова, П. Ситник, Я. Пасько І. Макарова. Ю. Левенець, В. Анікін, С. Кириченко.

Історію та еволюцію громадянського суспільства розглядає А. Фергюсон, О. Чувардинський, А. Колодій, І. Воронов та ін.

Правові аспекти громадянського суспільства розглядає В. Ковальчук. Фінансові та економічні аспекти аналізує В. Кодацький. Американський до-

© Жужа Л.О., 2015

свід З. Андержанова займається дослідженням питання волонтерського руху у світі та його впливу на життя у громадянському суспільстві.

Основний текст. Можна виокремити декілька груп функцій громадянського суспільства, що набули великого значення у зв'язку з воєнними діями на сході України.

Соціальні функції. До них належить задоволення життєвих потреб людей зони АТО. Волонтери доставляють продукти, гуманітарну допомогу у зруйновані міста та селища Донбасу.

Економічні функції. Волонтери збирають гроші, доброчинні внески для закупівлі необхідних речей, продуктів, медикаментів, озброєння, лікування, матеріальної допомоги тощо.

Функція захисту інтересів груп громадян перетворюється у функцію захисту спільних, державних інтересів.

Воєнні функції. Волонтери у якості добровольців приймають участь у воєнних діях на Донбасі. Добровольчі бригади формуються різними структурами громадянського суспільства, забезпечуються зброєю без допомоги держави, або з обмеженою допомогою держави. Воєнна діяльність волонтерів отримує соціальну легітимацію, тобто завдяки підтримці суспільства (а не закону). Класичні теорії держави передбачають право на насилля тільки за державою. Антитерористична операція поширила таке право і на парамілітаристські загони волонтерів, майдану та інших активістів громадянського суспільства. Навіть протидія незаконному насиллю з боку правоохоронців стає приводом для звинувачень у ворожих діях проти народу. Відкриваються судові справи проти міліціянтів, що виконували накази забезпечувати порядок на вулицях. Абсурдом виглядає вимога судити міліціянтів, які захищали державні установи від насильницького захвату. Право на повстання народу, на насильнице повалення влади закріплюється у політичній свідомості. Тому озброєні добровольці, що незалежно від держави приймають участь в АТО, мовчазно сприймаються як легітимні.

Зазвичай, ще до проведення антитерористичної операції, люди вбачали важливу роль громадських організацій у наступних сферах суспільного життя (Див. таблицю 1)

Як бачимо з таблиці, в багатьох сферах суспільного життя громадські організації, на думку громадян, можуть відіграти позитивну роль, особливо у сферах дозвілля, захисту природного середовища, пропаганді здорового способу життя. Тільки в політиці громадським організаціям відводилася невелика роль. Війна докорінним чином змінила уяву про можливу роль громадських організацій, особливо, що стосується волонтерів. З відносно другорядної ролі, громадські організації стали виконувати ключові для життєдіяльності держави ролі, пов'язані з проведенням АТО.

Своє нове значення волонтерський рух втілює завдяки посиленню своїх загальних функцій як політичного інституту громадянського суспільства [1]. Розглянемо докладніше ці функції з наведенням прикладів реальної діяльності волонтерів.

Функції організації і самоорганізації. Волонтерські структури каналізують енергію добровольців, надають їх діям упорядкований характер.

Зазвичай волонтери на місцях намагаються перш за все допомагати «своїм» бійцям, тобто тим, хто направлені в АТО з даного району або міста. Але, якщо потрібно, то допомагають і іншим. Наведемо цитату з інтерв'ю волонтерів дослідникам: (Тут і нижче наведено цитати з розповіді волонтерів про свою діяльність на круглому столі громадської організації «Комітет майбутнє: «Солідарність і відповідальність»). «Так, ну в принципі ми намагаємося не відмовляти нікому, хто звертається по нашим можливостям, тобто якщо просять з АТО там продукти харчування, воду і це є, ми не робимо відмінності з нашого міста бійці або не з нашого, от якщо є у нас така можливість ми надаємо допомогу».

Таблиця 1

Наскільки важливу роль можуть відігравати громадські організації у кожній з таких сфер українського суспільства, 2013 р. (%)

Сфери суспільного життя	Важлива	Важко сказати	Не важлива	Не знаю
Політика та виборчі кампанії	37,3	25,5	27,6	9,6
Контроль за владою та боротьба з корупцією	42,6	19,1	30,0	8,3
Надання допомоги бідним і соціально вразливим верствам населення	58,5	19,8	15.3	6,5
Захист природного середовища	61,3	20,3	12,8	5,6
Захист громадянських прав та свобод	54,5	21,3	17,2	6,9
Пропаганда здорового способу життя, профілактика наркоманії та алкоголізму	64,9	17,7	11,1	6,4
Дозвілля громадян – спорт, туризм, культурні ініціативи та клуби за інтересами	60,4	20,1	13,2	6,3
Благоустрій місць сумісного проживання, підтримка житлового фонду та помешкань, організація кондомініумів	54,7	23,0	13,3	8,9
Історична і культурна спадщина, просвіта та наука	54,5	23,5	12,7	9,3

(Джерело: [3, с. 125])

Функція мобілізації. Волонтери мобілізують людей на захист країни. Вони є центром тяжіння для патріотів і сприяють підвищенню енергії на подолання ворогів. Наведемо цитату із інтерв'ю з волонтерами: «Я ж не агітую, я просто говорю якщо це кожен встане в будинку з дивана і щось зробить корисного для загальної справи, то розмах волонтерського руху буде більш значний... Чим більше буде конкретних звернень до людей з проханням допомоги, тим більша кількість людей вийде. Чи ось так, от через якусь там газету за руку людину не приведеш, а коли ось так поспілкувавшись, людина подумає і чимось допоможе, вдумавшись в це. Зрозуміло це вже якась реальна допомога». Як бачимо, мобілізація відбувається при конкретному спілкуванню активістів з людьми. Абстрактні заклики про допомогу в ЗМІ мають невелике значення.

Функція координації. Волонтери координують зусилля небайдужих українців у своїх зусиллях допомогти тим, хто цього потребує в зоні АТО.

Волонтери з різних міст координують свої зусилля для вирішення спільної справи. Наведемо

цитату з інтерв'ю волонтерів. «Ваня, ти з ким контактуєш? Іван: З Наталі. Це волонтер з Волині, ми співпрацюємо, виходить, з волинськими, от зараз активно співпрацюємо з білоцерківськими волонтерами. Тому що 72 бригада білоцерківські. І до київських ми підключилися… «. Як бачимо волонтери з різних міст координують свою діяльність, що підвищує ефективність їх справи.

Функція інтеграції. Волонтерський рух об'єднує людей, що бажають особисто допомогти АТО та жертвам війни. Наведемо цитату з інтерв'ю з волонтерами: «Ми між собою завжди співпрацюємо: з самообороною, Будинком культури та іншими організаціями. Якщо щось треба, ми ділимося, і навіть треба щось відвезти, теж допомагаємо один одному. Ну просто це три різні підрозділи, які працюють самостійно, але потім координують свої дії, якщо раптом що, якщо необхідна якась допомога». Як бачимо функції інтеграції та координації пов'язані одна з одною. Звичайно, при об'єднанні зусиль різних волонтерських організацій та окремих волонтерів, відбувається одночасно координація їх дій.

Функція комунікації. Завдяки структурам волонтерських організацій здійснюються зв'язки громади та бійців АТО, переселенців та державних установ, що приймають біженців з зони АТО. Ось цитата із інтерв'ю волонтерів дослідникам: «Хлопці із АТО дзвонять нам, безпосередньо просять, ми в такій-то бригаді, нам потрібна допомога». Завдяки прямим комунікаціям шлях від волонтера до об'єкту допомоги значно скорочується, без бюрократичних перешкод та зайвих посередників.

Функція консолідації. Волонтерський рух згуртовує окремих осіб, групи, організації для посилення боротьби за спільні цілі, за перемогу в АТО. Для вирішення схожих завдань нерідко відбувається злиття декількох волонтерських структур, що підвищує ефективність їх дії. Особливо це прослідковується на регіональному рівні, коли в одному місті консолідуються декілька волонтерських структур, що починали діяти окремо. Наприклад, у Дніпропетровську консолідовано діють волонтерська організація «Крила Фенікса» та відома волонтерка Тетяна Ричкова.

Консолідація волонтерських структур об'єктивно необхідна, коли слід вирішувати різні завдання і одна організація зробити це не в змозі. Тоді вона залучає інші волонтерські структури на допомогу. Ось як в інтерв'ю волонтер описує дослідникам цю проблему: «Олена Стрілецька курирує десь 80-100 сімей, вона і за допомогою фонду «Твоя Опора» (київського), за допомогою товариства інвалідів «Лебедушка» та їх батьків… І там у неї ще великий список людей, які допомагають займатися переселенцями. «Патріот» допомагає їй в основному в забезпеченні потреб дітей військових і загиблих. І ще в неї є проект «Соціальний патруль», коли допомога відправляється безпосередньо в зону АТО, це продуктова допомога, якщо є можливість медикаменти… З організації «Твоя опора» надходять медикаменти, памперси». Тобто волонтерка у своїй діяльності використовує ресурси п'яти волонтерських організацій.

Слід відмітити посилення особистісних функцій, таких як соціалізації, ідентифікації, самореалізації.

Функції політичної соціалізації, формування громадянських якостей. Завдяки діяльності волонтерів зростає загальний громадський настрій у населення. Волонтери своїми діями надають приклад іншим людям дієвого патріотизму. У молоді, що приймає участь у волонтерських акціях формується громадянська свідомість, закріплюються розуміння необхідності активної участі в громадських справах. Це закріплює навички політичного активізму, що особливо важливо для молоді. Відомо, що в попередні роки молодь відрізнялася політичною пасивністю індиферентністю, небажанням приймати участь навіть у голосуванні на виборах. Після школи волонтерства молоді люди вже не будуть такими пасивними в політиці і більш усвідомлено займатимуть громадянську позицію

Функція ідентифікації сприяє укріпленню почуття приналежності до української держави, українців.

Серед особистісних функцій також слід відмітити функцію самореалізації. Участь у волонтерській діяльності дає змогу наповнити життя змістом, бути корисним. Завдяки волонтерській діяльності людина підвищує самоповагу, відчуває повагу з боку оточуючих.

Узагальнюючі позитивні функції волонтерства можна об'єднати їх функцією політичної трансформації громадянського суспільства. Волонтерство не тільки підвищує активність громадянського суспільства, а надає йому нові риси допомоги державі, навіть заміщення, держави у виконанні внутрішніх функцій держави, а саме функцій захисту, безпеки. У класичних теоріях громадянського суспільства не передбачалось, що громадянське суспільство може взяти на себе роль заміщення держави.

Волонтерство виступає чинником вдосконалення діяльності державних структур. Волонтерів приймають на державну службу для проведення реформ, вдосконалення роботи різних структур, оскільки волонтери стійкі до корупційних спокус, відповідальні і сумлінні у своїх діях. Інтереси держави у їх свідомості вищі за особисті.

Волонтери слугують джерелом кадрових призначень, формують корпус резерву ефективних менеджерів державних структур у період перебудови, перетворення у кризові часи, для подолання неефективних, застарілих методів і форм діяльності певних структур. Наприклад, волонтера, що постачав у АТО обладнання, бронежилети тощо прийняли у Міністерство оборони у департамент постачання. Волонтер займається реформою цієї структури «майже весь час проводжу у МО, навіть сплю там – пише на свій сторінці в фейсбуці бувший волонтер, а тепер державний службовець.

Зазвичай у науковій літературі під громадянським суспільством розуміється «система незалежних від держави громадянських інституцій і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб» [2, с. 600]. В нових умовах громадянське суспільство координує свої зусилля з державою і намагається вирішувати не приватні, а загально державні інтереси. Адже інтереси виживання держави в умовах війни ставлять інтереси загальні вище за особисті.

Волонтерський рух виконує своєрідну функцію селекції, відбору найбільш свідомих громадян, які є справжніми членами громадянського суспільства з відчуттям відповідності за долю держави, високими громадянським почуттями, активним патріотизмом. Саме такі люди формують еліту громадянського суспільства, рисою якої є відчуття цінностей держави та суспільства вищими за особистісні цінності. З цієї причини багато нових політиків закликали наймати у нацгвардію волонтерів майдану.

Велику роль у розвитку волонтерського руху має соціальні мережі, преса та інші засоби масової інформації. Вони не тільки допомагають виконувати функції організації та мобілізації, а і сприяють героізації невоєнної сфери АТО. ЗМІ та соціальні

мережі дуже потужно виконують функції інформаційного посередника волонтерського руху. Наведемо цитату з інтерв'ю волонтерів: «Знову ж дуже добре зараз працює Facebook, дуже добре, що багато незнайомих людей бачать інформацію, яка постійно викладається, інформація про те, хто, що робить. На нас вийшла Португальська Діаспора, через Греко-католицьку церкву – Іспанія, Іспанська Діаспора. Вони самі нас знаходили, бо заходили на сторінки Інтернет, дивилися; вони починають дзвонити, листуватися, чимось цікавитися, а потім вони висилали якусь допомогу, то посилку пришлють, то гроші переведуть, то ще щось. Ось соціальні мережі добре працюють, телефони по соціальних мережах розходяться миттєво і інформація, люди».

Для успіху волонтерської діяльності має велике значення фактор довіри. Далі цитата з розповіді волонтера: «Заходить в магазин, де я стою з корзиною для добровільних внесків, ця людина, що взяла листівку, підходить до мене починає вітатися: «А це ти тут» – і, наприклад, там відразу в корзину «денежку» покладе. Тобто довіра та впізнавання знову спрацьовує. Якщо волонтера людина не знає, не буде допомагати, а якщо знає, значить, і далі буде допомагати. Це зрозуміло, просто справа в тому, що багато шахраїв, ніби як збирають на потрібну річ, а потім виходить обман. Ось про що я і кажу, що спрацьовує фактор довіри. Якщо ви постійно займаєтеся благодійністю, значить, люди можуть вам довіряти. Всі волонтери надають пакет документів та телефони. І, знову ж, ми намагаємося дякувати людям, які зробили допомогу». Довіра та особисте знайомство складають соціальний капітал, який є додатковим фактором, що сприяє волонтерській праці.

Зазвичай волонтерські організації багатофункціональні, вони беруться за ті справи, які потребують негайної реакції. Наприклад, волонтери організації «Патріот» у своєму інтерв'ю дослідникам відмічають: «У громадської організації «Патріот» дуже багато напрямків, є напрямки які займаються пораненими бійцями, є напрямки які займаються армією, тобто це збір допомоги в супермаркетах і відправка продуктів (...) тобто це збір допомоги в супермаркеті «Палладіум» і доставка всього цього в АТО. Наступний напрямок – допомога дітям військових і переселенців, які теж звертаються». Загалом в Запорізькій області біля 40 тис. переселенців, серед яких біля 12 тис. дітей. Тож для волонтерів Запоріжжя дуже багато справ.

Крім позитивних функцій, волонтерство може слугувати засобом вирішення приватних інтересів окремих осіб, що не пов'язані зі спільною метою. Наприклад, участь у волонтерській діяльності може слугувати джерелом формування політичного капіталу окремих діячів, які хочуть потрапити у владу, стати депутатами. Волонтерська діяльність може слугувати навіть засобом збагачення. Є приклади того, як деякі другорядні, проміжні координатори давали на підпис волонтерам документи, нібито ті витратили декілька тисяч гривень. Потім ці координатори звертаються до джерела фінансування і забирають за підписаними волонтерами документами гроші собі.

Перелічені функції можна класифікувати на ті, що сприяють розвитку громадянського суспільства, а також на ті, що сприяють вирішенню загальносуспільних завдань. Так, функції організації, самоорганізації, консолідації, мобілізації, є внутрішніми стосовно громадянського суспільства. А функції, що сприяють допомозі силам АТО у воєнній, соціальній та економічній справі можна назвати зовнішніми.

Висновки. В цілому, волонтерство грає велику роль у розвитку громадянського суспільства і формуванні реальної демократії в Україні. Волонтери ефективно допомагають державі у вирішенні важливої справи – здійсненні АТО.

Якщо раніше громадянське суспільство виступало опорою громадян у їхньому можливому протистоянні з державою, то в ситуації АТО, навпроти, структури громадянського суспільства допомагають державі у вирішенні спільних завдань перемоги у війні. За рамками АТО деякі громадські організації продовжують конфронтацію з державою, але мова скоріше йде про різні засоби досягнення спільної мети, ніж про сутнісне протистояння на ґрунті відчуження.

Список літератури:

1. Громадянське суспільство, його функції та можливості в сучасних умовах // Електроний документ. Адреса пошуку http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=713
2. Скиба В. Й. та ін.. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В. Й., Горбатенко В. П., Туренко В. В. – К.: Основи, 1996. – 717 с.
3. Українське суспільство: стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.

Жужа Л.А.
Хортицкий национальный научно-реабилитационный многопрофильный центр

ВЛИЯНИЕ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ НА МОДИФИКАЦИЮ ФУНКЦИЙ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье выделяются проблемы модификации функций гражданского общества в период проведения антитеррористической операции. Акцент делается на анализе деятельности волонтеров. Перечислены социальные, экономические, военные, социокультурные, политические и другие функции, которые выполняет волонтерское движение. Проведен анализ уровня доверия населения к власти и волонтерам. Выделяются негативные факторы, которые возникают в процессе деятельности волонтерских организаций.
Ключевые слова: гражданское общество, волонтерское движение, АТО, функции гражданского общества, политические функции, функции помощи, патриотизм.

Zhuzha L.O.
Khortytsia National Science and Rehabilitation Multi-profile Center

IMPACT OF ANTI-TERRORIST OPERATION ON MODIFICATION OF THE FUNCTIONS OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Summary
The article discusses the problems of updating functions of civil society during the anti-terrorist operation. The emphasis is placed on the analysis of the volunteers' activities. Social, economic, military, socio-cultural, political and other functions of volunteering are enumerated. In addition, this article provides analysis of the level of trust in the authorities and volunteers. The negative factors that arise when volunteering are highlighted.
Keywords: civil society, volunteering, ATO, functions of civil society, political function, functions of assistance, patriotism.

УДК 351.861

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Кравчук О.Ю.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Стаття присвячена характеристиці особливостей забезпечення політичної безпеки української держави. Автор уточнює зміст та суть поняття «політична безпека»,подає систематизацію законодавчих актів регулювання політичної безпеки. Представлені основні напрями діяльності української держави для забезпечення політичної безпеки.
Ключові слова: безпека, політична безпека, загроза,шляхи вдосконалення, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Кінець XX – початок XXI ст. характеризується істотними змінами в суспільному житті багатьох країн і народів, всієї геополітичної карти сучасного світу, що породжує нові глобальні, регіональні і міждержавні проблеми, що вимагають невідкладного вирішення. Особливу проблематику дана обставина має для України, що здійснює пошук і вибір шляхів свого подальшого розвитку, засобів і способів забезпечення національної безпеки.

Своєчасне вирішення насущних, складних, багатообразних і взаємозв'язаних завдань з метою подолання наслідків системної кризи початку 90-х років минулого століття, подальшому перетворенню всіх сфер українського суспільства, визначальним чином залежить від ефективності функціонування політичної системи, яка здійснює керівництво і управління суспільством, організацію і реалізацію в ньому політичної влади, вирішення соціально-політичних конфліктів і суперечностей, гармонізацію суспільних стосунків, досягнення консенсусу різних суспільно-політичних сил з приводу основних цінностей, інтересів, цілей і напрямів суспільного розвитку.

При цьому політична система українського суспільства знаходиться під впливом різних внутрішніх і зовнішніх дій, сил, явищ, тенденцій, чинників, як позитивного, так і негативного характеру. Отже, ефективність реалізації завдань, що стоять перед політичною системою, залежить не тільки від того, як формується і функціонує політична влада, механізм організації і реалізації політичної діяльності, регулюються політичні стосунки, але і від того, наскільки органи влади, суб'єкти політики, процес ухвалення і здійснення політичних рішень, тобто сама політична система, захищена від негативних дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових джерел, присвячених розгляду різних аспектів політичної безпеки, дозволив умовно диференціювати їх у дві групи: вітчизняні та зарубіжні джерела.

Вітчизняними науковцями, що займаються питаннями вивчення політичної безпеки, є: Кремінь В.Г., Циганов В.В., Нижник Н.Р, Бінько І.Ф., Головащенко С.І. Саме вони визначають політичну безпеку як самостійну систему та головну складову національної безпеки взагалі.

До другої групи зарубіжних науковців можемо віднести такі відомі прізвища, як: Жуковського М.В., Макєєва О.В., Сініцина А.А., які наголошують на тому факті, що політична безпека є основною складовою національної безпеки. Також можна говорити і про науковців, які хоч й опосередковано, але також достатньо вплинули на розв'язання кола проблем системи забезпечення політичної безпеки. Так, результати досліджень Г. Алмонда, Г. Спіро, Д. Істона, які займались вивченням особливостей політичних систем, дали змогу в подальшому розглядати політичну систему в усій широті її управлінських проявів.

Проте, не дивлячись на достатню кількість наукових джерел, присвячених аналізу політичної безпеки України, слід зазначити, що дана проблема досліджена, як правило, в окремих аспектах, і ще не отримала достатнього комплексного освітлення в наукових працях вітчизняних авторів. Мабуть, причина, перш за все в тому, що «політична безпека» як соціальне явище, наукове поняття, властивість, процес надзвичайно багатопланова, і охопити її в цілому досить складно.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми:

- відсутність законодавчого оформлення поняття «політична безпека», різноманіттям наукових підходів до її тлумачення і виділення сутнісних основ.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

© Кравчук О.Ю., 2015

· невизначеність місця політичної безпеки в межах системи національної безпеки;

· відсутність систематизованості нормативно-правові документів регулювання політичної безпеки держави

Формулювання завдань статті:

· уточнити зміст та суть поняття «політична безпека»;

· описати дії широкого спектру негативних чинників загрозливої спрямованості;

· систематизувати нормативно-правові документи регулювання політичної безпеки держави;

· визначити основні напрями діяльності української держави для забезпечення політичної безпеки; обґрунтувати особливу значущість, визначальну роль політичної безпеки в реалізації основоположних прав і свобод громадян, в забезпеченні національної безпеки як її основної складової;

· запропонувати шляхи вдосконалення політичної безпеки української держави;

Проблеми безпеки в усіх її проявах, сферах і вимірах завжди залишились одними з найважливіших проблем людського буття. Якщо життєздатність людини залежить насамперед від стану її здоров'я, то життєспроможність суспільства і держави залежить від рівня їх безпеки. Таким чином, безпека – це стан життєдіяльності соціуму, його структур і інститутів, що гарантує їх якісну визначеність в параметрах надійності існування і стійкості розвитку; це положення (стан), при якому на якийсь об'єкт не можуть впливати чинники загроз.

Передуючи розгляду суті і змісту політичної безпеки, звернемося до генезису даного соціального явища і наукового поняття у вітчизняній політичній теорії і практиці. У сучасних наукових дослідженнях практично відсутній термін «політична безпека». Він замінюється або своїми підвидами: зовнішньополітична і внутрішньополітична безпека або поняттями, які на багато ширше і включають політичну безпеку як складову частину, – національна, державна, суспільна безпека. Для того, щоб розрізняти, що ж є політична безпека слід звернути увагу на два складових її терміна «безпека» і «політична».

За найзагальніше визначення «безпеки» можна вважати наступне: безпека – це «відсутність загроз існуванню кого-небудь або чого-небудь». Вчені порізному трактують те, на що ці загрози націлені. Так, частина з них вважає, що безпека це «відсутність загроз дефіцитним цінностям», які важливі в даний момент (період) і з якихось причин знаходяться в «дефіциті»; інші – як безпека території, суспільства і способу життя в єдності, де держава головний інструмент підтримки такої єдності і суб'єкт забезпечення нормального функціонування і розвитку суспільства, економіки і культури. Виходячи з того, що безпека є динамічною категорією, що змінюється в часі, ми в нашому дослідженні зосередимо свою увагу на сучасному розумінні безпеки в українській і західній науці, при цьому не зменшуючи заслуг Арістотеля, Платона, Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Гегеля, які розглядали політичну безпеку відповідно до свого часу і соціально-політичних умов. Під політичною безпекою вони розуміли захист політичної влади, держави, політики. При цьому слід зазначити, що політична безпека як особливе суспільне явище зміцнювалося і розширювалося в міру розростання небезпек для влади, держави, політики, які покликані діяти на благо людей [1, 9, 10, 3, 2]. Наприклад, Монтеск'є вважав, що політична свобода є основою безпеки [48, с. 15-27]. Поширеним є визначення, що «внутрішня політична безпека держави – це такий стан її політичної системи, який забезпечує стабільний розвиток суспільства, відображає інтереси усіх його соціальних груп, сприяє консолідації нації і дозволяє ефективно вирішувати завдання економічного, соціального, культурного розвитку» [4, с. 23].

Політична загроза, як поняття, відображає можливість з боку якої-небудь політичної, військової, соціальної та іншої зовнішньої або внутрішньої системи загрожувати, послаблювати здатність держави розвиватися або порушувати процес реалізації цієї здатності в реальних умовах. При цьому відзначимо, що націленість забезпечення безпеки держави лише на політичні загрози в результаті створює оборонну політичну стратегію і не дозволяє виробити нові нестандартні шляхи виходу з кризи.

В своїй монографії Кремінь В.Г. зазначає, що «загрозами політичній безпеці України слід вважати реальні впливи, які ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних політичних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації та свободи особистості, а також для цілісності, стабільності і прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світового співтовариства та суб'єкта міжнародних відносин. Про такі впливи можуть свідчити відхилення вимірюваних параметрів індикаторів політичної безпеки від оптимального рівня стану політичної безпеки.

Якісними параметрами загроз є:

· наявність у даний момент негативного впливу: реального та потенційного;

· спрямування впливу: на яку галузь чи сукупність галузей суспільно-політичного життя впливає цей чинник, реалізацію яких національних інтересів унеможливлює;

· масштаб загрози: чи є її об'єктом система в цілому або ж певна підсистема та локальні об'єкти;

· розташування джерел загрози: внутрішні та зовнішні;

· характеристика загроз стосовно суб'єктів їхньої дії: організовані, ініційовані, стихійні, спонтанні тощо;

· безпосередність впливу на політичну систему: безпосередні або ж опосередковані через інші сфери – економічну, соціальну, духовну;

· репрезентованість у суспільній свідомості: явні, відомі, неявні, невідомі;

· характер експертного виявлення: виявлені, проаналізовані, передбачені та невиявлені, неаналізовані, непередбачені;

· наявність або відсутність протидії в політичній сфері: визначення шляхів і механізму нейтралізації та здійснення відповідних заходів.

Кількісними параметрами загроз можуть бути:

· інтенсивність дії: загрози слабкої, середньої та сильної інтенсивності;

· тривалість впливу: миттєві, короткострокові, середньострокові та довготривалі загрози;

· потужність загрозливої дії.

Зазначається, що «під **нейтралізацією загроз** слід розуміти систему заходів, які здійснюються суб'єктами політичної безпеки (насамперед державними органами) з метою уникнення або значного послаблення деструктивних наслідків негативного впливу на суспільну систему. Стратегія нейтралізації загроз виходить з положення про найбільшу ефективність та оптимальність такого зусилля, яке, хоча й не усуває чинника конфлікту (в даному випадку джерела загрози), проте досягає такого стану, коли негативні впливи неспроможні дестабілізувати ситуацію в суспільстві» [7, с. 20].

Проблема визначення політичної безпеки одна з найскладніших в політичних науках, це пов'язано

не тільки з багатозначністю складових її понять, але і з відсутністю терміну «політична безпека» в нормативних документах і наукових дослідженнях, стратегії політичної безпеки України, а також з недостатньою її представленістю в Концепції національної безпеки України. Про зрілість концепції можна говорити тільки в тому випадку, якщо ученими розроблений її інструментарій: єдине розуміння терміну «політична безпека», об'єкт, уявлення про політичні загрози, критерії і показники політичної безпеки.

Законодавчі дії у сфері політичної безпеки направлені на створення законодавчої бази, яка б упорядковувала та регламентувала поведінку суб'єктів та об'єктів політичних відносин, а також визначала відповідальність за порушення встановлених норм. Процес створення нормативної бази передбачає розробку нових або коректування існуючих законів, положень, постанов, а також створення дієвої системи контролю за виконанням вказаних документів.

Основоположними документами з політичної безпеки є Конституція і Концепція національної безпеки Україні.

В статті 15 Конституції визначається, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» [6, ст. 15].

В законі «Про основи національної безпеки України» визначено, що: «основними напрямами державної політики з питань національної безпеки України у внутрішньополітичній сфері є:

- забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;
- створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод;
- забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму;
- забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;
- створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування;
- формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;
- забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України» [5].

Важлива роль у системі законодавства України з питань національної безпеки належить актам нормативного та директивного характеру місцевих органів влади щодо питань забезпечення політичної безпеки осіб, громадських осередків, загальнодержавних інтересів на регіональному та місцевому рівнях. Це стосується, наприклад, забезпечення та захисту політичних, національних, культурних, релігійних прав і свобод, підтримання легального режиму політичної діяльності, мінімізації суспільних конфліктів на місцях, дотримання громадського порядку тощо.

Можна погодитися з висновком пана Ліпкана В.А., зробленим у навчальному посібнику «Безпекознавство»: «поки в Україні відсутня видимість, а тим більше практичний вихід застосування синергетичного підходу до формування правового поля забезпечення безпеки. І саме у цей, методологічно хаотичний час, вважаємо більш вірним і концептуально виваженим запропонувати наступну ієрархію документів, які б складали систему правового регулювання забезпечення безпеки. Це, передусім:

Стратегія національної безпеки – основоположний документ, в якому викладаються стратегічні цілі України щодо становлення її в якості Європейського лідера, збільшення населення до 2050 року до 100 мільйонів осіб тощо.

Концепція національної безпеки має забезпечувати вирішення тих чи інших проміжних завдань, які є у Стратегії.

Доктрина формується на підставі Стратегії та Концепції і охоплює значно вужче коло суспільних відносин, які обмежуються конкретною сферою життєдіяльності людини. Вона розвиває і уточнює положення Стратегії та Концепції і носить більш предметний зміст, зміщаючи акцент не стільки на декларуванні та викладенні певних положень, скільки на окресленні конкретних механізмів вирішення цих проблем. Тому обов'язково має бути розроблено дерево доктрин національної безпеки, серед них можна назвати наступні: інформаційна, екологічна, фінансова, соціальна, енергетична, воєнна доктрина тощо» [7].

Таким чином, нормативна-правова база системи забезпечення політичної безпеки України, що включає сукупність різних законодавчих актів, закріплює юридичні основи її забезпечення, визначає систему безпеки і її функції, встановлює порядок організації і фінансування органів забезпечення безпеки, а також контролю і нагляду за законністю їх діяльності.

Стосовно політичної безпеки, перш за все, зазначимо, що механізм її забезпечення детермінований суб'єктно-об'єктними політичними стосунками, а також нормами, способами, методами сфери безпеки. При цьому важливо розібратися: чому саме політичні стосунки роблять найбільший вплив на забезпечення політичної безпеки, а не які-небудь інші стосунки або, наприклад, сфери суспільного життя? Механізм забезпечення політичної безпеки, є такою інституційний оформленою діяльністю, насамперед, державних і недержавних політичних акторів, яка дозволяє за оптимальних умов сформувати і зберегти безпеку політичної системи, а також одночасно забезпечити мирні умови існування і розвиток країни. Якщо представити цю тезу трохи інакше, то механізм забезпечення політичної безпеки можна розуміти як системну єдність нормативних, організаційних і практичних дій суб'єктів політики, за допомогою яких забезпечується досягнення цілей безпеки політичної системи суспільства.

Важливу роль для політичної безпеки грає найбільш сприятливе, оптимальне функціонування системи її забезпечення. Виходячи з цього, перед суб'єктами безпеки встає необхідність додання процесу забезпечення безпеки оптимальності, вибору якнайкращого з можливих варіантів здійснення своєї діяльності.

Як вважає автор, основними шляхами вдосконалення системи забезпечення політичної безпеки України, можуть бути:

· розробка і ухвалення стратегії політичної безпеки, політичних, економічних, соціальних і інших довгострокових програм, направлених на забезпечення конкретних видів національної безпеки (зокрема політичної);

· своєчасне внесення до нормативно-правових документів змін і доповнень, з метою їх відповідності міжнародному стану;

· ініціація, формування, реалізація і оцінка державної політики з реальним, а не декларативним віддзеркаленням в ній інтересів особи, суспільства і складових його соціальних груп, а також держави;

· вдосконалення організаційної структури системи забезпечення національної безпеки та її політичної складової;

· підвищення ефективності діяльності суб'єктів забезпечення політичної безпеки України;

· пошук і вибір раціональних рішень для комплексного використання наявних можливостей і ресурсів в системі забезпечення політичної безпеки країни.

Першочерговим завданням сьогодні є розробка Концепції політичної безпеки України, на якій ґрунтуватиметься вироблення узгоджених дій всіх суб'єктів забезпечення політичної безпеки, органів виконавчої влади при формуванні державної політики в області забезпечення політичної безпеки, подання пропозицій з метою вдосконаленню її правового, методичного, науково-технічного і організаційного забезпечення.

Необхідно розглянути, яким чином належить удосконалювати систему законодавчих актів і правових норм, на основі яких формується політична безпека.

На нашу думку, головними напрямами вдосконалення законодавства від цій області є:

1) розробка проектів законів, регулюючих стосунки в області забезпечення політичної безпеки країни;

2) посилення боротьби з правопорушеннями в політичній сфері шляхом вдосконалення норм, регулюючих відповідальність за ці правопорушення, включаючи посилення відповідальності фізичних і юридичних осіб за ці правопорушення;

3) розробка нормативних правових актів, регулюючих стосунки в області протидії загрозам в політичній сфері;

4) регулювання питань використання засобів захисту інформації в сфері політичної безпеки;

5) подальший розвиток законодавства в області захисту політичних прав громадян;

6) гармонізація стандартів в області політичної безпеки з міжнародними стандартами.

Оптимальне функціонування системи забезпечення політичної безпеки багато в чому залежить від прогнозування потенційних і реальних дій на об'єкти політичної безпеки. На підставі чого одним з напрямів оптимізації має бути своєчасність прогнозних аналітичних досліджень очікуваних загроз політичного і іншого характеру в умовах істотно невизначеної зовнішньо- і внутрішньополітичної обстановки на короткострокову, середньострокову і довгострокову перспективу.

Роботи в цьому напрямі проводяться в різних наукових і аналітичних установах, проте використовувані при цьому методичні підходи орієнтовані, в основному, на аналізі процесів, що еволюційно розвиваються, тоді як в сучасних умовах вони набувають революційного характеру, що істотно ускладнює отримання достатньо обґрунтованих оцінок. Виходячи з цього, потрібне проведення дослідження фундаментальних проблем в області прогностики, з метою отримання об'єктивних даних для ухвалення обґрунтованих рішень для забезпечення політичної безпеки в умовах комплексного прояву загроз зовнішнього і внутрішнього характеру. Зрозуміло, що помилки в прогнозних оцінках можуть привести до найсерйозніших, часто невиправних прорахунків і навіть провалу політики, що реалізовується (наприклад: наслідки монетизації пільг, пенсійної реформи і т. д.).

Багато в чому вирішальний характер мають також проблеми пошуку і вибору раціональних рішень для комплексному використання наявних можливостей і ресурсів в системах забезпечення безпеки в умовах складних зв'язків взаємодіючих чинників. Будь-який соціальний організм можна порівняти з біологічним, при лікуванні якого помилки у виборі ліків або їх дози можуть привести до його загибелі. Так і при вирішенні завдань забезпечення політичної безпеки важливо не тільки отримати об'єктивний аналіз стану об'єкту і очікуваних загроз, але і визначити сукупність таких заходів і засобів, які найраціональніше забезпечують його захист.

Також важливе значення для оптимального функціонування механізму забезпечення безпеки мають умови, в яких він діє (повсякденні або кризові). Очевидно, що в другому випадку потрібний ретельніший підхід до збору і оцінки даних, оперативної передачі інформації, точного виконання вироблених і прийнятих рішень.

Виходячи з особливої значущості для національної безпеки політичної складової, заходи для її зміцненню є першочерговими, а система забезпечення політичної безпеки повинна визначатися не тільки політичним режимом країни, але й інститутами громадянського суспільства. При цьому необхідно відзначити ряд наступних істотних обставин.

По-перше, оскільки політична безпека держави почала більше залежати від якості влади, її політики та державного управління, відповідні органи все більше почали діставати можливість для дії на владу, інформуючи її про негативні наслідки, тих або інших помилках і прорахунках в політиці, недоліках державного устрою, з метою їх виправлення.

По-друге, у зв'язку з політизацією всього суспільного життя і все більш частим переростанням негативних економічних, соціальних, духовно-етичних, криміногенних і інших процесів в політичні загрози, державі органи безпеки все більш вимушені займатися глибоким аналізом негативних процесів в основних сферах життя суспільства, давати інформацію керівництву держави про ці загрози, пропонувати і приймати заходи з метою їх усунення. Тому в структурі органів політичної безпеки на провідні ролі виходять ті, які займаються глибоким науково-політичним аналізом процесів всередині країни, розробкою заходів проти руйнівних суспільних процесів, що загрожують самим основам державного і суспільно- політичного ладу.

По-третє, квінтесенцією в діяльності систем політичної безпеки стала охорона і зміцнення політичної потужності держави як здібності влади, державного і суспільного ладу використовувати матеріальні і духовні ресурси країни для вирішення завдань, що стоять перед нею. Адже відповідний інтересам країни суспільний і державний устрій – один з найважливіших чинників успішного розвитку країни. Найжиттєздатніша політична система може втратити силу, якщо біля влади опиняться неспроможні політики, злочинні або зрадницькі елементи, якщо влада не піклуватиметься про високу якість політики, консолідацію народу, підвищення його політичної культури і активності, запобігання негативним явищам і процесам, зміцнення законності і порядку.

Думається, що далеко не випадково в «Енциклопедії світу» серед основних принципів забезпечення національної безпеки її автор академік О.С. Капто виділяє, перш за все, такі, як: «дотримання балансу інтересів особи, суспільства і держави; взаємну відповідальність особи, суспільства і держави у забезпеченні безпеки» [11, с. 526-527] Тобто, він якраз на перше місце ставить конкретні задачі саме політичної безпеки.

Ще одним структурним елементом механізму забезпечення політичної безпеки, що потребує вдосконалення, є діяльність суб'єктів забезпечення безпеки.

Одним з важливих пріоритетів цієї діяльності в даний час розглядається контроль за роботою спецслужб як у законодавчій сфері, так і у сфері виконавчої влади. На практиці ті, хто здійснює даний контроль, стикаються з серйозними труднощами. Балансуючи між проблемами безпеки і демократії, їм доводиться приймати рішення з приводу того, наскільки, з одного боку, пропозиції, що пропонують спецслужби, сприяють їх ефективній роботі, і, з іншого боку, наскільки діяльність цих спецслужб є підзвітною і відповідає букві закону.

У сучасних умовах демократична відповідальність спецслужб припускає наявність контролю з боку виконавчої влади і організацію спостереження за діяльністю спецслужб з боку парламенту, а також активна участь в цьому процесі громадських суспільних організацій. Можна відзначити, що в Україні ще належить сформувати функціональну систему демократичного контролю за спецслужбами з метою недопущення політичного впливу на них і здійснення ефективного керівництва їх діяльністю з боку виконавчої влади.

У кожного учасника або окремої організації, що здійснює такий контроль, є свої специфічні функції. Проте проблема в тому, щоб кожен інститут, кожна гілка влади була компетентною в цьому і могла ефективно реалізувати свої функції на практиці.

Парламент здійснює додатковий контроль, який обмежений аналізом загальних питань в діяльності спецслужб і ухваленням бюджету. Разом з тим, парламент грає важливу роль в розслідуваннях, пов'язаних з скандалами в діяльності спецслужб. Судова влада стежить за використанням особливих повноважень в роботі спецслужб (і виносить рішення про неправомочність їх використання). Громадянське суспільство, фахівці і прості громадяни можуть виступати в ролі стримуючого чинника в роботі спецслужб шляхом внесення альтернативних точок зору (фахівці і експерти), розв’язання скандалів і кризових ситуацій (засоби масової інформації) або подачі скарг з приводу перевищення повноважень в діяльності спецслужб (прості громадяни).

Крім того, наявний владно-державний і суспільний контроль за силовими структурами дисертант пропонує доповнити ще і внутрішнім контролем на рівні самих спецслужб. Звичайно, не випадково останніми роками всередині спецслужб з’явилися структури власної безпеки. В результаті цих заходів силові структури змогли хоч би формально відреагувати на суспільний запит про досить високий рівень корупції серед тих, хто повинен займатися питаннями безпеки суспільства і громадян (наприклад, з'явилися так звані «перевертні в погонах» і оформилася боротьба з ними як самостійний напрям діяльності державної влади.

Таким чином, ефективне управління спецслужбами характеризується відкритою і ясною політикою. У основі ефективного управління лежать наступні принципи:

- справедливість;
- участь;
- плюралізм;
- партнерство;
- прозорість;
- відповідальність;
- верховенство закону;
- дотримання прав людини;
- ефективність;
- результативність;
- життєздатність.

Погоджуючись з цими достатньо загальними принципами, відзначимо, проте, що прихильність адміністративного апарату принципам ефективного управління є особливо важливою умовою формування політичних і законодавчих основ діяльності органів безпеки і спецслужб.

Таким чином, вдосконалення механізму забезпечення політичної безпеки в даний час необхідно здійснювати за кількома напрямами. По-перше, це вдосконалення нормативно-правової бази. По-друге, вдосконалення системи політичних і спеціальних інститутів забезпечення безпеки і залучення до цієї діяльності численних громадських організацій. По-третє, зміна стилю і ефективності діяльності органів державної влади і спецслужб. По-четверте, оптимальний пошук і вибір раціональних рішень для використання наявних можливостей і ресурсів в системі політичної безпеки.

Висновки. Проведений аналіз політичної безпеки як категорії науки і як процесу забезпечення стабільності політичної системи суспільства дозволив зробити наступні висновки.

1. З’ясовано, що, не дивлячись на недостатню розробленість, складність, неоднозначність категорії «політична безпека», все ж таки існують теоретико-методологічні передумови, що дозволяють детальніше розробити даний термін. Безпека для суспільства означає практичну реалізацію цієї здатності в діях держави, політичних і суспільних інститутів. Визначення політичної безпеки можна зробити, спираючись на два основних достатньо розроблених в соціально-гуманітарних науках, підходи, кожен з яких є самостійною цінністю, а в сукупності вони збагачують теоретичний матеріал, пов’язаний з проблемами забезпечення політичної безпеки.

Перший підхід розглядає політичну безпеку як частину національної безпеки. Виходячи з визначень запропонованих різними ученими, ми приходимо до висновку, що кожна з характеристик національної безпеки (інтереси, цілі, загрози) включає, як невід’ємну частину, політичну складову.

Другий підхід орієнтується на дослідження політичної безпеки як самостійної політичної категорії. Чинниками для виокремлення політичної безпеки в самостійну одиницю були: політичні цілі і цінності; «політична стійкість і стабільність»; політичні загрози; політичні конфлікти. Всі вищезгадані підстави політичної безпеки не дозволяють розглядати її як самостійне явище в політичному житті суспільства, оскільки вони носять лише міждисциплінарний характер.

2. Доведено, що різноманіття підходів до розуміння поняття «національна безпека» в соціально-політичних науках пояснюється слабкою концептуалізацією, відсутністю чіткого визначення, значною кількістю елементів. Те ж саме відбувається і з поняттям «політична безпека». Відсутність власного об'єкту перешкоджає можливості теоретизувати поняття, вивчати його, класифікувати й аналізувати. На наш погляд, під час вивчення політичної безпеки, найбільшу теоретичну та емпіричну цінність пред-

ставляє поняття «політична система», запас знань про яку дозволяє розглядати її як систему, зумовлювати можливі наукові напрями її дослідження.

Моделі різних політичних систем, розроблені західними дослідниками Д. Істоном (системна), Г. Алмондом (структурно-функціональна), К. Дойчем (кібернетична), Г. Спіро (динамічна) допомагають нам розглянути політичну безпеку через категорії: комунікації, дії політичних акторів, умови функціонування політичних систем, що, у свою чергу, дає можливість інтерпретувати політичну безпеку як особливий стан політичної системи, при якому комунікації між навколишнім середовищем і політичною системою, а також всередині політичної системи носять конструктивний характер. Головними характеристиками політичної безпеки виступають: стабільність конституції, гнучкість економічної системи, результативність культури і ефективність політичної влади.

3. Визначено місце політичної безпеки в загальній системі національної безпеки акцентуванням на тому, що саме ця її складова обумовлюється високою значущістю влади, держави і політики як чинників благополуччя країни, народу, громадян. Причинами для цього твердження є: визначальна роль влади, політичної системи для суспільства та держави;

4. Розглянуто нормативно-правове регулювання політичної безпеки держави в сучасному українському суспільстві. Проаналізувавши зміст правових актів, що діють у сфері безпеки, автор прийшов до висновку про те, що процес формування української моделі забезпечення політичної безпеки в даний час продовжується. Це означає, що на перший план в політиці держави виходить завдання завершення створення дієздатного механізму зміцнення політичної безпеки. Охарактрезовані основні законодавчі документи у системі забезпечення політичної безпеки – Конституція України та Концепція національної безпеки України, саме які створюють основне правове поле.

5. Проаналізовано механізм зміцнення політичної безпеки. В дисертації розуміється інституційний оформлена діяльність ряду політичних акторів, направлена на забезпечення безпеки держави, його громадян і громадських організацій. Цією діяльністю фактично займаються як державні, так і недержавні політичні лідери та інститути. При цьому дисертант хотів би особливо підкреслити, що ця діяльність одночасно повинна за оптимальних умов сформувати і зберегти безпеку політичної системи і забезпечити мирні умови існування та ефективний розвиток країни. Представляється, що одночасне виконання цих двох базових умов є найважливішою методологічною базою до розуміння механізму забезпечення політичної безпеки.

Цей механізм формується після усвідомлення політичним класом (елітою) необхідності захищатися, тобто, після певного процесу його консолідації. Зрозуміло, що заздалегідь має бути осмислений весь комплекс погроз, небезпек, викликів і загроз в політичній сфері. Політична практика показує, що, формуючи даний механізм, державна влада, як правило, виходить з того, що загрози можуть виходити як від інших країн, так і знаходитися всередині країни. Джерело небезпек і загроз також може знаходитися як поза політичною елітою, так і розташовуватися всередині різних елітних груп і угрупувань.

Фактично в нашій країні механізм зміцнення політичної безпеки на практиці є достатньо закритим від наукового аналізу і громадської думки. Такий висновок зроблений тому, що приблизно з початку XXI сторіччя закритими стали процеси підготовки і ухвалення політичних рішень. Тому дисертант в роботі розглянув його насамперед в теоретичному ключі. Структурно механізмом забезпечення політичної безпеки є єдність нормативних, організаційних (інституційних) і практичних дій суб'єктів політики.

6. Запропоновано основні напрями вдосконалення механізму забезпечення політичної безпеки. В даний час вдосконалення механізму необхідно здійснювати за кількома основним напрямам. Це вдосконалення нормативно-правової бази зміцнення політичної безпеки. Це і зміна системи політичних і спеціальних інститутів забезпечення безпеки і залучення до цієї діяльності численних громадських організацій. Крім того, необхідно змінити стиль і ефективність діяльності органів державної влади. Розробка Концепції політичної безпеки України. Між гілками державної влади мають бути чітко прописані функції і межі застосування.

Список літератури:

1. Аристотель. Собрание починений: в 4 т. / Аристотель. – М., 1983. –.– Т. 4. – 1983.
2. Гегель Г. Енциклопедія філософських наук: в 3 т. / Г. Гегель. – М., 1977. –.– Т. 3: Філософія духу. – 1997.
3. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть церковного и гражданського: сочинения в 2 т. / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 1989-1991. –.– Т. 2. – 1989-1991. – С. 3-545.
4. Данильян О. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації / О. Данильян. – К., 1998. – 205 с. – С. 23.
5. Закон «Про основи національної безпеки України: прийнятий 19 черв. 2003 р.: № 964-IV / Відомості Верховна Рада України. – Офіц. вісн. України. – К., 2003. – 38 с. – (Бібліотека офіційних видань).
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 1996 (Нормативний документ Верховної Ради).
7. Кремень В. Г. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: [монографія] / Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. – К: МАУП, 1998. – 92 с.
8. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк.– М.: Мысль, Философское наследие. Соч. в 3 т. 1988. – Т. 3. – С. 135-406.
9. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье. – М. – 1999. – С. 15-27.
10. Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий Мысль / Платон. – М.: Мысль, 1999.
11. Энциклопедия мира. – М.: Книга и бизнес, 2005. – С. 526–527.

Кравчук О.Ю.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ РЕАЛИЯХ

Аннотация
Статья посвящена характеристике особенностей обеспечения политической безопасности украинского государства. Автор уточняет содержание и суть понятия «политическая безопасность»,подана систематизацию законодательных актов регуляции политической безопасности. Представлены основные направления деятельности украинского государства для обеспечения политической безопасности.
Ключевые слова: безопасность, политическая безопасность, угроза, пути совершенствования, нормативно-правовой акт.

Kravchuk O.Yu.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

RELEVANT ASPECTS OF POLITICAL SAFETY IN MODERN UKRAINIAN REALITIES

Summary
The article is devoted to the description of features of providing political safety of the Ukrainian state. The author specifies the content and essence of the concept «political safety», presents systematization of legislative acts adjusting political safety. Basic directions of activity of the Ukrainian state for providing political safety are presented.
Keywords: safety, political safety, threat, ways of perfection, regulative act.

УДК 327(4-012.1)

СКАНДИНАВСЬКІ КРАЇНИ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА

Пугачова Д.В.
Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України

У статті розглядаються безпекові складові у міжнародній політиці скандинавських країн. Належним чином відслідковуються зв'язки держав з основним військово-політичним гравцем у євроатлантичному просторі – НАТО. Досліджено проблеми, які виникають у країн Скандинавії на шляху розвитку взаємовідносин у сфері безпеки як безпосередньо між собою так і з іншими міжнародними акторами. Відображаються ключові аспекти побудови військово-політичних взаємовідносин країн регіону та можливі їх перспективи. Проаналізовано найважливіші досягнення в безпековій галузі, які набули країни Скандинавії на сьогоднішній день.
Ключові слова: безпека, НАТО, нейтралітет, збройні сили, конфлікт, військові операції.

Постановка проблеми. Зміна архітектури євроатлантичної безпеки, яка спостерігається сьогодні, призводить до кардинального перегляду безпекового простору і його складових. Скандинавські країни, як активні міжнародні актори не стоять осторонь цього процесу, адже входять в один з найпотужніших світових військово-політичних блоків НАТО (або як члени – Данія, Норвегія, або як партнери – Швеція), у структури Європейського Союзу, у регіональні міжнародні організації. Нині, як ніколи, постає питання про трансформацію та посилення безпекового компоненту кожної країни для ефективного ведення своєї зовнішньополітичної діяльності в рамках сучасного перегляду основних принципів міжнародно-правових відносин.

Мета статті. Метою статті є дослідження безпекового компоненту країн Скандинавії в сучасній системі міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні весь світ спостерігає за змінами, які відбуваються в системі міжнародних відносин, зокрема, її безпековій сфері, що сформувалась у євроатлантичному просторі протягом попередніх двох десятиліть.

Розглядаючи ситуацію, яка склалась нині, можна вважати, що скандинавські країни (Данія, Норвегія та Швеція), відповідно до ступеню їх інтеграції до тих чи інших європейських та євроатлантичних структур, є їх надійним північним форпостом, адже знаходяться достатньо близько до країни, що знехтувала гарантіями міжнародної безпеки.

Країни Скандинавії є безпосередніми учасниками змін, які відбуваються у сучасній світ-системі, адже так чи інакше входять до структур євроатлантичного та європейського безпекового ареалу.

Після завершення «холодної війни» скандинавські країни, що мали різні погляди на проблеми безпеки (Норвегія і Данія були членами НАТО, а Швеція до нині є нейтральною) почали розвивати співробітництво між собою в сфері безпеки здебільшого одновекторно. Така співпраця розвивається і в

© Пугачова Д.В., 2015

межах існуючих міжнародних організацій і на двосторонній основі, тобто має багаторівневу структуру.

Країни Скандинавії входять до складу Північної ради, на засіданнях якої з початку 90-х рр. XX ст. активно обговорюються проблеми безпеки як один із напрямів північного співробітництва. Так було визначено три вектори співпраці Північних країн: з Європейським Союзом, з «найближчим оточенням» (включає країни Балтії та Російську Федерацію) і координація Балтійської політики Північних країн. По завершенні останнього десятиліття XX ст. Північна рада створила комітет вищих посадових осіб у сфері безпеки для координації своєї політики у цій галузі, адже країни Півночі активно співпрацюють з різними міжнародними організаціями (ООН, ЄС, ОБСЄ, Радою Європи та ін.).

Ще однією регіональною структурою, яка координує співпрацю країн Скандинавії з державами Балтійського регіону є Рада держав Балтійського моря. Тут вирішуються питання не тільки безпекового характеру, як наприклад об'єднання зусиль для боротьби з організованою злочинністю, а й економічне співробітництво і захист навколишнього середовища.

За ініціативою Норвегії також була створена Євроатлантична рада Баренцевого моря (члени Норвегія, Швеція, Фінляндія і Росія), у якій співробітництво здійснюється у сфері захисту навколишнього середовища, енергетики, рибальства і транспорту, а для вирішеня питань з проблем Арктичного регіону була створена Арктична рада [1, p. 23].

Скандинавські країни тісно співпрацюють у військовій галузі. Реалізовувались спільні заходи військового характеру: шведсько-норвезькі військово-морські навчання (1994 р.), навчання «Nordic Peace» та «Cooperative Banners» (1997 р.), в яких брали участь військові контингенти Данії, Швеції, Фінляндії та Норвегії.

У миротворчій сфері країни діють в рамках NORDCAPS (Nordic Coordinated Arrangement for Military Peace Support) – Угоди Північних країн щодо узгодження дій з підтримки миру.

Необхідно підкреслити, що Данія і Норвегія вважають, що тільки НАТО може гарантувати безпеку держав Балтійського регіону. Швеція (як і нейтральна Фінляндія) визнає важливість участі США у зміцненні безпеки в Балтійському регіоні, але завжди підкреслює зв'язок Балтійського регіону з Європою і важливу роль Європейського Союзу в забезпеченні безпеки і стабільності в регіоні Балтійського моря [2].

Як зазначалося, країни Скандинавії поділяються на блокові та нейтральні. Свої статуси країни почали визначати після завершення Другої світової війни. Так, Норвегія намагалася спочатку утримуватись від вступу до будь-яких міждержавних альянсів. Але, коли почалось протистояння між колишніми західними союзниками по антигітлерівській коаліції Норвегія остаточно відмовилася від нейтралітету. Після вступу до НАТО оборонна політика Норвегії стала тісно пов'язуватися з курсом Північноатлантичного Альянсу. На її території розміщені радіонавігаційні станції та інші об'єкти, що обслуговують американські атомні підводні човни, які ведуть патрулювання в Північній Атлантиці; регулярно проводяться маневри об'єднаних збройних сил блоку; Норвегія розглядається у якості важливого «енергетичного запасника» Альянсу [3].

Зазначимо, що після закінчення «холодної війни» Норвегія почала скорочувати свої збройні сили та витрати на військові потреби. Норвезькі збройні сили почали брати участь у багатонаціональних операціях, що відповідає національним інтересам цієї скандинавської країни. Держава визнає світове лідерство Організації об'єднаних націй у питаннях законного забезпечення миру, безпеки та стабільності і вважає, що це єдина міжнародна організація, здатна використовувати весь спектр методів та інструментів вирішення конфліктів (гуманітарні, дипломатичні, економічні, інформаційні та військові).

Перебуваючи в НАТО, Норвегія дотримується принципів цієї організації основоположним з яких є принцип забезпечення колективної безпеки країн-членів Альянсу при нападі на будь-яку з них. Норвегія також розглядає НАТО як важливий інструмент для підтримки трансатлантичного співробітництва в питаннях безпеки для забезпечення стабільності в світі в цілому і в північному регіоні, зокрема [4].

Щодо військових операцій, у яких брала участь Норвегія, це й миротворчі сили у складі ООН, й підрозділи у складі військових сил НАТО (Ліван, Сомалі, Боснія та Герцеговина, Ірак, Іран, Косово, Македонія, Афганістан, Лівія та ін.) [5].

Аналогічний розвиток співробітництва у військовій сфері має Данія – одна із країн-засновниць НАТО. Протягом «холодної війни», Данія разом з Норвегією дотримувалася політики «відносного нейтралітету». З розпадом СРСР та відходом у минуле блокового протистояння політика Данії на міжнародній арені стає більш активною: вона направила свій контингент на війну в Перській затоці (1990-1991 рр.); підтримує політику військового співробітництва з країнами Східної Європи та Балтії; надає суттєву зовнішньополітичну підтримку військовому курсу США.

Внутрішня структура та організація збройних сил Данії формується зважаючи на її членство в НАТО. Військово-політичне керівництво країни повністю підтримує пункти коаліційної військової стратегії Альянсу, розглядаючи його в якості головного гаранта збереження миру в Європі та національної безпеки [6, p. 21]. Керівництво силами і коштами, які виділяються у воєнний час в оперативне підпорядкування командуванню блоку, здійснює командувач оперативними силами Данії (він також командує субрегіональним командуванням Об'єднаних збройних сил НАТО «Північ-Схід»). У мирний час до його обов'язків входить контроль за ходом бойової підготовки і відповідністю рівня бойової готовності з'єднань, частин і підрозділів, призначених для передачі до Об'єднаних збройних сил блоку, встановленим нормативам. Він підпорядкований головнокомандувачу збройними силами Данії, а по лінії НАТО – командувачу регіональним командуванням «Північ» [7].

У Данії налічується близько 30 морських портів, придатних для базування та ремонту кораблів різних класів. Командування НАТО активно використовує їх для перекидання вантажів та особового складу до Європи з Американського континенту і Британських островів.

Відповідно до вимог НАТО збройні сили Данії включені до складу сил реагування та головних оборонних сил. До сил реагування країна виділяє: датську бригаду реагування, розвідувальний підрозділ, підрозділ спеціального призначення, підводний човен, корвет, два тральщика, два фрегати, два інспекційних катери, загін літаків F-16 та ін. До сил негайного реагування НАТО включені розвідуваль-

на рота, загін літаків F-16, фрегат і корвет. Датська мотопіхотна дивізія входить до складу німецько-датсько-польського об'єднаного корпусу (штаб у м. Щецин, Польща) [8].

В постбіполярний період у військових операціях НАТО брали участь більше 44 тис. датських військовослужбовців, які виконували миротворчі завдання на Балканах (в Косово, у складі КФОР на початку 2000-х рр., був задіяний датський посилений механізований батальйон, а також штабні і розвідувальні підрозділи загальною чисельністю близько 850 осіб, літаки F-16), в Іраку, Пакистані, Македонії, Афганістані (діє контингент з 290 датських військовослужбовців, розташований в південній частині країни), Лівії (датські ВПС брали участь в операції НАТО «Одіссея Світанок») [9].

В останнє десятиліття посилилась зацікавленість у створенні скандинавської міні-НАТО, яка в перспективі перейшла б у підпорядкування Північноатлантичного Альянсу і в цьому питанні Данія займає активну позицію, так як розділяє занепокоєння своїх північних сусідів щодо дій Росії з дослідження і освоєння арктичного шельфу [10].

Необхідно зазначити й важливу роль Данії у створенні системи протиракетної оборони – надала США право модернізації старої авіабази Туле на острові Гренландія. Тут розташовано багато авіабаз, які можуть бути використані і як аеродроми додаткової допомоги, і як місця основного базування ВПС НАТО, тому острів є важливим стратегічним пунктом в системі безпеки Альянсу.

У зв'язку з останніми подіями, що відбуваються в Україні, було вирішено передислокувати датський військовий корабель класу «Тетіс» та патрульний літак «Челенджер» у Балтійське море. Раніше Данія вже надавала у розпорядження НАТО чотири бойові літаки для патрулювання повітряного простору балтійських країн і корабель підтримки «Есберн Снаре», який в даний час є флагманським кораблем одного з постійних військових угруповань НАТО у Середземному морі [11].

З трьох Скандинавських країн, Швеція залишається нейтральною вже близько двох століть, хоча останні десять років спостерігаються внутрішні коливання настроїв в країні у бік вступу до військового Альянсу. Ще після розпаду біполярної системи і закінчення «холодної війни», у Швеції посилилися розмови про можливий вступ держави до НАТО. Адже з втратою прямої загрози з боку СРСР всі «негласні» гарантії з боку блоку щодо підтримки Швеції зникли, і у разі гіпотетичного конфлікту вона залишалася незахищеною. Тому вона розпочала активно інтегруватися в західноєвропейські структури безпеки і у 1994 р. стала членом програми НАТО «Партнерство заради миру».

Парадоксально, але Швеція маючи статус нейтральної країни, витрачає на військові потреби щонайменше 7 млрд. євро кожного року [12]. Поняття нейтралітету у Швеції можна розділити на дві частини: по-перше, це неприєднання до військових союзів (але це не означає, що Швеція не має права брати участь у врегулюванні конфліктів, які проходять у світі), по-друге, цей нейтралітет наступає тоді, коли йде мова про військові дії лише біля шведських кордонів.

Швеція відіграє активну роль у відпрацюванні Сил реагування НАТО. Протягом останніх п'ятнадцяти років країна взаємодіяла з країнами Балтії, які є членами НАТО, і допомагала їм перетворювати збройні сили і систему оборони. Одночасно з цим Швеція і член НАТО Норвегія розширювали заходи щодо спільного спостереження за повітряним і морським районом [13].

За останнє десятиліття Швеція обмежилась лише поглибленням співпраці і використанням контактів з НАТО для посилення своєї участі у забезпеченні регіональної і глобальної безпеки та в миротворчій діяльності і кризовому врегулюванні. В країні розуміють, що для протистояння сучасним загрозам безпеки необхідно багатостороннє співробітництво і активна військова присутність за кордоном. Переважна більшість населення Швеції підтримує ці зміни у політичному курсі, однак перспектива офіційного членства в НАТО користується набагато меншою підтримкою. Хоча зрозуміло, що співробітництво країн Північної Європи у сфері оборони не може бути альтернативною формою НАТО забезпечення регіональної безпеки.

Необхідність вступити до НАТО обстоюють політики з Партії поміркованих і Народної партії. Пояснюючи виборцям свою позицію, прихильники вступу країни до НАТО говорять про світ, що змінився, про жорсткі засоби, які використовує РФ, щоб зайняти місце на міжнародній арені (грузинсько-російська війна, конфлікт на території України).

Підштовхують політиків до необхідності шукати нові варіанти забезпечення безпеки країни й відносини, що склалися у Швеції з Євросоюзом. Шведські євроатлантисти звертають увагу на те, що статус нейтралітету дуже сумнівний для держави, яка є активним учасником європейської політики безпеки та оборони, програми «Партнерство заради миру» і намагається створити регіональну систему безпеки «Північне співробітництво» [14].

З огляду на те, що ЄС володіє меншими військовими можливостями порівняно з НАТО, прихильники вступу в Альянс вважають нераціональним для Швеції перебувати поза рамками однієї із цих організацій. Стокгольм, що не входить до Альянсу, не має можливості впливати на вироблення та ухвалення рішень Організацією Північноатлантичного договору, що, загалом, несправедливо (адже Швеція не тільки активний член програми «Партнерство заради миру», вона активний учасник миротворчих операцій) [15].

Нині Швеція є активним учасником миротворчих місій НАТО (брала участь у рятувальних операціях, наприклад, з розмінування Албанії і Сербії), шведські військові контингенти брали участь в операціях НАТО у Косово, Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (у 2007 р. Швеція відрядила до Афганістану 260 військових до складу Групи відновлення провінцій). Шведські збройні сили беруть участь у спільних навчаннях з військовим контингентом країн НАТО. Паралельно, Швеція активно формує систему національної оборони, відповідну стандартам Альянсу. Але подальших кроків щодо приєднання до НАТО поки що Швеція не робить, навпаки у щорічних зовнішньополітичних деклараціях уряду обов'язково міститься твердження про те, що Швеція залишається позаблоковою державою.

Висновки. У висновках необхідно зазначити, що сфера безпеки країнами Скандинавії розглядається більш однорідно. Це спричинено низкою факторів, найважливішими з яких є їх геополітичне становище на півночі Європи, близькість до Росії, членство в НАТО Данії та Норвегії, партнерство з Альянсом Швеції, криза системи безпеки, яку переживає Європа. Для скандинавських країн пріорітетним на часі є поглиблення відносин з НАТО, можливе ре-

формування власних збройних сил для можливого протистояння сучасним викликам безпеки у регіоні, тісніша кооперація цих країн між собою у військово-політичній та оборонній сферах. Навчання військових, які проводяться у країнах Скандинавії блоком НАТО є необхідним елементом укріплення обороноздатності не лише Альянсу, а й країн Балтійського регіону.

Список літератури:

1. Cooperation and Conflict. Nordic Journal of International Studies. – Vol. 31, Num. 4, Dec. 1996.
2. Михайлов Д. Политика национальной безопасности Северных стран после окончания «холодной войны»: проблемы и перспективы Северного сотрудничества [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://old.nasledie.ru/politvne/18_10/article.php?art=29
3. Взаимодействие Норвегии и НАТО // Сайт NATO.bz [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.bz/ru/norway.html
4. Штейнберг М. Солдаты Скандинавии // Сайт газети Зеркало недели [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/soldaty_skandinavii.html
5. Калюга О. Норвегия – НАТО – Афганистан // Сайт Norge.ru [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.norge.ru/norge_nato_afganistan/
6. Brett J. No New Dividing Lines. Danish Defence Support to the Baltic States. Copengagen, 2002.
7. NATO The Cornerstone of Danish Security. Сайт Forcvarsministeriet [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fmn.dk/eng/allabout/ Pages/NATOTheCornerstoneofDanishSecurity.aspx
8. Вооружённые силы Дании. Сайт 200 стран. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.200stran.ru/war_country68.html
9. Fact Sheet: The United States and Denmark – NATO Allies and Global Partners / Сайт White House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. whitehouse.gov/the-press-office/2012/02/24/fact-sheet-united-states-and-denmark-nato-allies-and-global-partners
10. Будущее поле битвы: Арктика / Сайт Мир прогнозов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mirprognozov.ru/prognosis/104/674/
11. Дания направит в Балтийское море военный корабль и патрульный самолет / Сайт Кореспондент. net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.korrespondent.net/world/3373262-danyia-napravyt-v-baltyiskoe-more-voennyi-korabl-y-patrulnyi-samolet
12. Швеция озвучила военный бюджет на 2012 год (22.09.2011) // Сайт издания Rambler Media Group «Lenta.ru» [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://lenta.ru/news/ 2011/09/22/budget/
13. Александров О. Аналіз підходів до оборонного будівництва позаблокових країн (за досвідом Швеції, Австрії та Фінляндії) // Сайт НІСД при Президентові України [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/ 458/
14. Нейтральна Швеція шукатиме захисту в НАТО // Сайт proNATO [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://nato.blox.ua/2009/06/Nejtralna-Shvetsiya-shukatime-zahistu-v-NATO.html
15. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет // Сайт Центру Разумкова [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/ NSD105_ukr_9.pdf

Пугачёва Д.В.
Институт всемирной истории
Национальной академии наук Украины

СКАНДИНАВСКИЕ СТРАНЫ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: СОСТАВЛЯЮЩЯЯ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
В статье рассматриваются составляющие безопасности в международной политике скандинавских стран. Должным образом отслеживаются связи государств с основным военно-политическим игроком в евроатлантическом пространстве – НАТО. Исследованы проблемы, которые возникают у стран Скандинавии на пути развития взаимоотношений в сфере безопасности как непосредственно между собой так и с другими международными акторами. Отражаются ключевые аспекты построения военно-политических взаимоотношений стран региона и возможные их перспективы. Проанализированы важнейшие достижения в области безопасности, которые приобрели страны Скандинавии на сегодняшний день.
Ключевые слова: безопасность, НАТО, нейтралитет, вооруженные силы, конфликт, военные операции.

Puhachova D.V.
Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine

SCANDINAVIAN COUNTRIES IN THE CONTEMPORARY SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS: SECURITY COMPONENT

Summary
The article deals with the security components in the international policyof Scandinavian countries. The relations of the states with the major military-political player in the Euro-Atlantic space – NATO are appropriately tracked. The problems that arise in the Scandinavian countries on the way of development of relations in the sphere of security both directly among themselves and with other international actors are researched. The key aspects of building military and political relations between the countries of the region and their possible prospects are represented. The most important achievements of Scandinavia in the security area are analyzed.
Keywords: security, NATO, neutrality, military forces, conflict, military operations.

УДК 323.2:004(477)«2013/2014»

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ У ДОБУ ПОСТМОДЕРНУ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Степанова Н.Є.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Андрієнко Ю.В.
Інститут соціальних наук
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті розкрито сутність та основні характеристики постмодерних практик політичної участі. Досліджено застосування деяких з них в Україні. Визначено їх роль у протестних акціях минулого року. Проаналізовано українську специфіку політичної Інтернет-участі. Обгрунтовано суперечливий вплив постмодерних практик політичної участі на процеси розвитку перехідних суспільств.
Ключові слова: політична участь, доба Постмодерну, перехідне суспільство, протестні дії, політична Інтернет-участь, онлайн-активізм.

Постановка проблеми. Політична участь завжди розглядалася у теоріях демократії як найважливіший індикатор функціонування відповідного режиму. Але у другій половині ХХ ст. роль конвенційних форм політичної участі як основи західної моделі представницької демократії стала помітно знижуватись і водночас теоретиками було зафіксувано «повернення людини діючої» (А. Турен), яка привнесла у політичне життя радикальний протест щодо офіційних інститутів і правил, всієї системи колишнього політичного порядку. Набуття державної незалежності й обрання демократичного вектору розвитку в Україні співпало, таким чином, з певною кризою західної демократії, яка, тим не менш, розумілася у якості наочного взірця.

Слід враховувати, що перехід нашої країни до якісно нового стану еволюції відбувається у період цивілізаційного зсуву, який пов'язують з настанням «епохи постмодерну», «інформаційної доби», «мережевого суспільства» тощо. Попри все розмаїття номінацій стає зрозумілим одне – суспільне, у тому числі й політичне життя вже не буде таким, як раніше. Риси ж цього нового політичного порядку на світовому і державному рівні не в останню чергу формуються завдяки певним практикам участі людей у політиці як різновиду політичної діяльності, котра виступає першоджерелом і механізмом усіх політичних процесів. Отже, ретельне дослідження нових політичних практик має для нас актуальне теоретичне і прогностичне значення, тобто пов'язане з відповіддю на злободенні питання: яким чином і завдяки чому українське суспільство може адаптуватися до викликів епохи Постмодерну і віднайти власний шлях до працездатної моделі демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побудова наукових концепцій навколо поняття «постмодерн» почалася ще у 40-х роках ХХ століття й сьогодні маємо як багато впливових прихільників цього напрямку теоретизування, так і його авторитетних критиків. У числі зарубіжних вчених слід відзначити З. Баумана, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє, Р. Інглегарда, М. Кастельса, А. Турена, М. Фуко, а з дослідників пострадянських країн – В. Горбатенка, М. Ільїна, О. Панаріна, А. Постола та інших. Вони, серед іншого, звернули увагу на політичні прояви епохальних змін, визначають перспективи та загрози впливу ситуації постмодерну на національні держави та національну ідентичність, наполягають на врахуванні нових умов щодо реалізації політичної участі громадян у політиці.

Слід зауважити, що дослідження політичної участі у західній суспільно-політичній науці має давні традиції і є одним з об'єктів постійної уваги представників різних теоретико-методологічних підходів: системно-функціонального й інституційного (Г. Алмонд, С. Верба, М. Каазе, Дж. Нагель, А. Марш), соціально-психологічного (Ф. Конверс, А. Кемпбелл, Л. Мілбрайт), поведінкового (Б. Берельсон, Х. Макклоскі) тощо. Спираючись на їх доробки, вітчизняні дослідники В. Бортников,

© Степанова Н.Є., Андрієнко Ю.В., 2015

І. Воронов, Е. Клюєнко, С. Пікалов, Н. Ротар, С. Сальникова та інші розвивають теорію політичної участі на унікальному емпіричному матеріалі перехідних суспільств, а деякі з них, наприклад, Н. Хома, М. Яковлев, А. Янченко, вдаються до аналізу нових різновидів політичної комунікації та участі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні у науковців не викликає сумнівів, що вступ до епохи Постмодерну суттєво змінює роль традиційних політичних інститутів та логіку розгортання політичних процесів. Дослідники фіксують виникнення принципово нових практик політичної участі, однак поки що не існує повного усвідомлення масштабів і характеру їх впливу на політичний процес. Спостерігається певна ейфорія в оцінках таких новітніх практик політичної участі в Україні, як «майданна демократія», «народна люстрація», онлайн-активізм тощо. На наш погляд, визначення впливу вказаних і багатьох інших практик політичної участі ще не набуло належного наукового висвітлення та об'єктивної оцінки з точки зору їх мотивації, суб'єктного складу, а головне, співвідношення мети й результату відповідних дій щодо процесів демократизації суспільства.

Мета статті. Основною метою цієї роботи є аналіз деяких постмодерних практик політичної участі в Україні в контексті їх впливу на характер політичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Перехідні стани суспільного розвитку завжди викликають проблеми щодо їх теоретичної концептуалізації. Якщо окремі суспільства, а тим більш людська цивілізація, знаходяться у процесі формування своєї нової цілісності, вони несуть у собі суперечливі риси, тенденції, відносини й практики. Тому не дивно, що навіть сам термін «Постмодерн», яким здебільшого позначають новий цивілізаційний етап розвитку, «виявився навантаженим настільки багатьма значеннями, що йому загрожує небезпека означати усе підряд і одночасно нічого не означати» [5, с. 269]. Тим не менш ми обрали цей багатозначний термін для розгляду низки нових явищ в українській політиці, оскільки саме він у концентрованому вигляді акумулює сучасні уявлення про кризу попередньої моделі політичного світу. Політична модель Модерну була заснована на достатньо жорсткій вертикальній ієрархії влади і підкорення. Тому сутність зазначеної кризи деякі дослідники вбачають «у зростаючому розриві між вектором розвитку постмодерністичного суспільства і наявним, застиглим в попередньому столітті станом політичних структур» [1]. Саму ж політику Постмодерну позначають як симуляцію політичного. Ж. Бодрійяр навіть прогнозує зникнення політичного як «естетичної галюцінації реальності», що вже нічого не репрезентує й існує як автономний світ символів і симулякрів [2, с. 90].

Такі тенденції не можуть не відображатися на характері політичної участі, яка закономірно набуває своєрідних рис. Зуважимо, що у наукових трактовках самого поняття «політична участь» виявляється певна двоїстість. З одного боку, акцент робиться на інструментальному характері політичної участі, тобто здатності її суб'єктів впливати на прийняття й реалізацію політичних рішень, а з іншого – на суб'єктивному відчутті залученості у процеси політичного життя. Інтегральні визначення даної дефініції більш-менш вдало поєднують обидва зазначених аспекти, розглядаючи політичну участь як «реальні дії, через які громодяни залучені у політичний процес (відносини) і впливають або намагаються вплинути на нього» [7, с. 56].

У вітчизняній науковій та навчальній літературі постмодерністські типи політичної участі найчастіше ототожнюються з інноваційними і протиставляються традиційним. Проте, зводити політичну участь у пост-сучасну добу тільки до інноваційних компонентів є не зовсім коректним. Дослідники слушно зауважують, що «суспільство стає атомізованим, повертається, так би мовити, у домодерний стан індивідуалізованого соціуму, де кожен сам приймає рішення, сам несе весь тягар моральних зобов'язань, як і особисту відповідальність за прийняття рішень та свої вчинки» [8, с. 75]. Адже, розвиток суспільства, у тому числі й українського, є непослідовним та нерівномірним, тому, зазвичай, виникає нашаровування двох або й трьох типів цивілізаційних парадигм у межах одного й того ж історичного часу. Варто враховувати, що українське суспільство потрапило у ситуацію постмодерну, не встигши адаптуватися щодо модерних вимог функціонування політики, а саме: свідомого виконання людиною громадських обов'язків, вироблення дієздатних конвенціональних та інституційних форм суспільного контролю за владою, добровільного прийняття на себе відповідальності за той політико-правовий порядок, який виникає як результат взаємодії суспільства і влади.

На тлі тотального падіння авторитету влади і майже усіх формальних інститутів демократії, підтвердженого численними соціологічними даними, в Україні спостерігається швидке розповсюдження постмодерних рис політичної участі. Це, зокрема, «виявляється в деінституціоналізації масового руху протесту, у спонтанних політичних акціях, які залишаються поза межами контролю скільки-небудь сталої організації; у значній перевазі емоційного, ірраціонального над раціональним; у постійному порушенні стабільності, одностайності» [3, с. 153].

Зазначені риси яскраво відбилися у подіях кінця 2013-початку 2014 рр., пов'язаних з «Євромайданом». Можна згадати й первісне гасло «Євромайдан без політики», і постійну зміну цілей протесту, і велику емоційну напругу не лише безпосередніх його учасників, а й суспільства загалом. Якщо вбачати у цьому падіння поваги до влади і посилення акценту на участі і самовираженні людини (Р. Інглехард), то слід визнати й такі явища, які, на думку відомих теоретиків, притаманні постмодерній культурі загалом: «засліплення грою символів» і «поневолення стереотипами» (Ж. Бодрійяр), символізація, театралізація (Г. Дебор), віртуалізація (М. Кастальс) тощо. Як наслідок, протестна поведінка може перетворитися у «протест заради протесту». Його лідери й організатори здебільшого зосереджені на тому, аби підтвердити право протестуючих на свої вимоги, привернути увагу якомога більшої кількості населення і на цій хвилі збільшити власний політичний капітал.

Використання технологій, які сприяють карнавалізації та візуалізації протестних акцій (інсталяцій, флешмобів, перфомансу), дійсно, призводять до того, що «новітні форми політичної дії надають ефект емоційної підзарядки та відчуття спільної справи» [10, с. 405]. Але чи можна стверджувати, що цим досягається максимальна ефективність політичної дії? Скоріш слід погодитися з тим, що відбувається певна девальвація «громадянського вчинку» на користь «громадянської акції», імітація політичної участі, заміна її «відчуттям присутності». В умовах перехідного періоду від модерну до постмодерну «змінується баланс між мотивацією мети і мотивацією причини». У той час як у минулому головне у по-

літичному протесті було повідомлення, що містило новий смисл, а його успішність визначалася мірою досягнення певного результату, ознаками протестних акцій стає «реалізація утопії тут і зараз», «свято», «локальність» [11, с. 88].

Той факт, що сучасні засоби масової комунікації, передусім, телебачення та Інтернет, відіграють головну і безпосередню роль у віртуалізації й симуляції політичної реальності, перетворюючи політику на різновид «ток-шоу», вже не потребує доказів. Навіть вибори, як головний формат політичної участі в епоху Модерну, перенесено у віртуальний вимір, а боротьба ідей і програм заміщується боротьбою політичних шоу-менів за кількість глядачів/читачів, лайків та репостів повідомлень у соціальних мережах.

Дослідники запроваджують нове поняття – «політична Інтернет-участь», розуміючи під ним «усі дії з використанням ІКТ, які уживають громадяни з метою впливу або прямої участі у прийнятті політичних рішень на різних рівнях політичної системи» [6, с. 57]. Проте первісні надії на втілення моделей «електронної демократії» як на Заході, так і у пострадянських державах, стають дедалі скромнішими. Р. К. Джібсон, В. Лесалі та С. Вард, провівши аналіз онлайн-участі у Великій Британії, виявили два їх ключових типи – суто онлайн-участь (online participation) та інтернет-контактування (online contacting). Останній тип не потребує великих зусиль і включає інтернет-голосування, обговорення політики і таке інше [4, с. 27]. Що ж стосується онлайн-участі, то вона передбачає більш активні форми діяльності. У нашому контексті до неї можна було б віднести створення інтернет-спільнот політичних однодумців, вироблення на базі схожих ідей віртуальних політичних об'єднань і схвалення певних пропозицій і програм суспільних перетворень з наступними вимогами їх розгляду і врахування владними інститутами різного рівню.

Моніторинг політичного сегменту вітчизняного інтернет-простору показав, що хоча доля онлайн-участі в останні півтора роки значно зросла, ефективність впливу на владу з боку віртуальних спільнот важко оцінити як високоефективну, адже головною метою для інтернет-користувачів є просто бути долученим, тобто відчувати себе повноправним учасником політичного процесу хоча б у віртуальному вимірі. А присутність у виборчих списках інтернет-партії Дарта Вейдера можна розцінювати скоріше як епатаж, якій відображає одну з характерних рис постмодерних практик – ефект без ефективності.

Так само можна стверджувати, що більш розповсюджений тип інтернет-контактування не призводить до суттєвих змін у реальній політиці у бік її прозорості та відкритості. Аналіз змісту аккаунтів провідних українських політиків у соціальних мережах «Facebook» і «Twitter» показує, що вони, передусім, намагаються підвищити власну популярність за рахунок модного іміджу «просунутих користувачів». Найактивнішими і найпопулярнішими українськими політиками у мережі «Facebook» станом на кінець березня 2015 р. були: П. Порошенко (580 853 «лайків»); А. Яценюк (330 263 «лайків»). Між тим, за результатами березневих опитувань громадської думки, їх рейтинг у реальному, а не віртуальному просторі тяжіє до неухильного зниження порівняно з торічними показниками [9]. До того ж в аккаунтах цих та інших політиків не спостерігається встановлення зворотного зв'язку із своїми відвідувачами, які здебільшого спілкуються поміж собою.

Дійсно, висока активність як з боку політиків, так і з боку користувачів вписується в рамки специфічної постмодерної епохи. Високі рейтинги політиків у соціальних мережах доводять, що такі політичні практики цікавіші своєю інтерактивністю та ігровою формою, безпечні та зручні. В суспільстві, перенасиченому інформацією, короткий меседж з мінімальною глибиною сенсу і з будь-яким мультимедійним супроводом легко сприймається широким загалом і не потребує аналізування. Але вирішення реальних суспільних проблем не залежить від міри віртуалізації політики, воно потребує компетентного і всебічного діалогу влади із громадськістю, її повноцінної участі у політиці як у традиційних, так і постмодерних організаційних формах.

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах глобалізації та інформаційної відкритості перехідні суспільства і, зокрема, Україна, опиняються під інтенсивним, але суперечливим впливом культури Постмодерну, який зачипає і сферу політики. Проте постмодерні практики політичної участі, які органічно зростають на грунті цієї культури на Заході, переймаються вітчизняними суб'єктами політики скоріше у вигляді відповідних технологій та організаційних форм. Через це відбувається тотальне залучення громадян до політики без помітного зростання їх конструктивного впливу на неї. Політичному процесу такі запозичені практики додають яскравої видовищності, ілюзії масового включення та, водночас, стихійності, непередбачуваності, нестабільності. Безперечно, українське суспільство не може залишитися осторонь від провідних тенденцій цивілізаційного розвитку. Але формальним і неформальним політичним лідерам, якщо вони орієнтовані на демократичні зміни у суспільстві, варто враховувати не тільки мобілізаційний потенціал зазначених практик, але й нововнювати їх новими об'єднуючими смислами, без апеляції до яких навряд чи можливе формування реальної моделі партисипаторної демократії.

Список літератури:

1. Александров А. Политика Постмодерна как симуляция Политического [Електронний ресурс] /Антон Александров – Режим доступа: http://postmodern.in.ua/?p=1304
2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Урал. ун-т, 2000. – 96 с.
3. Горбатенко В. П. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінації / В. П. Горбатенко // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 151–166.
4. Дзялошинский И. М. Медиа и социальная активность молодежи / И. М. Дзялошинский // Международный журнал: Медиа. Информация. Коммуникация. – 2012. – № 3. – С. 1–31.
5. Инглегарт Р. Ф. Модернизация и постмодернизация / Р. Ф. Инглегарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Р. Ф. Инглегарт. – Москва: Academia, 1999. – С. 261–291.
6. Киселев А. А. Интернет: модели и практики политического участия / А. А. Киселев, И. В. Самаркина – Краснодар: ООО «Оттиск», 2007. – 103 с.

7. Клюенко Э. А. Политическое участие: теория, методология и измерение с применением метода шкалограммирования по Гуттману / Э. А. Клюенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 46-72.
8. Постол А. А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність / А. А. Постол // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2010. – № 42. – С. 69-79.
9. Рейтинги партий и политиков /Политическая ситуация в Украине. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.coruption.net/statti/item/23535-politicheskaya-situatsiya-v-ukraine-rejtingi-partij-i-politikov
10. Хома Н. М. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. М. Хома // Гілея. Політичні науки. Збірник наукових праць. – 2014. – № 89. – С. 405-408.
11. Чухин С. Г. Социокультурная обусловленность противоречий сущего и должного в современном гражданском образовании / С. Г. Чухин // Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2014. – Вып. 2(3). – С. 88-92.

Степанова Н.Е.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Андриенко Ю.В.
Институт социальных наук
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

ПОЛИТИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ В ЭПОХУ ПОСТМОДЕРНА: УКРАИНСКАЯ ПРАКТИКА

Аннотация
В статье раскрыта сущность и основные характеристики постмодерних практик политического участия. Исследовано использование некоторых из них в Украине. Определена их роль в протестных акциях прошлого года. Проанализирована украинская специфика политического Интернет-участия. Обоснована противоречивость влияния постмодерных практик политического участия на процессы развития переходных обществ.
Ключевые слова: политическое участие, эпоха Постмодерна, переходное общество, протестные действия, политическое Интернет-участие, онлайн-активизм.

Stepanova N.Ye.
Odessa I.I. Mechnikov National University
Andriienko Yu.V.
Institute of Social Sciences
Odessa I.I. Mechnikov National University

POLITICAL PARTICIPATION DURING THE POSTMODERN PERIOD: UKRAINIAN PRACTICE

Summary
The article aims at defining of the essentiality and main characteristics of the postmodern practices of the political participation. The research consists in the investigation of applying some of them in Ukraine, in determination of their role in the last year protests. Moreover, the Ukrainian specificity of the Internet participation is analyzed and the postmodern political participation practices' contradictory influence on the development process of the transitional societies is proved.
Keywords: political participation, postmodern period, transitional society, protest actions, political Internet participation, online activism.

УДК 35.071(477)

ВИБІР КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ: СПАДОК, ВИПАДОК, ДОЛЯ?

Яковлев Д.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У політологічному есе зроблено спробу осмислити ситуацію вибору – повсякденного та «Великого», політичного та індивідуального, фатального, раціонального та випадкового. В якості прикладу «Великого» вибору обрано легендарну подію – Хрещення Русі київським князем Володимиром. Питання, на яке автор шукає відповідь, полягає не лише у тому, які фактори переважають у виборі, який ми називаємо «Великим»: випадкові обставини, історичний спадок (та відповідна «політика пам'яті») або Фатум? Вибір, як будь-який виклик, потребує адекватної відповіді. Тому, представляючи контури вибору Великого князя, пропоную читачу моделювати ситуацію вибору, у якій опинився Київ у сучасних політичних умовах. Принагідно висловлюю щиру подяку редакції журналу «Молодий вчений» за можливість публікації цього есе та сподіваюсь, що тематика «Ситуації Вибору» знайде своє продовження у серії публікацій щодо вибору союзників Богданом Хмельницьким й Іваном Мазепою, вибором незалежності Михайлом Грушевським й Володимиром Винниченком, вибором «відлиги» та «перебудови» М. Хрущьовим та М. Горбачовим, вибором моделі пострадянських змін Леонідом Кравчуком й В'ячеславом Чорноволом.

Ключові слова: ситуація вибору, політичний вибір, раціональний вибір, «Великий» вибір, парадокс Кондорсе, теорема К. Ероу.

Вступ. Ситуація вибору. Одним із визначальних для України – справді Великим – став вибір князя Володимира прийняти релігію Візантії, відомий як «Хрещення Русі». Цей вибір, як і полеміка, що його супроводжувала між представниками мусульман, юдеїв, християн Риму та Візантії, оповитий легендами. Очевидно, що Володимир справді опинився у ситуації вибору, яка включала проблему (необхідність заміни язичницького політеїзму), наявність альтернатив (юдаїзм, іслам, християнство), а головне – усвідомлення Володимиром ситуації вибору та здійснення ним відповідних кроків щодо обрання однієї з альтернатив.

Звернення до теми «сивої давнини» приховує низку проблем для дослідника політики. Найтиповіші з них: «...хто його знає, як там насправді було?», «...історію пишуть переможці», «Це лише версії...». Але у даному випадку прошу Музу історії Кліо надмірно не турбуватись. Темою даною розвідки є не стільки сама історична подія – Хрещення Русі-України, скільки спроба розглянути ситуацію Вибору із залученням, в якості прикладу, легендарної події – Великого вибору князя Володимира.

Водночас, співвідношення «минулого» і «сучасності» відкриває нові можливості не лише для утворення чергових «утопій» чи «футурологій», а й для адекватного раціонального розуміння майбутнього. Погодимось із Дм. Фурманом: «Минуле дійсно «живе» з нами, наше життя, наші почуття і думки в чималій мірі визначені подіями не тільки нещодавніми, але й тисячолітньої давності. І тут діє одне «правило». Чим менше ми знаємо про цей вплив минулого, чим менше визнаємо цей вплив, тим більше на ділі ми від нього залежимо, тим більше сліпо ми рухаємося по накатаній дорозі. І, навпаки, чим більше ми розуміємо свою залежність від минулого, чим краще ми бачимо, яка дорога – накатана, тим більше ми – господарі своєї долі, впевнено дивимося в майбутнє» [6].

Вибір Володимира є «взірцевим» з точки зору політичного аналізу. Він мав такі складові, як-от: ситуація вибору, наявність альтернатив та «диктатора, що вирішує» (за К. Ероу), поєднання егоїстичних та політичних мотивів, воля до вибору. Щодо волі київського князя, то коли остаточне рішення було прийнято Володимир захопив візантійську колонію Херсонесу (Корсунь) та силою зброї примусив Візантію укласти угоду.

А почнемо із совсім недалекого минулого. У 1988 році святкування 1000-річчя Хрещення Русі стало важливою культурною та соціальною подією. Але на перше місце вийшла політична знаковість – Радянський Союз на чолі з М. Горбачовим, відмічаючи вибір князем Володимиром релігії у 988 році, демонстрував відмову від тоталітарної спадщини і відданість «ідеалам перестройки»: відкритості, політичним свободам, *гласності.* Щоправда, комуністичні ідеологи у 1988 році ще намагались «вмонтувати» вибір Київського князя у зрозумілий для мешканців 1/6 частини суходолу контекст *«нерушимой дружбы семьи советских народов»*, але сама подія стала важливою ознакою змін та переконливим свідченням кризи проекту «радянської людини» та тліну радянської політичної й ідеологічної «матриці».

Урочисті заходи 1988 року також продемонстрували, що рішення Володимира стало справді Великим вибором, яке протягом століть впливало на долю України. І продовжує впливати. У 2015 році виповнюється 1000 років з дня упокоєння Великого князя. Володимир став не лише творцем «середньовічної європейської держави Руси-України» (Указ Президента України [5]), його вибір визначив відносини між людиною, церквою та державою у Східній Європі, вплинув на історію та культуру, політику та право Європейської цивілізації.

Вибір: теоретичні рамки дослідження. Конструювання та деконструкція простору вибору (як повсякденного так і «Великого») – це й інтелектуальна гра, яка визначає напрямки розвитку, межі індивідувальних та колективних дій. Крізь призму того чи іншого вибору можна побачити спільну «картину світу», характерну для усього суспільства у відповідному часі та просторі.

Кондорсе називає чотири причини хибного вибору: інтерес, підкуп пристрасті та хибні думки [3, с. 5]. Це екстраполюється на ситуацію будь-якого вибору: від повсякденного «рутинного» вибору товарів чи послуг до «Великого» вибору, який визначає долі мільйонів людей протягом століть.

Можна стверджувати великий ступінь адекватності застосування поняття «ситуації вибору» щодо аналізу вибору в сучасному українському суспільстві в умовах збройного конфлікту на Сході, кризових явищ в економіці, нестабільної політичної ситуації, неефективних державних інститутів. Політичний вибір, під впливом процесів медіати-

© Яковлев Д.В., 2015

зації та глобалізації, демократизації та раціоналізації створює умови й формує нові альтернативи, а отже – продукує нові політичні ситуації пострадянського періоду: від «медіа шоу» та театралізації політики з розігруванням смислу, або владної цензури та пропаганди до спроб комунікативної дії (Ю. Габермас), спрямованої на досягнення компромісу та порозуміння за допомогою раціональних дебатів, що ґрунтуються на етиці. Головне те, що індивідуальний вибір актора у символьному просторі посткомунізму, через неусталені правила визначає «реальний» на даний час стан справ, правил та інституцій, які формуються у процесі інтерпретації та реінтерпретації дій політичних акторів.

У науковому дискурсі сформовано два основних підходи до феномену вибору: екзистенціальний та маркетинговий. Перший має відношення до філософської традиції екзистенціалізму та пов'язує вибір із свободою (свобода вибору), відповідальністю (відповідальність за вибір), стражданням та страхом. Ситуація «Великого вибору» – це час найвищого напруження духовних та фізичних сил індивіда, яка трапляється декілька разів за життя (або і не виникає взагалі), має принциповий моральний характер, означає «або – або». Другий підхід, навпаки наголошує на «повсякденності» та тривіальності феномену вибору, який пов'язується, передусім із задоволенням потреб індивіда послугами та продукцією. Вибір тут переміщується у публічну площину, постає як важлива частина публічного управління, прийняття рішень у менеджменті, реалізації політичних інтересів.

Крилатий вислів «жереб кинуто» (Alea jacta est) означає розуміння людиною відмінностей та протиріч, які існують у суспільстві, визначення альтернатив та готовність обрати одну з них. Вихід із рутини повсякденності починається із *волі до вибору*, усвідомлення власної відповідальності за подальші події. У цьому сенсі воля до вибору протиставляється ідеології пануючої культури. Протиставлення індивіда та суспільства, раціональної дії та традицій, вибору та рутинного життя – це ознака періоду глибинних соціальних та політичних трансформацій. У стабільних суспільствах (наприклад, традиційні суспільства із переважно аграрним способом виробництва і відповідним укладом життя) вибір – це виклик традиціям, дія всупереч встановленим нормам, *героїчний акт*.

Навпаки, у добу модерну, коли виникають потоки нових ситуацій та зростає кількість перехресних ліній дій індивідів, практично щодня з'являються взаємодії, у яких дії учасників до цього не були відрегульовані і стандартизовані, а вибір стає звичайним явищем. Люди обирають власну лінію поведінки щодня, якщо не щохвилини. Відбувається «рутинізація» вибору, його технологізація, зведення з акту найвищої інтелектуальної та емоційної напруги до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Відтепер це не героїчний акт, а частина повсякденного життя індивідів, груп та спільнот. Модернізація утворила світ у якому, здавалось, «Великий вибір» залишився в історії: споживач щодня обирає товари у супермаркеті, глядач обирає телевізійні канали, а бюрократ, хоч і робить щодня вкрай важливий *вибір політики*, але є антиподом політичних лідерів, які вели за собою європейські нації у минулому. З героїчного, драматичного або комедійного акту вибір перетворився на рутинну справу. Теоретики постмодерну стверджують, що «Великий наратив» (Ж.-Ф. Ліотар) надає легітимності конкретним варіантам вибору, утворює альтернативи та пояснює їх; він забезпечує зв'язність опозицій, охоплює різні конфлікти та відмінності, пропонуючи модель, у якій усі опозиції знаходять підґрунтя і набувають свого значення. З цього кута зору, результат вибору передбачений самою системою соціальних координат: вибір не може вийти за межі альтернатив, запропонованих гранд-наративом та закладених у картині світу. Тобто, вибір дійсно є частиною соціальної взаємодії певного історичного періоду, її невід'ємною складовою.

У сучасному дискурсі образ *«лицаря на роздоріжжі»*, що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю *«людини з пультом»* (або з іншим гаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології. Один із основних викликів – це медіатизація вибору, що несе в собі потенційну загрозу перетворення ситуації вибору на *simulacrum* (П. Козловський, Ж. Дельоз, Ж. Бодріяр). Симулякр, як «копія копії» або відтворення реальності третього порядку, відносно вибору означає повне розмежування ситуації вибору та реальності. Вибір набуває автономного статусу та переноситься у віртуальну площину, яка конструюється медіа. Симулякр вдало «маскує і спотворює» фундаментальну реальність політичного вибору, маскує відсутність «фундаментальної» реальності, взагалі не має стосунку до жодної реальності. І якщо симулякри першого порядку («підробки», «фальш-копії» реальності) та другого порядку (конвеєрні серії, які мають еквівалентну цінність) співвідносяться із соціальною інтеракцію та вибором традиційного та модерного суспільств, то симулякри третього порядку, які прив'язані до мас-медіа та комунікації, утворюють гіперреальність, що позбавлена будь-якого референта. Вибір стає частиною гіперреальності. Чи це означає неможливість раціонального вибору (як наслідок – популярність гороскопів, екстрасенсів, опертя на «інтуїцію», «знаки» та кидання жеребу) й необхідність відмовитись від тотальностей попередньої доби («соціум», «держава», «ідеологія», «політика», «виробництво», «капіталізм», «соціалізм», «влада», «істина»)?

У представників теорії раціонального вибору є власна відповідь. Вона полягає у ідеї «економічної людини», яка приймаючи політичні рішення (наприклад, обираючи релігію) керується тими ж принципами, що і в крамниці при виборі товару. Теорія раціонального вибору виходить із категорії «індивідуалізму» при аналізі вибору: ключовим актором політичного ринку є індивід – його мотиви, переваги, експектації, орієнтації, цінності, а також трансформація індивідуальних очікувань у колективні дії. Здатність (нездатність) індивідів «переключати» режим вибору при переході з приватного простору у публічний стає основним предметом роздумів. Е. Даунс вважає, що базові мотивації індивіда та його інтереси залишаються незмінними. Зокрема, мова йде про раціоналізм і егоїзм індивіда.

У межах теорії раціонального вибору К. Ероу формулює й відому «теорему неможливості». Відповідно до неї, існує агент, який є центральним у тому сенсі, що, змінивши свій голос, він може перемістити результат вибору з самої нижньої позиції в списку на саму верхню позицію. Суть теореми Ероу полягає в тому, що колективний вибір, який задовольняє цілком розумним вимогам може забезпечи-

ти найкращу альтернативу лише в тому випадку, якщо він містить риси примусовості, або диктаторства. При цьому, диктатор визначається як той, чий вибір між парами альтернатив є вирішальним.

«Теорема неможливості» Ероу стала продовженням ідей Кондорсе та Жана Шарля де Борда щодо неможливості універсального способу виявлення колективних переваг. Можна навести багато розумних правил вибору шляхом голосування (правила абсолютної і відносної більшості, правило відсіювання найгірших та ін.). Але їх результати можуть бути прямо протилежними. Вибір переможної альтернативи в кращому випадку є довільним, а в гіршому – визначається махінаціями того, хто задає послідовність. Зокрема, мова йде про пошук «ренти», особистої вигоди тими, хто приймає остаточне рішення.

У ситуації, коли жоден з претендентів не володіє визначальною перевагою, слід ввести ще один (додатковий) критерій вибору. По суті, це вимога здорового глузду і так само чинять індивіди у повсякденному житті: зіткнувшись з вибором між альтернативами, актор шукає такі ознаки кожної з альтернатив, які можна було б залучити в якості додаткових критеріїв оцінки та вибору. Ці додаткові критерії, за Ероу, також є проявом диктатури.

Повертаючись до вибору Володимира, можна провести відповідні аналогії. Він по суті був диктаторським (це обумовлено історично), але, видається, що як справжній політик, Володимир вдало «маскував» власну ренту. Він відправив посольства в усі країни-претенденти, провів справжні дебати (полеміку) з метою розкрити сутність кожного вчення.

Вибір князя не можна оцінити як раціональний відповідно до сучасних уявлень про наукову раціональність. Натомість він був цілком раціональним у системі координат середньовічної держави. Якщо розглядати ситуацію Володимира з такого кута зору, то стає зрозумілим, що вибір – це болісний процес пошуку спільних асоціацій у якому не останню роль відіграє бажання сторін такі асоціації шукати і знаходити.

Китайська рулетка князя Володимира. У київському виборі не можна недооцінювати особистісний фактор. Князь, відповідно до термінології К. Ероу, виступив «диктатором» у процесі вибору: від його одноосібного рішення залежало майбутнє Київської Русі. Обираючи одну із чотирьох альтернатив, Великий князь Київський розглядав релігію як частину політичної стратегії. Це був «відважний язичник» та братовбивця, який уклав багато політичних угод та шлюбів.

Слухаючи виступи (полеміку) представників різних релігій князь та його оточення фактично грали в асоціації (така гра називається «китайська рулетка»). Приймаючи остаточне рішення, Володимир включив вибір релігії у широкий пакет домовленостей. Фактично, він спробував обміняти хрещення Київської Русі за Візантійським обрядом та шлюб з Анною (сестрою імператора) на військову допомогу імператору Василю II.

Норман Дейвіс зазначає, що «Хоча князева бабуся – св. Ольга – була християнкою, онук обдумував різні альтернативи, перше ніж ступив у її слід. Князь вирядив за кордон посланців, які мали доповісти про переваги трьох конкурентних релігій – юдаїзму, ісламу та християнства. Перемогу здобули посланці, що розповіли свої враження про храм Св. Софії в Константинополі… Лише тоді київський князь погодився охреститись. Підданим він звелів вийти на берег Дніпра, де їх теж охрещено *en masse*. Боярських дітей князь повідбирав від батьків і виховував їх у новій вірі. Згодом по країні розійшлись місіонери, які мали поширювати варіант православ'я, що його популяризував у Болгарії св. Климент, крім того, церковнослов'янську літургію, кириличну абетку, а також прищеплювати вірність патріархові Константинопольському. Всюди будували церкви, руйнували поганські капища. На початку XI ст. християнство дійшло до Новгорода, Мінська і Полоцька. Відтоді Русь стала несхитним членом християнського світу» [1, с. 342].

Але не слід сприймати рішення князя як «об'єктивне». Володимир та верхівська Київської Русі не були знаряддям, які виконували чиюсь волю. Вони – живі люди, які зробили життєвий вибір. Обрання монотеїстичної релігії стало вибором складного цілого, що ґрунтувалось на неповному знанні цього цілого.

Неможливість вичерпних знань щодо предмету вибору, характерна для будь-якого вибору (повсякденного чи «Великого») виглядає особливо гротескно у ситуації вибору князя Володимира. Вибір князем релігії для себе і всього свого народу, виявляється, відбувається на підставі таких міркувань, як заборона пити вино і зовнішня краса богослужіння.

Напевно, негативні асоціації викликав виступ мусульман (волжських булгар), у якому йшлося про заборону їсти свинину, пити вино та необхідність робити обрізання. Промова посланців Папи Римського завершилась фразою Володимира «Йдіть звідки прийшли, бо й батьки наші не прийняли цього» («Повість минулих літ»). Юдаїзм Володимир не сприймає тому, що у його представників немає власної землі, а отже – і релігія у них хибна. Це зрозуміло. Верхівка Київської Русі ставила амбітні завдання з розвитку державності та подальшої військової та політичної експансії, тому асоціація юдаїзму з бездержавним станом народу також була негативною. Візантія ж асоціювалась з культурою, величчю держави та імператора, красою та багатством. Крім цього, у «Повісті минулих літ» вказується, що представник Візантії «філософ» виступав дуже довго. Тобто, він справді хотів переконати.

І все ж, «Великий» вибір – це ситуація «величезної свободи, коли дуже багато залежить від випадкових обставин, від ситуації, яка склалась у даний конкретний момент» [6, с. 22]. Дійсно, вибір князя міг би бути іншим. Княгиня Ольга власним прикладом не змогла переконати навіть найближче оточення прийняти Візантійське християнство, Русь та Візантія постійно конфліктували, а у мусульманських джерелах згадується про перемогу у полеміці представника ісламу та прийняття Володимиром цієї релігії.

Та й М. Павич у «Хазарському словнику» показує різні інтерпретації вибору хазарського кагана у аналогічній ситуації, його варіативність. Вибір релігії відрізняється в залежності від джерел (християнських, ісламських, єврейських). Представники юдаїзму та ісламу програють дебати відповідно до християнських джерел і так далі. Пізні інтерпретації вибору Володимира також трактують його з позиції переможця – грецького християнства.

У «Хазарському словнику» говориться, що тільки за євреями не стоїть держава та військо [4]. Тобто, обираючи юдаїзм Володимир міг би отримати тільки релігію, а не політичні «додатки». Але князь дійсно обрав більше, ніж релігію. Зрештою, він обрав шлях до імперії. І у цьому сенсі християнство Візантії стало найбільш вдалим вибором.

Ситуація київського князя не була унікальною: у таких, або подібних умовах опинялись хазари (каган прийняв юдаїзм), волжські булгари (які обрали іслам), народи Моравії, Болгарії, Богемії, Польщі, Угорщини, які тривалий час балансували між візантийськими та римськими впливами. Їх дії були подібні до кроків Володимира: запросити адептів кожної з альтернатив представити власну релігію (а потім вступити у словесну полеміку) та відправити посольства, аби побачити реальний стан справ у країнах-претендентах.

Як і будь-який інший вибір, рішення Володимира було складним та базувалось на фрагментарному знанні князівської верхівки про релігії. А отже – вибір князя міг бути й іншим. І вибір Володимира зовсім не означає, що інший вибір неможливий, тому що його вже було зроблено у далекому 988 році. Ситуація «Великого» вибору може виникнути знову.

Але цей вибір неможливо відмінити. Він безумовно вплинув на подальшу історію, при чому так сильно, що ані сам князь, ані адепти релігійних альтернатив не могли навіть уявити собі силу та «вагу» цього вибору та його віддалені наслідки. В. Горський зазначає: «... роль християнства не обмежується функцією простого ретранслятора на вітчизняний ґрунт здобутків світової культури. Адже різниця потенціалів вітчизняного, що здійснював перші кроки на шляху становлення філософської думки, та іноземного, засвоюваного, який спирався на майже тисячолітній досвід розвитку філософської культури, могла забезпечити творчий здобуток лише за наявності в києво-руській духовності певних могутніх стимулів, що спонукали б до напруженої інтелектуальної праці з осмислення складного теоретичного матеріалу. У створенні таких стимулів значна роль належить християнству, яке виступає своєрідним каталізатором процесу, що супроводжував засвоєння світових ідейних надбань у культурі Київської Русі [2].

Вибір Візантийської релігійної альтернативи поєднувався із першими кроками побудови імперського політичного простору, конструюванням особливих відносин між суспільством, церквою та владою. Церква грецького обряду сприяла формуванню монархічної влади, консолідації навколо Києва інших князів, здатна була зміцнити ранньофеодальну державу. Митрополити могли бути лише радниками князя у політичних справах. Після поділу церкви (1054) на православну та католицьку Київський мітрополіт залишився в підпорядкуванні візантійської церкви. Баланс між «двома мечами» – державною та церковною владами – відтворювався протягом століть, виходячи із фундаментальних засад відносин підпорядкування між церквою та державою, визначених вибором Володимира. Митрополичу кафедру завше обіймали ставленики князів (Ярослав Мудрий – Іларіон, Ізяслав Мстиславович – Климент Смолятич, Іван Самойлович – Гедеон Четвертинський та ін.). Ця тенденція надалі продовжується у Московському патріархаті.

Отже, значення вибору князя Володимира – не лише в культурній площині. Будь-яка розвинена релігія сприяла б зростанню культури. Прийняття (трохи раніше, або пізніше) однієї з таких релігії було для Київської Русі, очевидно, цілком неминучим. Важливість вибору Володимира у тому, що за іншої релігії, за іншого вибору князя культура і політика Київської Русі була б іншою. Тобто – це політичний вибір Київського князя. Київська Русь – Україна з іншої вірою мала б інший культурний простір (архітектуру, живопис, музику, та й мову, яка б формулась іншими впливами). Україна вела б інші війни і взагалі мала б зовсім іншу історію, як і її сусіди, передовсім – Росія. Також очевидно, що хід всесвітньої історії за участю католицької (або мусульманської) України був би іншим.

Оцінити наслідки вибору Володимира для України «до кінця» неможливо. Наскільки відлуння Київського вибору впливало на хід подальшої історії: від відносин з Москвою та Вільнюсом, Варшавою та Мінськом, появи ліній розподілу на Лівий та Правий берег, від політичних та релігійних Уній до політичних та ідеологічних спекуляцій радянського періоду? Відповіді на ці питання слід шукати не лише у минулому. Їх здатна дати сама політична взаємодія сучасності, елементом якої є знову-таки вибір. Але цей вибір (також «Великий») доведеться робити сучасному політичному класу, у тому числі – молодим вченим.

Один історичний «реверс» не можна оминути увагою. Мова йде про вкрай важливе політичне відлуння вибору Київського князя 988 року – подій у Петрограді у 1917 році. Як відзначає Дм. Фурман, «У комплексі факторів, що призвели до революції, певне місце займає і релігійний фактор. Іманентною частиною того клубка протиріч, який утворився в Росії і був розрубаний ударом революції, є протиріччя культурно-релігійні. Не було країни в Європі, в якій релігія і церква були так формально непорушні, як у Росії, і одночасно настільки виключені з реального духовного й суспільного життя. Не було країни в Європі, де духовенство було настільки ізольовано і замкнене і було настільки «непрестижною» професією, що діти священиків соромилися професії батьків. Не було країни в Європі, в якій саме в силу «непохитності» релігії («православ'я, самодержавство, народність») дозріли такі потенції масового атеїзму» [6]. Жовтневі події, що призвели до краху Російської імперії, стали справжньою революцією для православної й, водночас, однієї з найбезправніших європейських країн. На думку Дм. Фурмана «Ця революція у «Третьому Римі» підбила невтишний підсумок 929 років панування історичного православ'я» [6].

Усвідомлення ситуації вибору під впливом певних обставин може утворити умови для наступного «Великого вибору», як-от це вже було в історії України: у ситуації вибору релігії князем Володимиром, з вибором союзників Богданом Хмельницьким й Іваном Мазепою, вибором незалежності Михайлом Грушевським й Володимиром Винниченком, вибором моделі пострадянських змін Леонідом Кравчуком й В'ячеславом Чорноволом.

У 986 році перед Володимиром Великим постало складне завдання: співставити релігії та обирати одну з чотирьох альтернатив. Він міг би послідовно їх порівнювати: римське християнство з юдаїзмом, юдаїзм з грецьким християнством, останнє – з ісламом. Але якщо у ситуації вибору ми порівнюємо послідовно три та більше альтернативи, то важко уникнути «парадоксу Кондорсе»: за попарного співставлення кожного претендента з кожним виявиться, що претендентові 1 надано перевагу перед претендентом 2, останньому – перед претендентом 3, а тому – перед претендентом 1. За два роки рішення було знайдено.

Але «київський вибір» було зроблено не методом послідовного порівнювання. Скоріше, князь і верхівка Київської Русі зробили життєвий вибір, враховуючи власні інтереси та певні обставини різної

«ваги»: вибір Ольги, бездержавність юдеїв, заборону пити вино у мусульман, красу та велич служби у греків, їх вміння приймати бажаних гостей (описаний як «аудієнція Ліутпранда» блискучий та вражаючий прийом у імператора, що супроводжувався роздачею дарів та виступами акробатів і жонглерів) та ін. Князь зробив вибір: «Вибір може бути більш-менш важким, на нього можуть впливати ті чи інші мотиви і фактори, він міг відбуватися в тій чи іншій формі, але це завжди – вибір» [6]. Цей вибір відкритий для подальших інтерпретацій: «як?», «що?», «чому?» і «навіщо?», але головне у тому, що Володимир обрав одну із наявних альтернатив.

Висновок. Отже, що переважало у виборі Володимира – спадок (віра Ольги та деяких представників князівської верхівки), випадок (вільна гра асоціацій київських середньовічних «експертів» з релігійних питань), або раціональний розрахунок щодо посилення влади князя? У цей час київська еліта відчула власну долю, поклик до державотворення. Водночас, «Вакуум, утворений після падіння Римської імперії, заповнювався тим, що християнський світ усвідомлював себе не тільки як релігійну громаду, а й як єдину політичну спільноту. На Заході, де імперія впала раніше, саме єпископ Римський створив уявлення про новий лад, зіпертий на спільний авторитет латинської церкви і католицького імператора... На Сході, де Римська імперія проіснувала набагато довше, уявлення про подальший порядок, оснований на авторитеті грецької церкви і нового православного імператора, виникло тільки після появи цезарів, або царів, Московії» [1, с. 308].

Володимир знайшов власну відповідь на головний виклик Середньовіччя: реорганізацію християнського світу в нові імперські системи. Як зауважує Н. Дейвіс, у цьому розумінні середньовіччя завершилось у 1493 році, коли остаточно утвердився титул цар, який обрав собі Іван III, великий князь Московський. Вибір Великим князем Київським грецького християнства став фундаментом православної імперії, головною подією середньовіччя на Сході Європи, долею Сходу.

Можна погодитись із тим, що середньовічна історія дійсно завершилась у 1493, або й у 1917 році (остаточне завершення «доби феодалізму»). Але чи завершилась історія, пов'язана із вибором Києва?

Список літератури:

1. Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс. – К.: «Основи», 2006. – 1464 с.
2. Історія української культури [Електронний ресурс]. – Київ, 2001. – Том 1. – Розділ 9. Київська Русь. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/istkult/ikult.htm
3. Кондорсе. Про вибори / Кондорсе. – Львів, 2004. – 160 с.
4. Павич М. Хазарский словар («женская версия») / М. Павич. – К.: «София», 1996. – 240 с.
5. Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України [Електронний ресурс]. – Указ Президента України № 107/2015 від 25 лютого 2015 року // Офіційний сайт Президента України. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/19004.html
6. Фурман Д. Е. Избранное / Д. Фурман. – М.: «Территория будущего», 2011. – 336 с.

Яковлев Д.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ВЫБОР КИЕВСКОГО КНЯЗЯ: НАСЛЕДСТВО, СЛУЧАЙ, СУДЬБА?

Аннотация
В политологическом эссе сделана попытка осмыслить ситуацию выбора – повседневного и «Великого», политического и индивидуального, фатального, рационального и случайного. В качестве примера «Великого» выбора выбрано легендарное событие – Крещение Руси князем Владимиром. Вопрос, на который автор ищет ответ, заключается не только в том, какие факторы доминируют в выборе, который мы называем «Великим»: случайные обстоятельства, историческое наследие (и соответствующая «политика памяти») или Рок? Выбор, как любой вызов, требует адекватного ответа. Поэтому, представляя контуры выбора Великого князя, предлагаю читателю моделировать ситуацию выбора, в которой оказался Киев в современных политических условиях. При возможности выражаю искреннюю благодарность редакции журнала «Молодий вчений» за предоставленную возможность публикации этого эссе и надеюсь, что тематика «Ситуации Выбора» найдет свое продолжение в серии публикаций по выбору союзников Богданом Хмельницким и Иваном Мазепой, выбором независимости Михаилом Грушевским и Владимиром Винниченко, выбором «оттепели» и «перестройки» Н. Хрущевым и М. Горбачевым, выбором модели постсоветских изменений Леонидом Кравчуком и Вячеславом Черноволом.

Ключевые слова: ситуация выбора, политический выбор, рациональный выбор, «Большой» выбор, парадокс Кондорсе, теорема К. Эроу.

Yakovlev D.V.
National University «Odessa Law Academy»

CHOICE OF THE KIEVAN PRINCE: LEGACY, CASE, DESTINY?

Summary
In political science essay, the author attempts to understand the situation of choice – everyday and «Great», political and personal, fatal, rational and random. As an example of the «Great» choice the author selected a legendary event – Christianization of Kievan Rus by its ruler of Volodymyr. The question that the author seeks to answer lies not only in what factors dominate the choice, which we call «Great»: random circumstances, historical legacy (and respective «memory policy») or Fatum? The choice, as any challenge, requires an adequate response. Therefore, presenting the outlines of the choice of the Grand Prince invites the reader to simulate a situation of choice, which Kyiv faces in today's political environment. In passing, we express our sincere gratitude to the journal «Molodyi Vchenyi» (Young Scientist) for the possibility of publication of this essay and hope that the subject of «Situation of Choice» finds its continuation in a series of publications on the choice of allies by Bohdan Khmelnytsky and Ivan Mazepa, choice of independence by Mykhailo Hrushevsky, Volodymyr Vynnychenko, choice of «thaw» and «perestroika» by N. Khrushchov and M. Gorbachev, choice of the model of post-Soviet changes by Leonid Kravchuk and Vyacheslav Chornovil.
Keywords: situation of choice, political choice, rational choice, «Great» choice, Condorcet's paradox, Arrow's paradox.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 338.2(075.9)+339.138(075.8)

МАРКЕТИНГОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Кіслов Д.В.
Національна академія державного управління при Президентові України

В статті розглядаються проблеми розбудови інноваційної системи маркетингових комунікацій органів державної влади, які спрямовані на реалізацію управлінських рішень і на роботу з громадськими організаціями та населенням країни в умовах формування інформаційного суспільства. Досліджується та аналізується характер інформаційних потоків у системах інформаційно-комунікаційного забезпечення прийняття та реалізації рішень. Процес прийняття рішень розглядається як одночасна технологія генерації нової та інформації, що реалізується через різні канали у зовнішнє середовище. Споживачів є не стільки безпосереднім наслідком неповноти знань а й носієм інформаційні потреби суспільства. У роботі доведено, що існує принципова необхідність оновлення та вдосконалення адекватних правил, методів планування розвитку низки компонентів державного управління.

Ключові слова: державна влада, державне управління, знання, інновації, інформація, комунікації, маркетинг, маркетингові комунікації, прийняття рішень, реалізація рішень, рішення, управління, управлінські рішення.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві існує безліч залежностей, впливів та зв'язків між різними за спрямованістю інтересів, принципів, поглядів і методів конкретної практичної діяльності групами, індивідами, інститутами соціуму та владними управлінськими структурами. Найбільш складний та глибокий характер мають комунікації, що зв'язують ці елементи невизначеної множини у гіперсистеми через циркулюючі у комунікаційних каналах інформаційні потоки. В залежності від видів, надійності, достовірності та якості інформаційного обміну між усіма елементами гіперсистеми, а також від технологій обміну самих систем між собою визначаються конфігурації, форми та сутності комунікацій, які дозволяють з тією чи іншою ефективністю здійснювати життєдіяльність вищевказаних систем та їх елементів як цілісних і цілеспрямованих множин.

Інформаційно-управлінське та інформаційно-символічне наповнення комунікацій, в яких інформація циркулює поміж елементами систем, одночасно також виступає і як внутрішня складова цих систем, і як зовнішній вхідний та вихідний продукт (повідомлення). З позицій інформаційно-комунікаційного забезпечення управлінських рішень та їх реалізації трансформаційні процеси, які відбуваються у внутрішньому середовищі систем управління до і після прийняття рішень, слід розглядати та аналізувати окремо тому, що між ними є суттєві відмінності.

Як об'єкт дослідження поняття «інформаційно-комунікаційне забезпечення» само по собі вже має ознаки складної, багатоаспектної та динамічної системи, навіть, за структурою назви. Але воно функціонує в межах іншого складного двомірного поняття – «процес прийняття та реалізації управлінських рішень», що теж має ознаки складної динамічної системи, яка виконує дві послідовні логічні функції та генерує новий інформаційний продукт (розпорядження, повідомлення тощо). Цей інформаційний продукт потребує якісної оперативної реалізації. Реалізація рішень органів державної влади в умовах ринкової парадигми розвитку країни відбувається через некомерційні маркетингові комунікації, що встановлюють та здійснюють зв'язок структур державного управління з соціумом. Від характеристик, форми та якості інформаційного продукту залежить процес сприйняття його різними елементами соціуму (прошарками суспільства), а також сутність зворотного зв'язку державної влади з населенням країни. Тому актуальність і необхідність дослідження маркетингових комунікацій щодо реалізації управлінських рішень не викликає заперечень, є доцільним науковим напрямком.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми інформатизації суспільства, електронного управління та інформаційно-комунікаційного забезпечення державних і корпоративних управлінських систем стали постійною темою наукових досліджень багатьох галузей знань, а також практичних розробок. Техніко-технологічні досягнення інформаційно-комунікаційної революції настільки швидко реалізуються в сучасній практиці, що наукове осмислення не завжди в змозі не тільки визначити оптимальні шляхи використання цих надбань, а й у повній мірі оцінити всю гаму позитивних і негативних наслідків від цього напряму цивілізаційного розвитку.

Вітчизняна школа досліджень в галузі інформаційно-комунікаційних технологій, інформатики та комунікології має свою унікальну історію і збагачена працями класиків цих наукових дисциплін, таких як В. Глушков, Г. Калитич, Ю. Канигін, В. Михалевич, які дали принципову й далекоглядну оцінку розвитку даних напрямків людської діяльності ще в другій половині XX століття. З початку першого і до початку другого десятиріччя XXI століття в працях вітчизняних вчених з'явилося багато цікавих теорій, поглядів, пропозицій тощо.

Серед авторів інформаційно-медійного напрямку слід відмітити В. Бебика [1], В. Владимирова, О. Зернецьку [2, 3], В. Іванова [4], С. Квіта, О. Коновця, Г. Почепцова [5], В. Різуна, О. Холода, А. Чічановського та інших вчених. Формами та методами інформаційного управління з позицій розвитку в Україні інформаційного суспільства займалися Д. Дубов [6], І. Жиляєв, В. Журавський, М. Згуровський [7], М. Ожеван, М. Родіонов та багато інших фахівців.

Проблеми комунікативних трансформацій в умовах політичних змін і модернізацій в їх сучасному розумінні розглядалися вітчизняними дослідниками з позицій різних теоретичних концепцій. Серед багатьох авторів, що займалися проблемами історії, теорії, понятійно-категоріального апарату та напрямками розвитку політичної влади, політичних та геополітичних відносин слід визначити: О. Бабкіну, В. Бебика, В. Горбатенка, Ф. Кирилюка, М. Михальченка, М. Розумного, Є. Суліму, О. Токовенка, Ю. Шайгородського та інших фахівців. Філософські та соціальні проблеми управління, у тому числі з позицій комунікативістики, розгля-

© Кіслов Д.В., 2015

нуті в працях В. Бакуменка, М. Білинської, Ю. Бех, Н. Дніпренко, Л. Климанської, В. Князєва, С. Кравченко, Ю. Сурміна, А. Єрмоленка, Є. Ромата та інших авторів. У сфері зв'язків з громадськістю слід відмітити роботи І. Альошиної, І. Пантелейчук, Т. Федорів, С. Чукут та інших фахівців. Зокрема визначення поняття державно-управлінської інформації та управління маркетингом представлено в енциклопедії державного управління [8, с. 163, 164, 677].

Теоретичні надбання іноземних науковців представлені в перших класичних теоріях інформації 1941-1957 років. Зокрема, в працях американського вченого та інженера К. Шеннона вказувалося на те, що до конкретної інформації у визначених системах можна відносити тільки такі повідомлення, які дозволяють людині в різних ситуаціях робити вибір серед можливих альтернатив своєї поведінки [9]. І це повністю погоджується з теоріями управління, що розглядають людину як об'єкт впливу, який відповідає цілям і завданням суб'єкта. Таким чином, було встановлено, що не всі інформаційні продукти, які циркулюють в соціально-економічних системах, однаково рівноцінні для людини. Навпаки, деякі з них мають різне ентропійне спрямування (ступінь невизначеності) як самої системи, так і людини в ній. Залежно від вибору із існуючих альтернатив сукупності інформаційних повідомлень людина або система збільшує чи зменшує свою ентропію, що веде до відповідного її спрямування в бік більшої впорядкованості життєдіяльності або, навпаки, – руху до невпорядкованості і, навіть, хаотичного стану. Цей висновок у сучасному вимірі функціонування конкуруючих соціально-економічних систем є не тільки принциповим, а й головним щодо параметрів інформаційного управління в цілому.

Базовим визначенням інформації як такої вважається доказ, що випливає із досліджень Н. Вінера, який підтверджено багатьма іншими вченими другої половини XX століття, згідно яким інформаційні обміни характерні для всіх без винятку сфер життєдіяльності на Землі [10]. Тобто, інформація – така сама базова категорія і властивість усього сущого, як матерія, енергія, гравітація тощо. Саме таку думку висловлював і великий вчений-енциклопедист В. Вернадський [11]. Але бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до того, що ця теза теж стала в дусі постмодернізму об'єктом наукового дискурсу. З протилежної дискусійної точки зору інформація – це суто теоретичне штучне утворення або, навіть, фікція. Між цими двома полярними поглядами розташовані всі інші аргументації цього дискурсу. Весь діапазон поглядів на поняття інформації викладено у фундаментальній праці В. Іванова [4, с. 10-138].

В контексті даного дослідження особливе значення має положення Н. Вінера про комунікації в управлінських системах в тій частині, де вчений показав, що інформація повинна мати вартість, створювати прибуток. Він ввів категорію «інформаційна вартість», а також вважав, що найвищу безпеку буде мати та країна, інформаційне й наукове положення якої відповідає найсучаснішим потребам суспільства у поширенні нових благ [12, с. 25].

Ідеї Н. Вінера були підхоплені та продовжені Г. Блумером, Н. Луманом, С. Московічі, Е. Тоффлером, а також багатьма іншими вченими та фахівцями, у тому числі, Р. Абдеєвим, К. Вальтухом, В. Єгоровим, М. Назаровим [13], І. Панаріним, В. Поповим, А. Соколовим [14], Ю. Петруніним, А. Соловйовим [15], Г. Хакеним, Ф. Шарковим [16], І. Юзвішиним та іншими авторами.

Обґрунтування нової ролі, сутності та значення інформації на порозі інформаційної ери зробив Д. Белл (1919–2011) у передмовах до останніх видань своєї головної книги «Грядущее постиндустриальное общество» [17]. Виходячи з його визначення інформації як повномасштабного суспільного блага, слід зазначити, що втілене в реальну практику повноцінне інформаційне забезпечення систем управління є одним із логічних етапів розвитку людства на шляху до розбудови глобального социуму нового типу, що неодмінно буде сформовано на планеті на основі електронних управлінських технологій усіх рівнів. Це – е-урядування, е-технології, е-маркетинг тощо.

Роль інформаційно-комунікаційної складової як ключового фактора розвитку постіндустріального социуму на основі «комунікативних практик» та інформаційних технологій управління розглянута в роботах таких видатних західних філософів, соціологів та політологів як: Т. Адорно, Г. Алмонд, К.-О. Апель, Д. Белл, Ж.-П. Бодрійяр, П. Бурдьє, Ю. Габермас, В. Гьосле, Р. Дарендорф, К. Дойч, М. Маклюен, Г. Маркузе, К. Мей, М. Хайдеггер, М. Хоркхаймер, М. Фуко та інших вчених. Хоча діапазон їх наукових міркувань має коливання від глибоко песимістичного до стримано оптимістичного щодо майбутнього розвитку людства, але раціональні зерна їх неординарних ідей можуть бути оптимально синтезовані для практичних підходів у розробці сучасних управлінських комунікацій.

Такі дослідники як І. Бар-Хіллел, Е. Войшвилло, Р. Карнап, Дж. Кемени та інші у логіко-семантичних теоріях інформацію розглядали з позицій зменшення чи усунення невизначеності [18, с. 163].

Мета публікації – розкрити деякі специфічні риси функціонування маркетингових комунікацій, через які реалізуються управлінські рішення органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Специфіка державно-управлінської діяльності визначає принципи щодо формування системи її інформаційно-комунікаційного забезпечення. Основні підходи до принципів та положень інформаційно-комунікаційного забезпечення в системах управління полягають у тому, що:

– на всіх рівнях державного управління відбуваються відокремлення й розмежування управлінських процесів, які використовують практично всі наявні можливості та засоби сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і тих, що такими технологіями майже не користуються;

– інформаційно-технологічне забезпечення управлінських процесів стає справою окремих підрозділів і елементів структур влади;

– на всіх рівнях інформаційно-управлінської діяльності реалізуються в тій чи іншій мірі інтереси; світоглядні, культурні, духовні, політичні, соціальні, релігійні та інші погляди й установки; явні та таємні уподобання; соціально-етичні норми поведінки тощо, які впливають на процеси відбору й трансформації інформації для підготовки та прийняття рішень та до доведення їх громадянам-споживачам.

Отже, на всіх етапах інформаційно-управлінської діяльності виникає необхідність її формальної та неформальної регуляції; порівняння з існуючими правилами, правовими і технологічними нормами і вимогами до всіх видів безпеки, соціально-етичних установок, звичкок тощо.

Через наведені визначення основних функцій такої діяльності формується інститут інформаційно-комунікаційного забезпечення управлінських систем. В ньому реалізується сукупність створених для такої практичної реалізації правил: загальних формальних (законотворчих, нормативно-правових); спеціальних формальних (галузевих, відомчих) та неформальних (лідерських, негласних, за умовчуванням тощо). Ці правила репрезентують собою інструктивні технологічні нормативи та обмеження для суб'єктів управлінської діяльності й об'єктів управління – громадян, окремих верств і груп населення, інших аудиторій. При цьому обов'язковим є наявність відповідних механізмів контролю за виконанням встановлених правил функціонування управлінських комунікацій, а також механізмів надійного захисту циркулюючих в них інформаційних потоків (досконала інформаційна безпека). Таким чином формується штучне утворення організації людської діяльності на основі новітніх досягнень інформаційно-комунікаційних технологій та трансформації соціокультурного внутрішнього та зовнішнього середовища.

Отже, виникає можливість впорядкування діяльності щодо формування інформаційних потоків, їх аналізу та обробки для ефективної реалізації управлінських рішень. І тоді цей процес набуває таких знакових рис як:

– передбачуваність інформаційних впливів за рахунок можливостей моделювання та прогнозування поетапного розвитку маркетингових комунікацій органів державної влади різних рівнів (центральних, регіональних, місцевих) з урахуванням їх особливостей;

– ускладненість внутрішніх організаційно-технічних компонентів при одночасному спрощенні та поширенні споживання інформації її користувачами через розвиток відповідних систем електронного урядування й електронного консультування;

– наявність позитивних стимулів щодо такого типу діяльності та споживання (комфортність, оперативність, доступність, престижність тощо);

– наявність негативних впливів (певні обмеження, хакерські небезпеки, зміна традицій тощо);

– необхідність забезпечення безпеки інформації, у тому числі, систем державного електронного маркетингу.

Реальне набуття таких ознак відбувається через формування нових звичок людей відносно методів спілкування, використання інформації, маркетингових комунікацій, технологій обміну повідомленнями, інформаційно-безпекових заходів тощо. Значну роль при цьому відіграє впровадження новітніх форм інформаційної діяльності на всіх рівнях державних структур, серед яких важливе місце займає Інтернет.

Інтеграція тенденцій розвитку інформаційного забезпечення реалізації рішень є окремою темою досліджень теоретиків формування глобального інформаційного суспільства. Видатний німецький філософ Н. Луман, розглядаючи роль прийняття рішень у системах управління інформаційного суспільства, зауважував, що інформація не є стабільною, а виступає як деяка динамічна субстанція, що трансформується. За його думкою вона є явищем, яке при актуалізації, втрачає свою внутрішню інформаційну сутність (тобто перестає бути інформацією) і перетворюється на знання [4, с. 631]. Отже, у системах прийняття рішень оперують знаннями, що утворюються через комунікативну трансформацію вхідної до системи управління інформації.

Розглядаючи зв'язок інформації та рішень, які приймаються, Н. Луман звернув увагу на особливий характер співвідношень вхідного та вихідного інформаційних потоків однієї внутрішньої управлінської системи [19]. З одного боку, рішення залежить від інформації, а точніше від методу та якості перетворення (через фільтрацію і трансформацію) інформації в знання. З іншого боку, саме рішення є важливим джерелом інформації, яку потребують об'єкти управління – населення, бізнес-кола, різні соціальні групи, індивіди тощо. Тобто реалізація рішень можлива знов тільки через інформацію тому, що вона є природним продуктом рішення.

При цьому безпосередній процес прийняття рішень розглядається як одночасна технологія генерації нової та «несподіваної» інформації, яка тільки після її обробки (редагування) стає інформаційним продуктом, що реалізується через різні канали у зовнішнє середовище (у соціум).

Проходження нової інформації через деякі комунікаційні канали (ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі тощо) супроводжується впливами і деформаціями через коментарі, художні інтерпретації, свідомі й несвідомі зміни, шоу-програми тощо. Тобто виникають ризики неочікуваного та невизначеного спотворення інформаційного управлінського продукту, який в процесі свого засвоєння масами знову поступово перетворюється у знання. Ці знання матеріалізуються в архівах, бібліотеках, базах даних тощо. І знов виникає очікування й потреба нової інформації.

Інформаційні потреби у сучасному суспільстві споживачів є не стільки безпосереднім наслідком неповноти знань, скільки, насамперед, ситуативною залежністю життєдіяльності від множини рішень. І саме тут виникає проблема комунікативної експертизи та участі експертів (науковців, журналістів та інших фахівців) у трансформаціях інформації у базові знання. Через особливості, профільний фах та уподобання експертів, їх можливі скриті наміри, емоційний стан тощо виникають деформації знань, що використовуються для підтримки життєдіяльності суспільства. Отже, виникають ризики формування негативних впливів спотворенних «суспільних думок» або «суспілних міркувань» на зворотні зв'язки системи: соціум – влада, через яку інформація зовнішнього середовища надходить у внутрішнє середовище владних структур, перетворюється там у специфічні знання і використовується при прийнятті управлінських рішень. Таким чином, цикл «кругообертань» і трансформацій інформації у штучній соціальній природі, у зовнішньому та внутрішньому (управлінському) середовищах завершується. Але це може приводити до виникнення рішень, що не адекватні до ситуацій, особливо в умовах кризових явищ або в умовах, які несумісні з цільовими орієнтирами розвитку держави. Отже виникають ризики щодо стабільного існування та розвитку суспільства.

Інформаційна залежність від все зростаючої кількості різноманітних та суперечливих рішень, які виступають на єдиному інформаційному полі, вносить дискомфорт та ризики для громадян-споживачів повідомлень. Н. Луман назвав сучасне інформаційне суспільство також «суспільством ризику» [19, 20].

Отже, надійність, достовірність та адекватність функціонування державних маркетингових комуні-

кацій реалізації управлінських рішень виступають одними з основних складових пргресивного розвитку соціуму щодо реалізації його перспективих інтересів і збереження базових цінностей. Цьому може сприяти практика встановлення та дотримання норм і принципів соціально-етичного маркетингу при формуванні систем інформаційно-комунікаційного забезпечення органів державної влади країни [21].

Висновки та напрямки подальших досліджень. Розгляд і аналіз інформаційної та комунікаційної складових управлінських систем показали, що вони повинні відповідати усім критеріям надійності, достовірності, безпеки та прозорості правових демократичних цінностей людства, які дозволяють проводити операції реалізації управлінських рішень засобами маркетингових комунікацій при забезпеченні їх динамічного розвитку. Існує принципова необхідність оновлення та вдосконалення адекватних правил, нормативно-правової бази і тезауруса, методів планування розвитком цих важливих компонентів державного управління.

Розробка і впровадження сучасного інформаційно-комунікаційного забезпечення процесів прийняття та реалізації управлінських рішень в структурах державної влади є природно-штучним процесом загального поступу до становлення інформаційного суспільства у національному та міжнародному вимірі. При цьому інформаційна складова державного управління стала найбільш динамічною та визначальною в умовах сучасних соціально-економічних і політичних трансформацій глобалізованого суспільства.

Список літератури:

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз: монографія / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2005. – 438 с.
2. Зернецкая О. В. Проблемы конкурентного развития системы глобальной коммуникации / О. В. Зернецкая // Глобальное конкурентное пространство / О. В. Зернецкая. – К., 2008. – Разд. XIII. – С. 630–666.
3. Зернецька О. Головні актори у сфері глобального управління комунікацією: трансформація функцій та статусів / Ольга Зернецька // Політика і час. – 2007. – № 2. – С. 45–48.
4. Иванов В. Ф. Массовая коммуникация: монография / В. Ф. Иванов. – Киев: Академия Украинской Прессы, Центр Свободной Прессы, 2013. – 902 с.
5. Почепцов Г. Г. Информация & дезинформация / Георгий Почепцов. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 255 с.
6. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналітична доповідь / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К.: НІСД, 2010. – 63 с.
7. Згуровський М. З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / М. З. Згуровський, М. К. Родіонов, І. Б. Жиляєв. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.
8. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 1.: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.
9. Шеннон К. Э. Работы по теории информации и кибернетики / К. Э. Шеннон. – М.: Изд-во иностр. лит., 1963. – 325 с.
10. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 200 с.
11. Вернадский В. И. Избранные труды / В. И. Вернадский [сост., автор вступ. ст. и коммент. Г. П. Аксенов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 743 с. – (Библиотека отечественной общественной мысли с древнейших времен до начала XX века).
12. Попов В. Д. Социальная информациология и журналистика: учебное пособие / В. Д. Попов. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 336 с.
13. Назаров М. М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования / М. М. Назаров. – М.: «Аванти плюс», 2003. – 428 с.
14. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
15. Политические коммуникации: учебное пособие для студентов вузов / [Петрунин Ю. Ю. и др.]; под общ. ред. А. И. Соловьева. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 333 с.
16. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации: учебник / Ф. И. Шарков. – [3-е изд.]. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2012. – 592 с.
17. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; [пер. с англ.]. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
18. Соціологічна енциклопедія [уклад. В. Г. Городяненко]. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с. – Серія «Енциклопедія ерудита».
19. Луман Н. Решения в нформационном обществе / Никлас Луман. – Режим доступу: http://lib.mdpu.org.ua/load/Sociology/Reshenie_v_informacionnom_obshestve_N_Luman.htm
20. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман. – М.: «Логос», 2004. – 323 с.
21. Соціально-етичний маркетинг: монографія / [А. А. Мазаракі, Є. В. Ромат, Г. В. Алданькова та ін.]; за заг. ред. А. А. Мазаракі та Є. В. Ромата. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 328 с.

Кислов Д.В.
Национальна академия государственного управления при Президенте Украины

МАРКЕТИНГОВЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ РЕАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы построения системы инновационных маркетинговых коммуникаций органов государственной власти, которые призваны реализовывать управленческие решения и осуществлять взаимодействие с общественными организациями и населением в условиях формирования в стране информационного общества. Исследуется и анализируется характер информационных потоков в системах информационно-коммуникационного обеспечения принятия и реализации управленческих решений. Процесс принятия решений рассматривается как одновременная технология генерации новой и информации, реализуется через различные каналы во внешнюю среду. Потребитель не столько является непосредственным следствием неполноты знаний но и носителем информационные потребности общества и среді прибівания. В работе доказано, что существует принципиальная необходимость обновления и совершенствования адекватных правил, методов планирования развития ряда компонентов государственного управления.
Ключевые слова: государственная власть, государственное управление, знания, инновации, информация, коммуникации, маркетинг, маркетинговые коммуникации, принятие решений, реализация решений, решения, управление, управленческие решения.

Kislov D.V.
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

MARKETING TOOL OF MANAGEMENT SOLUTIONS' IMPLEMENTATION

Summary
The paper addresses the problem of building an innovative system of marketing communications of public authorities, aimed at implementing management decisions and cooperating with NGOs and the country's population in the emerging information society. It investigates and analyzes the nature of information flows in information and communication systems for making and implementing management decisions. Decision-making is seen as the simultaneous technology of generation of new information, implemented through various channels into the environment. The consumer is not so much a direct consequence of incomplete knowledge but the bearer of information needs of society. It is proved that there is a fundamental need to update and improve adequate rules, methods for planning development of a number of components of public administration.
Keywords: public authorities, public administration, knowledge, innovation, information, communication, marketing, marketing communications, decision-making, implementation of decisions, decisions, management, administrative decisions.

УДК 351

ДИСКУРС ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК КОМУНІКАТИВНА СКЛАДОВА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Малінін В.В.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Статтю присвячено дослідженню актуальної теми теорії та практики публічного адміністрування в Україні – дискурсу ідентичності. Відзначено евристичний потенціал основних теоретичних парадигм епохи модерну та постмодерну у візіях ідентичності. Визначено роль феномену ідентичності як комунікативної складової публічного адміністрування.
Ключові слова: ідентичність, соціокультурна ідентичність, дискурс ідентичності, комунікація, публічна політика, публічне адміністрування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність дослідження дискурсу ідентичності обумовлена великою практичною значимістю даного феномену у процесі реалізації реформ в системі публічного адміністрування. Вона полягає також у нагальній суспільній необхідності дати оцінку діяльності влади щодо формування ідентичності в Україні, визначити місце та роль публічного адміністрування у цьому процесі.

Сучасний етап розвитку публічного адміністрування характеризується істотними зрушеннями у взаєминах громадян та їх об'єднань і влади, трансформаціями пануючої картини світу, розвитком глобалізаційних процесів та інформаційних технологій. Демократизація пострадянських суспільств, плюралізація простору ідентичностей зруйнувала системно-групові зв'язки соціальної, політичної та управлінської сфер суспільства, які складались протягом десятиліть.

Дослідження дискурсу ідентичності набуває особливої актуальності у перехідні періоди життя

© Малінін В.В., 2015

суспільства. Вони супроводжуються, як правило, кризою довіри між суспільством та владою, необхідністю пошуку механізмів підвищення ефективності у процесі прийняття та реалізації управлінських рішень, забезпеченням сталого розвитку держави та суспільства. Ключовим завданням стає обґрунтування та реалізація реформ в системі публічного адміністрування, які мають сприяти збереженню цілісності держави та її зміцненню, становленню партнерських відносин із громадянським суспільством з метою формування спільного дискурсу ідентичності. Необхідною умовою виступає залучення до державотворчого процесу представників усіх соціальних, національних та етнічних груп, застосування дискурсу ідентичності до процесу вироблення ефективної державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження ідентичності характеризуються міждисциплінарністю, вони потребують звернення до емпіричних даних та теорій середнього рівня (спеціальних теорій), а головне – пошуку та удосконалення механізмів соціокультурної ідентичності у контексті реалізації реформ у системі державного управління та їх системну реалізацію.

Теоретико-методологічні питання дослідження соціокультурної ідентичності у сучасному суспільстві висвітлено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Абушенко, Б. Ажнюк, Б. Андерсон, А. Астаф'єв, С. Байрачний, П. Бергер, У. Бек, Р. Брюбейкер, О. Галазюк, М. Гібернау, Е. Гіденс, М. Кастельс, Т. Карозерс, М. Козловець, Н. Ковтун, Н. Костенко, Ю. Павленко, О. Попова, О. Стегній, І. Тимофєєва, Ф. Фукуяма, Л. Яковлева та інші.

І якщо дослідження ідентичності активізувались у процесі переходу від традиційного до модерного суспільства, то на сучасному етапі історичного розвитку людської цивілізації відбувається зміна модерної парадигми на постмодерну. Це обумовлює той зв'язок, який існує між трансформаціями механізмів формування дискурсу ідентичності у різних системах суспільства та світоглядними зрушеннями постсучасної доби.

Так, національна ідентичність розмивається процесами глобалізації, «вестернізації» та експансією культури доби постмодерну [6, с. 2].

Для постмодерного суспільства властиві нові види ідентичності, пов'язані із самореалізацією і самовизначенням особистості та, водночас ослаблення традиційних типів соціальної ідентифікації (зокрема, класової, групової, ідеологічної). Зростає роль гендерного фактору у формуванні дискурсу ідентичності, у тому числі – дискурсу політичної ідентичності.

Для ґрунтовного аналізу соціокультурної ідентичності необхідно дослідити основні методологічні підходи, які формувались протягом десятиліть у межах парадигм символічного інтеракціонізму, марксизму та неомарксизму, функціоналізму, постструктуралізму і постмодернізму.

Формування ідентичності символізує «входження» індивіда у суспільство, окреслює його усвідомлення власної соціально-політичної позиції. Дослідниця О. Попова вважає ідентичність раціональною та рефлексивно одночасно. «Людина, займаючи статусну позицію, повинна одночасно оцінити і своє становище, і свою систему поглядів, а також співвіднести їх з безліччю поглядів інших індивідів і груп, з рядом політичних об'єктів. Політична ідентифікація виступає як активний процес входження індивіда в політику, своєрідною мірою його самореалізації в політиці як невід'ємної частини сучасного суспільства» [10, с. 32].

Однією із впливових теорій у дослідженні соціокультурної ідентичності виступає психоаналіз. Для З. Фройда ідентичність – це «... приватний, внутрішній світ, емоційні характеристики людини» [11, с. 51].

К. Юнг запропонував інший підхід в тлумаченні феномена ідентичності. На його думку, замкненість індивіда на собі не може слугувати джерелом становлення людини [13, с. 103]. Однак, у його роботах проглядається інтерес до суб'єктивного індивідуального досвіду. Головною залишається теза про те, що людина адаптується до теперішнього часу, не беручи до уваги вплив минулого і майбутнього.

Подальший розвиток психологічна теорія ідентичності отримує в працях Е. Еріксона, який розуміє ідентичність в цілому як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», що природно передбачає його динаміку протягом усього життя людини. Він розглядає ідентичність як складне особистісне утворення, що має багаторівневу структуру. Це пов'язано з трьома основними рівнями аналізу людської природи: індивідуальним, особистісним і соціальним [12, с. 70].

Особливе місце проблема ідентичності займає в дослідженнях Дж. Г. Міда. Передумовою формування ідентичності, за Дж. Мідом, є невідповідність індивіда вимогам суспільства, а найбільш важливим засобом інтеріоризації «узагальненого іншого» виступає мова. «Мова у своєму значимому сенсі є такий голосовий жест, який має тенденцію пробуджувати в індивіді (котрий говорить) ту установку, яку він пробуджує в інших; саме це вдосконалення самості таким жестом, опосередковує соціальні дії, і дає початок процесу прийняття ролі іншого» [9, с. 231].

На думку Д. Яковлева «Інтеракція визначає й відображає процеси впливу різних за своїм статусом, розташуванням у соціальному просторі акторів, їхню взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід. Категорія інтеракції використовується для аналізу динамічних процесів переходу, становлення й розвитку. Представники символічного інтеракціонізму, зокрема Дж. Г. Мід, вважають, що в результаті міжособистісного спілкування впорядковується і формується соціальна структура, а процес розвитку комунікативних форм взаємодії представляє собою соціальний розвиток» [14].

І. Гофман звернув увагу на той факт, що при набутті ідентичності («загрозі» ідентичності) людина змушена вирішувати складне питання про те, як можна балансувати між двома ілюзіями – між нормальністю (звичайної) та унікальністю власної особистості [4, с. 18]. Поступово соціальні ролі, маски «прирostають» до нього, стають частиною його особистості не в меншій мірі, ніж уявлення людини про те, ким він хотів би бути насправді. І. Гоффман виділяє три типи ідентичності: соціальна, особистісна, Я – ідентичність. На його думку, «Оточення – мінливий світ звичних, «нормальних» ситуацій, в якому індивід відчуває себе адекватно, в своєму середовищі. Навколишній світ – основа вироблення онтологічної безпеки, довіри, без яких неможлива ідентичність» [4, с. 35].

Ю. Габермас в структурі ідентичності виділяє соціальну (горизонтальний вимір) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах і особистісну (вертикальний вимір) – історії життя. Це два переплетених, нерозділені виміри, в яких реа-

лізується «балансуюча Я – ідентичність» [1, с. 49]. Встановлення цього балансу, на його думку, відбувається за допомогою технік взаємодії. «Вертикальний вимір – особистісна ідентичність – забезпечує зв'язок історії життя людини. Горизонтальний вимір – соціальна ідентичність – забезпечує можливість виконувати різні вимоги всіх рольових систем, до яких належить людина. У взаємодії людина прояснює свою ідентичність, прагнучи відповідати нормативним очікуванням та очікуванням партнера. У цей час людина прагне до вираження своєї неповторності» [1, с. 50].

За визначенням Е. Гідденса, ідентичність – безперервність у просторі і в часі, а самоідентичність – це безперервність, що рефлексивно інтерпретується людиною. Ідентичність і самоідентичність не дані спочатку в процесі діяльності, а конструюються і підтримуються в рефлексивній активності повсякденного життя [2, с. 18].

Віддаючи данину постмодерністської термінології, Е. Гідденс відзначає, що головною якістю самоідентичності залишається «особливий наратив, який постійно відбувається» [3, с. 101].

М. Кастельс виділяє три типи ідентичності, кожний з яких є рушієм соціального прогресу. Перший, позначений М. Кастельсом як ідентичність, що легітимізує, характерний для індустріального суспільства; другий – резистентна ідентичність, обумовлює перехід до нового типу цінностей, що формується навколо визнання значення локальних спільнот, які автор називає ком'юніті; третій – проектна ідентичність, стає основою формування особистості як суб'єкта інформаціонального суспільства.

Однак, існуючі методи дослідження, сформовані в рамках сучасного соціально-філософського дискурсу, ще не були застосовані до дослідження феномену ідентичності в контексті публічного адміністрування.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні дискурсу ідентичності як комунікативного простору публічного адміністрування. Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких задач, як визначити концептуальні засади дослідження дискурсу ідентичності та проаналізувати роль дискурсу ідентичності у проекті модернізації системи публічного адміністрування та напрямки її постмодерної критики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний період існування української державності відзначається кардинальними трансформаціями, які проявляються у відмові від ідеологічних принципів соціально-економічного розвитку та державно-політичного устрою, що домінували у минулому. Самовизначення громадян у сучасному суспільстві, співвіднесення себе з різними соціальними групами і спільнотами українського суспільства вимагають великих індивідуальних зусиль, які припускають наявність певних особистісних якостей. Очевидно, що «...у процесі соціокультурної трансформації відбувається не тільки зміна зовнішніх соціокультурних відносин, але й зміна внутрішнього духовно-морального, емоційного світу людини, ціннісних орієнтирів життєдіяльності кожної особистості» [7, с. 39].

Сьогодні, коли відбулась анексія Криму та існує пряма небезпека сецесії (виходу територій зі складу держави), а сепаратизм загрожує національній безпеці та цілісності України, гостро стали на порядок денний проблеми боротьби з проявами тероризму, з ростом ксенофобії та екстремізму. У цих нових умовах затребуваний дискурс ідентичності, який формується на засадах громадянської свідомості та поведінки.

Формування дискурсу ідентичності в Україні має власну специфіку, завдяки історичним та соціокультурним факторам, що впливають на сприйняття та уявлення громадянина та українського суспільства в цілому «себе», «нас», «держави», «влади» та ін.

На відміну від багатьох європейських країн, формування дискурсу ідентичності (пов'язаного із становленням нації, самоврядування, національної культури, толерантності у суспільстві) в Україні відбувається одночасно з появою та розвитком держави й конструюванням політичної ідентичності. Остання передбачає конфлікти, ідеологічне та класове розмежування, ієрархію у процесі управління.

Виникнення інституту громадянства, посилення регіональних тенденцій у політиці, економіці, культурі, історичні корені розвитку західної та східної України визначають структурні особливості системи соціальних ідентичностей, які у свою чергу впливають на процес формування цивілізаційної ідентичності, соціальну поведінку громадян України, та етнополітичні процеси.

У зв'язку з цим О.М. Майборода звертає увагу на те, що «Необхідно мати на увазі і те, що український етнокультурний простір формувався за участі представників різних цивілізацій. Дослідження генокоду етнічних українців показало, що вони, безумовно, належать до європейського антропологічного типу, але із значним тюркським компонентом» [8, с. 15].

Соціологічні дослідження, проведенні за роки незалежності соціологічними службами, зокрема Центром Разумкова, КМІС, Демократичні ініціативи, дають підстави для певного аналізу та бачення головних параметрів дискурсу ідентичності в Україні.

Однією із важливих складових дискурсу ідентичності є територіальна ідентичність. Людина, що проживає на певній території, перш за все, повинна пов'язувати себе із нею, оскільки формування таких відчуттів, як патріотизм, гордість починається саме із проведення паралелей між тим місцем, де ти мешкаєш, та собою.

У більшості країн світу відсоток ідентифікації людини із територією, на якій вона проживає, становить близько100 %. Разом з цим різноманітні соціологічні дослідження, проведені в Україні протягом усього періоду незалежності, показують неоднозначне відношення до територіальної складової ідентичності в регіонах. У квітні-травні 2009 року Інститутом соціології НАН України проведено Омнібусне опитування. Результати Омнібусного дослідження Інституту соціології НАН 2009 року вказують на пріоритетність особистісного політичного самовизначення українців як громадян України. Так, перш за все вважають себе громадянами України 48,9 % опитаних, мешканцями села чи міста – 27,4 %, мешканцями регіону – 8,9 %, громадянами колишнього Радянського Союзу – 8,3 %.

До особливостей дискурсу ідентичності, позицій і поглядів жителів різних регіонів та областей України, що можуть слугувати підґрунтям формування їх спільної громадянської ідентичності, як складової соціокультурної, можна віднести сприйняття ними України як своєї Батьківщини та високий рівень патріотизму.

Для порівняння наведемо дані двох досліджень проведених соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 25 грудня 2013 року та Загальнонаціо-

нальне опитування населення України проведеного для ГС «Громадська варта» за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 16 по 30 березня 2014р. [5]

За даними Загальнонаціонального опитування населення України у 2014 році абсолютна більшість населення України (89%) сприймають Україну як свою Батьківщину: від Західного регіону (97%) до Донбасу (89%) [5]. Отже, вже у 2014 році, після Майдану, фактично в момент анексії Криму з боку РФ соціологічні дослідження демонстрували майже тотожні дані за 2013 та 2006-2007 рр.

24 липня 2013 році соціологічна служба Центру Разумкова провела дослідження присвячене вивченню громадської думки щодо відношення до Дня незалежності України. Було опитано 2011 респондентів від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувався найближчим часом, більшість громадян (56,0%) підтримали б незалежність. Проти проголосувало б 20,7%, ще 11,4% не брали б участі у референдумі, а 11,8% обрали відповідь «важко відповісти».

Загальна картина змін середньорічної чисельності прихильників державної незалежності України з 1991 по 2014 рік показує, що хоча з тих чи інших причин часом рівень підтримки незалежності зменшувався, але з 1994 року переважала тенденція зростання чисельності прихильників незалежності, тобто – зростання загальності національної цінності державного суверенітету.

Коливання в часі чисельності прихильників незалежності України серед її громадян, які спостерігалися за двадцять років, у більшості своїй свідчать про те, що для частини громадян підтримка державної незалежності, а отже, – і її цінність, залежіть від змін, в основному, в матеріальних умовах життя, тобто – є цінністю інструментальною.

Лише незначна частина населення України у березні 2014 року поділяли сепаратистські ідеї. Ідею відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави – 8% (найбільше – на Донбасі – 18%, найменше – у Західному регіоні – .5%), Ідею створення незалежної держави на основі південно-східних областей загалом підтримували 11% населення України, на Півдні – 10%, Сході – 10%, на Донбасі – 18%, а ідею відокремлення південно-східних областей та їх приєднання до Росії підтримували 9.5% населення Півдня, 11% населення Сходу та 27% населення Донбасу. Лише 6% населення хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України та створила свою незалежну державу, найбільше – на Донбасі (17%), найменше – на Заході (2%). Хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України та приєдналася до іншої держави 9% населення, найбільше – на Донбасі (24%).

У 2014 році більшість опитаних відзначають наявність загрози в Україні сепаратизму (76%), зростання екстремізму (62,9%), протистояння між різними регіонами України (62,5%), міжнародного тероризму (61,4%), оцінка цих загроз істотно зросла порівняно з результатами досліджень, проведених у 2012-2013 рр. [5].

За ці роки, під впливом різних обставин – і політичних, і соціально-економічних поширеність підтримки незалежності нашої країни неодноразово зазнавала коливань, але жодного разу не знижувалася до критичної межі у 50 відсотків.

Іншими словами, більшість громадян України відчувають справжню гордість за свою країну та активно ототожнюють свій життєвий шлях та перспективи з нею.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок в цьому напрямку. Таким чином, дані соціологічних досліджень свідчать, що імпульс, наданий суспільному життю країни драматичними подіями 2013–2014 років, має далекосяжні наслідки і дає підстави говорити про істотний поступ у процесі формування дискурсу ідентичності та самоусвідомлення українського суспільства.

Список літератури:

1. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства: зб. ст. / За ред. Варта ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 49-70.
2. Гидденс Э. Модерн и самоидентичность / Э. Гидденс // Современная теоретическая социология: Энтони Гидденс: реферативный сборник; под ред. Ю. А. Кимелева. – М. : ИНИОН РАН, 1995. – 155 с.
3. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология/ под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 101–122.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М., 2000. – 304 с.
5. Загальнонаціональне опитування населення України було проведене для ГС «Громадська варта» за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 16 по 30 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/chi-vlastivi-ukraincjam-nastroi-separatizmu_-.htm
6. Кортунов С. В. Национальная идентичность: Постижение смысла / С. В. Кортунов. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 589 с.
7. Літценберг Л. В. Процес соціокультурної ідентифікації в умовах сучасного суспільства / Л. В. Літценберг // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Випуск 3. – С. 39-43.
8. Майборода О. М. Проблема формування нової ідентичності української нації / О. М. Майборода // Етноси України. Альманах. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 15-16.
9. Мид Дж. Аз и Я / Дж. Мид // Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. М., 1994.
10. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2002. – 258 с.
11. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – М., 1992. – 296 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.
13. Юнг К. Г. Личное и сверхличное, или коллективное бессознательное // Юнг К. Г. Психология бессознательного. – Мн. : Харвест; 1993. – С. 103–249.
14. Яковлев Д. В. Alea jacta est: вибір як елемент соціальної взаємодії / Яковлев Д. В. // «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у 21 столітті»: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Херсон, 27-28 лютого 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015 – С. 155-159.

Малинин В.В.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ДИСКУРС ИДЕНТИЧНОСТИ КАК КОММУНИКАТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию актуальной темы теории и практики публичного администрирования в Украине – дискурса идентичности. Отмечен эвристический потенциал основных теоретических парадигм эпохи модерна и постмодерна в понимании идентичности. Определена роль феномена идентичности как коммуникативной составляющей публичного администрирования.
Ключевые слова: идентичность, социокультурная идентичность, дискурс идентичности, коммуникация, публичная политика, публичное администрирование.

Malinin V.V.
Odessa Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

DISCOURSE OF IDENTITY AS A COMMUNICATIVE COMPONENT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Summary
The article studies the topical theme of the theory and practice of public administration in Ukraine – the discourse of identity. Heuristic potential of major theoretical paradigms of modernism and postmodernism eras in interpretation of identity is noted. The role of identity phenomenon as a communicative component of public administration is determined.
Keywords: identity, socio-cultural identity, discourse of identity, communication, public policy, public administration.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 271-9

МОЛИТВА ЗА ГЕРОЇВ УКРАЇНИ В ХРАМІ СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА НА ГАЛАГАНАХ

Дудка П.Ф., Тарченко І.П., Бодарецька О.І., Добрянський Д.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Галагани – це хутір, заснований в 1836 році в передмісті Києва. Існує думка, що назва поселення виникла від прізвища його власників, поміщиків Галаганів. 1884 року на цій місцевості розташували так звану Рубежівську колонію для неповнолітніх злочинців, яка знаходилася в с. Михайлівка-Рубежівка. 1891 року було закладено церкву на честь Святого князя Олександра Невського. Будівництво завершено в 1893 р. Події 1917 року і подальших років стали сумним завершенням історії храму. У 1934 році храм закрили, знищили цвинтар, де було понад 500 поховань із числа священиків та померлих дітей виправної колонії. В церкві облаштували будинок культури. На початку 1936 року храм було остаточно зруйновано. Наступна сторінка історії храму на Галаганах відкрилася в 2001 році, коли знову зареєстрували Свято-Олександро-Невськую парафію. Протягом 2003-2006 років споруджено невеличкий храм Святого Пантелеймона. 6 грудня 2005р. освячене місце, закладено камінь під будівництво Свято-Олександро-Невського храму, який повинен відновитися на своєму споконвічному місці. В храмі Св. Пантелеймона постійно йде молебень за упокій героїв Небесної сотні. Моляться за воїнів АТО. Тут будуть молитися і за нашого героя – студента Національного медичного університету імені О.О. Богомольця Володимира Юричко, який загинув від кулі снайпера, біля містечка Щастя на Сході України.

Ключові слова: Галагани, храм Святого Пантелеймона, Юричко.

Вступ. Галагани – це історична місцевість в Києві, що розташований між Проспектом Перемоги, вулицями Дружківська і Екскаваторна. Колись це було передмістя Києва, хутір, заснований ще при Миколі Першому в 1836 році.

Згідно поширеній думці, назва поселення виникла від прізвища його власників, поміщиків Галаганів. Один з них, відомий громадський діяч Григорій Павлович Галаган в 1871 році заснував власним коштом навчальний заклад – Колегію Павла Галагана. Вона розміщувалася в приміщенні нинішнього Музею літератури України по вул. Б. Хмельницького, 11.

Існує й інша версія. Хутір Галагани виник в 1836 році і заснований вихідцями з села Біличі братами з прізвищем – Галагани. Вони були солдатами лісової охорони Київського лісництва. Лісова охорона існувала до 1871 року, в подальшому на цій місцевості розташували так звану Рубежівську колонію для неповнолітніх злочинців, яка знаходилася в с. Михайловка-Рубежівка (за Ворзелем). Вона була відкрита в 1876р. завдяки коштам братів Терещенко.

Рис 1. Храм на честь Олександра Невського. 1893 р.

На Галагани її перевели в 1884 році. Назва за колонією збереглася колишньою – Рубежівська. Для впливу на незміцнілі, але неабияк зіпсовані душі, та й для мешканців місцевості, вирішили звести храм. Допоміг його побудувати знову ж таки М. Терещенко. Для колонії виділили ділянку землі ліворуч від Брест-Литовського шосе (сучасний проспект Перемоги), неподалік хутора Галагани. Тут були споруджені майстерні та виправні споруди закладу. Колонія «Перебувала під Найвищою Його імператорської Величності опікою» [1, 2, 3, 4].

Сумна історія храму на честь Святого князя Олександра Невського на Галаганах.

Отже, 6 грудня 1891 року було закладено церкву на честь Святого князя Олександра Невського. Спроектував її знаменитий київський архітектор Володимир Ніколаєв.

Рис 2. Будинок культури на місці зруйнованого храму св. Олександра Невського. 1938 р.

Будівництво завершено в 1893 р. Храм був квадратним, завершувався невеликою дзвіницею, увінчаною куполом. Центральний купол був рельєфним, по кутах будівлі красувалися декоративні різнокольорові рельєфні куполи. По обидва боки до дзвіниці притулялися невеличкі маківки. По периметру церкви, над карнизом, розміщувалися декоративні кокошники. Убрання храму було надзвичайно художнім завдяки розписам його стін неперевершеними майстрами В. Васнецовим, П. Сведомським і В. Котарбинським, які свого часу брали участь у розписах Володимирського собору. Церква, окрім унікального розпису, мала ще й чудовий іконостас.

З 1910 року тут виникають промислові підприємства, одне з яких в майбутньому стане заводом «Червоний екскаватор». Наступні події 1917 року і

© Дудка П.Ф., Тарченко І.П., Бодарецька О.І., Добрянський Д.В., 2015

подальших років стали сумним завершенням історії храму.

У 1921 році Галагани увійшли до межі міста Києва.

У 1930 році тут був побудований верстатобудівний завод, з'явилося робітниче містечко «Верстат». У 1934 році храм закрили, знищили цвинтар, де було понад 500 поховань із числа священиків та померлих дітей виправної колонії.

В церкві, за наказом тодішнього директора заводу облаштували будинок культури. На початку 1936 року храм було остаточно зруйновано. Про нього тривалі десятиліття нагадували лише вулиці Олександрівська та Невська в районі Нивок. Останній настоятель храму – отець Іоанн був у 1934 році заарештований та розстріляний. На місці храму побудували будинок культури, який носив ім'я М. Горького.

Рис. 3. Будинок парафії церкви св. Олександра Невського, що зберігся по пр. Перемоги 73-а.

В 1941 році знову зареєстрували парафію на честь Святого Олександра Невського. В будинку культури на другому поверсі впродовж двох років проходили церковні служби, але в кінці 1943 року їх знову заборонили, а парафію ліквідували [5].

Храм Св. Пантелеймона на Галаганах – надія на спасіння.

Наступна сторінка історії храму на Галаганах відкрилася в 2001 році, коли знову зареєстрували Свято-Олександро-Невськую парафію. Протягом 2003-2006 років між двома житловими будинками споруджено невеличкий храм Св. Пантелеймона. 18 березня 2006, Святійший Патріарх Філарет освятив побудований невеликий храм на честь Святого великомученика Пантелеймона. Храм відбудований стараннями настоятеля священика Миколая Йосифчука, депутата Київради Семена Борисенка та інших спонсорів та благодійників, які були відзначені Патріархом орденами і медалями.

Після освячення храму Святійший Патріарх Філарет відправив першу божественну літургію на новоосвяченому престолі і прочитав проповідь про значення храму для духовного відродження людини і суспільства. Освячення нового храму викликало велику радість мешканців Святошинського району Києва.

Він стоїть неподалік від місця, де колись був Свято-Олександро-Невський храм. Мешканці району згадують, коли на місці Свято-Олександро-Невського храму з'явився будинок на ділянці проїжджої частини Брест – Литовського шосе, що було поруч, почалися дорожньо-транспортні та інші неприємні пригоди. З моменту зведення храму Св. Пантелеймона трагедій стало значно менше.

Рис. 4. Церква св. Пантелеймона. 2015 р.

Прикро, що і досі триває війна між общиною і верстатобудівним заводом за землю. У 2005 році зруйнували будинок священика. До недавнього часу адміністрація заводу активно заважає зведенню храму. Зараз на місці майбутньої церкви Олександра Невського є хрест. 6 грудня 2005 р. тут було освячене місце, закладено камінь під будівництво Свято-Олександро-Невського храму, який повинен відновитися на своєму споконвічному місці [7, 8].

Молитва за наших героїв.

Рис. 5. Володимир Юричко під час акції профспілки НАН 16 січня 2014 року на Європейській площі у Києві [6]

Сьогодні з боку проспекту Перемоги сяє своїми фарбами маленький Св. Пантелеймонівський храм. До нього, наче магнітом, притягнуло нас в один із

перших весняних днів. Це був початок поминальної неділі. В маленькому приміщенні церкви вкриті чорними хустками ікони, квіти. Люди приносять поминальний скарб. Запалені свічки. Їх багато. Тут постійно йде молебень за упокій Небесної сотні. Є списки героїв, які загинули на Майдані у лютому 2014. Моляться за воїнів АТО. На столі в куточку багато записочок з іменами близьких, які віддали своє життя за територіальну цілісність нашої держави. Їх приносять прихожани храму. Вони також благають молитися за наших батьків, синів і дочок, що сьогодні ризикують своїм життям в пеклі Донбасу. Сподіваються на допомогу, зцілення, адже храм носить ім'я Св. Пантелеймона-цілителя. Ми також поставили свічку за нашого героя – студента університету Володимира Юричко який навчався на 3 курсі медичного факультету № 3 (див. рис. 5).

Він загинув від кулі снайпера, біля містечка Щастя, у ніч з 13 на 14 серпня 2014 року. Батькам сказав, що служить санітаром, а насправді – був помічником кулеметника. В одному з боїв, після втрати бойового побратима, сам став кулеметником, причому, як говорять командири – дуже влучним. Після звільнення українськими військами одного з міст Луганщини, особисто вивісив у ньому на адміністративній будівлі синьо-жовтий прапор перемоги. Юнак за свою мрію про вільну країну, за любов до Батьківщини заплатив найдорожчою ціною – життям [6]. На грудневому (2014 р.) спільному засіданні Конференції трудового колективу та Вченої ради університету було ухвалено рішення про встановлення меморіальної дошки на адміністративному корпусі університету (бульвар Шевченка, 13), присвоєння імені загиблого героя аудиторії № 4 морфологічного корпусу з облаштуванням меморіальної експозиції та затвердження іменної стипендії імені Володимира Юричка. Сьогодні цю стипендію вже отримали кращі студенти університету, які засвідчили своєю активною діяльністю високу національну свідомість та прагнення до розбудови справедливої держави.

Отже, помолимося за наших героїв, за краще майбутнє нашої держави.

Список літератури:

1. Київ: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – 2-е вид. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1985. – 759 с.
2. Вулиці Києва: довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – 352 с.
3. Ел. ресурс. https://ru.wikipedia.org/wiki/Галаганы_ (местность)
4. Ел. ресурс. http://sezamka.kiev.ua/p-75- hram_ svyatogo_ pnteleymona_upts _mp_ kiev_ kultovie_ sooruzheniya_ dostoprimechatelnosti_ kieva.htm l
5. Ел. ресурс. Алексей Краевский. Храм Святого князя Александра Невского в Галаганах – www.oldkyiv.org.ua/data/ol_nevsky_gala.php?lang=ru6
6. Ел. ресурс. uk.wikipedia.org/.../ Юричко_Володимир.
7. Ел. ресурс. В столиці відбудують храм благовірного князя Олександра Невського. www.cerkva.info/news/patriarkh/4212.html
8. Ел. ресурс. У столиці відбудують храм благовірного князя Олександра Невського. www.hram.kiev.ua/?p=2160

Дудка П.Ф., Тарченко И.П., Бодарецькая О.И., Добрянский Д.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

МОЛИТВА ЗА ГЕРОЕВ УКРАИНЫ В ХРАМЕ СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА НА ГАЛАГАН

Аннотация
Галаганы – это хутор, основанный в 1836 году в пригороде Киева. Существует мнение, что название поселения произошло от фамилии его владельцев, помещиков Галаганов. В 1884 году на этой территории расположили так называемую Рубежовский колонию для несовершеннолетних преступников, которая находилась в с. Михайловка-Рубежовка. 1891 была заложена церковь в честь Святого князя Александра Невского. Строительство завершено в 1893. События 1917 года и последующих лет стали печальным завершением истории храма. В 1934 году храм закрыли, уничтожили кладбище, где было более 500 захоронений из числа священников и умерших детей исправительной колонии. В церкви обустроили дом культуры. На начале 1936 года храм был окончательно разрушен. Следующая страница истории храма на Галагана открылась в 2001 году, когда снова зарегистрировали Свято-Александро-Невскую приход. В течение 2003-2006 годов построен небольшой храм Святого Пантелеймона. 6 декабря 2005г. освященное место, заложен камень под строительство Свято-Александро-Невского храма, который должен восстановиться на своем исконном месте. В храме Св. Пантелеймона постоянно идет молебен за упокой героев Небесной сотни. Молятся за воинов АТО. Здесь будут молиться и за нашего героя – студента Национального медицинского университета имени А.А. Богомольца Владимира Юричко, который погиб от пули снайпера, у городка Счастье на Востоке Украины.
Ключевые слова: Галаганы, храм Святого Пантелеймона, Юричко.

Dudka P.F., Tarchenko I.P., Bodaretska O.I., Dobrianskyi D.V.
Bogomolets National Medical University

PRAYER FOR THE HEROES OF UKRAINE IN THE CHURCH OF ST. PANTELEIMON IN GALAGANY

Summary
Galagany is a khutir (single-homestead settlement), founded in 1836 in a suburbs of Kyiv. It is believed that the name of the settlement arose from the name of its owners, landlords Galaganovs. In 1884, the area was occupied by so-called Rubezhivska colony for juvenile offenders situated in the village Mykhailivka-Rubezhivka. In 1891, here was founded the church in honor of St. Alexander Nevsky. Construction was completed in 1893. The events of 1917 and subsequent years were the sad end of church's history. In 1934, the church was closed; the cemetery with graves of more than 500 priests and children of the penitentiary colony was destroyed. The church was rearranged into a culture centre. In early 1936, the church was completely destroyed. The next chapter in the history of the temple in Galagany began in 2001, when the newly St. Alexander Nevsky Parish was registered. During 2003-2006, a small church of St. Panteleimon was built. December 6, 2005, the place was hallowed with the laying of a stone for the construction of St. Alexander Nevsky church, which is to be restored at its original location. In the church of St. Panteleimon constantly take place prayers for the heroes of «Heavenly Hundred» and for soldiers of anti-terrorist operation. Here we pray for our hero – student of Bogomolets National Medical University Volodymyr Yurychko, who died from a sniper's bullet near the town of Shchastia in Eastern Ukraine.
Keywords: Galagany, Church of St. Panteleimon, Yurychko.

УДК 078(477.43)(092)

ПОСТАТЬ ЗДЕНЕКА КОМІНЕКА В ІСТОРІЇ НАРОДНОЇ КОНСЕРВАТОРІЇ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Кузів М.В.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті на основі архівних, документальних та історичних матеріалів висвітлено процес становлення Народної консерваторії у Кам'янці-Подільському у 20-х роках XX ст. Вперше аналізується статут Народної консерваторії. Розглядається діяльність видатного подільського музиканта Зденека Комінека, розкриваються маловідомі факти його біографії та роль митця у відкритті Народної консерваторії. Автор робить акцент на регіональний специфіці цієї яскравої сторінки в історії подільської культури.
Ключові слова: музика, музична освіта, Народна консерваторія, культурно-освітній заклад.

Постановка проблеми. Необхідним аспектом екзистенції й розвитку української музичної культури є розвідки в галузі історії та шляхів збереження культурно-мистецького надбання. Різноманітні умови виникнення та існування аналогічних явищ на землях України, специфічні історико-національні процеси зумовлюють особливе ставлення до охорони й використання вітчизняного культурного доробку на належному цивілізованому рівні.

Аналіз джерел мистецького, культурологічного і педагогічного спрямування вказує на те, що подільськими науковцями М.А. Печенюк, В.Ф. Івановим, Р.С. Римар розкриваються маловідомі сторінки розвитку культури подільського регіону, функціонування певних фундацій і навчальних закладів. В їх працях дотично висвітлюється і діяльність З.Р. Комінека. Проте, жоден з названих авторів не висвітлив ролі подільського музиканта З. Комінека у відкритті Народної консерваторії в регіоні.

Мета даної статті – дослідити процес становлення Народної консерваторії у Кам'янці-Подільському та окреслити найбільш вагомі сторони творчої діяльності представника чеської скрипкової школи З. Комінека, закцентувавши увагу на періоді 20-х років минулого сторіччя.

Виклад основного матеріалу. На початку XX ст. в Україні відбуваються помітні зрушення в галузі музичної освіти, які були зумовлені загальною демократизацією мистецтва, боротьбою прогресивно налаштованих діячів культури за розкріпачення творчих сил народу та зростаючою потребою у кваліфікованих музичних кадрах. Починають з'являтися і розвиватися різні форми позашкільної освіти: народні університети (до яких як музична секція входила і народна консерваторія), народні бібліотеки, комітети і товариства писемності, створюються благодійні установи та недільні школи. Яскравим взірцем навчального закладу нового типу, покликаного нести музичні знання широким масам людей, була народна консерваторія.

Народні консерваторії – це культурно-освітні організації, які мали характер загальнодоступних музичних учбових закладів. Вони ставили своєю метою поширення музичних знань серед широких верств шляхом систематичного навчання музиці, а також влаштування концертів і лекцій. Організаторами першої такої консерваторії в Москві у 1906 році були російський композитор і педагог Сергій Іванович Танєєв (1856-1915) та його учень, український музикознавець Болеслав Леопольдович Яворський (1887-1942) [12, с. 906]. В перші роки радянської влади в Україні народні консерваторії були відкриті в багатьох містах (Києві, Харкові, Ізюмі та ін.).

Значна роль у справі розбудови української національної культури 10-20-х років XX століття на-

© Кузів М.В., 2015

лежить музикознавцю, піаністу, педагогу, композитору Б.Л. Яворському, який працював у Київській консерваторії з 1916 по 1921 роки. Однією з яскравих культурних сторінок того часу можна вважати створення Київської Народної консерваторії у 1919 році з ініціативи Б. Л. Яворського. Саме Народна консерваторія відтворила ту особливу, універсальну форму музичної освіти, у якої, за Б. Яворським, вперше в історії людства високе музичне мистецтво ставало всезагальним надбанням. У цей період Б.Л. Яворський був одним з найавторитетніших музичних діячів у Києві. Як пише сучасна українська дослідниця Т. Антропова: «Із проханням створити Київську Народну консерваторію як заклад, спроможний широко пронести музичну просвіту в маси, до Яворського звернулося Товариство «Народного театру та мистецтв», діяльність якого підтримували місцеві профспілки. Усі класи Народної консерваторії (яка мала приміщення на Хрещатику) знаходилися на забезпеченні державного бюджету. Було розширено та посилено спеціалізовані класи...» [1, с. 43]. У програмі Народної консерваторії було відкриття великої кількості бібліотек, проведення різноманітних лекцій.

Була започаткована нова форма просвітницької діяльності – жанр «концертів з поясненнями», де лектор докладно розповідав про виконуванні твори. Також з'являються нові творчі студії декоративного та загального живопису; концерти-лекції, концерти-мітинги (як складові просвітницько-пропагандистської програми розвитку національної культури), які були спрямовані на недосвідченого слухача [1, с. 54].

Цей хронологічний період характеризується достатньо жвавими інтеграційними процесами відомих музичних центрів та їх керманичів з регіональними творчими осередками міст з високим культурно-мистецьким потенціалом. У відродженні української культурної спадщини особлива увага надається творчості митців, які присвятили своє життя служінню високому мистецтву, ревіталізації музичних творів, ретельно зберігаючи для сучасного та майбутнього найкращі зразки минулих століть.

Насиченим і бурхливим було культурне життя Кам'янця-Подільського на початку ХХ ст. У цей час тут працюють письменники – М. Драй-Хмара і М. Годованець; корифеї українського театру М. Садовський, М. Заньковецька; М. Литвиненко-Вольгемут; молоді композитори М. Леонтович, К. Стеценко, О. Кошиць; художники О. Грен, В. Гаґенмейстер, В. Розвадовський та ін.

Серед представників цієї мистецької плеяди, які водночас були ініціаторами відкриття у Кам'янці-Подільському фундаментальних музичних осередків високого рівня був й З. Комінек, котрий брав активну участь у переформатуванні культурно-просвітницького училища, музичної школи та у створенні Народної консерваторії у Кам'янці-Подільському.

Зденек Рудольфович Комінек (1882-1950) – одна з непересічних мистецьких особистостей, яким належить почесне місце в історії розвитку подільської регіональної музичної культури ХХ ст. Він був активним будівничим культуротворчих процесів першої половини ХХ ст. на Поділлі.

Багатогранність таланту та індивідуальності З.Р. Комінека розкривається в інтегруванні виконавського, педагогічного, музично-громадського й організаційного спрямувань.

Багатоскладова діяльність З.Р. Комінека особливо яскраво розгорнулась у кам'янецький період його життєтворчості. На жаль нечисленні публікації, окремі, надзвичайно скупі згадки про його громадську і педагогічну діяльність, а також практично повна недослідженість архівних матеріалів не дають істинного уявлення про значущість феномену митця в історії подільської музичної культури ХХ століття.

Вивчати цей період доволі складно: мало збереглося документальних згадок, ще менше опубліковано. Серед архівних документів, які вдалося відшукати, знаходиться статут Народної консерваторії, список лекторів, зарплатна відомість. Матеріали ці зберігаються в державному архіві Хмельницької області. Не збереглись наступні документи, які були би важливими для вивчення діяльності Народної консерваторії: списки учнів, навчальні програми і розклад занять.

Ініціатором створення Народної консерваторії були дві фундації – Український національний хор і Українська філармонія Кам'янця-Подільського. Створювались вона задля підняття загального рівня музичної освіти та виховання, розвитку хорового виконавства та впровадження в систему музичного навчання народної пісні.

Її першим директором став Микола Грінченко, відомий в майбутньому український мистецтвознавець. Культурна ситуація тих років конче вимагала розгортання роботи по підвищенню загальної культури мас, підготовки нових національних кадрів музикантів. Актуальні тоді проблеми реорганізації музичної освіти не могли не торкнутися й М. Грінченка. У своїй діяльності він знаходить цілковиту підтримку кращих музичних сил тогочасного Кам'янця: З. Комінека, І. Вікула, М. Тележинського, А. Чернявського, О. Телецького. Саме їх підписи стоять під статутом Народної консерваторії [4, арк. 9].

У липневому номері місцевої газети «Наш шлях» за 1920 рік надруковано оголошення про відкриття Народної консерваторії та прийом слухачів. «В п'ятницю 2 липня відбулась нарада представників Української філармонії п.п. А.П. Черняховського, З. Комінека, В. Малевинського, О. Терлецького і членів Національного хору І. Вікула, М. Грінченка й Д. Куліша з приводу відкриття у Кам'янці Народної консерваторії. Виявилось, що у Кам'янці досить музичних сил, з котрими можна б почати працю в найближчі часи. ...Матеріальні засоби складатимуться з платні за право навчання, допомоги від інституцій – ініціаторів, допомоги від Міністерства Народної освіти, управління Головноуповноваженого й кооперативних об'єднань» [14].

Народна консерваторія у Кам'янці-Подільському була заснована 19 серпня 1920 року. Навчальний заклад, названий консерваторією, віддалено нагадував теперішній рівень музичної школи. Знаходилась вона в приміщенні Українського клубу (ріг вулиць Петроградської та Кишинівської), теперішні Лесі Українки та Драгоманова [5, арк. 6].

Статут консерваторії складається з дев'яти розділів:

1. Мета і права Народної консерваторії.
2. Склад Народної консерваторії.
3. Керування справами Народної консерваторії.
4. Умови вступу до Народної консерваторії.
5. Учбово-допоміжні установи Народної консерваторії.
6. Особистий склад Народної консерваторії.
7. Засоби існування Народної консерваторії.
8. Ревізійна комісія.
9. Ліквідація Народної консерваторії.

До цього закладу набували право вступати «всі хто має лише елементарні здібності до музики, бо завданням цієї школи є – научити музичному ремеслу, приступному кожній людині» [2, с. 4]. З документів стає зрозумілим, що до навчання у музичному закладі освіти допускались усі бажаючі.

В параграфі 26 статуту консерваторії сказано, що «...до народної консерваторії приймаються як

чоловіки так і жінки (не молодше 14 років), хто має слух та елементарні музичні здібності» [6, арк. 2а]. Її завданням було дати широким масам як загальну музичну, так і початкову професійну освіту.

Основна мета консерваторії, розроблена З. Комінеком та його колегами, сформована у першому параграфі її власного статуту: «а) підготовлення народних вчителів музики та співу; б) вивчення та ознайомлення з українською народною музикою, піснею та церковним співом; с) поширення загальної музичної освіти серед широких верств населення шляхом ознайомлення його зі світовою музикою; д) підняття любові до народного мистецтва в народних масах через відповідне музичне виховання» [7, арк.1]. Можна констатувати, що Народна консерваторія несла простому народу, робила доступними, класичні твори, водночас, народна музика розповсюджувалась, поширювала свою ходу і звучання у містах й містечках Поділля. Робилось це з любов'ю і повагою до української музичної творчості. Завдяки ознайомленню з традиційним мистецтвом, а також церковним співом, консерваторія підносила на високий щабель духовність учнів.

Із зарплатної відомості дізнаємося про склад лекторів:

1. М. Грінченко – Голова колегії та викладач теоретичних дисциплін;
2. М. Тележинський – диригування і хоровий клас;
3. І Вікул – організація хорів;
4. Ю. Баулін – сольфеджіо;
5. Стешко – епізодичні курси історії музики;
6. Рапопорт, Мокачевич, Буковиська – рояль;
7. З. Комінек, Розенцвіт, Терлецький – скрипка;
8. Литвиненко, Павловський, Селіцька –сольовий спів;
9. Білецька – естетика;
10. Орел-Степняк – драматичний клас;
11. Місевський – настройщик;
12. Бржносньовський – канцелярист;
13. Швець, Калвайтіст – кур'єри [8].

До нового музичного закладу було подано понад 450 заяв, але після перевірки здібностей зарахували 350 слухачів [11]. Превалюючий контингент учнів на той час складала робітнича молодь, червоноармійці, діти селян, а також талановиті представники музичної самодіяльності міста. Основною роботою з ними стали заняття в хорових класах, знайомство з музичною літературою. При консерваторії відкрились диригентсько-хоровий, інструментальний, драматичний відділи, а також відділ сольного співу. На них готувались народні вчителі музики і співу з тим, щоб нести музичну освіту широким верствам населення. Особлива увага приділялась хоровому відділу. Складався цей відділ з таких класів: методика хорового співу, диригентська етика, практика хорового співу та організація національних хорів. Він мав дати на село і взагалі для краю музично освічених диригентів, організаторів народних хорів та вчителів музики. Цей відділ в Народній консерваторії був практично творчою базою вивчення всіх музично-теоретичних дисциплін: теорії музики, сольфеджіо, основ гармонії, поліфонії, аналізу форм, історії музики. Він розвивав навички виконавчої майстерності і диригентсько-хорової техніки, готував диригентські кадри. Через гостру потребу в музичних кадрах у січні 1921 року диригентсько-хоровий відділ було реорганізовано в інструкторський із скороченим курсом навчання.

Зупинимося на окремих фактах біографії З. Комінека. Зденек Рудольфович Комінек народився 8 червня 1882 року у місті Прага (тепер Республіка Чехія). Його батько був керуючим на металургійному заводі [13]. Після закінчення 4-х класів гімназії вступив на навчання у Празьку консерваторію по класу скрипки, де його вчителем став професор Отакар Шевчик.

Отакар Шевчик був визнаним чеським скрипковим педагогом межі XIX – першої половини XX століття. У 1870 закінчив Празьку консерваторію, був її професором у різні роки (1892–1906, 1919–1921). Гастролював і жив в Україні. Брав участь у концертах Київського відділення Російського музичного товариства, у тому числі в ансамблях з М. Лисенком. Був концертмейстером оперного театру і викладав у Харківському музичному училищі в 1874-1875, а в 1875-92 – у Київському музичному училищі. Виступав як соліст і ансамбліст в Києві (в сонатних вечорах з піаністом В. В. Пухальським), Москві та Петербурзі (1878); грав також в квартеті за участі Э. Ізаї під час його гастролей по містах Росії [3, с. 315].

Хочеться зазначити, що Празька консерваторія сприяла становленню уславлених виконавських шкіл. Найвідоміша з них, скрипкова, започаткована Я. Стамицем, у якого вчилися численні чеські та німецькі скрипалі. Одним із них був І. Френцль, учитель Ф. Піксіса, першого професора-скрипаля у Празькій консерваторії. Ф. Піксіс та його молодші послідовники – М. Мільднер, А. Бенневиць, Ф. Ондржичек, О. Шевчик та інші виховали десятки скрипалів, які гастролювали та працювали в Україні.

В 1900 році З. Комінек перевівся у тільки відкриту Чесько-Слов'янську академію музики і співу, яку блискуче закінчив у 1902 році, отримавши фах концертмейстера оркестру і диригента. Ще під час навчання у 1900 році отримав призначення на посаду асистента професора скрипкового класу при названій Академії і працював там до 1902 року. В той же час він працював капельмейстером оркестру балету Празького земського театру. З 1905 по 1909 роки викладав скрипку в Академії. За роки роботи зарекомендував себе чудовим викладачем і проявив себе талановитим диригентом [13].

У 1911 році З. Комінек приїхав у Кам'янець-Подільський на посаду військового капельмейстера 47-го піхотного Українського полку (по вільному найму). З вересня 1912 року викладав музику у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії та комерційному училищі Мазінга. Викладання поєднував з керуванням духовими оркестрами у цих навчальних закладах. В 1913 році був запрошений директором приватної музичної школи професором Т. Ганицьким викладати скрипку.

Добре володіючи скрипкою і маючи чудовий сольний інструмент, З.Р. Комінек, незважаючи на велике педагогічне навантаження, здійснював інтенсивну виконавську діяльність як скрипаль, виступав у сольних програмах і в ансамблях з провідними музикантами міста, працював концертмейстером 1-х скрипок Кам'янець-Подільського державного драматичного театру [13], був активним членом Всеукраїнського музичного товариства ім. М. Леонтовича в Кам'янці-Подільському. Він був доволі відомою людиною в місті. Тому і запрошення його на викладацьку роботу в консерваторію не було випадковим.

Народна консерваторія брала активну участь у пропаганді музичного мистецтва. Педагоги і учні консерваторії брали участь в міських концертах, що сприяло залученню до мистецтва широких мас трудящих. Так з програми виступів Українського національного хору дізнаємося про виконання З. Комінеком «Фауст-фантазії» Гуно-Сарасате та «Легенди» Г. Венявського [8, арк. 41] і виконання «лектором народної консерваторії З. Комінеком сцен з балету Беріота та ученицею народної консерваторії п. Драгомирецькою «Вечора» К. Стеценка» [10, арк. 42].

Висновки. Таким чином, факти діяльності подільського музиканта-скрипаля чеського по-

ходження Зденека Комінека дають можливість говорити про вплив його особистості на стан музичної освіти на Кам'янеччині, що здійснювався як важлива складова культурно-історичного процесу подільського регіону. Варто зазначити не лише його провідну роль в організації Народної консерваторії, але й активну діяльність у сфері популяризації музичного мистецтва шляхом викладання у навчальному закладі, участі в концертах, різноманітних заходах, заохоченні слухачів школи власним прикладом до дієвого підняття рівня духовної, культурної, зокрема музичної освіти населення регіону. Даний матеріал доповнить лекційні курси з «Історії української музики», «Української музичної педагогіки» і «Музичної освіти на Поділлі», розширить тематику для написання рефератів та курсових робіт. Ця стаття дозволяє в більш повному обсязі відтворити історичну перспективу становлення подільської культури на прикладі Народної консерваторії, не порушуючи в цілому загальної концепції розвитку музичної культури регіону.

Список літератури:

1. Антропова Т. А. Постать Б. Яворського у контексті культуротворчих процесів в Україні 10-20-ті років XX ст. / Дис. ... канд. Мистецтвознавства: 17.00.03 / Нац. музична академія України ім. П. І. Чайковського / Т. А. Антропова. – К., 2010. – 279 с.
2. Грінченко М. Народна Консерваторія у м. Кам'янці на Поділлю / Микола Грінченко // Наше життя № 2. – 1920, серпень. – С. 4.
3. Григорьев В. Ю. Шевчик Отакар //Музыкальная энциклопедия: В 6 т. \ Редкол.: А. М Прохоров (председатель) и др. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – Т. 6. – С. 315.
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХмО) – Ф. р-1128. Кам'янецький повітовий революційний комітет. Відділ народної освіти, 1919-1920 р.р. – Оп 1. – Спр. 96. Статут, кошторис і відомості на видачу зарплати лекторам і службовцям Народної консерваторії м. Кам'янця-Подільського. – 9 арк.
5. ДАХмО – Ф. р-1128. – Оп. 1. – Спр. 113. Описи і списки театрального майна, зареєстрованих і реквізованих музичних інструментів, посвідчень працівників підвідділу мистецтв. – 6 арк.
6. ДАХмО – Ф. р-1128. – Оп. 1. – Спр. 96. – 2а арк.
7. ДАХмО – Ф. р-1128. – Оп. 1. – Спр. 96. – 1 арк.
8. ДАХмО – Ф. р-1128. – Оп. 1. – Спр. 96. – 3а арк.
9. ДАХмО – Ф. р-1515. Ураїнський національний хор м. Кам'янця-Подільського. – Оп. 1. – Спр. 2. Програми Українського національного хору – 41 арк. 8.
10. ДАХмО – Ф. р-1515. – Оп. 1. – Спр. 2. – 42 арк. 9.
11. Житкевич А. Народна консерваторія / Анатолій Житкевич // Радянське Поділля. – 1971. – 29 жовтня. – С. 4. 10
12. Корабельникова Л. З. Народные консерватории // Музыкальная энциклопедия: В 6 т. \ Редкол.: А.М Прохоров (председатель) и др. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – Т. 3. – С. 906. 11
13. Приватний архів Анатолія Прияна (ПААП) – Збірка знімок та особистого архіва родини Комінек. 12
14. Театр і музика // Наш шлях. – 1920. – № 135. 13

Кузив М.В.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ЛИЧНОСТЬ ЗДЕНЕКА КОМИНЕКА В ИСТОРИИ НАРОДНОЙ КОНСЕРВАТОРИИ В КАМЕНЦЕ-ПОДОЛЬСКОМ

Аннотация
В статье на основе архивных, документальных и исторических материалов освещен процесс становления Народной консерватории в Каменце-Подольском в 20-х годах XX века. Впервые анализируется устав Народной консерватории. В статье исследуется деятельность выдающегося подольского музыканта Зденека Коминека, раскрываются малоизвестные факты его биографии и роль музыканта в открытии Народной консерватории. Автор отмечает региональную специфику этой яркой страницы в истории подольской культуры.
Ключевые слова: музыка, музыкальное образование, Народная консерватория, культурно-образовательное учреждение.

Kuziv M.V.
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

FIGURE OF ZDENEK KOMINEK IN THE HISTORY OF THE PEOPLE'S CONSERVATORY IN KAMIANETS-PODILSKYI

Summary
The article on the basis of archival, documentary and historical materials illuminates the process of formation of the People's Conservatory in Kamianets-Podilskyi in the 20-ies of the XX century. The author is the first to analyse the charter of the People's Conservatory. This article examines the work of the prominent Podilskian musician Zdenek Kominek, reveals little-known facts of his biography and his role in opening of People's Conservatory. The author notes the regional specificity of this bright page in the history of culture of Kamianets-Podilskyi.
Keywords: music, music education, People's Conservatory, cultural and educational institution.

УДК 130.2

ВІЗУАЛЬНИЙ ТЕКСТ У БІОГРАФІЧНИХ ПРОЕКТАХ: КОНФЛІКТ МНОЖИННОСТІ ОБРАЗІВ

Марційчук Ю.І.
Харківська державна академія культури

Висвітлюються особливості стандартів візуальних текстів в контексті культурно-історичної динаміки. Розглянуто різні варіанти змістової рецепції образу Т. Г. Шевченка у біографічних кінопроектах. Показано, що кожна модель візуалізації змінюється іншою, залишаючи свої смисли та нові прочитання стосовно портрета діяча культури. Візуальний текст вибудовується відповідно до того, яку провідну рису має розкрити в образі Шевченка: народність, революційність, провіденційність, геніальність, драматичність. Підкреслена відсутність загальнонаціонального консенсусу щодо образу Шевченка в українській культурі засвідчує його постійну актуальність.

Ключові слова: візуальний текст, образ, Т. Г. Шевченко, біографічні кінопроекти, культурний контекст.

Постановка проблеми. Візуальні тексти постають як інформаційні системи, оскільки уможливлюють пізнання світу через історію візуальних репрезентацій та інтерпретації артефактів культури і її постатей. З'являється модель візуальності, характерна для певного часового відрізку, що змінюється іншою й залишає свої смисли та нові прочитання стосовно культурних явищ і портретів діячів культури. Так, окремі видатні постаті постійно викликають інтерес і спонукають до діалогу в різних формах вияву. Зокрема, будь-яке концептуальне осмислення української культури розпочинається з перегляду ролі й значення Т. Г. Шевченка. Така тенденція простежується не тільки у випадку розгляду Шевченка як об'єкта наукових досліджень, але й як об'єкта мистецьких рефлексій. Через це Т. Г. Шевченка присутній у нашій реальності в різних іпостасях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявлення специфіки переосмислення образу Т. Г. Шевченка зустрічаємо в ряді ґрунтовних праць наступних авторів: Б. Александрова, О. Бабишкіна, Л. Брюховецької, І. Зубавіної, Є. Кирилюка, Н. Толченової, Ю. Ханютіна, М. Зак, А. Парфьонова, О. Якубовича-Ясного. Велике значення для усвідомлення кожної спроби образного втілення мали рецензії, наукові статті таких дослідників: І. Бжеського, І. Дзюби, А. Жукової, Г. Журова, М. Коваленко, О. Марьямова, А. Ярошенко. На окрему увагу заслуговують тексти, в яких відкриваються режисерські задуми: сценарії, інтерв'ю, тритменти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кожен з науковців розкриває лише характеристики відносно однієї візуально-мистецької практики, не формуючи цілісну картину. Наше дослідження побудоване на протиставленні таких фактур, обмежуючись аналізом біографічних кінофільмів про Шевченка й репрезентуючи майже столітню традицію появи нових тлумачень його образу. Відтак, **метою статті** є виявлення відповіді на питання про те, який із канонів його образного втілення закріплюється й чим задаються стандарти такого бачення у певний проміжок часу, тобто враховуючи контекстуальні умови візуалізації.

Виклад основного матеріалу. Кінематографічне рішення образу Тараса Шевченка виявляємо в українській культурі у 20-х рр. XX ст. В означений період на розвиток культури впливають процеси українізації. Відродження українського активно реалізується представниками свідомої національної інтелігенції. Зокрема, історичне минуле українського народу, його боротьба за соціальне й національне визволення відтворені крізь призму життєвого шляху Т. Г. Шевченка у двосерійному хронікально-біографічному фільмі «Тарас Шевченко», створеному у 1926 р. режисером П. Чардиніним. Пригадуючи завдання, які ставилися перед виконавцем Тараса Шевченка, актор А. Бучма відзначає: «Треба було дати яскравий і правдивий образ великого і полум'яного борця за щастя і волю народу» [1, с. 39]. Народність характеру Т. Г. Шевченка відображалася режисером не тільки через внутрішні вболівання за долю народу, але й в окремих епізодах. Приміром, перш ніж переступити поріг в'язничної камери Тарас-Бучма витирає ноги, знімає шапку за звичаєм селянина, людини з народу, так як каземат стане його домівкою на багато років [8, с. 6]. Відповідно, одним із завдань фільму є апеляція до глядача як представника українського народу. Таке спрямування вдається втілити в образі Шевченка виконавцю головної ролі. Для підтвердження наведемо узагальнену оцінку критиків, представлену у газеті «Правда»: «Перед нами не тільки рисунок портрета Тараса, – Бучма наближає нас до його національного типу, його характеру тонкими й м'якими прийомами культурного й глибокого, чуйного художника» [2, с. 6]. Тоді як публічний резонанс відображеного у фільмі образу поета можна констатувати зі спогадів гримера Л. Гороховського. Він розповідає, що якось став свідком купівлі селянином портрету Т. Г. Шевченка, на якому був зображений в його образі А. Бучма [1, с. 28]. Цікаво, що актор і втілений ним образ уособлювали в уяві народу одну людину, розрізнення не існувало.

З'являється нова версія у трактуванні образу Т. Г. Шевченка у 1951 р. Мова йде про кінокартину «Тарас Шевченко», яка є постановкою режисера І. Савченко. У цей час говорити про піднесення української культури немає підстав, оскільки спроби пробудження національної самосвідомості придушувались. Особливий відбиток на творчість кожного режисера накладала задача – утверджувати метод соціалістичного реалізму. Відповідно, процеси творення культурних продуктів були регламентовані згідно з концепцією Сталіна. Як зазначає дослідник, С. В. Дубенко «...прояв суб'єктивізму в оцінці явищ культурного життя країни гальмував розвиток творчої ініціативи й негативно позначався на художній якості картин» [11, с. 162]. Біографічних фільмів створювалося так багато, як зазначає науковець Ю. Ханютін, що перед глядачами одна за іншою поставали фігури історичних героїв. «Культ особистості в житті відображався, дробився, як в скалках дзеркала, в маленьких культиках героїв кінокартин», – пише дослідник [16, с. 57]. Їх характеристикою стала одноманітність, безособовість, оскільки уявлення про типового історичного діяча були наперед визначені. У такому випадку режисер створює упізнаваний образ головного героя фільму, що може досягатися за допомогою використання відомих висловів, цитат, поетичних строф, які характерні для особистості й доступні для кожного, хто знайомиться з нею, читаючи біографічну до-

© Марційчук Ю.І., 2015

відку в енциклопедії. На противагу такій позиції, дослідники М. Зак, А. Парфьонов, О. Якубович-Ясний відзначають недостатність фільмів-біографій, створених у цей час. Науковці пояснюють це тим, що не всі кінокартини створюють образ-характер діяча, бо ж сценарії основуються на послідовності життєвих фактів, не розкриваючи риси історичної особи через низку епізодів [9, с. 193-194]. У цілому оцінка тодішньої ситуації фахівцями здійснюється в одній системі координат, тобто основну увагу приділено якості фільмів, незалежно від позиції про їх кількість. Узагальнюючи тодішню концепцію створення образу Шевченка зазначимо, що у вказаній кінострічці він постає в канонізованих постатях. Стосовно першої постаті, як зазначає у дослідженні Ю. Ханютін, Шевченко-поет постає просто як ілюстратор фактів життя. Наприклад, поезія «За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм» з'являється як коментар під час перебування Тараса в рідному селі. Тоді як вірш має донести образний зміст – типову ситуацію в кожному збіднілому, поневоленому українському селі. Тому перед глядачем більшою мірою ілюстрація на тему «народний поет» [16, с. 39-40]. Інші автори, аналізуючи фільм, піддають критиці не розгорнуті образи простих людей з народу, котрі потерпають від кріпосницького ладу. Якби картина мала інше рішення, то це б вплинуло на сприйняття поезії Т. Г. Шевченка: «...тоді б яскравіше прозвучали б гнівні вірші народного поета, його призиви до огню, меча, сокири» [9, с. 208]. Ці слова тісно пов'язані з іншою постаттю Шевченка-революціонера. Згідно з міркуваннями Шевченка-виконавця (актор С. Бондарчук), на екрані виникав облік людини з її «могутнім протестом проти насильства й свавілля» [3, с. 98]. І далі актор пише: «Основуючись на цьому єдино правильному визначення основних рис Тараса, його непримиримості, незламності, ми й вирішили сцену як жорстке засудження офіцерства» [3, с. 100]. І навіть, якщо Т. Г. Шевченко смиренно приймає жорстоке ставлення до себе, однак це не означає, що зникла сила спротиву. «Адже «невільнича муза», – пише Н. Толченова, – не просить у повелителя милостині, не прохає помилування» [15, с. 104]. Відповідним чином вимальовуються контури головної ідеї фільму: «Ні, нічого не зломить поета!» [3, с. 100]. Оскільки, згідно з концепцією фільму, важливо представити Шевченка в образі революціонера, то режисер представляє поета там, де простежувалася його непокора, народжувалася боротьба.

Подальші трансформації у репрезентації образу Т. Г. Шевченка представлені у біографічному фільмі «Сон» 1964 року. Постановка кінокартини втілена В. Денисенко на основі сценарію, написаного Д. Павличком. Обидва автори в кінці 40-х рр. були звинувачені у пропагуванні зверхності національних інтересів й засуджені на різні строки ув'язнення. Тоді як для 60-х рр., коли на екранах з'явився фільм, характерне національно-культурне пробудження. У цей час «...тривало наростання по-бунтівничому настроєних і по-новаторському естетично зорієнтованих культурних та літературних сил («шестидесятництво»)...» [7]. Це стосується намагання відстоювати права українського народу на власну державність, на розвиток культури й мови. Завершений облік Шевченко отримує завдяки україномовному рішенню фільму, на відміну від попередньої кіноверсії. Як відзначає І. Дзюба, реалізація цього фільму є «подвигом», тому що «своїм моральним авторитетом і естетичною цінністю, самою своєю можливістю він ставить під сумнів «законність» попередніх «норм поведінки», позбавляє їх виправдання» [6, с. 73]. Перед глядачем образ поета представлений не в лінійній манері візуальної оповіді, а за допомогою композиційного рішення із суцільними напливами-спогадами, через що вдалося уникнути фрагментарності в показі становлення Шевченківського генія. Така побудова фільму допомогла висвітлити формування Т. Г. Шевченка як поета. В. Денисенко, щоб реалізувати це завдання спирався на слова Тараса Григоровича, який пригадує період навчання в Академії художеств, коли «...в її прекрасні зали до нього вривалися прекрасна Україна, гайдамаки, сліпий кобзар, і він уже не міг працювати, а писав вірші» [5, с. 3]. Тому невипадково режисер приходить до втілення у візуальній практиці поряд із драматургічною дією ще й асоціативного ряду (фантазій), «який поступово розвивається від романтичних уявлень хлопчика до узагальнюючих видінь поета» [5, с. 3]. А. Ярошенко вважає, що завдяки переходам від реалістичного до умовного у фільмі вдається передати значення тих животворних народних джерел, які допомагали Шевченкові стати поетом [17, с. 8]. Враховуючи те, що творчість Шевченка отримує розквіт у той період, коли він перебуває далеко за межами України, то спогади з дитинства, спорідненість його долі з долею односельчан укріпляли поета в прагненні в слові донести до народу нову історичну свідомість. Образ Т. Г. Шевченка став уособленням словесного протистояння державній системі. «Напишу! Напишу! Напишу!», – такі слова повторює з гнівним, невдоволеним поглядом Шевченко, котрий намагається самовиражатися й вибороти (власною творчістю) право для голосу народу. Через це у звинувачувальному висновку щодо Шевченка озвучено наступне: «...писав малоросійською мовою вірші, в яких висловлював плач про вигадане бідування України...». Відповідно, в образі Тараса, втіленого на екрані актором І. Миколайчуком, вбачаємо намагання виразити непокірність проти існуючих порядків. Найяскравіше поет втілив свій задум у вигляді політичної сатири (поема «Сон»), яку виклав ніби «сон, напрочуд дивний», запевняючи усіх, що розповідає не про дійсність, а про те, що наснилося. Взагалі творча манера поета підказувала, диктувала для постановників фільму й форму асоціативного ряду: який має бути зримий, як і зрима його поезія. Наприклад, натуралістично показаний епізод «генерального мордобою» засвідчує ефективність перенесення у фільм шевченківської гротескної картини [6, с. 78]. Окрім цього стрічка у принципах образної побудови, на думку М. Коваленка, продовжує манеру кінорежисера Олександра Довженка. Багато чого у фільмі «Сон», особливо в епізодах, де розкривається художній образ, але простежується відхід від точних подій і фактів біографії, сходиться з поетичним почерком Довженка [13, с. 129]. Творчі впливи Довженка помітні, наприклад, у видіннях та суперечках поета з предками свого козацького роду. І хоча цей епізод вірніше було б розглядати як внутрішній діалог Шевченка-Бондарчука, коли він намагається знайти синтезуюче рішення із протиставлення двох історичних епох. Адже якщо в козацькі часи войовнича (кровопролитна) боротьба не забезпечила конструктивного рішення національних проблем, то в епоху всезагального прийняття існуючого порядку варто відшукувати нові форми боротьби. Таким чином, картина передає глибокі узагальнення. Бо ж це стрічка, згідно з поглядами І. Дзюби, «...про прозріння, про пробудження почуття своєї приналежності Україні, про знаходження шляху до рідного народу й одночасно про пошуки історичного шляху для всього народу» [6, с. 74]. Сценарій кінострічки «Сон» вибудуваний таким чином, щоб, на думку Л. Брюховецької, продемонструвати, що «...молодий Т. Г. Шевченка не боявся арешту, слідства, в'язниці...» [4]. У візуальній картині, коли Тарас Шевченко відмовляється дякувати

царю за даровану свободу, поет піддає сумніву саме розуміння волі: для нього вона не має істинного значення через неволю українського народу. У цьому основна ідея кінематографічного твору, яку намагалися донести сценарист і постановник – це показ потрясіння від усвідомлення суперечності своєї особистої волі й неволі народу. Концепцію фільму режисер формулює так: «...хлопчина, підліток, юнак все життя прагне вирватися з кріпацької неволі, а коли, нарешті, з'являється воля, він розуміє, що не може бути вільним, бо у неволі весь його народ – і звідси виникає прагнення до дії, до визволення народу» [5, с. 3]. У цілому фільм оцінюють позитивно через національний ідейно-тематичний зміст, який розкривається за допомогою оживлення національного історичного життя (показу об'єктивного світу через суб'єктивне світосприймання Шевченка), використання художньої стилістики близької до народних дум і пісень.

Практично до кінця XX ст. рецепція життя та творчості Т. Г. Шевченка не знаходить нових втілень у візуальному форматі. Спроба знайти нове образне рішення мала місце в останні десятиліття за часів Незалежної України. До трьох різних зрізів в шевченківській темі приходить режисер Станіслав Клименко у наступних фільмах: «Тарас Шевченко. Заповіт», «Поет і княжна», «Братство». З 1992 по 1997 рр. режисер знімає навчально-художньо-просвітницький серіал «Тарас Шевченко. Заповіт» за сценарієм таких письменників як І. Дзюба, І. Драч, П. Мовчан, Б. Олійник. Показово, що, після тривалого «мовчання», втілює образ Шевченка актор Т. Денисенко, син режисера В. Денисенка, автора останньої з існуючих біографічних кінострічок. Однак якщо в попередніх версіях візуалізувати образ Т. Г. Шевченка доводилося безпосередньо виконавцю його ролі, то у цьому випадку змістовні акценти у кадрі або за кадром розставляє ведучий. У ролі останнього виступає Б. Ступка як своєрідний медіатор, що примиряє позицію Шевченка з контекстом, в якому останній опинявся, і цим самим оцінюючи різні ситуації, вчинки та моделюючи шляхи, якими б міг рухатися поет в своєму житті. На думку І. Б. Зубавіної, в кожен історико-політичний період набуває значення й активізується один із типів (Геній, Герой, Святий) чоловічого начала. У фільмі «Тарас Шевченко. Заповіт», за словами дослідниці, спостерігаємо звернення до типу «Генія» [10, с. 82]. Таке потрактування, що основується на концепції М. Бердяєва, на наш погляд, може мати місце, так як ми говоримо про генія як людину, котра завдяки власному саморозвитку, внутрішній свободі здійснює одухотворення зовнішнього й навколишнього, сприяючи розвитку людства й допомагаючи вирішити існуючі протиріччя. У словах виконавця образу Шевченка прочитуємо те ж саме: «Шевченко за життя врятував наш народ від духовної і національної загибелі. І сьогодні, коли бачимо симптоми духовної й національної загибелі (не економічної, яка нібито очевидніша), треба повертатися до нього» [12, с. 42]. На основі матеріалу кіносеріалу в 1999 р. з'являється фільм «Поет і княжна», який візуалізує відносини між Тарасом Шевченком і Варварою Рєпніною. У цій кінострічці знімається дистанція між глядачем й Шевченком, тому що його образ без надмірного пієтету, забронзовілої величі, а навпаки повний почуттів, які впливають на зміну настрою та душевних станів. У 2005 р. на екрани виходить стрічка «Братство». Особливістю цієї стрічки є те, що постать Т. Г. Шевченка (втілена актором Дмитром Суржиковим) не виступає на перший план, вона невіддільна від людей, обставин, подій того часу. Поряд із Шевченком представлені: образи однодумців, діячів Кирило-Мефодіївського братства, романтичний образ княжни Рєпніної, образ донощика Петрова. У фільмі 2004 р., який носить символічну для того періоду назву «Братство Станіслава Клименка» (так як в цей період режисер активно працює над стрічкою «Братство») знаходимо свідчення й коментарі стосовно процесу творення цим режисером. В одному з інтерв'ю поет, кінорежисер Станіслав Чернілевський говорить, що фільм Клименка про Кирило-Мефодіївське братство. Однак його назва «Братство» вміщує ширший діапазон змістів, оскільки, на думку Чернілевського: «...це суть його (Шевченка) перебування серед тих людей, в тому часі, в який нас викинуто загадковими силами...». Тому «...найважливіше в цьому житті – це ті люди, з якими ти ділиш цей проміжок часу, це життя, які складають з тобою одну долю. Їх інакше як братами назвати не можна».

Висновки і пропозиції. Представлені й проаналізовані різні моделі змістової рецепції образу Шевченка засвідчують, що кожен режисер не схоплює його повною мірою, а наближається до нього. Динаміка зміни уявлень про Шевченка відстежується у зв'язку з новими поворотами у національній політиці Радянського Союзу, піднесенням української культури, переосмисленням історії України та ключових постатей у її розвитку, а також перевлаштуваннями у відповідності з новими вимогами доби розбудови державної незалежності. Симптоматичним є багатошаровий конфлікт множинності образів. Адже, втрачаючи висхідний смисл образу Шевченка, розгублюємося перед тим різноманіттям, яке формується під впливом культурно-політичних змін і закріплюється в історії. Тому доцільним продовженням започаткованого дослідження має стати здійснення аналізу нових спроб образного втілення [14], зокрема реалізованих у зв'язку із святкуванням 200-ліття Т. Г. Шевченка.

Список літератури:

1. Бабишкін О. К. Амвросій Бучма в кіно / О. К. Бабишкін. – К.: Мистецтво, 1966. – 173 с.
2. Бжеський І. Невгасима любов / Ігор Бжеський // Мистецтво. – 1961. – № 2. – С. 5–8.
3. Бондарчук С. Режиссер и актер в работе над образом / С. Бондарчук // Искусство кино. – 1952. – № 8. – С. 97–100.
4. Брюховецька Л. Шевченко в кіно [Електронний ресурс] / Лариса Брюховецька. – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.kiev.ua /show_content. php?id=108
5. Денисенко В. Наші інтерв'ю / Володимир Денисенко // Новини кіноекрану. – 1964. – № 12. – С. 3–8.
6. Дзюба И. День поиска [Заметки о художественном фильме Киевской студии имени А. П. Довженко «Сон»] / Иван Дзюба // Искусство кино. – 1965. – № 5. – С. 73–82.
7. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? [Електронний ресурс] / Іван Дзюба. – Режим доступу: http://fmm51.org.ua/html_books /politik/dzyuba_rusifikacia. htm
8. Жукова А., Журов Г. Амвросій Бучма – в ролі Шевченка / А. Жукова, Г. Журов // Новини кіноекрану. – 1964. – № 3. – С. 6.
9. Зак М., Парфенов Л., Якубович-Ясный О. Игорь Савченко. – М.: Искусство, 1959. – 256 с.
10. Зубавіна І. Б. Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті / Ірина Зубавіна. – К.: ФЕНІКС, 2007. – 296 с.
11. Кирилюк Є. П. Шевченко і наш час. Літературно-критичний нарис / Є. П. Кирилюк. – К.: Радянський письменник, 1968. – 237 с.

12. Кіно-Театр. – 1998. – № 3. – С. 42.
13. Коваленко М. Летіть, летіть, лелеченьки (Роздуми про кінофільм «Сон») / Михайло Коваленко // Дніпро. – 1965. – № 1. – С. 125–130.
14. Офіційний веб-сайт Державного агентства України з питань кіно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dergkino.gov.ua/ua
15. Толченова Н. П. Мера красоты. Кино С. Бондарчука / Н. П. Толченова. – М.: Советская Россия, 1974. – 287 с.
16. Ханютин Ю. М. Сергей Бондарчук / Ю. М. Ханютин. – М.: Искусство, 1962. – 181 с.
17. Ярошенко А. Правдиво і художньо / Анатолій Ярошенко // Мистецтво. – 1965. – № 1. – С. 8.

Марцийчук Ю.И.
Харьковская государственная академия культуры

ВИЗУАЛЬНЫЙ ТЕКСТ В БИОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЕКТАХ: КОНФЛИКТ МНОЖЕСТВЕННОСТИ ОБРАЗОВ

Аннотация
Освещаются особенности стандартов визуальных текстов в контексте культурно-исторической динамики. Рассмотрены различные варианты содержательной рецепции образа Т. Г. Шевченко в биографических кинопроектах. Показано, что каждая модель визуализации сменяется другой, оставляя свои смыслы и новые прочтения относительно портрета деятеля культуры. Визуальный текст выстраивается в соответствии с тем, какую ведущую черту должен раскрыть в образе Шевченко: народность, революционность, провиденциальность, гениальность, драматичность. Подчеркнутое отсутствие общенационального консенсуса относительно образа Шевченко в украинской культуре свидетельствует о его постоянной актуальности.
Ключевые слова: визуальный текст, образ, Т. Г. Шевченко, биографические кинопроекты, культурный контекст.

Martsiichuk Yu.I.
Kharkiv State Academy of Culture

VISUAL TEXT IN THE BIOGRAPHICAL PROJECTS: THE CONFLICT OF PLURALITY OF IMAGES

Summary
The specific features of standards of visual texts in the context of the cultural and historical dynamics are discovered. The different options of semantic reception of Shevchenko's image are revealed. Each model of visualization is replaced by another, leaving their meanings and new interpretations regarding the portrait of cultural figure. Visual text is built in accordance with the leading trait of the image of Shevchenko, which it should express: national, revolutionary, providential, brilliant, and dramatic. The lack of a national consensus about Shevchenko's image in Ukrainian culture testifies to its continuing relevance.
Keywords: visual text, image, T. G. Shevchenko, biographical cinematic projects, cultural context.

УДК 398.54

ЗАХИСНІ МОТИВИ ВІД ЗАЛОЖНИХ В УКРАЇНСЬКОМУ ОКАЗІОНАЛЬНО-ОБРЯДОВОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Понікаровська Н.А.
Харківська державна академія культури

В статті розглядається проблема відображення уявлень про категорію заложних покійників в українському оказіонально-обрядовому фольклорі, який в контексті даного дослідження представлений народними замовляннями і заклинаннями. Оказіонально-обрядовий фольклор відноситься до поля народної словесної магії і характеризується вираженою синкретичністю, злитістю міфологічних і християнських світоглядних засад, та засвідчує глибоку народну віру у силу слова. Розглядаються два підходи до генезису надприродних істот.

Ключові слова: заложні, український оказіонально-обрядовий фольклор, заклинання, замовляння, міфологічні істоти.

Постановка проблеми. Народні заклинання, замовляння, молитви, приказки, прокльони, клятви, належать до оказіонально-обрядового фольклору, мають магічно-утилітарний характер, і являються одним із найдавніших видів усної народної творчості. Вони використовується в різних сферах життя людини, і за типами поділяється на лікувальну, любовну, захисну тощо. Оказіонально-обрядовий фольклор містить точні формулювання, які зазвичай заримовані, і на відміну від казок, легенд, народних оповідань і переказів, віками зберігалися і передавалися точно та практично без змін. Тобто оказіонально-обрядовий фольклор відрізняється від інших фольклорних форм тим, що саме в ньому найточніше та найповніше збереглись ознаки походження та первинного призначення певних сакральних текстів, і, відповідно, зашифрованих у них смислів. Таким чином, дану тематику для вивчення актуалізують наступні аспекти: недостатній ступінь вивчення народних уявлень про заложних на матеріалі української народної усної творчості; значення впливу народних уявлень про заложних на формування східнослов'янської, та української зокрема, картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти дослідження українського оказіонально-обрядового фольклору висвітлено в працях відомих вітчизняних етнографів та фольклористів: структуру тексту та особливості функціонування українського магічно-сакрального фольклору вивчав І. Гунчик [4]; модель адресанта у тексті замовлянь досліджувала О. Форгіль [14]; загальний огляд української усної словесності зробив Ф. Колеса [8]; збірку українських народних заклинань видав П. Ефименко [5]; упорядником збірки українських народних казок та оповідань у сорока томах є М. Зінчук [12]. Фундаментальне дослідження проблематики заложних як окремої категорії покійників належить Д. Зеленіну [6]; поетику поховальної обрядовості південних і східних слов'ян вивчала О. Седакова [10]; народну демонологію у міфо-ритуальній традиції слов'ян досліджувала Л. Виноградова [2]; аспекти, які стосуються мотивів повернення померлих у світ живих, вивчала С. Толста [11]; ритуальні дії, що пов'язані із особливим способом поминання заложних, досліджував В. Білий [1]; міфологічні уявлення українців вивчали В. Гнатюк [3], С. Плачинда [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результатом багаторічних наукових досліджень Д. Зеленіна, автора міфологічного концепту про походження різноманітних міфологічних істот через демонологізацію померлих, є ґрунтовна робота «Очерки русской мифологии. Умершие не своей смертью и русалки» [6], що стає фундаментом для подальших досліджень окремих аспектів генезису, функціонування та трансформації образу заложних на матеріалі фольклору та народних традицій різних народів світу. Автор вводить новий термін у поле наукової лексики та декларує новий принцип у проблематиці вивчення міфологічних істот; окреслює його межі та змістовну складову; виявляє особливості обрядової культури; описує «заняття» заложних; здійснює спробу класифікації по гендерному принципу; оглядово торкається майже кожного аспекту цієї проблеми; використовуючи метод порівняльної етнографії, вивчає мордовські, турецькі, бурятські, монгольські, литовські, сербські і навіть англійські уявлення про заложних. Подібні уявлення зустрічаються у міфології майже кожного народу, що спонукає до посилення інтересу вивчення різних аспектів їх побутування в українській культурі, в тому числі на матеріалі фольклору і різноманітних його видів. Дослідження оказіонально-обрядового фольклору в контексті проблематики категорії заложних покійників як частини цілісної системи уявлень про посмертне буття вносить певний вклад у вивчення самобутньої української картини світу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення і аналіз заклять і замовлянь спрямованих проти категорії заложних покійників в українському народному оказіонально-обрядовому фольклорі.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, для визначення певної категорії покійників у поле наукової лексики термін «заложний» було введено видатним етнографом, дослідником слов'янської культури Д. К. Зеленіним. Саму назву «заложний» автор пов'язує із певною поховальною традицією: «У давнину існував для заложних особливий спосіб поховання, який сходить, мабуть, до початкової відсутності будь-якого поховання для цього роду покійників» [6, с. 89], і трактує через слово – закладати (гіллям, камінням, а не ховати у землю). За його теорією, посмертне буття людини залежало від характеру та обставин смерті, яку він поділяє на «свою» і «не свою», і відштовхуючись від цього розділення виводить дві категорії покійних: предків (чисті покійники, що відбули свого віку та виконали своє життєве призначення) та заложних (що не відбули свого віку і/або не виконали свого життєвого призначення, і як наслідок, не мають змоги продовжити буття в усталеній для людині формі). Заложні нібито «застрягають» у світі живих. Дослідники цієї проблематики наголошують на суто негативному народному ставленні до цих істот: О. Седакова називає їх «втіленням самої смер-

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

© Понікаровська Н.А., 2015

ті» [10, с. 40], С. Толста «небезпечними для живих проривами потойбічного світу до земного простору» [11, с. 239]. Назва «заложний» для української народної думки не є характерною і видається дещо штучною, хоча саме такий термін щільно увійшов у наукову лексику.

Українській фольклор містить багато сюжетів, які описують факт спілкування людей з демонологічним світом, його форми, наслідки, мотиви, відношення до акту такого спілкування. У випадку із категорією заложних це спілкування у більшості випадків ініційоване самим померлим, і несе в собі загрозу для людини: «Заходить її чоловік, сідає коло неї, говорить. І такий він точнісінько, як за життя був... Отак почав він ходити до жінки щовечора, а вона почала сохнути»; «І та дівка збезуміла... І пробула вона два тижні в церкві, а як привезли її додому, вона померла»; «Став хлопець марніти, питається його мама: Що з тобою, що ти робишся таких худий? Ти тужиш за тою дівчиною? А він мамі і відповідає: Ні, вона приходить» [12]. Мотиви повернення померлих можуть бути різними: помста (за спричинену насильницьку смерть); нерозірвані відносини із світом живих (надмірна сімейна або подружня туга); примусове повернення (у випадку самогубців, що за народними уявленнями до кінця відпущеного йому первинно строку життя буде повертатись на місце своєї смерті); спокутування гріхів (заподіяного зла або власної скупості); або просто жага спотвореної істоти, на кшталт упиря або кікімори. Але у будь якому випадку воно несе загрозу – заложний може «підтяти» життя, «висушити» людину, забрати із собою; у вигляді кікімор, мавок, русалок залоскотати, завести, вигнати з хати. Усвідомлення загрози, яку несуть в собі акти такого спілкування, спонукає до виникнення особливого виду народної магії – захисної, в тому числі і словесної. Прикладом застосування такої магічної словесної формули разом із виконанням ритуальних дій може слугувати наступна фраза: «Тоді будеш ходити, коли мак перелічиш» [5, с. 70]. Вона промовлялась під час ритуального обсипання маком труни або могили померлого, якого запідозрили у тому, що він упир. Вважалось, що він буде вимушений рахувати мак, і таким чином до ранку не зможе відійти від власної могили.

Народна віра у можливість спілкування з демонологічними істотами спонукала появу у оказіонально-обрядовому фольклорі цілих діалогів, наприклад, за народними уявленнями від русалки можна було «відговоритися» знаючи і влучно використовуючи конкретні словесні формули: русалка до дівчини, з якою зустрінеться «А що мати варила?» А дівчина одкаже «Борщ та полин! От вам полин!», то русалка не займе її, а тільки скаже «Сама ти згинь!». Як дівчина одкаже «От вам петрушка» й кине петрушку у воду русалкам, то вони, промовивши слова «Ти ж наша душка!» почнуть її лоскотати. А як скаже «От вам м'ята!», то вони одкажуть «Ти ж наша мати!» або «Тут тобі і хата!» і теж залоскочуть [5, с. 68]. Існує більш простий варіант таких оказіональних перемовин: русалка, борсаючись на дівчину, питають в неї «Полин чи петрушка?». Коли відповісти «Полин!» русалка втече із словами «Сама ти згинь!», а хлопцю: «Сам ти згинь, ти не мій!», на слово «Петрушка!» русалка говорить «Ти моя душка!» і потім залоскоче [5, с. 68].

Цікавими персонажами українського фольклору є перелесники, чий образ має багато спільного із образом західноєвропейського сукуба, і якими за народними уявленнями стають померлі парубки, за яким/які надмірно тужать. Ці істоти прилітають у вигляді зірки що впала, тому побачивши таку зірку дівчина повинна була сказати: «Баран третяк голову зломав, да й ти!» [5, с. 70]. Дівчина, яку полюбив перелесник, повинна носити із собою зілля терлич і тою. Українській фольклор містить казкові сюжети, які закінчуються рятуванням дівчини і такими словами перелесника: «Коли б не терлич, був би я твій панич; коли б не та тоя, була б ти моя!» [12]. Також від цих істот носять лук або часник.

Українська культура характеризується синкретизмом, який помітний і у народному тлумаченні походження подібних істот. Із встановленням і розповсюдженням християнства починають трансформуватися уявлення щодо їх генезису: чорти, що за різних обставин почали суперечити Богу, були скинуті їм на землю, і куди вони впали, там жити і залишились: хто у воду, той став водяником, хто у хату, той домовиком, хто у ліс – лісовиком тощо [3, с. 90-91]. Легенда з одного боку має міфологічне забарвлення і пояснює виникнення у світі саме міфологічних істот, а з іншого констатує наявність християнського впливу, який актуалізується у падінні чортів з неба протягом сорока діб, засвідчує їх позаземне, а не хтонічне, походження і ототожнює їх з чотами. Істоти, що раніше тим чи іншим чином у народній думці пов'язувались із померлими, тепер починають осмислюватись по іншому: у деяких казках чорт ототожнюється із домовиком: «Заходить новій хазяїн до хати, і каже: Добрий день тому, хто живе у цьому домі! А голос з кутка відповідає йому: Доброго здоров'я! Ну, як будемо жити – в добрій злагоді? Чи ти не хочеш зі мною дружити? А чорт каже: Я не проти, але при одній умові. Відділи мені в хаті четвертий куток...» [12]. По ходу оповідання чоловік багатіє, а чорт йому допомагає та береже добробут. Ототожнення чорта із водяниками та русалками можна простежити у наступних народних заклинаннях: «Чотрок, чотрок, не ламай кісток! Ти з води, я в воду», або «Чотрок, чотрок, не полічи моїх кісток» [5, с. 67].

За визначенням Д. Зеленіна, чаклунів та відьом також відносили до категорії заложних, бо вони ще за життя продали свою душу і після смерті перебувають під владою «нечистої сили», добровільно передають свою душу до неї у повне розпорядження. За народними уявленнями, силу відьмам і чаклунам дають чорти, і після своєї смерті вони потрапляють у повну владу до нечистого, розплачуючись таким чином за могутність за життя. В українському фольклорі образ відьми представлений розгорнуто і багатогранно, описано що відьми можуть перекидатися на звірів або вогняне колесо, літати на мітлі на шабаші на лисій горі, як вони шкодять людям, та навіть що трапиться із душею відьми після смерті. Найпоширенішим в українському фольклорі є уявлення про молочну відьму, яку можна розпізнати у церкві, бо якщо особливим образом до неї повернутися, можна побачити подойник у неї над головою. Щоб позбутися молочної відьми існувало наступне замовляння, яке також засвідчує наявність культурного синкретизму: «Коровки-благунки, спали собі у свого газди в кошарах, в облогах: встали рано, пішли собі пасти не пасену травицю, не збиту росицю і пити пречисту воду. Перебігли чередільниці-лиходійниці, травицю загрузили, росицю збили, водицю скаламутили і відібрали манну-сметану, густий сир, жовте масло. Коровки-боагунки як зачали рикати-гикати, до Бога три голоси

пускати, – ніхто того не вчув, учула Матінка Божа, ізіслала Юрія святого: «Іди, Юрію, перевідай, запитай, чого вони так ричуть, до господа Бога кличуть?..» [8, с. 567].

Змінюється відношення до заложних дітей, до яких первинно відносили потерчат, тобто дітей що народились мертвими або померли без певної ініціації, і приспаних дітей, тобто таких, який при народженні позбавила життя власна мати. Тепер вони починають осмислюватися як невинно загублені душі, що жадають хрещення – така душа літає і кричить: «Хрести мя! Хрести ся!». Якщо перехожий почув заложну дитину, то він повинен її «хрестити»: «Коли хто се почує, то треба щось позаду себе кинути, хоч хустку, і промовити: «Хреститься Іван, Марія, в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа!», то потерча схопить цю хустку і полетить собі. Як же до семи років ніхто потерчатко не охрестить, то коли воно дівча, стане русалкою, а коли хлопча, то перелесником [5, с. 68].

Використання словесних формул практично завжди супроводжується діями: обсипання могили як своєрідний спосіб запечатування; кидання речей під час «хрещення» потерчати; носіння оберегів.

Висновки і пропозиції. Оказіонально-обрядовий фольклор має міфологічні витоки, і по суті є прикладом народної вербальної магії. Їх наявність в культурі засвідчує сприйняття людиною світу як цілісної системи, де всі події, предмети, різноманітні істоти знаходяться у тісному взаємозв'язку, явища взаємопов'язані і неподільні, істота невіддільна від її імені, а слово невіддільне від речі. Людина, являючись такою ж невід'ємною частиною цього універсуму, має змогу у різний спосіб контактувати із іншими його частинами, впливати на явища і події, і як варіант, від них захищатися. Народний оказіонально-обрядовий фольклор є одним із механізмів, за допомогою яких людина може впливати на реальну для неї дійсність, змінювати її, впорядковувати, повертати до природного на її думку стану. У випадку із народними уявленнями про категорію заложних використання заклинань і замовлянь це намагання саме повернути певні процеси буття в усталене русло. Поряд із іншими елементами народної культури, український оказіонально-обрядовий фольклор засвідчує наявність культурного синкретизму – поряд із народними формулами тут широко використовуються християнські мотиви, наприклад, «хрещення» заложних дітей; звернення до Божої Матері за допомогою проти молочної відьми.

Перспективою подальших досліджень є вивчення питання відображення народних уявлень про заложних покійників у інших жанрах українського фольклору, таких як родинно-побутові пісні, казки, народні оповідання, легенди тощо.

Список літератури:

1. Білий В. До звичаю кидати гілки на могили «заложних» мерців / Етнографічний вісник, Книга 3 // Львів: З друкарні української академій наук, 1926. – С. 82-94.
2. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова // М. «ИНДРИК», 2000. – 432 с.
3. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк // Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – 263 с.
4. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування: монографія / І. Гунчик // Львів: ЛНУ ім. Франка, 2011. – 232 с.
5. Ефименко П. Сборник малоросийских заклинаній / П. Ефименко // М.: ИЗДАНІЕ Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійских при Московскомъ Университетѣ, – 1874. – 70 с.
6. Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии. Умершие не своей смертью и русалки / Д. К. Зеленин // М.: «ИНДРИК», 1995. – 432 с.
7. Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор / Коллектив авторов. – М.: Наука, 1993. – 240 с.
8. Колесса Ф. М. Українська усна словесність / Ф. М. Колеса // Львів: Друкарня наук товариства ім. Шевченка, 1938. – 643 с.
9. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда // Київ.: «Український письменник». – 1993. – 63 с.
10. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова // М: «ИНДРИК», 2004. – 339 с.
11. Толстая С. М. Мотив посмертного хождения в верованиях и ритуле / Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста // М.: «ИНДРИК». – 2006. – С. 236-268.
12. Українські народні казки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://proridne.org/ 15.04.2013 г.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в IV т. Т. 3 (Муза – Сят) / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. // М.: Прогресс, 1987. – 832 с.
14. Форгіль О. С. Модель адресанта в тексті замовляння та контексті культури / Наукові записки НДУ ім. Гоголя, Філологічні науки, Кн. 4, відп. ред. Г. В. Самойленко [Электронный ресурс], 2013. – С. 172-176.

Поникаровская Н.А.
Харьковской государственной академии культуры

ЗАЩИТНЫЕ МОТИВЫ ОТ ЗАЛОЖНЫХ В УКРАИНСКОМ ОККАЗИОНАЛЬНО-ОБРЯДОВОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема отображения представлений о категории заложных покойников в украинском окказионально-обрядовом фольклоре, который в контексте данного исследования представлен народными заговорами и заклинаниями. Окказионально-обрядовый фольклор относится к полю народной словесной магии и характеризуется выраженным синкретизмом, объединенностью мифологических и христианских основ, и свидетельствует о глубокой народной вере в силу слова. Рассматриваются два подхода к генезису сверхъестественных существ.
Ключевые слова: заложные, украинский окказионально-обрядовый фольклор, заклинания, заговоры, мифологические существа.

Ponikarovska N.A.
Kharkiv State Academy of Culture

MOTIVES FOR PROTECTION AGAINST «ZALOZHNY» IN UKRAINIAN OCCASIONAL CEREMONIAL FOLKLORE

Summary
In this article we examine how notions about the category of «zalozhny» dead are displayed in Ukrainian occasional ceremonial folklore, which is represented by folk enchantments and spells in the context of this research. The occasional ceremonial folklore refers to the field of folk verbal magic and features pronounced syncretism, unity of mythological and Christian world outlook principles; it also witnesses people's deep belief in the power of a spoken word. We specify two approaches to genesis of supernatural beings.
Keywords: «zalozhny», Ukrainian occasional ceremonial folklore, spells, enchantments, mythological creatures.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:304:001:81

ІСТОРІЯ ДОВІДКОВИХ ВИДАНЬ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ

Воронка Г.В.
Видавничо-поліграфічний інститут
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто основні етапи історичних трансформацій довідкових видань Європи та України, визначено характерні риси словників та енциклопедій на кожному етапі. Окреслено особливості та функції довідкових видань різних епох. В роботі застосовано теоретичний аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, синтез знайденого фактологічного матеріалу з метою подання повної картини історичного розвитку довідкових видань Європи та України, контент-аналіз популярних довідкових видань («Енциклопедія Британніка», «Українська Радянська Енциклопедія», «Енциклопедія Українознавства», «Encyclopedia of Ukraine», «Wikipedia») з метою визначення характерних рис цих видань. Особливу увагу приділено сучасним довідковим виданням, що є результатом тривалого періоду трансформацій, спричинених культурними, політичними та технологічними чинниками.
Ключові слова: словники; енциклопедії; історія довідкових видань; історія енциклопедій, редагування довідкових видань.

Постановка проблеми. У наш час довідкові видання є друкованими працями великого обсягу чи ґрунтовними електронними базами даних, що охоплюють різні галузі знань або вичерпно висвітлюють одну галузь. Проте сучасне довідкове видання – це результат тривалого періоду трансформацій, спричинених культурними, політичними та технологічними чинниками. Історія цих видань не переривається, в кожній наступній праці втілюються спадкові риси її попередників. Це і зумовило **актуальність** пропонованого дослідження, в якому розглядаємо історію довідкових видань, які в різні часи і в різних країнах виконували неоднакові функції, відрізнялися читацьким призначенням і готувалися різними колективами авторів і редакторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історії довідкових видань займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Американський дослідник Р. Коллісон подає вичерпний історичний опис розвитку енциклопедій від 350 р. до н.е. до 60 років 20 ст., коли вийшла друком його наукова праця. В наш час вона потребує доповнення інформацією про кінець 20 – початок 21 ст., адже цей період став новою епохою в розвитку довідкових видань. Такого ж доповнення потребує і ґрунтовне дослідження «Енциклопедії Британніка» Х. Ейнбіндера, видане 1964 року. Сучасною розвідкою історії французької «Енциклопедії» Дідро та д'Аламбера є дослідження Ф. Блома, видане 2005 року. Ґрунтовні статті з історії довідкових видань містяться у статтях Р. Коллісона та А. Ріда в он-лайн версії «Енциклопедії Британніка». Цінними дослідженнями в галузі російської та зокрема радянської енциклопедистики є праці І. Кауфмана та Ю. Шмушкіса. Розвиток українських довідкових видань розглянуто в працях М. Железняка, Р. Сенькуся, А.Жуковського, Є. Карпіловської, М. Зяблюка. В нашому дослідженні спираємося на роботи вищезгаданих дослідників та аналізуємо найпопулярніші довідкові видання Європи та України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У пропонованій праці подаємо систематизацію фактів історії європейських та українських довідкових видань та окреслюємо тенденції довідкового книговидання кожної епохи. Аналіз цих тенденцій дозволяє пояснити сучасні особливості роботи над довідковим виданнями та спрогнозувати шляхи їх розвитку у майбутньому. В роботі застосовано теоретичний аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, синтез знайденого фактологічного матеріалу з метою подання цілісної картини історичного розвитку довідкових видань Європи та України, контент-аналіз популярних довідкових видань («Енциклопедія Британніка», «Українська Радянська Енциклопедія», «Енциклопедія Українознавства», «Encyclopedia of Ukraine», «Wikipedia») з метою визначення особливостей користування цими виданнями.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є окреслення визначальних тенденцій і особливостей підготовки довідкових видань на кожному етапі їх розвитку. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- розгляд основних етапів історичних трансформацій довідкових видань Європи та України;
- визначення характерних рис словників та енциклопедій на кожному етапі;
- окреслення особливостей і функцій довідкових видань різних епох.

Виклад основного матеріалу. Першими західними енциклопедистами в часи **Античності** були Спевзіп та Аристотель, послідовники Платона (4 ст. до н.е.). Спевзіп узагальнив ідеї Платона у вигляді нарисів з історії, математики, філософії. Аристотеля слід вважати творцем енциклопедії у сенсі літератури для загального культурного і освітнього рівня її користувача [1].

Головними функціями енциклопедій того часу були:

- класифікаційна (інформація з різних галузей знань надавалася у вигляді трактатів, на відміну від сучасних коротких довідок);
- навчальна (термін «енциклопедія» з грецької перекладається як «коло наук, що належить вивчати кожній вільній людині» – до цього кола входили граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрологія і музика [2, 42]. У давньогрецькому і давньоримському світі енциклопедії вважалися навчальною, а не науковою чи довідковою літературою).

«Historia naturalis«Плінія Старшого (23–79 рр. н. е.) за формою і змістом ближча до сучасних енциклопедій. Ця праця була римською класифікованою антологією знань, складалася з 37 книг із поділом на науки – географію, етнографію, зоологію, ботаніку, медичну ботаніку та мінералогію. Інформація подавалася вже не у вигляді значних за обсягом трактатів – це були зібрання фактів з різних джерел, науково не перевірених автором. Проте незважаючи на наявність недостовірної інформації, ця енциклопедична праця стала важливим етапом розвитку цього виду видань. «Historia naturalis«була популярна в різних країнах і в наступну епоху Середньовіччя [1].

© Воронка Г.В., 2015

Середньовіччя. Систематизація знань «вільних мистецтв» і світських наук з метою створення бази знань для християнської освіти була характерна і для середньовічної енциклопедичної праці «Etymologiarum» Ісидора Севільського (560–636 рр.). Вона містила етимологічний словник, а також ілюстрації, що було важливим кроком у популяризації знань. Пізніше праця Ісидора Севільського була використана Рабаном Мавром (776–856) при написанні його «De universo». І хоча це був недобросовісний плагіат, проте видання користувалося популярністю й авторитетом у Середні віки [1].

Найвидатнішим довідковим виданням Середньовіччя було «Speculum majus«Вінсента де Бове (1190–1264). Енциклопедія містила 10 000 розділів у 80 книгах. Перевершити цей обсяг вдалося лише енциклопедистам 18 ст. Важливими рисами енциклопедії була майже ідеальна співмірність трьох основних секцій – «Naturale» (природничі науки в середньовічному їх розумінні), «Doctrinale» (теологія, філософія, астрономія, геометрія, педагогіка, право, медицина) та «Historiale» (узагальнення перших двох секцій, історія від створення світу до 1250 року). Четверта секція «Morale» була додана після смерті де Бове і базувалася на працях Фоми Аквінського. Варто відзначити глибинне опрацювання поданої інформації – для підготовки розділу «Naturale» де Бове досліджував не лише джерела латинською мовою, а й грецькі, арабські, єврейські документи, що на той час мали значний вплив на наукову та філософську думку Заходу. Популярність та авторитет такої ґрунтовної праці був беззаперечним, енциклопедія перекладалася багатьма мовами і була повністю передрукована у 1863–1879 рр. Особливою цінністю видання в наш час є виклад у ньому повної історії другої чверті 13 ст., а також наведені в енциклопедії документи, що більше ніде не збереглися [1].

Вдалим зразком середньовічного книговидання була «Margarita philosophica«Грегора Рейша. Енциклопедія мала визначену читацьку аудиторію – студентська молодь, тож на двохсот сторінках невеликого видання автор у доступному стилі виклав увесь університетський курс. Концепція тогочасної енциклопедії високого наукового рівня втілилася у праці «De disciplinis«Хуана Луїса Вівеса, який всю інформацію у своєму творі вичерпно обґрунтував з наукової точки зору [1].

У Середньовіччі також набуває популярності новий тип довідкових видань – глосарії, в яких містилися тлумачення незрозумілих слів, переважно іншомовних архаїзмів чи рідковживаних термінів із творів грецьких та латинських авторів [3]. Ці видання можна вважати першими тлумачними і перекладними словниками, для яких, однак, характерні і риси енциклопедій.

Отже, в Західній Європі вже в період Середньовіччя були поширені два види довідкових видань – енциклопедії та словники-глосарії. На території Київської Русі спочатку існували лише словники. Характерні риси енциклопедій почали з'являтися в «Ізборнику» Святослава (1073). У невеликих рукописних глосаріях тлумачаться переважно біблійні імена й топоніми, окремі старослов'янські слова, розкривається символічний чи алегоричний зміст деяких слів Псалтиря. Глосографія активно розвивається на території України впродовж 14–17 ст. Перший церковнослов'янсько-український словник невідомого автора «Лексисъ съ толкованіємъ словенских слов просто» (рукопис 50-х років 16 ст.) складено із загальних церковнослов'янських слів, небагатьох антропонімів і топонімів. Матеріали «Лексиса...» згодом у своїх працях використали Памво Беринда та Лаврентій Зизаній, чий перший друкований словник – «Лексис» (Вільно, 1596) став знаковим в історії української лексикографії [4, 296].

Новий час. На початку 17 ст. термін «енциклопедія» після понад тисячолітнього забуття з'являється у заголовку праць німецького професора Й. Альштедта «Енциклопедія з курсу філософії» (1620) та «Енциклопедія, розділена на сім частин» (1630). У цей же час термін активно використовується для позначення ґрунтовних наукових праць, що узагальнюють знання з різних галузей, подані у зручній для користувача формі. Першим, хто описав процес підготовки енциклопедичного видання нового типу, був Г. Лейбніц, який у 1680 році звернувся до Людовіка XIV з проханням видати енциклопедію, що відображала б досягнення основних наук [2, 42]. Проте традиційна енциклопедія у формі зібрання трактатів одного автора, укладена за систематичним принципом, вже не могла охопити всю складність наук та взаємозв'язків між ними. Наступним кроком у розвитку довідкових видань енциклопедичного типу була праця «Grand Dictionnaire historique» («Великий історичний словник») (1674) французького священика Луї Морері. Ця енциклопедія, яка в своїй назві містила термін «словник», на відміну від видань-попередників, була укладена за алфавітним принципом, що з того часу здобув визнання і почав активно використовуватися у Європі [1].

Важливий етап розвитку українських довідкових видань пов'язаний з працею Єпіфанія Славинецького «Лексиконъ латинскій» (кінець 30-х – початок 40-х років 17 ст.) – латинсько-церковнослов'янським (української редакції) словником. Реєстр цього видання, а також граматичні ремарки було запозичено з творів італійського лексикографа епохи Відродження А. Калепіно. «Лексиконъ латинскій» – найбільша лексикографічна праця, створена у тогочасній Україні, в ній містилося 27 000 статей. Автор використав для перекладу церковнослов'янську мову, довівши цим, що вона за можливостями нічим не поступається латинській. В тих випадках, коли слова не мали еквівалентів у конфесійній церковнослов'янській мові, Єпіфаній Славинецький наводив відповідники з розмовної української, створював нові слова за українськими і церковнослов'янськими зразками, кальки, залучав запозичення, тлумачив такі слова [4, 297].

Просвітництво. Довідкові видання часів Просвітництва створювалися під впливом творів попередніх епох і багато від них запозичували. Проте нова історична епоха ознаменувалася і новими рисами довідкових видань. Насамперед це стосувалося стилю викладу. Так, П'єр Бейль створив свій енциклопедичний твір «Dictionnaire historique et critique«(«Словник історичний і критичний») (1697), спираючись на «Великий історичний словник» Луї Морері. Проте особливістю праці Бейля був стиль подання інформації – деякі його коментарі церковних догм були досить скептичними й різкими. Схожий стиль пізніше використав і Дені Дідро [1].

На відміну від французьких енциклопедистів цього часу, їхні англійські колеги сформували інший підхід до підготовки довідкового видання. «Lexicon Technicum«(«Лексикон техніки») (1704) Джона Гаріса відповідав усім вимогам до авторитетного енциклопедичного видання: містив якісні ілюстрації, зрозумілі чіткі тексти й бібліографічні списки до найважливіших статей. Гаріс наголошував на важливості висвітлення в енциклопедії питань науки й техніки [1].

Ця тенденція остаточно оформилася й продовжилася у праці Єфраїма Чемберса «Cyclopaedia«(«Циклопедія») (1728). У цьому виданні ґрунтовно висвітлювалися питання мистецтва і науки, чітко викладалися основи давніх і сучасних філософських систем. Є. Чемберса по праву слід вважати основоположником енциклопедії у сучасному розумінні [1].

Його «Циклопедія» набула популярності й у Франції. Паризький видавець Андре ле Бретон навіть здійснив невдалу спробу створити її переклад. Підтримали цю ідею й Дені Дідро та Жан д'Аламбер, проте згодом змінили свій первісний задум, тож їхня «Енциклопедія» (1751–65) стала оригінальним довідковим виданням високої якості і одразу здобула популярність серед користувачів. Уже на перший том було 2000 переплатників. Навколо «Енциклопедії» спалахували жорсткі дискусії, переважно через критику деяких релігійних ідей, що належали перу Дені Дідро, головного редактора й автора більшості статей з точних наук. Окрім Дідро, над «Енциклопедією» працювали Ж. Л. д'Аламбер (редактор, математика, філософія, релігія), Ж. Ж. Руссо (музика, політична теорія), Ш. Л. Монтеск'є (частина статті «про смак»), Вольтер (історія, література, філософія), Луї де Жокур (економіка, література, медицина) та ін. [5]

Важливою рисою «Енциклопедії» було те, що це видання стало не лише зібранням інформації з різних галузей знань, а й трибуною для обговорення злободенних тем того часу, інструментом критики релігійних догм. Таким чином, «Енциклопедія» породила ще одну важливу функцію видань цього типу – функцію ідеологічного впливу, формування поглядів і смаків у сучасному для видання суспільстві.

Англійські енциклопедисти розглядали цю особливість французької енциклопедії як недолік для довідкового видання і на противагу їй видали «Encyclopжdia Britannica«(«Енциклопедія Британніка/Британська енциклопедія») (початок випуску 1768–71). Ця енциклопедія стала піонером на англійському ринку, і хоча перше видання характеризувалося значною кількістю недоліків, проте наступні версії завжди значно удосконалювалися порівняно з попередніми. «Енциклопедія Британніка» стала високоякісним довідковим виданням, визнаним у всьому світі [6].

У цей же час у Німеччині панувала тенденція до перекладу іноземних енциклопедій, хоча користувачі потребували власної. Цей запит врахував Фрідріх Брокгауз, який 1796 року на базі енциклопедії Ренатуса Лобеля видав «Conversations-Lexikon mit vorzьglicher Rьcksicht auf die gegenwдrtigen Zeiten» («Енциклопедичний словник із особливою увагою до нинішнього часу»). Складниками успіху видання були лаконічні, професійно написані статті, наповнені фактами, широке охоплення інформації, точність та актуальність поданого матеріалу. Однією з основних особливостей енциклопедії було те, що для неї характерні не статті-огляди, а статті-довідки, що дозволяло включати у видання стандартного для енциклопедій формату до 300 тис. статей [1].

На території України в цей період, як і в попередні епохи, видавалися переважно словники. Праці енциклопедичного характеру з'являлися уже з 17 ст. («Синопсис» І. Гізеля (1674), «Краткое описание о козацком народе» П. Симоновського (1765), «Краткая летопись Малой России» В. Рубана (1776)). Через політичні причини ці книги друкувалися російською мовою [7].

З появою нової української літературної мови на народній основі збільшується кількість словників. Й. Каменецький 1798 року додав до «Енеїди» І. Котляревського укладене ним «Собраніе Малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеиде...». Видання налічувало 972 слова, чимало з яких не було в «Енеїді», тож цей словник – не лише глосарій до твору Котляревського, його автор прагнув якомога повніше передати тогочасну народну мову [4, 297].

19 століття. У 19 ст. було створено і видано кілька цілком оригінальних енциклопедій, характерною рисою яких була наявність якісних ілюстрацій. Так, Абрахам Різ, що довгий час працював коректором «Циклопедії» Чемберса, підготував свою «Нову Циклопедію» (1802–1820), що завдяки високому професійному рівню була єдиним конкурентом «Британніки». Багато інших, виданих у цей час енциклопедій, не мали успіху, в тому числі й через фінансові чинники. Серед таких довідкових видань – «Encyclopaedia Metropolitana» («Столична енциклопедія») (1817–1845) Семюеля Колріджа [8].

Новий підхід до укладання енциклопедії використав французький філолог, педагог і видавець П'єр Ларус. Неординарність його редакторського методу в той час полягала в доступному викладі підготованих матеріалів, а отже, чіткій спрямованості на майбутнього користувача. Стиль довідкових статей був зрозумілим і чітким, а головним завданням енциклопедії редактори вважали її позитивний вплив на читацькі смаки тогочасної французької громадськості [8].

У багатьох країнах Європи 19 ст. стало часом розквіту національної енциклопедистики. У Польщі було видано «Encyklopedia Powszechna» («Загальна енциклопедія») (1858–68), в Угорщині – «Egyetemes magyar encyclopaedia» («Універсальна угорська енциклопедія») (1861–76) [1]. В Росії у цей період вийшли друком кілька значних енциклопедичних праць: «Справочный энциклопедический словарь» (1847 – 1855) А. Старчевського, створений за принципом «Енциклопеіі Брокгауза», та «Энциклопедический словарь Гранат» (1895), що став попередником усіх російських, а пізніше – і радянських енциклопедій. Особливістю «Граната» (назва видання закріпилася за назвою видавництва, що його підготувало) була наявність доповнень до основних статей у вигляді монографій, біобібліографічних словників, бібліографічних покажчиків, загальна висока насиченість статей фактологічним матеріалом [9].

В Україні 19 ст. позначилось національним самоусвідомлення, що спричинило накопичення і вивчення матеріалів з історії, мовознавства, етнографії. Цими питаннями займалися М. Маркевич, П. Куліш, І. Срезневський, М. Максимович, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко. Проте у цей час ще не було умов для створення власної енциклопедії, незважаючи на наявність великої групи вчених-енциклопедистів [7].

Проте подальшого розвитку набуває створення диференційованих словників-додатків до українських видань. Виходять: «Словар малороссійскаго языка» при «Опыте собраныя старинных малороссійскихъ песней» М. Цертелєва, «Словарь» при збірнику «Малороссійскія песни» М. Максимовича, «Объяснительный словарь» при першому виданні «Наталки Полтавки» І. Котляревського в «Украинском сборнике» і т.д. [4, 298].

Ці словники відігравали допоміжну роль. Розвиток української літератури і культури вимагав створення докладного загального українського словника. Укладанням перекладних (переважно українсько-російських, українсько-польських, українсько-німецьких) словників у цей час займа-

ються не тільки філологи, а й письменники, історики, вчителі, громадські діячі. Знаковими виданнями цього періоду є «Краткій малороссійскій словарь» О. Павловського як окрема глава 2-ї частини його «Грамматики...» (1818) та «Собраніє слов малороссійскаго наречія» І. Войцеховича в «Трудах Общества любителей российской словесності при Московском университете» (1823) [4, 298].

20 століття. У 20 ст. продовжився активний розвиток довідкових видань, збільшилася їх кількість, у багатьох країнах Європи з'являлися власні енциклопедії, як цілком оригінальні, так і створені за зразками популярних у попередню епоху праць. У цей період значних політичних і соціальних змін за енциклопедіями закріпилася ідеологічна функція – деякі видання створювалися виключно з метою впливу на суспільство.

Так, італійське видання «Enciclopedia italiana di scienze, lettere, ed arti«(«Італійська енциклопедія наук, літератури та мистецтва») (1929–1939) було позначене впливом фашистської ідеології, проте це не знижувало загальну цінність праці, адже енциклопедія відзначалася науковістю, фактологічною точністю, чіткою структурою і високою якістю ілюстрацій та поліграфічного оформлення. У Німеччині в цей період продовжується видання популярних у 19 ст. «Енциклопедичного словника Брокгауза» та «Великого енциклопедичного словника Меєра», у Великій Британії виходять нові видання «Британніки». У Франції разом із новими виданнями «Ларуса» виходить «Encyclopйdie fransaise«(«Французька енциклопедія») (випуск розпочато у 1935 році). Це довідкове видання є втіленнями античних традицій енциклопедистики, воно складається з монографій відомих науковців та фахівців різних галузей знань [1].

Іншим цінним зразком новітньої французької енциклопедистики є «Encyclopaedia Universalis«(«Універсальна енциклопедія») (перше видання 1968–74), головним редактором якої був Клод Грегорі. У виданні висвітлені найновіші досягнення науки і техніки, статті ґрунтовні й супроводжуються високоякісними ілюстраціями. «Універсальна енциклопедія» також започаткувала нову видавничу тенденцію спільного виробництва масштабних проектів, що проявилася у співпраці видавничих концернів кількох держав на етапі видання та продажу енциклопедії (з її адаптацією до умов тих регіонів, де планується продаж). Іншими успішними проектами цього типу були світові версії «Британніки»: «Міжнародна енциклопедія Британніка» в Японії та «Коротка енциклопедія Британніка» в Китаї; корейська «Світова енциклопедія Британніка»; турецька «AnaBritannica»; видана в Будапешті «Britannica Hungarica Vilбgenciklopйdia» (2002); познанська «Britannica Edycja Polska», видана в Познані (1997–2005) [8].

На території Росії зразком міжнародного довідкового видання був «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона» (1890–1907), виданий петербурзькою філією німецького видавництва «Брокгауз». Енциклопедія виходила порівняно швидко (4-5 томів на рік) і була дуже популярною – попри високу ціну видання прагнули придбати всі освічені люди Росії. Ця праця у перших своїх томах була перекладом німецької версії, проте в наступних томах вже доповнена оригінальними статтями. Підготовкою енцклопедії займалися провідні науковці та громадсько-політичні діячі того часу – І. Андреєвський, К. Арсентьєв, Ф. Петрушевський, А. Бекетов, Д. Менделєєв, П. Струве, М. Туган-Барановський, В. Соловйов та ін. [9].

Після 1917 року радянський уряд визнав важливість ідеологічної функції енциклопедій, тож розпочалася масштабна робота над підготовкою 65-томної «Великої радянської енциклопедії» (БСЭ) (1926–1947), що мала прививати користувачам ідеї більшовицької партії. На думку головного редактора першого видання «БСЭ» О. Шмідта, радянське енциклопедичне видання виконувало три основні функції – довідкову (стислий і точний виклад сучасних досягнень науки), класифікаційну (синтез фактів і методів різних наук) та ідеологічну (формування у користувачів єдиного матеріалістичного світогляду) [10].

При підготовці «БСЭ» враховувалася думка її майбутніх користувачів – анкети розсилалися по всій державі, проекти статей роздавалися робітникам, щоб ті оцінили зрозумілість матеріалу. Пізніше проекти реєстру та типові статті надсилалися в НДІ задля підвищення науковго рівня інформації. Отже, орієнтованість на користувача у радянський період була важливим фактором підготовки довідкового видання. Проте ця інтерактивність мала свою особливість – користувачам дозволялося оцінювати і критикувати науковий рівень статей, але ідеологічний складник кожного інформаційного блоку був обов'язковою умовою, критикувати дозволялося хіба що його відсутність [10].

Першим українським систематичним енциклопедичним довідником слід вважати підготовану за ініціативи М. Грушевського двотомну працю «Український народ в його минулому і сучасному», що вийшов друком у Петрограді (1914–1916). У 1930–1935 рр. у Львові з'явилася «Українська Загальна Енциклопедія», увесь наклад якої після вересня 1939 року був знищений через визнання її у радянський період націоналістичною літературою. У цей же час у Харкові під головуванням М. Скрипника здійснено спробу видати «Українську Енциклопедію у 20 томах». Проте спроба виявилася невдалою через згортання політики українізації [7].

Продовжують ланцюжок українських енциклопедичних видань «Українська Радянська Енциклопедія» (УРЕ) та «Енциклопедія Українознавства» (ЕУ), видана силами української діаспори. Українська Радянська Енциклопедія була великою за обсягом і багатою на фактичний матеріал з різних галузей знань, але вирізнялася значною заідеологізованістю. Як наслідок – замовчування інформації, важливої для України і українців, перекручування історичних фактів, однобоке трактування подій. ЕУ за обсягом менша, але основну увагу в ній приділено саме національним питанням і тим наукам, які в СРСР не мали змоги розвиватися [7; 11].

Також у цей період у діаспорі було розпочато англомовне видання словникової частини ЕУ – уточнене і перероблене, воно вийшло під назвою «Encyclopaedia of Ukraine» у видавництві Торонтського університету (головні редактори В.Кубійович (тт. 1–2) та Д. Гусар-Струк (тт. 3–5)). Ця енциклопедія стала виданням, де подано актуальну інформацію про Україну англійською мовою [12, 7].

Основний внесок у розширення спектру енциклопедичних видань на території України зробили науковці української національної академії наук. Ними підготовано однотомну енциклопедію «Українська мова», що витримала три перевидання; 6-томну «Юридичну енциклопедію»; 2-томну «Енциклопедію лісівництва»; 4 томи «Енциклопедії історії України». Здійснено видання низки галузевих енциклопедій та словників, серед яких «Енциклопедія фізики» в п'яти томах, «Шевченківська енциклопедія» в трьох томах, «Музична енциклопедія»,

«Енциклопедія балету», «Енциклопедія кіно», «Економічна енциклопедія», «Енциклопедія української діаспори», «Єврейська енциклопедія» та ін. [12, 10]

У 20 ст. на території України активно видавалися і словникові видання. У підході до їх укладання можна виокремити кілька етапів, кожен з яких має характеризується своїми тенденціями.

Для першого етапу (1917 – поч. 30-х років) характерні, по-перше, збільшення кількості та різноманітності словників, переважна більшість їх – перекладні російсько-українські і рідше українсько-російські, здебільшого спрямовані на задоволення практичних потреб соціального і виробничого життя. По-друге, прагнення відшукати і максимально повно подати питомо українську лексику або створювати слова з морфем української мови, а не запозичувати з інших мов. Знаковими словниками цього часу є: «Словник української мови» Д. Яворницького (1920), який був задуманий як доповнення до «Словаря...» за редакцією Б. Грінченка; перевидання «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка (1924, 1927–1928) [4, 300].

Другий етап охоплює період з 1933 до середини 50-х років і характеризується: по-перше, помітним звуженням роботи над словниками у зв'язку зі згортанням українізації; по-друге, значним уніфікуванням української лексики в словниках. Словники української мови стали лексиконами не національної мови в цілому, а тільки унормованої літературної мови. Основні словники цього періоду: «Російсько-український словник» (1937), «Російсько-український словник» (1948) [4, 301].

Третій етап (кінець 50-х – кінець 80-х років) характеризується: по-перше, появою ряду як традиційних, так і нових типів словників; по-друге, певним послабленням ідеологічного тиску на галузь. Найважливіші словники цього часу: «Українсько-російський словник» за редакцією І. Кириченка (1953-1963); «Українсько-російський словник» (1964) [4, 301].

Кінець 20 – початок 21 ст. У кінці 20 – на початку 21 ст. кількість та різноманітність словників та енциклопедій значно зросла. Майже кожна європейська держава у цей час вже мала свою національну енциклопедію і значну кількість одно- і багатомовних словників. Найголовнішою тенденцією цього періоду стала зміна формату довідкових видань з друкованого на електронний, спричинена інформаційною революцією – розвитком комп'ютерних технологій та Інтернету.

Головними перевагами електронних версій довідкових видань є зниження собівартості за рахунок відсутності витрат на поліграфію, зручніша для користувачів форма подання матеріалу – крім традиційної алфавітної системи організації статей, у такому виданні наявна пошукова програма, що значно прискорює доступ до необхідної інформації. Загалом доступ до електронного видання стає значно простішим, ніж доступ до його друкованого примірника. Важливою рисою електронних довідкових видань стає мультимедійність, тобто поєднання текстової інформації з графічною, відео- та аудіоматеріалами.

Перші електронні енциклопедії були видані на CD-ROM і розраховані на молодих користувачів: «Academic American Encyclopedia» (1985), що у 1992 році була доповнена ілюстраціями, аудіо- та відеоматеріалами і стала «New Grolier Multimedia Encyclopedia», «Compton's MultiMedia Encyclopedia» (1989), «Microsoft Encarta Multimedia Encyclopedia» (1993), «Britannica CD«(1994). Паралельно ці проекти розвивали і свої он-лайн версії [8].

Ознакою нового часу в історії довідкового книговидання стало те, що у 2008 році компанія «Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus», яка видавала «Енциклопедію Брокгауза», припинила випуск її друкованої версії. Електронний варіант енциклопедії, що налічує 300 тис. статей, мав і надалі оновлюватися для передплатників [3], які мають до нього доступ, проте у зв'язку з припиненням існування енциклопедії з 07.01.2015 цей сервіс більше не доступний. Остаточний перехід до нового формату у 2012 році здійснили і видавці «Британніки» – зараз енциклопедія активно розвивається в он-лайн форматі.

У 2001 році виник цілком оригінальний проект, що ознаменував наступний етап розвитку довідкових видань – Дж. Вейлс та Л. Сенглер розпочали роботу над он-лайн енциклопедією «Вікіпедія», що нині є шостим за популярністю інтернет-сайтом у світі. Автори ідеї прагнули створити ресурс, що міг би конкурувати з «Британнікою». До написання статей і підтримання роботи ресурсу залучаються волонтери – автором цього довідкового видання може стати кожен користувач, проте щоб інформація не втрачала своєї цінності, автори проекту розробили механізми контролю її якості, тож чимало рис традиційного довідкового видання знайшли нове втілення у форматі загальнодоступного інформаційного інтернет-видання. Найбільша кількість учасників «Вікіпедії» зафіксована 2007 року – 95 тис. чоловік. Станом на листопад 2014 року у проекті брало участь 77 тис. волонтерів [13].

В Україні на зламі століть прослідковуються схожі тенденції довідкового книговидання. У зв'язку зі здобуттям незалежності збільшилася кількість довідкових видань українською мовою, розпочалася робота над національними енциклопедіями нового часу. Активно перевидаються термінологічні словники 50–60-х років, також помітна тенденція до повернення традицій українського словникарства кінця 19 – 1-ї третини 20 ст. (уникання іншомовних слів або заміна тих із них, що наявні і в російській мові, іншими) та правопису 1928 року. На базі «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980) створено його електронну версію (CD-ROM «словники України») [4, 302-303].

У 2001 році побачив світ перший том «Енциклопедії Сучасної України» (ЕСУ), що є спільним проектом Національної академії наук України та Наукового товариства ім. Шевченка. Банк даних ЕСУ створюється на електронних носіях, що дозволяє швидко групувати інформацію за галузями, авторством, датами. Це відкриває широкі можливості для підготовки різноманітних галузевих енциклопедій, словників та їх он-лайн варіанту. Банк даних ЕСУ використано при виданні спільно з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського довідника «Наукові бібліотеки України» (Київ, 2004); книги «Імена України в космосі» (Львів, 2003); довідника «Жінки-вчені Києва» (Київ, 2003) тощо [12, 11].

У цей період продовжується традиція створення українських енциклопедій силами діаспори. Так, упродовж 1984-1993 років вийшла англомовна «Encyclopedia of Ukraine» в п'яти томах. Підготувало її видавництво Торонтського університету для Канадського інституту українських студій, Наукового товариства ім. Шевченка в Західній Європі та Канадської фундації українських студій. Як і ЕУ, «Encyclopedia of Ukraine» створювалася у складних фінансових умовах, тож з 1999 року видання перейшло в електронну форму – нині енциклопедія доступна безкоштовно в он-лайн форматі на сайті <www.encyclopediaofukraine.com> [14, 23].

Висновки і пропозиції. Отже, на всіх етапах формування довідкових видань для них характерні свої особливості. Так, в епоху Античності енциклопедії мають вигляд зібрань трактатів з певних наукових питань, а також виконують роль підручників для базової освіти. Жодне з відомих довідкових видань не містить у своїй назві слова «енциклопедія» чи «словник», тим паче не існує чіткого поділу цих понять. Автором і редактором виступає найчастіше одна особа – відомий мислитель і громадський діяч.

Довідкові видання епохи Середньовіччя готуються на базі своїх попередників. Іноді ця тенденція реалізується в негативному прояві – як недобросовісний плагіат чи як повторення й тиражування раніше не помічених помилок. Поряд із просвітницькою та класифікаційною функціями, середньовічні довідкові видання виконують ще й функцію трансляційну та меморіальну – ці енциклопедії збагачують наукову думку Заходу запозиченнями з інших культур і зберігають важливі документи й свідчення минулих епох. Автор і укладач середньовічного довідкового видання глибше опрацьовував й перевіряв інформацію для свого видання, що робило таку працю авторитетною й актуальною протягом багатьох століть.

Головними тенденціями в розвитку довідкових видань нового часу було використання терміну «енциклопедія» у назвах творів цього періоду, підвищення наукового рівня матеріалу довідкових видань та впровадження й активне використання алфавітного принципу розташування інформаційних одиниць на відміну від популярного у попередні епохи систематичного. Характерною рисою нового часу, як і попередніх епох Античності та Середньовіччя, є запозичення авторами енциклопедій здобутків своїх попередників. Автор довідкового видання цього періоду – це, як і раніше, одна особа. Особливістю довідкових видань, створених в цей період на території України, є їх значний вплив на формування літературної мови, а також ознайомлення українських користувачів зі здобутками європейської наукової думки.

17–18 ст. стало часом виникнення універсальних енциклопедій з алфавітним розміщенням матеріалу. Важливою функцією енциклопедичних видань цього періоду стала функція довідкова – енциклопедисти прагнули до відображення практичних результатів наук, що стрімко розвивалися. В Україні в цей період продовжують активно видаватися словники, що сприяє унормуванню літературної мови.

Головними тенденціями 19 ст. є остаточне закріплення терміну «енциклопедія» у назвах довідкових видань, заміна єдиного автора енциклопедії колективним, що зумовило підвищення якості матеріалів та прискорення підготовки видань. Посилився вплив фінансових чинників – для видавництв довідкові видання стали насамперед комерційним проектом, тому громадська думка почала відігравати чи не найважливішу роль при плануванні майбутнього довідкового видання. У країнах Європи розвивається національна енциклопедистика. В Україні у цей період все ще не було сприятливих умов для створення національної енциклопедії, проте продовжувалося видання словників різного типу.

У 20 ст. посилюється ідеологічна функція довідкових видань, вони до їх підготовки залучаються ресурси кількох видавництв, наукових установ чи навіть держав. Одноосібний автор довідкового видання у цей час остаточно замінений значним колективом працівників, зростають вимоги до наукового рівня матеріалу, його новизни, якості ілюстрацій та поліграфічного оформлення. В Україні цей період ознаменувався виходом кількох національних енциклопедій. Особливістю української енциклопедистики є підготовка та друк національно зорієнтованих енциклопедій за кордоном, адже на території України у часи радянської влади значно посилюється ідеологічний тиск на редакції довідкових видань.

Головною тенденцією кінця 20 – на початку 21 ст. став перехід довідкових видань до електронної форми, що відкрило нові можливості для їх користувачів і поставило нові вимоги до редакторів та авторів словників та енциклопедій. Якщо перші електронні версії були копіями авторитетних друкованих видань, то з розвитком цього напряму в книговиданні з’явилися оригінальні мультимедійні та інтерактивні інформаційні ресурси, що нині є новою віхою в розвитку довідкових видань. Сучасні довідкові видання поєднують у собі риси своїх попередників минулих епох із рисами новітніх часів. Саме тому тема історичного розвитку і прогнозування майбутніх трансформацій довідкових видань потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Collison, R. L., (1964), Encyclopaedias: Their History Throughout the Ages: A Bibliographical Guide with Extensive Historical Notes to the General Encyclopaedias Issued Throughout the World from 350 BC to the Present Day, Hafner, New York, 334 pp.
2. Саитов У. Г. Национально-региональные энциклопедии России: основа и особенности развития / Уильдан Гильманович Саитов // Українська енциклопедистика: матеріали Другої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17 червня 2011 року). – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 42-48.
3. История энциклопедий [Электронний ресурс] – Режим доступа: http://www.encyclopedia.ru/intro/history/ – Дата доступа: 29.03.2015.
4. Українська мова: Енциклопедія / Ред. колегія Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 821 с.
5. Blom, P. (2005), Enlightening the World: Encyclopedie, the Book That Changed the Course of History, Palgrave Macmillan, New York, 372pp.
6. Einbinder, H. (1964), The Myth of the Britannica, Grove Press., New York., 390 pp.
7. Енциклопедія Українознавства. – К.: Глобус, 1993.
8. Collison, R., Encyclopedia, Encyclopaedia Britannica, available at: http://www.britannica.com (accessed 05 April 2015).
9. Кауфман И.М. Русские энциклопедии. Библиография и краткие очерки / И.М. Кауфман. М.: ГБЛ, 1960. – Вып. 1: Общие энциклопедии. – 103 с.
10. Шмушкис Ю. Е. Советские энциклопедии: Очерки истории. Вопр. методики. – М.: Изд-во «Сов. энцикл», 1975. – 191 с.
11. Українська Радянська Енциклопедія у 16 т. – К.: 1959– 1964.
12. Железняк М. «Енциклопедія Сучасної України»: історія, сучасний стан та перспективи / Железняк Микола // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – № 1. – С. 5–13.

13. Svab, P., (2015), «Wikipedia's Crisis of Identity», Epoch Times, vol. 3, available at: http://www.theepochtimes.com/n3/1288751-wikipedias-crisis-of-identity/?photo=1 (accessed 05 April 2015).
14. Сенькусь Р. Англомовна енциклопедія України та її спадкоємець, www.encyclopediaofukraine.com / Сенькусь Роман // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – № 1. – С. 23-27.

Воронка А.В.
Издательско-полиграфический институт
Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт»

ИСТОРИЯ СПРАВОЧНЫХ ИЗДАНИЙ ЕВРОПЫ И УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены основные этапы исторических трансформаций справочных изданий Европы и Украины, определены характерные черты словарей и энциклопедий на каждом этапе. Обозначены особенности и функции справочных изданий разных эпох. В работе применен теоретический анализ исследований отечественных и зарубежных ученых, синтез найденного фактологического материала с целью представления полной картины исторического развития справочных изданий Европы и Украины, контент-анализ популярных справочных изданий («Энциклопедия Британника», «Украинская Советская Энциклопедия», «Энциклопедия Украиноведения», «Encyclopedia of Ukraine», «Wikipedia») с целью определения особенностей этих изданий. Особое внимание уделено современным справочным изданиям, представленным как результат длительного периода трансформаций, вызванных культурными, политическими и технологическими факторами.
Ключевые слова: словари; энциклопедии; история справочных изданий; история энциклопедий, редактирование справочных изданий.

Voronka H.V.
Institute of Publishing and Printing
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

HISTORY OF EUROPEAN AND UKRAINIAN REFERENCE WORKS

Summary
The article describes the main stages of the historical transformations of the reference works in Europe and Ukraine, identifies the characteristics of dictionaries and encyclopedias in each stage; markes features and functions of reference works from different epochs. The study applies theoretical analysis of researches of Ukrainian and foreign scholars, the synthesis of factual material with the aim of presenting a coherent picture of Ukrainian and European reference works' historical development, a content analysis of popular reference works («Encyclopedia Britannica», «Ukrainian Soviet Encyclopedia», «Encyclopedia of Ukraine», «Wikipedia») to determine characteristics of their use. In the article, the facts of history and identified trends in reference publishing of different centuries are systematized. Analysis of these trends helps to explain the features of modern reference work on publications and to predict their development in the future. A modern reference work is presented as the result of a long period of transformations, caused by cultural, political and technological factors.
Keywords: dictionaries; encyclopaedias; history of reference works; history of encyclopedias, editing of encyclopedias.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ

УДК 371.133:796

РОЗГЛЯД ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ РЕАБІЛІТОЛОГІВ В УКРАЇНІ

Городинський С.І.
Буковинський державний медичний університет

Статтю присвячено актуальній проблемі професіональної підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Україні. Отримані дані про стан здоров'я населення України вимагають введення в професійну підготовку фахівців з фізичної реабілітації дисциплін, які формують теоретичні знання з медико-біологічних проблем, педагогічної спрямованості, практичних умінь і навичок.

Ключові слова: фахівці з фізичної реабілітації, фізична реабілітація, професійна підготовка, сучасні проблеми, Україна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасних умовах надзвичайно складного становища у нашому суспільстві різко зросли вимоги до освітньої і професійної підготовки молодого покоління. Сучасні тенденції світового суспільного розвитку, інтенсифікація науково-технічного прогресу є справжнім випробуванням для біологічних, адаптаційних, соціогенних та інших механізмів пристосування до складних аспектів існування сучасної людини. Надзвичайне поширення захворювань, травматичних, психоемоційних, імунних та інших порушень, дисбалансів і дисфункцій у багатьох випадках зумовлено патогенним стилем життя сучасних людей [1, с. 25].

В Україні, як і у більшості країн світу, відзначається погіршення стану здоров'я нації, як інтегративного показника фізичного, психічного і соціального здоров'я громадян [7, с. 60-61].

Такі обставини диктують нагальну необхідність вдосконалення системи заходів, спрямованих на підвищення рівня здоров'я і якості життя населення. Проблемою, що потребує негайного рішення, є процес підготовки кваліфікованих фахівців, професіональна діяльність яких має бути спрямована на оздоровлення населення, адаптацію його до життя в сучасних умовах. Для таких фахівців базовою основою повинно бути уявлення про здоров'я як оптимальний стан організму людини, а його оптимізація має здійснюватись шляхом комплексного впливу на локомоторну функцію, як найбільш давню, генетично запрограмовану, з високим енергетичним і вегетативним потенціалом [2, с. 58].

Україна має потребу у кваліфіковано підготовлених кадрах, які здатні реалізувати сучасні комплексні оздоровчо-реабілітаційні технології у лікувально-профілактичних, санаторно-курортних і спортивно-оздоровчих закладах всіх форм власності. Професійна підготовка таких спеціалістів повинна здійснюватись на основі науково обґрунтованої організації процесу освіти, враховуючи досвід передових країн і регіональних особливостей, що притаманні Україні [7, с. 61 – 66].

Все вищенаведене обґрунтовує і актуалізує тему даного дослідження.

Існуюча в Україні система професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації має порівняно невелику історію, пройшла у своєму розвитку декілька етапів і на даний момент є певні організаційно – методологічні особливості, які не дозволяють повною мірою вирішувати оздоровчо-реабілітаційні задачі [7, с. 61].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналіз стану проблеми здоров'я населення і прогноз розвитку ситуації призводять до очевидного висновку про нагальну необхідність прийняття і реалізації цілого комплексу соціальних, медико-біологічних, профілактичних і організаційно-методологічних заходів, які протидіють подальшому погіршенню здоров'я населення. Виконання цих заходів базується на реалізації концепції підвищення рівня здоров'я населення України, в основі якої лежить ідея уніфікованої професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації і спільних дій систем охорони здоров'я, освіти і фізичної культури [1, с. 26].

Одна з причин низької ефективності лікувально-оздоровчих програм – відсутність фахівців, які могли б реалізувати комплекс оздоровчо-реабілітаційних технологій, спрямованих на оздоровлення населення і адаптацію його до життя в сучасних умовах. Кваліфіковано можуть вирішувати ці задачі фахівці, професійна підготовка яких здійснюється у вищих навчальних закладах зі спеціальності «фізична реабілітація».

Професійна діяльність фахівця з фізичної реабілітації повинна бути належним чином підкріплена нормативно-правовою базою. Її спрямовано на вивчення і вдосконалення (навіть до максимально можливого для даного індивіду) фізичних, психічних і функціональних можливостей людини; розробку і затвердження принципів активного і здорового способу життя, їх практичну реалізацію засобами фізичної культури і спорту, на формування особистості, її залучення до загальнолюдських цінностей, цінностей фізичної культури і спорту [2, с. 58].

У зв'язку з цим повстала гостра проблема оптимізувати систему професійної діяльності і підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Україні на підставі аналізу організаційно-методологічних підходів до даного процесу [7, с. 61].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз і узагальнення даних наукової літератури свідчать про неухильну тенденцію до погіршення здоров'я населення практично в усіх країнах світу, в тому числі і в Україні. Збільшення захворюваності в Україні, як і в більшості країн світу, обумовлено низькою руховою активністю населення, надлишковою масою тіла, відсутністю раціонального харчування, надмірністю шкідливих звичок, погіршенням соціально-економічних умов життя, частими стресовими ситуаціями, несприятливими екологічними умовами і т. д. [7, с. 63].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної роботи було вивчення сучасного стану проблеми професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Україні методом аналітичного огляду наукової літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підвищення ефективності лікувально-профілактичних і оздоровчо-реабілітаційних заходів, спрямованих на усунення негативних наслідків захворювань неможливе без цілеспрямованого використання методів і засобів фізичної реабілітації. Подібні обставини потребують не стільки перегляду основних позицій лікувальної тактики при цих захворюваннях, скільки розробки сучасних науково обґрунтованих програм оздоровчо-

© Городинський С.І., 2015

профілактичної і реабілітаційно-відновлювальної спрямованості [1, с. 26].

Підвищення ефективності лікувально-профілактичних і оздоровчо-реабілітаційних процесів неможливе без скоординованих дій різних державних структур і відомств, задачею яких має бути формування стратегії і тактики, організація і забезпечення заходів, спрямованих на збереження і укріплення здоров'я населення, його технічне і кадрове забезпечення. Розробка даних програм потребує знань особливостей організаційно-методологічних підходів, які повинні враховувати регіональні особливості формування сучасного суспільства в різних країнах. Впровадження таких програм неможливе без адекватного нормативно-правового, технічного і кадрового забезпечення.

Отримані дані стосовно стану здоров'я населення України вимагають введення в професійну підготовку фахівців з фізичної реабілітації дисциплін, що формують як теоретичні знання, так і практичних вмінь і навичок. Сучасні фахівці повинні не тільки застосовувати лікувально-профілактичні і оздоровчо-реабілітаційні заходи на високому професійному рівні, але й розробляти і вдосконалювати програми, спрямовані на підвищення рівня здоров'я і якості життя населення, здатні контролювати і керувати цим процесом [3, с. 102]. Проведено аналіз нормативно-правових документів України, які регламентують направлення сфери діяльності, права і обов'язки фахівців, що працюють в сфері лікувальної і оздоровчої медицини.

З'ясовано, що на сучасному етапі в Україні відбувається створення впорядкованої системи заходів, спрямованих на оздоровлення нації. При цьому держава зберігає за собою право вирішального впливу на освіту і політику у галузі охорони здоров'я. Існує ряд законів, в яких відбито багатогранне ставлення до здоров'я нації. Безпосередньо питаннями покращення здоров'я нації займаються три міністерства: Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки, Міністерство у справах сім'ї, молоді і спорту.

Частина статей відповідних законів вищенаведених міністерств регламентують напрями сфери діяльності, права і обов'язки фахівців, які працюють у сфері лікувальної і оздоровчої медицини. Однак вони здебільшого торкаються професійної діяльності лікарів, фізіотерапевтів, медичних сестер і практично не регламентують сферу діяльності фахівців з фізичної реабілітації. Дана проблема вимагає розробки шляхів вирішення, тому що в Україні досить велика кількість фахівців, які працюють у галузі оздоровчих технологій, отримали освіту зі спеціальності «фізична реабілітація» [2, с. 57-58].

Вітчизняний досвід показує, що успішне складання вступних екзаменів не гарантує преформації студента у фахівця протягом навчального періоду [7, с. 61-66]. У недавньому минулому «абітурієнт-щасливчик», що через перешкоди пропускної бальної системи і до того ж не володів знаннями протягом усього навчання в університеті, після його закінчення швидкими темпами набирав професійні оборoти і ставав «компетентним професіоналом». На наш погляд це зумовлено двома факторами [2, с. 58].

1. Вищі навчальні заклади не відповідають за якість професійної підготовки своїх випускників.

2. Комерціалізація вищих навчальних закладів.

На перший погляд це дуже вигідно. Підняти пропускну здатність вищих навчальних закладів, збільшити кількість потоків, напрямків і спеціалізацій – гривні потечуть річкою і до того ж вирішать дуже багато проблем як із заробітком викладачів, збільшенням фондів, практично повною фінансовою незалежністю і багато чого іншого, включаючи відбір абітурієнтів. Такий підхід вирішує масу проблем, за винятком однієї. Він не поліпшує, а навпаки, погіршує якісний склад абітурієнтів. Вважається, що коли студент платить за своє навчання, то і вибирати вищий навчальний заклад він буде усвідомлено, і ставитиметься до навчання відповідальніше, і помилок при виборі майбутньої професії буде менше. Та знову ж виникає парадокс: логіка не виправдовується і все відбувається навпаки. Навчаються у тих вищих навчальних закладах за які можуть заплатити і ті, що можуть заплатити [7, с. 61-62].

Професійна приналежність входить до переліку найважливіших основ його життєвих потреб. Визначаючи себе стосовно зовнішнього світу, люди називають професію третьою за рангом – відразу після імені і національності. При визначенні місця людини в суспільстві, при включенні її у відповідні соціально-економічні структури професія стає ознакою першорядної значимості, тому що саме професійні сторони життєдіяльності людей, насамперед, вимагають для господарського функціонування інших суспільних механізмів [2, с. 58].

Студент засвоює абстрактні знання, уміння і навички в контексті професії, проектує на канву професійної праці. У такому контекстному навчанні знімаються відомі кожному викладачеві труднощі мотиваційного забезпечення навчальної роботи студента, оскільки знання, уміння, навички для нього не абстрактна інформація, яку потрібно засвоїти, а динаміка руху реальних об'єктів праці, що складають предмет гри. Знання засвоюються не про запас, не для майбутнього застосування, а в реальному процесі для забезпечення його ігрових дій.

Ринкова економіка диктує свої тверді вимоги до фахівців будь – яких сфер людської діяльності, й усе актуальніше постає проблема пошуків роботи з фаху, а ще гірше за покликанням [7, с. 61-66]. Створення проблемних ситуацій, включення партнерів у спільну діяльність, породження колективістського мислення в учасників здійснюється за допомогою діалогічного спілкування, що забезпечує як можливість постановки тієї чи іншої навчальної проблеми, так і її вирішення у ході аналізу умов, вироблення загальних рішень, досягнення проміжних і кінцевих цілей гри [4, с. 16].

На основі організованих спостережень за останні роки набули визначені структура й етапи, з яких повинна складатися система підготовки фахівця оздоровчого профілю, включаючи, насамперед, інноваційну спеціальність – фізичну реабілітацію, яка знаходиться у стадії становлення і початкового розвитку [3, с. 102]:

1. Визначення критеріїв відбору абітурієнтів на спеціальність «фізична реабілітація».

2. Створення у кожному вищому навчальному закладі моделі фахівця з фізичної реабілітації з урахуванням стану здоров' я регіону і кадрово-базових можливостей конкретного закладу.

3. Формування профілів спеціалізацій фахівця відносно розподілу праці.

4. Виділення і повний опис типових завдань, що повинне буде вирішувати фізичний реабілітолог у своїй майбутній професійній діяльності.

5. Побудова ієрархії типових завдань і професійних цінностей вищого порядку.

6. Побудова моделі підготовки майбутнього фахівця, в якій здійснюється проекція вимог до фахівця відповідно змісту навчального процесу, навчальних планів, програм, методів навчання.

7. Визначення необхідного базового рівня, а також «нижньої межі» базових знань, допустимих для даної спеціальності.

8. Пропорційне співвідношення медичних і валеологічно-реабілітаційних оздоровчих знань, а також для визначення ступеня їхнього впливу на формування внутрішніх цінностей і стилю професійного мислення.

9. Визначення вектора одержання знань з урахуванням зміни вимог до оздоровчої спеціальності.

10. Аналіз програм, запланованих для викладання дисциплін, і пропонованих методів навчання.

11. Неперервність теоретичної і практичної підготовки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Український досвід підготовки в галузі діяльності фахівців з фізичної реабілітації свідчить, що крім загальнобіологічних і медичних знань та умінь, даний фахівець повинен повною мірою володіти основами деонтологічних, пропедевтичних, педагогічних, психологічних, валеологічних, соціологічних знань, і повною мірою володіти ними в своїй практичній діяльності.

Просвітня програма фахівців з фізичної реабілітації повинна передбачати формування їх як особистості, здатної до плідної професійної діяльності в сучасних умовах, готової до надзвичайно відповідальної та складної професійної діяльності, яка володіє системою спеціальних знань, професійних дій і соціальних відносин, відрізняється сформованістю і зрілістю професійно значущих якостей, відповідною кваліфікацією.

Подальший науковий пошук шляхів оптимізації професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Україні зумовлений необхідністю розробки процесу безперервної професійної освіти і вдосконалення програм навчання відповідних спеціалістів на різних кваліфікаційних рівнях.

Список літератури:

1. Башкін І., Макарова Е., Кавакзе Різік А. Роль і місце фізичної реабілітації у загальній системі охорони здоров'я населення / І. Башкін, Е. Макарова, А. Кавакзе Різік // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2006. – № 3. – С. 25-29.
2. Гаврилов А. С. Підходи до проектування моделі фахівця з фізичної реабілітації / А. С. Гаврилов // Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції «Наука. Олімпізм. Здоров'я. Реабілітація» – Луганськ: Знання, 2003. – С. 58-61.
3. Гусева Н. Г., Осадчая Т. Ю. Опыт организации и проведения клиникореабилитационной практики студентов института физического воспитания и спорта по специальности «Физическая реабилитация» /Н. Г. Гусева, Т. Ю. Осадчая // Тези доповідей міжнародної науково – методичної конференції «Наука. Олімпізм. Здоров'я. Реабілітація» – Луганськ: Знання, 2003. – С. 102-103.
4. Дьяченко Т. В., Пересадин Н. А., Кавакзе Ризик А. Интегративно-комплементарный поход в преподавании специальных дисциплин студентам-реабилитологам / Т. В. Дьяченко, Н. А. Пересадин, А. Кавакзе Ризик // Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції «Фізична реабілітація як напрям підготовки спеціалістів». – Київ: НУФВСУ, 2003. – С. 16-17.
5. Дьяченко Т. В. Акмеология и синергетика в подготовке специалистов по физической реабилитации / Т. В. Дьяченко // Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції «Наука. Олімпізм. Здоров'я. Реабілітація» – Луганськ: Знання, 2003. – С. 12-17.
6. Іванова І. В. Методологічні підходи до превентивної реабілітації студентів за даними їхнього рівня здоров'я та медико-соціальних знань / І. В. Іванова // Основи здоров'я та фізична культура. – 2007. – № 5. – С. 3-5.
7. Прихода І. В. Організаційно-методологічні підходи до професійної підготовки фахівців з фізичної реабілітації в Україні / І. В. Прихода // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – 2007. – Вип. 15, Ч. 1. – С. 60-66.

Городинский С.И.
Буковинский государственный медицинский университет

РАССМОТРЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННЫХ РЕАБИЛИТОЛОГОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме профессиональной подготовки специалистов по физической реабилитации в Украине. Полученные данные о состоянии здоровья населения Украины требуют введения в профессиональную подготовку специалистов по физической реабилитации дисциплин, которые формируют теоретические знания по медико-биологическим проблемам, педагогической направленности, практических умений и навыков.
Ключевые слова: специалисты по физической реабилитации, физическая реабилитация, профессиональная подготовка, современные проблемы, Украина.

Horodynskyi S.I.
Bukovinian State Medical University

REVIEW OF CURRENT ISSUES OF TRAINING MODERN SPECIALISTS FOR PHYSICAL REHABILITATION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the actual problem of professional training of specialists for physical rehabilitation in Ukraine. The findings on health condition of Ukrainian population require introduction of disciplines forming the theoretical knowledge into professional training of specialists for physical rehabilitation, e. g. disciplines on medical-and-biological issues, on educational issues, practical abilities and skills.
Keywords: specialists for physical rehabilitation, physical rehabilitation, professional training, modern problems, Ukraine.

УДК 796.012.65+796.31/.32

ВПЛИВ НАЙБІЛЬШ ПОПУЛЯРНИХ СПОРТИВНИХ ІГОР У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НА РОЗВИТОК РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Сайдаков П.В., Куліш Н.М.
Буковинський державний медичний університет

Програма з фізичного виховання ВНЗ включає різні напрямки рухової активності студентів. Ігрові види спорту відрізняються особливою популярністю, своєрідність спортивних ігор й їхні характерні риси, які мають різні шляхи використання з метою розвитку студентів, аналізуються у статті.
Ключові слова: ВНЗ, здоров'я, популярність, розвиток, спортивні ігри, студент, фізичний розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема розвитку рухової активності студентів є актуальною, обґрунтовано розкрито її значення, зміст, організація й методи застосування. Велика роль в області фізичного виховання студентів ВНЗ належить ігровим видам спорту, які впливають на всебічний розвиток студента, формуються й розвиваються його фізичні й моральні якості, поведінка тощо. На розвиток теорії й практики використання спортивних ігр у фізичному вихованні значний вплив зробили різні автори, серед них А. Э. Беланов, Е. В. Щеглова (2006), А. Г. Мовсесов, С. П. Миронович (2005) й інші.

Фізичне виховання студента представляє собою педагогічний процес, що спрямований на виховання фізичних якостей, вдосконалення форм і функцій організму, формування рухових навичок і вмінь, а також на отримання певних теоретичних знань у напрямку фізичної культури людини [2; с. 45]. Фізичне виховання пов'язане з іншими сторонами виховання студента, як члена суспільства, – моральною, естетичною тощо.

Заняття фізичною культурою й спортом це способи створення гармонійно розвитої особистості студента, що допомагають мобілізувати всі внутрішні ресурси організму на досягненні поставленої мети, здатні сприяти підвищенню фізичної і розумової працездатності, дозволяють в рамках існуючого часу навчального дня виконувати значний обсяг запланованих справ, виховують потребу в здоровому способі життя [3; с. 25]. Спорт є формою прояву фізичної культури людини, термін «спорт» має на увазі реалізація прагнення до фізичних досягнень на основі певних норм і правил, тренувань, змагань тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – визначити й аналізувати найбільш популярні ігрові види спорту для студентів ВНЗ неспортивної спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Студентська молодь є особливою соціальною групою, у віці розквіту творчих сил, розумового й фізичного потенціалу, це майбутні спеціалісти, які понесуть культуру в суспільство. Процес фізичного виховання виступає загальною, але суттєвою категорією соціального життя студентів вищих навчальних закладів, його зміст і спрямованість обумовлюються інтересами й особливостями навчання у ВНЗ. Сторонами фізичного виховання представлено фізична підготовка, моральне, розумове, естетичне й інші види виховання.

Процес фізичного виховання студентів технічного ВНЗ буде ефективним і сприятливим розвитком їхньої рухової активності, збереженню й зміцненню здоров'я, якщо буде розроблена й реалізована в навчально-виховному процесі ВНЗ програма організації навчальних занять на основі спеціалізації з ігрових видів спорту, що передбачає розробку системи раціональних тренувальних навантажень і використання спеціальних технічних засобів навчання [4; с. 223]. Для практичних занять студентів розподіляють по навчальних відділеннях: основному, підготовчому, спеціальному, розподіл проводиться на початку навчального року після медичного обстеження з урахуванням стану здоров'я, статі, фізичного розвитку, фізичної й спортивної підготовленості, інтересів. Дисципліна «Фізичне виховання» викладається впродовж навчального року, вона має на увазі навчально-тренувальні заняття студентів на різних відділеннях видів спорту на власний вибір, які враховують індивідуальні особливості студента (фізичний розвиток, підготовку тощо), його мотиви, інтереси, потреби.

Розмаїтість видів спорту дозволяє кожному студенту розкрити свій внутрішній потенціал, зазначимо, що при досягненні певних результатів, студент відчуває сенс відвідування занять у певному навчальному відділенні. Для того, щоб одержувати задоволення від занять, не обов'язково бути «спортсменом» в прямому розумінні цього слова, самі заняття (виконання фізичних вправ) привносить у життя студента особливий зміст, змушуючи постійно доводити самому собі й оточуючим свої здатності, вміння, на що він здатний, в психоемоційному плані поразки підштовхують розвиватись й вдосконалюватись надалі, прагнути до досягнення максимальних результатів і перемог.

Навчально-тренувальні заняття з ігрових видів спорту є прийнятними для відвідування студентами вузів неспортивної спрямованості, які мають різний фізичний стан й підготовку, тому, що структурною одиницею у грі є матч або зустріч, де прямий фізичний контакт достатньо обмежений (за винятком футболу, баскетболу й регбі) [6; с. 64]. Завданням студентів (кожної із двох протиборчих сторін) є домогтись переваги за кількістю певних ігрових дій (гол, розіграш очка, влучення) за встановлений час.

Ігрові види спорту, що мають популярність серед студентів, можна розділити на індивідуальні й командні:

1. Індивідуальні ігрові види спорту мають на увазі в рамках однієї гри спортивну боротьбу (зустріч) окремих гравців [7; с. 34], виключенням є парні зустрічі у тенісі й настільному тенісі.

Теніс – вид спорту, в якому суперничають або два гравці («одиночна гра»), або дві команди, що складаються із двох гравців («парна гра»). Завданням суперників є за допомогою ракеток відправляти м'яч на сторону суперника так, щоб той не зміг

© Сайдаков П.В., Куліш Н.М., 2015

його відбити не більш ніж після першого падіння м'яча на ігровому полі на половині суперника.

Настільний теніс – це спортивна гра, що заснована на перебиванні м'яча ракетками на ігровому столі з сіткою, гра відбувається за певними правилами. Метою гравців є досягнення ситуації, коли м'яч не буде відбитий суперником або ж, відбитий м'яч, внаслідок занадто великого динамічного зусилля, перелетить за ігрову частину стола гравця. Настільний теніс є найбільш доступною грою в системі студентської освіти з дисципліни «Фізичне виховання», це відбувається тому, що настільний теніс, як вид спортивних ігор не вимагає значних матеріальних витрат й місця для проведення навчально-тренувальних занять.

Діяльність впродовж гри у вищенаведених видах спорту відрізняється помірною руховою активністю, у студентів формуються такі важливі якості, як швидкість, спритність, координація рухів, увага, реакція, мислення тощо. Внаслідок відсутності фізичного контакту із суперником цими видами спорту можна займатись як юнакам, так й дівчатам.

2. В командних ігрових видах спорту в кожній грі беруть участь дві команди гравців, кожна команда має спільну мету, відмінною рисою командних ігор є можливість здійснення заміни гравців у команді, для чого число членів команди, як правило, перевищує максимально припустиме для особистої участі в грі. До командних ігрових видів спорту, які є популярними серед студентів й культивуються у вузах відносяться баскетбол, волейбол, футбол, міні-футбол, регбі [5; с. 48].

Баскетбол є спортивною командною грою з м'ячем у якій грають дві команди, кожна з яких складається з п'яти гравців. Ціль кожної команди – закинути руками м'яч у кільце із сіткою (кошик) суперника й перешкодити іншій команді опанувати м'ячем і закинути його у свій кошик.

Волейбол це вид спорту, в якому дві команди змагаються на спеціальній площадці, що розділена сіткою, прагнучи направити м'яч на сторону суперника таким чином, щоб він приземлився на площадці супротивника.

Футбол (міні-футбол) це командний вид спорту, в якому метою є забити м'яч у ворота суперника ногами або іншими частинами тіла (крім рук) якнайбільшу кількість разів, ніж команда суперника. У цей час самий популярний і масовий вид спорту серед студентів-юнаків.

Регбі представляє собою спортивну командну гру з овальним м'ячем, що гравці кожної команди, передаючи один одному руками й ногами, причому пас руками здійснюється тільки назад, намагаються приземлити в заліковому полі за воротами суперника або забити його в Н-образні ворота (вище поперечини).

Ігрові види спорту футбол, міні-футбол й регбі, внаслідок суттєвого прямого фізичного контакту, призначені для студентів-юнаків, причому, навчально-тренувальні заняття з міні-футболу й регбі проводяться для студентів груп спортивного вдосконалення.

Навчання основам ігрових видів спорту входить в програму внз, де студенти повинні опанувати елементами техніки й тактики гри, ознайомитись з правилами гри. Навчально-тренувальні заняття повинні бути спрямовані на загальний фізичний розвиток студентів, ознайомленню їх з дисципліною, гігієною й способами самоконтролю. Велике значення поряд з фізичною підготовленістю має психологічна підготовка, оскільки командна гра вимагає вирішення загальних завдань.

Розмаїтість рухових дій, що виконуються в ігрових видах спорту, є різними за координаційною структурою й інтенсивності в залежності від виду спорту, але сприяють розвитку всіх фізичних якостей. В процесі ігрової діяльності студенти одержують достатньо значне й у той же час посильне фізичне навантаження у поєднанні з нервово-емоційною розрядкою [1; с. 31]. В студентів, які систематично займаються ігровим видом спорту, мають досить високу активність, виробляється певний стереотип режиму дня, підвищується впевненість у поведінці, спостерігається розвиток «престижних установок» й високий життєвий тонус. Вони у більшій мірі комунікабельні, виражають готовність до співробітництва і менше бояться критики, тому, що спостерігається більш високий рівень нервово-емоційної стійкості й витримка, серед них більше наполегливих та рішучих людей, що вміють повести за собою колектив.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Оптимізація навчального процесу з «Фізичного виховання» у ВНЗ повинно проходити з метою підвищення фізичного розвитку студентів до рівня, що дозволяє їм опанувати нормативними вимогами навчальної програми.

Фізичному вихованню студентів приділяється велика увага, але залишається цілий ряд питань, які вимагають подальшої розробки, до цих питань відносяться необхідність вдосконалення навчальних спортивних спеціалізацій для студентів нефізкультурного ВНЗ й підбору видів спорту, що сприяють не тільки фізичному розвитку, але й розвитку соціалізації особистості, такими видами спорту можна вважати ігрові види.

Проблема вдосконалення навчально-тренувального процесу є важливою проблемою всіх навчальних відділень з видів спорту, але особливо в навчальних відділеннях з ігрових видів спорту.

Наявність комунікабельності спілкуванні – головне завдання підготовки фізично розвиненого й соціально активного покоління випускників вищої школи. Вирішення цього завдання лежить в активізації навчального процесу шляхом проведення занять з ігрових видів спорту, як найбільш прогресивної форми вдосконалення виховання студента.

Подальші дослідження планується провести з анкетування студентів у навчальних відділеннях ігрових видів спорту стосовно змісту проведення занять.

Список літератури:

1. Железняк Ю. Д. Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения: Учебник для ВУЗов. Изд. 5 / Ю. Д. Железняк – М.: Академия, 2008. – 520 с.
2. Кобяков Ю. П. Двигательная активность студентов: структура, нормы, содержание / Ю. П. Кобяков // Теория и практика физической культуры, 2004. – № 5. – С. 44-46.
3. Купчинов Р. И. Формирование здорового образа жизни студенческой молодежи: Пособие для преподавателей и кураторов сред. спец. и высш. учеб. заведений / Р. И. Купчинов. – Минск: ИВЦ Минфина, 2004. – 211 с.
4. Лотарев А. Н., Михайлов И. Д. Пути повышения оздоровительной эффективности физического воспитания студентов вуза // Вуз. Здоровье. Интеллект: биоинформационные оздоровительные технологии: Материалы I Междунар. научно-практ. конф. – Волгоград, 2001. – С. 222-224.
5. Спортивні ігри: Баскетбол. Волейбол. Гандбол. Футбол: Підручник для студ. фак-тів фізич. виховання пед. ін-тів / Ред. А. В. Івойлов. – Харків: Основа, 1993. – 216 с.

6. Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения: учебник для вузов / Ю. Д. Железняк, Ю. М. Портнов, В. П. Савин, А. В. Лексаков; под ред. Ю. Д. Железняка, Ю. М. Портнова. – М.: Академия, 2008. – 518 с.
7. Спортивные игры: учебное пособие / АФВиС РБ; под общ. ред. Э. К. Ахмерова и А. И. Бондаря. – Минск: АФВиС РБ, 1996. – 114 с.

Сайдаков П.В., Кулиш Н.М.
Буковинский государственный медицинский университет

ВЛИЯНИЕ НАИБОЛЕЕ ПОПУЛЯРНЫХ СПОРТИВНЫХ ИГР В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НА РАЗВИТИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
Программа по физическому воспитанию вузов включает различные направления двигательной активности студентов. Игровые виды спорта отличаются особой популярностью, своеобразие спортивных игр и их характерные черты, которые имеют различные пути использования в целях развития студентов, анализируются в статье.
Ключевые слова: вуз, здоровья, популярность, развитие, спортивные игры, студент, физическое развитие.

Saidakov P.V., Kulish N.M.
Bukovinian State Medical University

EFFECT OF THE MOST POPULAR SPORTS GAMES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ON THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL ACTIVITY OF STUDENTS

Summary
The program of physical education in university includes various areas of motor activity of students. Team sports are particularly popular. Originality of sports games and their characteristics, which have different ways of using in the development of students, are analyzed in the article.
Keywords: university, health, popularity, development, sports games, student, physical development.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрієнко Юлія Василівна** – магістр політологічного відділення Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
2. **Бодарецька Ольга Іванівна** – кандидат медичних наук, асистент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
3. **Борисенко Микола Іванович** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського аціонального технологічного університету
4. **Васько Артур Артурович** – асистент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
5. **Воронка Ганна Володимирівна** – аспірант, асистент кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
6. **Герман Станіслав Анатолійович** – аспірант кафедри ортопедичної стоматології Харківського національного медичного університету
7. **Городинський Сергій Ілліч** – старший викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
8. **Добрянський Дмитро Вікторович** – кандидат медичних наук, асистент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
9. **Дудка Петро Федорович** – доктор медичних наук, професор Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
10. **Жужа Лілія Олександрівна** – асистент кафедри соціальної педагогіки Хортицького національного авчально-реабілітаційного багатопрофільного центру
11. **Запухляк Олег Зіновійович** – кандидат психологічних наук, докторант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
12. **Захарук Христина Миколаївна** – студент Буковинського державного медичного університету
13. **Землянський Андрій Олександрович** – асистент кафедри внутрішніх хвороб тварин Луганського національного аграрного університету
14. **Каньовська Людмила Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
15. **Каушанська Олена В'ячеславівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
16. **Кіслов Денис Васильович** – кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри державного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України
17. **Клітинська Оксана Василівна** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедрою стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
18. **Козинский Бартош** – аспирант Университета Кардинала Стефана Вышинского в Варшаве
19. **Корнієнко Ольга Юріївна** – аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
20. **Кравець Ніна Павлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
21. **Кравчук Ольга Юріївна** – викладач кафедри соціально-гуманітарних наук Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
22. **Кудріна Тетяна Семенівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
23. **Кузів Марія Василівна** – старший викладач Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
24. **Куліш Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
25. **Леонтьєва Фрида Соломонівна** – кандидат біологічних наук, завідувач відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
26. **Лєскова Любов Федорівна** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
27. **Ляльчук Галина Дмитрівна** – здобувач Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України
28. **Мазулін Олександр Владиленович** – доктор фармацевтичних наук, професор, завідувач кафедри фармакогнозії, фармацевтичної хімії та технології ліків ФПО Запорізького державного медичного університету
29. **Малінін Володимир Володимирович** – аспірант кафедри філософських та соціально-політичних наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
30. **Марційчук Юлія Іванівна** – аспірант кафедри культурології та медіа-комунікацій Харківської державної академії культури
31. **Мініна Наталія Василівна** – магістр кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченко
32. **Морозенко Дмитро Володимирович** – доктор ветеринарних наук, старший науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
33. **Осичнюк Лілія Михайлівна** – кандидат медичних наук, доцент, асистент кафедри педіатрії №1 та неонатології Харківського національного медичного університету

34. **Понікаровська Наталія Андріївна** – аспірант кафедри культурології та медіа-комунікацій Харківської державної академії культури
35. **Попова Яна Василівна** – старший лаборант кафедри управління та економіки фармації, медичного та фармацевтичного правознавства Запорізького державного медичного університету
36. **Приймак Світлана Григорівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри акушерства і гінекології Буковинського державного медичного університету
37. **Пугачова Дар'я Володимирівна** – аспірантка Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України
38. **Рева Володимир Борисович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургії та урології Буковинського державного медичного університету
39. **Рева Тетяна Василівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
40. **Сайдаков Павло Вікторович** – викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
41. **Сівко Ольга Петрівна** – студентка факультету психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
42. **Степанова Наталя Євгенівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
43. **Тарченко Інна Петрівна** – кандидат медичних наук, асистент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
44. **Ткач Єлизавета Петрівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
45. **Трефаненко Ірина Валентинівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
46. **Урсу Наталія Олексіївна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
47. **Федоришин Галина Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
48. **Федорченко Світлана Володимирівна** – асистент кафедри дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету
49. **Федько Анастасія Валентинівна** – магістр Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
50. **Холявко Ірина Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культури української мови, стилістики та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
51. **Червінська Інна Богданівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
52. **Шевцов Богдан Миколайович** – кандидат медичних наук, старший науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
53. **Шевцова Оксана Вікторівна** – молодший науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
54. **Шибецька Валентина Вікторівна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
55. **Шишковський Ігор Борисович** – студент Буковинського державного медичного університету
56. **Шульц Ніна Анатоліївн**а – кандидат мистецтвознавства, асистент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
57. **Яким'юк Анна Дмитрівн**а – студентка Буковинського державного медичного університету
58. **Янішен Ігор Володимирович** – кандидат медичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедрою ортопедичної стоматології Харківського національного медичного університету

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (20) травень, 2015 р.

Частина 4

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 05.06.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,23. Тираж 100 прим.
Зам. 0615-31.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.